

Gerard Thijs Kleine luyden
in ontwikkeling De Vrije
Universiteit en de Derde
Wereld 1955-2005

Kleine luyden in ontwikkeling

Historische reeks vu deel 7

Redactieraad: Historische Commissie 2005

Drs. E. Boer

Prof. dr. W. Th.M. Frijhoff (vz.)

Prof. dr. G. Harinck

Prof. dr. D. Th. Kuiper

Prof. dr. G. J. Schutte

Mr. J. L. K. van der Veen

Onder redactie van:

Dr. A. L. Tervoort

Gerard Thijs

Kleine luyden in ontwikkeling

De Vrije Universiteit en de
Derde Wereld 1955-2005

© 2005 Uitgeverij Meinema, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Boekverzorging: Steven van der Gaauw

ISBN 90 211 40861

NUR 695

Inhoud

- [1] EEN ZOEKTOCHT
 - Een halve eeuw ontwikkelingswerk
 - Achtergronden
 - Kleine luyden en Derde Wereld
 - Vragen
 - Aanpak
 - Betrokkenheid

- [2] DE WERELD WORDT GROTER
 - Student as such
 - Student en Koninkrijk
 - Een beperkt instituutje
 - Lans voor Verkuyll
 - Nieuwe splijtzwam
 - Belang van televisie
 - Zending in verandering
 - Niet-westerse wereld

- [3] DE VERRE NAASTE
 - Bijdragen
 - Indrukken
 - Terugblikken
 - Eindbalans

- [4] DE UNIVERSITEIT IN WERELDVERBAND
 - Stellingen in ontwikkeling
 - Hora est
 - Commissie Meynen
 - Een nieuwe toekomstvisie
 - Raakvlakken met de zending
 - Organisatie buitenlandwerk
 - The times they are-changin

- [5] ACTIES EN IDEALISME
 - Actiecomité
 - Civitasraad
 - Evenementen
 - Bijvak en wereldwinkel
 - Bestaansgrond verloren
 - Colleges in Pakistan
 - Terugblikken
 - Het 'Coleval'-onderzoek
 - Idealisme en naïviteit
 - Leerpunten
 - Tot slot

- [6] EEN VRIJJE UNIVERSITEIT IN CONGO
 - Ontstaan
 - Project in uitvoering
 - Onderwijs onder de evenaar
 - Christelijk karakter
 - Conflicten
 - Het doek valt
 - Terugblik
 - Wat is er van gebleven?
 - Eindbalans

- [7] TROUW AAN HET WOORD IN SALATIGA
 - Inspiratie
 - Relaties met de vu
 - Politisering
 - Samenwerkingsovereenkomst
 - Financiering
 - Externe evaluatie
 - Bestuurscrisis
 - Gevolgen
 - Betekenis

- [8] VAN EEN APARTE NAAR EEN ZWARTE UNIVERSITEIT
 - Relatie met Potchefstroom
 - Groeiende kritiek en breuk

Naar een zwarte universiteit
 Een brugcursus in Botswana
 Viciieuze cirkel
 Aanpak
 Selectie
 Groei en ontwikkeling
 Onderzoek
 Resultaten
 Evaluatie
 Slotbalans

- [9] SCHUIVENDE PANELEN
 Universiteiten beginnen met ontwikkelingswerk
 Ontwikkelingsprogramma's komen en gaan
 Fondsen en allianties
 Veranderingen in universitair Nederland
 Ontwikkelingsinzet van de vu
 Aandeel in de Nuffic-toewijzingen

- [10] PROJECTEN IN ALLE WINDSTREKEN
 Facultaire initiatieven
 Naar een universitair beleid
 Betekenis en karakter
 De eerste samenwerkingsverbanden
 Politieke discussies
 Latijns-Amerika
 Afrika
 Azië
 Projectmodellen
 Uitzendingen worden zeldzaam

- [11] DE WERKERS IN HET VELD
 Expertise
 Innoverende boeren in Afrika
 Leraren opleiden in de Filippijnen
 De man met het koffertje
 Het riskspel met projecten

INHOUD

- [I2] DE THUISBASIS EN DE TERUGGEKEERDEN
- De facultaire betrokkenheid neemt af
 - De plaats van 'basic science'
 - De expertise van dos groeit
 - Symbiose
 - Een kleurrijk verschijnsel
 - Conflict met de veldstaf
 - 8 dos moet op de helling
 - Kritische noten
 - Hoofden aan het woord
 - De teruggekeerden
- [I3] DE DERDE WERELD IN HUIS
- Onderzoek wereldvoedselvoorziening
 - Voorbereidend jaar anderstalige studenten
 - Interfacultair keuzevak ontwikkelingsvraagstukken
 - Eredocoraten
- [I4] EINDBALANS
- Nieuwe iconen
 - Een nieuw beleid
 - Stormachtige groei en teruggang
 - Gerichtheid op de Derde Wereld

DANKWOORD

NOTEN

GERAADPLEEGDE BRONNEN

PERSONENREGISTER

Het is niet het eerste waar je bij een universiteit aan denkt: ontwikkelingssamenwerking. Onderwijs en onderzoek, daarvoor zijn de universiteiten ingesteld. Ze leiden studenten op in allerlei vakgebieden, ze leveren artsen af, leraren en rechters, en deskundigen voor beleidsfuncties en op onderzoeksposities in de samenleving. Ook ontwikkelt de universiteit nieuwe kennis en inzichten die tot toepassingen kunnen leiden in de maatschappij. Kennisontwikkeling en kennisoverdracht spelen een steeds grotere rol in de moderne samenleving, ook in de ontwikkelingslanden.

In 1999 komt de Wereldbank met een rapport dat getiteld is *Knowledge for development*. Daarin bepleit zij een nieuwe manier om naar ontwikkeling te kijken: vanuit het perspectief van kennis. Onderwijs en kennisoverdracht zijn immers belangrijke voorwaarden om tot ontwikkeling te komen. Dat het Nederlandse ontwikkelingsbeleid een prominente plaats geeft aan onderwijs en training is dan ook niet te verwonderen. De overheid bevordert daarbij ook de universitaire ontwikkelingssamenwerking, onder andere via de Nuffic – de Nederlandse organisatie voor internationale samenwerking in het hoger onderwijs. Zo zijn Nederlandse universiteiten, sommige meer dan andere, aan ontwikkelingshulp gaan doen. Het Nuffic-rapport *Bruggen bouwen* (1999) laat zien hoe belangrijk hun steun is voor de capaciteitsopbouw van universiteiten in arme landen.¹

Halverwege de jaren vijftig begint in Nederland de aandacht voor de Derde Wereld te groeien en zich geleidelijk te ontwikkelen tot een brede beweging. Aan de Vrije Universiteit ontstaat in die tijd grote belangstelling onder studenten en staf voor de problemen van ontwikkelingslanden. De interesse voor de Derde Wereld blijft niet beperkt tot activiteiten die aan de vU plaatsvinden. Het engagement leidt halverwege de jaren zestig ook tot het uitzenden van staffleden naar ontwikkelingslanden. In de afgelopen veertig jaar heeft de vU een groot

aantal samenwerkingsverbanden opgebouwd met universiteiten in de Derde Wereld – vooral in Afrika, maar ook in Azië en Latijns-Amerika.

10 Heeft de vU zich onderscheiden met ontwikkelingswerk, en hoe denken anderen daarover? Zonder op het verhaal vooruit te lopen, kan een uitspraak van dr. J. A. van Kemenade een eerste aanwijzing geven: 'De Vrije Universiteit heeft misschien wel het meest van alle universiteiten gedaan aan samenwerking en ondersteuning van academische ontwikkelingen in ontwikkelingslanden'.² Van Kemenade kan het beoordelen: hij was van 1988 tot 1993 voorzitter van de Nuffic en heeft goed zicht kunnen krijgen op de universitaire ontwikkelingsactiviteiten in Nederland. Uit zijn commentaar blijkt, dat de vU zich landelijk heeft onderscheiden met het geven van steun aan universiteiten in Derde Wereld. Wat wat waren de achtergronden van deze profilering van de vU, en op welke wijze zijn de ontwikkelingen tot stand gekomen? Daarover gaat dit boek.

EEN HALVE EEUW ONTWIKKELINGSWERK

Enige recente publicaties geven een overzicht van de ontwikkelingen in Nederland op het gebied van ontwikkelingssamenwerking. Een belangrijk boek is *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelings-samenwerking 1949-1999*, onder redactie van Nekkers en Malcontent en verschenen in 1999. Eén van de conclusies is dat het Nederlandse ontwikkelingsbeleid een soort supertanker is die op dezelfde koers blijft, ondanks alle discussies op de brug. De grote debatten rond het beleid gaan onder andere over: de structuur van de wereldeconomie, armoedebestrijding en basisbehoeften, sociale ontwikkeling, de positie van vrouwen, het milieu en het mensenrechtenbeleid. Maar op de praktijk van het beleid lijken die debatten weinig uitwerking te hebben.³

De Nederlandse ontwikkelingssamenwerking is ook het onderwerp van *Hulp in ontwikkeling: Bouwstenen voor een ontwikkelingsbeleid*, onder redactie van Schulpen en verschenen in 2001. Deze bundel behandelt diverse thema's, zoals armoedebestrijding, vrouwen en ontwikkeling, duurzaam landgebruik en milieu, en technische assistentie. Het laatstgenoemde thema gaat over de overdracht van kennis en vaardigheden voor ontwikkelingsdoeleinden. Het laat zien hoe er in

de loop der tijd meer kritisch wordt gedacht over het voor langere tijd uitzenden van technische deskundigen. Maar het stuk gaat niet speciaal in op vragen en problemen van universitaire ontwikkelingsprojecten. Technische assistentie is ook het onderwerp van *De deskundige: leerling en leermeester* uit 2002, samengesteld door Zevenbergen. Dit boek gaat over een halve eeuw uitzending van ontwikkelingswerkers door DGIS – het directoraat-generaal voor internationale samenwerking van het ministerie van Buitenlandse Zaken. In het overzicht komen de veranderingen in het ontwikkelingsbeleid aan de orde, gezien door de ogen van enige Nederlandse deskundigen die door DGIS zijn uitgezonden. Hun verhalen hebben echter geen betrekking op universitaire werkzaamheden.

II

Een terugblik op de geschiedenis van de Nuffic wordt gegeven in het boek *Een wereldstichting uit Den Haag* van Van der Horst uit 1993. Drie sleuteljaren uit het veertigjarige bestaan van deze organisatie krijgen hierin de aandacht, waaronder het oprichtingsjaar 1952. Ontwikkelingsactiviteiten van universiteiten komen hierin wel in beeld, maar het gezichtspunt van de Nuffic staat daarbij centraal. Een andere publicatie over de geschiedenis van ontwikkelingssamenwerking is *De ontdekking van de Derde Wereld 1950-1990* van Kuitenbrouwer uit 1995. Dit boek bespreekt globaal het beleid en de beeldvorming in Nederland; de universitaire ontwikkelingssamenwerking komt echter niet aan de orde. Het laatste historische overzicht is het boek *De bewogen beweging* van Beerends en Broere uit 2004, dat vijftig jaar derdewereldbeweging in Nederland beschrijft. Ook in dit overzicht blijven de universiteiten buiten beeld.

In het hier gegeven overzicht van publicaties over een halve eeuw ontwikkelingswerk in Nederland, ontbreekt een beschrijving van projectuitvoering ondernomen vanuit één universiteit. Dit boek wil in die leemte voorzien.

ACHTERGRONDEN

Wat zijn de achtergronden van de toename in de jaren vijftig en zestig van de betrokkenheid bij de Derde Wereld? Kuitenbrouwer verklaart die ontwikkeling vanuit een combinatie van externe en interne factoren. Tot de externe factoren behoren onder andere het proces van de-

12 kolonisatie en de wisselende contexten van de Koude Oorlog. Tot de interne (binnenlandse) factoren rekent Kuitenbrouwer onder meer de ongeken- de toename van de welvaart vanaf de jaren zestig. In deze pe- riode hoeven de Nederlanders zich minder zorgen te maken om hun eigen basisbehoeften en sociale zekerheid, en daardoor komt er meer belangstelling voor de armoede in de Derde Wereld. Maar de toegenomen welvaart levert ook een bredere aandacht op voor andere niet-ma- teriële waarden, zoals milieubehoud, rechten van vrouwen, democra- tisering, en de bevordering van mensenrechten. Als belangrijke fac- toren voor de groeiende belangstelling voor de Derde Wereld noemt Kuitenbrouwer bovendien: de televisie, en de ontzuiling van de Neder- landse samenleving.⁴

Ook Malcontent en Nekkers benadrukken het belang van de ontzui- ling, een proces dat in de jaren zestig op gang komt. Tot die tijd kende Nederland een zuilenstelsel van sterk gescheiden sociale groeperin- gen die alle hun eigen organisaties hadden, van kranten tot politieke partijen en universiteiten. Maar vanaf 1960 worden de grenzen van de oorspronkelijk aparte groeperingen diffuus. Met de ontzuiling komt ook een einde aan het Nederlandse model van de 'consensus-demo- cratie'. Er ontstaat een politiek klimaat waarbij consensus plaatsmaakt voor polarisatie. Politieke partijen worden gedwongen hun identiteit te versterken, onder andere door hun buitenlandbeleid onderdeel te laten zijn van hun binnenlandse politieke strijd. Thema's uit de Derde Wereld bieden punten waarmee partijen zich kunnen profileren; een partij kan bijvoorbeeld worden herkend aan haar standpunt ten aan- zien van apartheid.⁵

KLEINE LUYDEN EN DERDE WERELD

Met de term 'Derde Wereld' worden de arme landen aangeduid die na de Tweede Wereldoorlog een tussenpositie innemen in het conflict tussen Oost ('Tweede Wereld') en West ('Eerste Wereld'). Na de val van de Berlijnse Muur en het einde van de Koude Oorlog is de term eigenlijk geen goed begrip meer. Vandaar ook dat het boek *De ontdek- king van de Derde Wereld* bij 1990 ophoudt. Maar in een terugblik op vijftig jaar ontwikkelingsoriëntatie van de vU, is de omschrijving Der- de Wereld goed op zijn plaats. Ook omdat het begrip verbonden is met

de gedachte van wereldwijde medemenselijkheid en van alternatief engagement.

Wat hebben de 'kleine luyden' met de Derde Wereld te maken? Eind 1982 besteedt het dagblad *Trouw* uitvoerig aandacht aan ontwikkelingsprojecten van de vU in Botswana, Lesotho en Swaziland. De journalist Nico Kussendrager schrijft daarover een serie van zes artikelen; het eerste verschijnt op 9 oktober, onder de kop: 'De vU is er ook voor Afrika's kleine luyden'. Welke doelgroep zou met deze titel zijn aangeduid? 13

De 'kleine luyden' vormen de traditionele achterban van de vU, vanaf de oprichting van de universiteit in 1880 door dr. Abraham Kuyper. Het zijn de mensen die de vU-busjes met hun dubbeltjes vullen in de tijd dat er nog geen overheidssubsidie voor een bijzondere universiteit was. De term wordt ook gebruikt om het gewone kiezersvolk aan te duiden van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), de partij die (eveneens) is opgericht door Abraham Kuyper, 'de Geweldige'. Deze groep, bestaande uit gereformeerde middenstanders, kleine zelfstandigen, boeren en werklieden, kon zich in de jaren 1880 tot 1940 tot een succesvolle emancipatiebeweging ontwikkelen. Kortom, de kleine luyden zijn de mensen uit de orthodox-protestantse zuil, voornamelijk gereformeerden, die vooral steun geven aan en kiezen voor het dagblad *De Standaard* – later het dagblad *Trouw*, de ARP en de Vrije Universiteit. De aanduiding van 'kleine luyden' als doelgroep van de vU in Afrika, geeft vermoedelijk aan dat de vU-projecten in Afrika zich niet richten op een elite, maar nieuwe kansen willen bieden voor mensen die achtergesteld zijn.

In de jaren zestig beginnen in Nederland de scherpe afscheidingen tussen de zuilen af te brokkelen, en de vraag naar hun identiteit komt dan geprononceerd naar voren. Een dergelijk proces doet zich ook voor aan de Vrije Universiteit. Immers, rond die tijd begint de vU als oorspronkelijk gereformeerde zuilorganisatie van karakter te veranderen en zich te verbreden tot een meer oecumenisch-christelijke instelling. Maar, heeft de doelstelling van de universiteit ook een rol gespeeld bij de aandacht voor de Derde Wereld? Heeft het proces van ontzuiling voor de vU een soortgelijk gevolg gehad als in meer algemene zin door Malcontent en Nekkers in het voorgaande is aangeduid? Met andere woorden, heeft de ontzuiling van de vU er ook toe geleid, dat de Derde Wereld als aandachtsveld is aangegrepen om de christelijke identiteit nader te profileren?

14 Dat zijn vragen die ook te stellen zijn bij de ontwikkeling van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Het boek *Academische Leken Missie Actie* van Willemsen (1990) laat zien hoe de vereniging ‘Academische Leken Missie Actie’, afgekort tot ALMA, in 1947 werd opgericht om academici naar missiegebieden uit te zenden. Deze organisatie legt een verbinding tussen de katholieke missie en de moderne ontwikkelings samenwerking. Zo komen er activiteiten op ontwikkelingsgebied met kernen in verschillende steden en in het bijzonder ook aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Alle leden van het laatst zittende ALMA-bestuur waren aan die universiteit actief op het gebied van ontwikkelingshulp. Maar, zoals in het boek naar voren komt, de missie raakt *uit* en ontwikkelingswerk *in*. In de jaren zestig worstelt ALMA met haar verleden als katholieke organisatie, en tenslotte wordt de vereniging in 1967 opgeheven. ALMA sneuvelt als zuilorganisatie, maar heeft wel een sterke ontwikkelingsgerichtheid van de Katholieke Universiteit Nijmegen opgeleverd.⁶

VRAGEN

Zo komt er een andere vraag naar voren over de ontwikkeling aan de v.u. Heeft zich aan deze universiteit een vergelijkbaar proces voorgedaan als in Nijmegen, in de zin dat ook hier de expertise vanuit de zending werd omgezet in een seculiere ontwikkelingscapaciteit? Maar er zijn uiteraard veel meer vragen te stellen rond de groeiende aandacht voor de Derde Wereld aan de v.u. Was de groeiende interesse voor ontwikkelingslanden een onderdeel van een breder proces van een toenemend maatschappelijk engagement van de universiteit? En speelde dat vooral onder de studenten, of ook onder de staf? En wie van hen heeft in het ontwikkelingsproces het voortouw genomen?

Eén van de vermoedens is, dat de ontwikkelingsbelangstelling van de v.u mede is voortgekomen uit het ethos van deze universiteit. Een ethos van emancipatie van achtergestelden, om te beginnen de gereformeerde kleine luyden in de negentiende en twintigste eeuw. Dat streven gaat zich bij de groeiende mondialisering na de Tweede Wereldoorlog ook richten op de emancipatie van mondiaal achtergestelden: de kleine luyden in ontwikkelingslanden. De titel van het boek geeft bovendien aan dat de universiteit voor dat proces zelf een ont-

wikkeling heeft moeten doormaken. De vraag welke kanten dat leerproces had, zal dus ook in het boek aan de orde moeten komen. Vanzelfsprekend zal ook aandacht krijgen welke veranderingen zich in de loop der jaren in de uitvoering van projecten hebben voorgedaan. En de vraag aan wat voor soort universiteiten de projecten speelden, en wie de doelgroepen waren. En ten slotte de vraag wat er van de verwachtingen van een halve eeuw geleden terecht is gekomen.

15

AANPAK

Bij het zoeken naar een eerste antwoord op deze vragen begint het boek in 1955, als het voorspel van de mondialisering van de v.u. een aanvang neemt. En het verhaal loopt tot vandaag. De discussie beperkt zich tot ontwikkelingsactiviteiten die vanuit de v.u. zijn ondernomen in universitair verband, bijvoorbeeld in het kader van een samenwerkingsverband tussen de v.u. en een partneruniversiteit in de Derde Wereld. Het gaat dus niet over de wetenschappelijke interesses van een individuele hoogleraar, die misschien een vruchtbaar contact heeft met een collega uit een ontwikkelingsland. Het gaat om samenwerkingsverbanden op minstens faculteitsniveau, maar in het algemeen op instellingsniveau, die gericht zijn op capaciteitsopbouw en duurzame ontwikkeling van een partneruniversiteit in de Derde Wereld. Samenwerkingsrelaties die in goed overleg op allerlei niveaus zijn voorbereid en opgezet en waarvan de uitvoering over een groot aantal jaren heeft gelopen.

De gekozen aanpak en werkwijze is een combinatie van documentenanalyse en archiefonderzoek, en van interviews met mensen die betrokken zijn geweest bij de voorbereiding, de uitvoering, of de begeleiding van de projecten. Het is een echte *zoektocht* geworden om de aanwijzingen op het spoor te komen die voor deze vragen belangrijk zijn. Er kan daarbij uiteraard geen volledigheid in de beschrijving van de projecten en hun context verwacht worden. Binnen het gegeven bestek is dat onmogelijk. Gezien het grote aantal projecten is er voor gekozen om drie samenwerkingsverbanden wat meer naar voren te halen, en andere meer beknopt aan te duiden.

De vraag naar de waarde van het ontwikkelingswerk van de vu is ook mijn eigen vraag. Direct na mijn afstuderen heb ik gewerkt in de uitvoering en de begeleiding van ontwikkelingsprojecten van deze universiteit. In de tijd dat ik werkzaam was aan de universiteit van Botswana vond een ongeluk plaats waarbij mijn vrouw Margreeth en ons
16 jongste dochttertje Marije om het leven kwamen. Het jaar 1979 is in mij geëetst. Soms dringt zich de gedachte bij mij op: is het dát waard geweest?

Het zijn zinnen die zwaar wegen. Ze betekenen dat het niet alleen gaat om boeiende verhalen over projecten in voorbereiding of uitvoering, maar ook om het opmaken van een winst- en verliesrekening, hoe lastig dan ook, en om het zoeken naar de eigenlijke waarde van het werk. Vanuit formele evaluatierapporten, maar vooral ook vanuit de berichten van levende getuigen.

Van 1979 nu naar 1955, het jaar waarin de zoektocht begint.

[2] De wereld wordt groter

In het begin van de jaren vijftig staat Nederland nog volop in het teken 17 van de wederopbouw, het proces van herstel na de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog. Het begrip 'ontwikkelingslanden' is in die jaren nog niet in brede kring bekend. Tussen 1947 en 1953 krijgt Nederland zelf nog ontwikkelingshulp, via het Marshallplan. De hulp die Nederland aan andere landen geeft, concentreert zich op de voormalige koloniën: het vroegere Nederlands-Indië, Suriname en de Nederlandse Antillen. Nadat Indonesië in 1949 onafhankelijk is geworden, blijft Nederland betrokken bij het deel dat van de soevereiniteitsoverdracht is uitgezonderd: Nieuw-Guinea. Dat gebied wordt in de volgende jaren het onderwerp van een heftige politieke controverse tussen Nederland en Indonesië.

In 1953 wordt Nederland getroffen door de watersnoodramp. Vanuit de hele wereld stroomt massaal hulp toe. Ook vanuit ontwikkelingslanden, zoals Colombia en India. Het belang van internationale solidariteitsacties wordt hierdoor voor iedereen zichtbaar. Wordt het ook niet tijd dat Nederland meer betrokken raakt bij de bittere ellende die er in andere delen van de wereld te zien valt? Dat is een vraag die door een aantal mensen wordt gedeeld, zoals pater Simon Jelsma en dr. J. (Jan) Tinbergen, directeur van het Centraal Plan Bureau en hoogleraar aan de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam.¹

De eerste publieke aandacht voor de armoede in de minder ontwikkelde gebieden' wordt gewekt door Jelsma, die vanaf 1954 openluchtpreken houdt vanaf de trappen van de Hoge Raad. De Haagse Pleingroep groeit uit tot een landelijke groep van sympathisanten, die meer aandacht wil voor hulpverlening en een buitenlands beleid ten gunste van de armen in de wereld. In het comité van aanbeveling zitten onder andere Tinbergen en de v.u.-hoogleraar mr. W. F. de Gaay Fortman. Mede vanuit initiatieven van deze groep ontstaat in 1956 de Nederlandse Organisatie voor Internationale Bijstand, Novib. Het doel van deze orga-

nisatie is de armoedebestrijding in de Derde Wereld. Prins Bernhard wordt erevoorzitter van de Novib. De voorzitter van het bestuur is prof. Egbert de Vries, die de rector is van het in 1952 opgerichte 'Institute of Social Studies' (ISS) in Den Haag. Alle maatschappelijke groeperingen en politieke partijen worden uitgenodigd om tot de nieuwe organisatie toe te treden. In het bestuur komen onder meer de VU-hoogleraren De Gaay Fortman en G. H. J. (Gesina) van der Molen.

18

Rond 1955 is de Vrije Universiteit nog maar een kleine wereld. De VU gaat uit van de Vereniging voor Hoger Onderwijs op Gereformeerde Grondslag. Hiermee is de VU verankerd in vooral het gereformeerde deel van de samenleving. Bij de Vereniging zijn er twee colleges om op de universiteit toe te zien. Het college van directeuren is als bestuur van de Vereniging verantwoordelijk voor financiën en personeel; het college van curatoren heeft het toezicht op de wetenschapsbeoefening. In de wandeling worden zij kortweg 'directeuren' en 'curatoren' genoemd. Tot vlak na de oorlog kende de VU nog maar vier faculteiten (Theologie, Rechten, Letteren, en Wiskunde en Natuurwetenschappen). Daarna komen er rond de jaren vijftig twee faculteiten bij: Economie (1948) en Geneeskunde (1950).²

Verreweg de meeste van de 2100 studenten (in 1955) hebben een gereformeerde achtergrond. Hoewel niet alle studenten er lid van zijn, is het studentencorps onder de zinspreuk *Nil Desperandum Deo Duce* gezichtsbepalend. Het wordt als de centrale vereniging in het studentenleven aan de Vrije Universiteit gezien. Het studentencorps NDDD kent in 1955 zo'n 640 leden en heeft het karakter van een gezellighedsvereniging met een groot aantal (in dat jaar 17) dispuuten. Het sociale leven speelt zich voornamelijk binnen het dispuut af. De vereniging van vrouwelijke studenten (VVSU) kent dan 150 leden en zes dispuuten. Naast het studentencorps, de VVSU, of een andere gezellighedsvereniging, kunnen studenten nog betrokken zijn bij de faculteitsvereniging, de sportvereniging ASVU, of de culturele vereniging SAUL. Sommigen zijn lid van een levensbeschouwelijke vereniging: de Nederlandse Christen Studenten Vereniging (NCSV), of de Calvinistische Studenten Beweging (CSB). En ten slotte is er een heel kleine groep studenten die ook lid is van een maatschappelijk georiënteerde vereniging, zoals de Nederlandse Studentenvereniging voor Wereldrechtsonderzoek (NSW) – later genoemd: Studentenvereniging voor Inter-

1956: Pater Simon Jelsma preekt op het Plein in Den Haag. *Foto: Novib.*

ationale Betrekkingen (SIB), of die betrokken is bij het Universitair Asylfonds (UAF).

Overigens speelt in die jaren niet de maatschappelijke oriëntatie, maar vooral de naar binnen gekeerde amicitia in het dispuut de boven-
toon. Tot de Tweede Wereldoorlog berust de leiding van het studenten-
corps bij de 'voorkamer'. Dat zijn de oudere disputen, die voortge-
komen zijn uit de elite van de VU-achterban in de beginjaren. Er zijn
20 standsverschillen en klassentegenstellingen met de disputen uit de
'achterkamer', waarin studenten met een andere herkomst. Vanaf 1953
nemen de 'achterkamerdisputen' de macht in handen. In die periode
wordt het studentencorps geleid door rectores die uit die groep afkom-
stig zijn, en die veelal krachtige en vernieuwingsgezinde bestuurders
zijn. In die jaren ontstaat tevens een groeiende behoefte aan maat-
schappelijke betrokkenheid.³

STUDENT AS SUCH

In de Nederlandse studentenwereld van begin jaren vijftig speelt het principe van strikte neutraliteit ten opzichte van politiek en levensbeschouwing nog steeds een rol. Ook de confessionele corpora zijn daarmee besmet. Het Nederlandse studentenleven wordt van oudsher gekenmerkt door een aparte levenswijze, stijl en taal, die zich onderscheidt van de zogenaamde 'burgers'. Dat isolement kan echter niet langer gehandhaafd worden. Maar welke maatschappelijke rol zou de student kunnen en willen spelen? De Nederlandse Studenten Raad (NSR) is van mening dat zijn taak in het algemeen niet op politiek gebied ligt. Politieke vraagstukken in nationaal of internationaal verband worden alleen besproken als zij rechtstreeks verband houden met studentenbelangen. En de International Student Conference spreekt in 1954 uit dat het ISC zich alleen bezighoudt met politieke kwesties wanneer zij de studenten als zodanig raken. De zogenaamde 'student as such'-clausule.

Eind 1956 vindt in Hongarije een opstand tegen het communistische regime plaats. Een stroom vluchtelingen overspoelt West-Europa. Ook de VU krijgt met gevluchte Hongaarse studenten te maken. Dat brengt de wereldproblematiek dicht bij huis. De senaat van het studenten-

corps onder het rectoraat van Johan van Oostveen, organiseert een nadere bezinning op het thema: 'de verantwoordelijkheid van de student voor de samenleving'. In februari 1957 vindt hierover de 'derde seniorenconferentie' plaats in het Maarten Maartenshuis te Doorn. Van elk van de twintig vertegenwoordigde corpsdisputen zijn er twee of drie afgevaardigden. Bovendien is de voltallige senaat aanwezig en zijn er drie preadviseurs. In totaal nemen zo'n zestig personen aan het be- 21
raad deel. Zij zijn van mening dat het studentencorps te veel het beperkte karakter draagt van gezelligheid om de gezelligheid. Corpsvergaderingen moeten zich met meer dan alleen huishoudelijke zaken bezighouden. Het studentencorps zou ook de vorming van zijn leden in maatschappelijk opzicht moeten stimuleren. Tijdens deze conferentie ontstaat het idee om in dit verband een corpscongres van een week te beleggen.

Een andere poging om het studentencorps meer inhoud te geven is de oprichting van het Politiek Gezelschap in 1957 door Jan Nico Scholten, later rector corporis.⁴ Deze groep richt zich op studie, bezinning en discussie. De groep komt geleidelijk aan tot grote bloei. Vooraanstaande politici worden voor lezingen uitgenodigd, en leden van het Politiek Gezelschap treden in contact met vrijwel alle politieke partijen in Nederland. Politieke manifestaties worden bijgewoond en delegaties bezoeken internationale conferenties. De activiteiten van het Politiek Gezelschap hebben het evangelie als basis: 'we streven mee te werken aan de vorming van een wereld, waarin het gebod van de liefde zoveel als mogelijk gerealiseerd wordt'. In een door hem geschreven overzicht van de eerste vijf jaren stelt Scholten, dat 'het Gezelschap is uitgegroeid tot een centrum van politieke en staatkundige vorming aan de vU'.⁵

De maatschappelijke betrokkenheid van de studenten gaat, onder andere op deze wijze, meer vorm krijgen. Jan Aertsen, die Scholten als rector opvolgt, brengt op het NSR-paascongres van 1960 een rapport daarover uit. Daarin bepleit hij om de 'student as such'-clausule te vervangen door een vorm van 'student responsibility'.⁶ Zo loopt er door de periode 1950-1960 een lijn van een geleidelijk groter worden de vermaatschappelijking van het studentenleven.

STUDENT EN KONINKRIJK

22 Het idee van een corpscongres wordt gerealiseerd in 1958, onder de senaat van Sam Koster. Van 29 maart tot 2 april vindt het eerste corpscongres plaats in Woudschoten te Zeist, met de pedagoog prof. J. Waterink als voorzitter. Er zijn 200 deelnemers. Het thema is: 'Student en Koninkrijk'. Bedoeld is: Koninkrijk Gods. Maar significant is dat 'Gods' op de titelpagina van het verslag achterwege blijft. De connotatie van het thema is duidelijk religieus, maar dat wordt niet expliciet geafficheerd.

Het congres wordt georganiseerd door het studentencorps in samenwerking met de Vereniging van Vrouwelijke Studenten aan de vu, maar het is toegankelijk voor de gehele civitas academica. Er zijn vier congresdagen, om te beginnen een kerkelijke dag (de zondag, juist). Dan een cultuurfilosofische dag (met de filosoof prof. C. A. van Peursen en de dichter Gabriël Smit), en een sociale dag (met referaten over: 'de academicus: zijn beroep en vrije tijd', en 'de vakbeweging'). En ten slotte, een internationale dag. Met referaten van ir. P. S. F. Otten, president-directeur van Philips, over 'Nederland in de wereld', en van prins Bernhard over de 'verhouding van Nederland tot de zgn. onderontwikkelde gebieden'. In het laatste referaat valt het accent op de buitenlandse handel.

Op de internationale dag komt echter ook prof. W. F. de Gaay Fortman met een memorandum over 'Hulp aan minder ontwikkelde gebieden'. Hij typeert de ontwikkeling van de minder ontwikkelde gebieden als het kernvraagstuk in de internationale politiek. 'We hebben daarin te maken met het sociale vraagstuk in wereldformaat, ook in de zin dat het tevens een emancipatievraagstuk is'. Maar in het congresverslag is niets te vinden van een discussie over dat memorandum.⁷ Later, in 1961, zal De Gaay Fortman voorzitter zijn van het tweede corpscongres, dat geheel in het teken staat van ontwikkelingssamenwerking.

Congressen deden in die tijd uitspraken. In de uitspraak van het eerste corpscongres staat wat het internationale facet betreft, het volgende: 'Voor het leven der volkeren en voor het optreden in internationaal verband van natie en individu behoort hetgeen het Koninkrijk Gods naar menselijk inzicht kan dienen, norm en richtsnoer te zijn'. Dat is wel erg religieus geformuleerd. Na afloop van het congres worden de

leden van de *civitas academica* door de rector corporis (Sam Koster) uitgenodigd voor een vergadering ter sociëteit LANX, om na te gaan of er themagroepen kunnen worden ingesteld voor de volgende thema's: de verhouding christenstudent en kerk, het cultuurvraagstuk, de sociale heroriëntatie van universiteit en studentenorganisatie, en het apostolaat. Over deze themagroepen is vervolgens weinig meer terug te vinden. Maar het is wel opmerkelijk, dat de 'internationale dag' correspondeert met en vertaald wordt in een themagroep 'apostolaat' – alsof de internationale oriëntatie alleen voortvloeit uit het apostolaat, en vooral een religieuze roeping is. 23

Hoe het zij, het jaarverslag van de rector corporis in 1958 ziet het congres als: 'een openlijke uiting van een ontwikkeling die ons Corps de laatste jaren heeft doorgemaakt en die steeds sterker het besef heeft gewekt, dat een gezelligheidsvereniging haar leden dient te stimuleren in een intensieve bestudering van de zo verschillende aspecten der samenleving'. Zo groeit in de jaren vijftig de aandacht voor de bredere samenleving, in nationaal en internationaal verband. Dat groeiproces begon in een aanvankelijk wel erg kleine vU-wereld.

EEN BEPERKT INSTITUUTJE

Hoe beperkt de vU-wereld in de jaren rond 1950 was, is een halve eeuw later nog maar moeilijk voor te stellen. De volgende gedeelten uit interviews laten daar iets van zien. De informanten zijn: dr. Mels van der Ploeg – emeritus hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Leiden, drs. Miel Droop – gepensioneerd huisarts in Ruurlo, en dr. Cees Blomberg. De laatste was in zijn werkzame leven als wetenschappelijk medewerker aan de subfaculteit Scheikunde van de vU betrokken bij verschillende ontwikkelingsprojecten: in Congo als gastdocent, in Botswana als hoogleraar scheikunde, en in Swaziland als projectverantwoordelijke vanuit de vU.

Mels van der Ploeg (scheikunde, 1946): "Komend uit Indië in 1946 begon ik direct aan mijn studie scheikunde aan de vU. Ik werd lid van het studentencorps en het dispuut Cicero. Op de sociëteit werd je, zeker als je eerstejaars was, behandeld als een kleine jongen. En in Cicero moest je min of meer beloven dat je in de eerste jaren je niet zou

gaan verloven. En ook, dat je jezelf buiten de maatschappij zou houden. De bedoeling daarvan was, dat je geheel en al in de studentenwereld zou opgaan. Ik woonde in het Hospitium, dat eerst in de Vossiusstraat was gehuisvest en later aan de Koningslaan. We lazen natuurlijk wel kranten in het Hospitium, maar namen niet echt aan de maatschappij deel. Wel woonden we allerlei activiteiten bij, zoals het schaaktoernooi, waar Godfried Bomans kwam. Maar de studentenrevolte is pas veel later, in de jaren zestig gekomen. Ik was lid van een commissie die de ‘koninkrijksrelaties’ aan de orde stelde in symposia met lezingen van vertegenwoordigers van Nederlands-Indië (het was vóór 1949), Suriname en Curaçao. En na de Hongaarse inval in 1956 raakte ik betrokken bij de vU-afdeling van het Universitair Asyl Fonds (UAF). De Vrije Universiteit was in die tijd nog heel klein en beperkt. In hoeverre de vU een kleiner gezichtsveld had dan de andere universiteiten, kan ik niet beoordelen. Wel denk ik dat de vU, wat de interne verhoudingen betreft, er positief uitsprong. Door al eind jaren veertig in zekere zin ‘te democratiseren’ en alle studenten en medewerkers van de universiteit bij het geheel te betrekken. Zoals op de Civitasdagen in Oosterbeek, waar men van hoogleraar tot kantinevrouw kon meedoen met de gemeenschappelijke ochtendgymnastiek vóór het ontbijt. Maar de latere corpscongressen heb ik niet bijgewoond. Ik was toen druk bezig met mijn promotieonderzoek.”⁸

Cees Blomberg (scheikunde, 1946): “De Vrije Universiteit was kort na de Tweede Wereldoorlog maar een heel beperkt instituutje, met een uitgesproken signatuur waar men prat op ging. Tot en met een ‘wereldomvattende filosofie’, de wijsbegeerte der wetsidee. Ik breng dit ter sprake omdat Verena, mijn echtgenote, in 1954 een jaar de gelegenheid kreeg om aan de vU te studeren via een aanbod aan christelijke studenten in het buitenland. Ze had van dat aanbod gelezen aan de enorme Universiteit in Zürich, waar het wemelde van buitenlanders en waar contacten met het buitenland ontelbaar waren. Ze was uit het goede christelijke hout gesneden (naar de opvatting van de vU) en kwam door de selectie. In november 1954 arriveerde zij op haar kamer in Amsterdam bij prof. Vollenhoven aan de Koninginneweg. Ze had zich veel voorgesteld van het bedrijven van christelijke wetenschap maar daar bleek niet veel van terecht te komen in de scheikunde of het zou een beetje via prof. R. Hooykaas (geschiedenis van de natuurwe-

tenschappen) moeten zijn geweest. Wat haar het meeste trof was dat er nauwelijks buitenlanders waren rondom haar, of het waren Zuid-Afrikaanse theologen (blanke natuurlijk) waarvan er één ook een kamer had bij prof. Vollenhoven. Dat was ze in Zürich wel anders gewend met Nobelprijswinnaars als hoogleraren (scheikunde), die studenten trokken van over de hele wereld. Er was aan de vU een commissie voor buitenlandse studenten, voornamelijk een gezelligheidsclub. Prof. Mul- 25
lender was daar voorzitter van, en elke maand waren er bijeenkomsten. In oktober 1956 vond de Hongaarse opstand plaats die bloedig werd neergeslagen en die een grote stroom vluchtelingen op gang bracht, ook naar Nederland, ook naar de vU. Ik raakte enige jaren later betrokken bij het werk van het uAf. Hoe die belangstelling voor buitenlandse studenten aan de subfaculteit Scheikunde is ontstaan, weet ik niet, maar 'we waren het uAf'. Er waren enkele Hongaarse studenten aan de vU o.a. bij economie en theologie, maar niet bij scheikunde. Onze werkgroep groeide langzaam maar zeker uit tot een kern van personen met een buitenlandinteresse. Ik spreek nu over het einde van de jaren vijftig tot eind jaren zestig. Buitenlandwerk hoorde niet specifiek bij scheikunde, maar toch zaten we daar als buitenlandcoördinatoren."⁹

Miel Droop (geneeskunde, 1952): "In 1946 kwam ik vanuit Indië in een erg beperkte omgeving terecht: gereformeerd Hilversum. *Trouw*, *ncrv*, *vU*-busje, *Kerkbode* en *Zendingsblad* hoorden bij het gereformeerde leven, ook bladen als *De Spiegel* en *Op de Uitkijk*. De meeste kennissen waren *arp* of *chu* en nog niet rijp voor een soevereiniteitsoverdracht. Maar die komt toch. Indië wordt een land in de verte, waar je ook niet meer welkom bent. In 1952 ging ik naar de vU. Die kwam op mij erg Hollands over. Er waren wel mensen met een Indisch verleden. Ook enkele Indonesische economiestudenten, maar die spraken alleen maar met elkaar. Medisch jaargenoot van mij was de ex-militair Frans Tutuhaturunewa – later president van de Republiek der Zuid-Molukken (*rms*). Zendingen kregen geen visa meer voor Indonesië. Aan prof. P. J. Zuidema – die tropische geneeskunde gaf aan de Universiteit van Amsterdam – vroeg ik eens of de zending mij als arts kon gebruiken. 'Vergeet dat maar', zei hij, 'we weten niet eens waar we met de mensen naar toe moeten die we nu al hebben.' Politiek waren wij westers gezind, en bang voor de communisten. Langzamerhand werden ontwikkelingslanden en Derde Wereld bekende

begripen. Ik denk niet dat er eind jaren vijftig al aan ontwikkelingswerk werd gedaan aan de v.u. Maar ik weet wel, dat prof. J. H. Bavinck veel over zending en ontwikkeling sprak, in het bijzonder voor de studenten theologie. Het ging dan over 'comprehensive approach', en 'society-development'. Dit werd ook op tentamen gevraagd en ze zakten als ze het niet wisten."¹⁰

LIANS VOOR VERKUYL

Onder deze titel verschijnt een artikel in het studentenblad *Pharetra* van 15 november 1958, van de hand van de redacteur K. J. Kraan. De kwestie heeft te maken met het optreden van prof. J. Verkuyl als spreker bij de corpsvergadering van 27 oktober over het onderwerp 'Verzoening tussen Nederland en Indonesië'. Verkuyl is vanaf 1940 in dienst van de zending werkzaam, sinds 1954 als hoogleraar aan de theologische hogeschool in Jakarta. Rond de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië in 1949 heeft hij veel begrip voor de Indonesische nationalisten. Hij raakt hierover in een scherp conflict met de leiding van de Anti-Revolutionaire Partij waartoe hij behoort. Zijn standpunt is dat Nieuw-Guinea ten onrechte buiten de overdracht is gehouden en hij bepleit, in het kader van verzoening met Indonesië, dat het gebied door Nederland wordt overgedragen. Die opvatting wordt in die tijd door de AR-partijtop en in het bijzonder dr. J. A. H. J. S. Bruins Slot, ARP-fractie leider in de Tweede Kamer en hoofdredacteur van het dagblad *Trouw*, te vuur en te zwaard bestreden. Zij betogen dat Nederland de morele taak en de ereplicht heeft om de Papoea's tot zelfbeschikking op te voeren.¹¹

Op de bovengenoemde corpsvergadering zet Verkuyl in een zeer indringend en emotioneel geladen betoog zijn visie over deze zaak uiteen. Er vindt een uitvoerige discussie plaats, en als afsluiting neemt de vergadering een motie aan, waarin wordt betreurd dat prof. Verkuyl tot nu toe in eigen kring geen gelegenheid heeft gehad zijn opvattingen naar voren te brengen. De motie vraagt met klem de aandacht van de Nederlandse pers en de politieke partijen voor de opvattingen van Verkuyl. De hartstochten rond Nieuw-Guinea lopen hoog op, zoals verwoord in een gedicht van *Pharetra*-redacteur Kraan¹²:

nee nu geen keel opzetten
al zit er een eilandje in
de grote bek blijft thuis
er moeten immers monden gevuld

en niet op naastenliefde zuigen
als een toverbal
want after all
smaakt dat bij voorbaat zoet

27

nieuw-guinea: een stukje heem-
kunde en hartstocht van formaat
het is te vroeg het is te laat:
een onderwereldprobleem

Aansluitend aan de corpsvergadering praat een aantal corpsleden verder met prof. VerkuyL. Zij besluiten vervolgens een Nieuw-Guinea-studiegroep op te richten, met de (zojuist afgetreden) rector corporis Sam Koster als een soort informele voorzitter. Onder de volgende rector, Jan Nico Scholten (latere schoonzoon van Bruins Slot), wordt VerkuyL weer uitgenodigd voor een corpsvergadering. Maar nu voor een debat met de toenmalige gouverneur van Nieuw-Guinea, dr. J. van Baal, die er voorstander van is dat Nederland het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's behartigt. Deze vergadering, die wordt bijgewoond door veel ARP- en VU-coryfeeën, verloopt tumultueus.¹³ De gevoelens lopen hoog op, het debat is hard, over en weer worden beschuldigingen geuit. Deze controverse geeft een verdere impuls aan de Nieuw-Guinea-groep.¹⁴

Ongeveer een jaar lang discussieert deze groep over de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, de dekolonisatie, en het conflict met Nederland. De groep bestaat uit twaalf leden, velen van hen uit de senaat-Koster en de daaraan voorafgaande senaat-Van Oostveen.¹⁵ Er wordt besloten geen bestuur in te stellen, maar een Steering Committee, dat minder formeel dan een bestuur optreedt. Het samen discussiëren en studeren loopt uitstekend, en na een jaar besluit de groep ook andere onderwerpen aan te vatten. De aanduiding Nieuw-Guinea-groep is dan niet langer bruikbaar, en voor een nieuwe naam valt de keuze op:

Essaigroep.¹⁶ In het tweede jaar van de studiegroep worden de discussies gewijd aan het 'communisme' en het derde jaar aan 'ontwikkelingssamenwerking'. In de beginjaren is er een zekere rivaliteit tussen de Essaigroep en het Politiek Gezelschap van het studentencorps. De eerste groep oriënteert zich geleidelijk aan meer op de Partij van de Arbeid;¹⁷ de tweede groep wil ook de ARP nadrukkelijk betrekken bij de discussies, en mondt later onder andere uit in de zgn. AR-radicalen.¹⁸

- 28 Een aantal leden van de Essaigroep raakt in de jaren zestig sterk betrokken bij ontwikkelingssamenwerking.¹⁹ Johan van Oostveen wordt, na prof. J. Tinbergen en dr. C. L. Patijn, de voorzitter van de Nationale Advies Raad voor Ontwikkelingssamenwerking in de periode 1980-1992. En sommige leden, onder wie Sam Koster, treden toe tot het bestuur van de Novib. De Essaigroep blijft door de jaren heen functioneren als een maatschappelijke studie- en debatgroep. Vandaag de dag bestaat dat 'essai', dat 'experiment' al meer dan 45 jaar. Maar de directe aanleiding voor het ontstaan van de groep was het politieke conflict rond Nieuw-Guinea.

Uiteindelijk krijgt het standpunt van Verkuyl de overhand in het beleid van de ARP, en Bruins Slot – ARP-fractieleider in de Tweede Kamer – maakt een ommezwaaai.²⁰ In april 1962 geeft hij in de Tweede Kamer aan, dat overeenstemming met Indonesië een belangrijke doelstelling van de Nederlandse politiek moet zijn, en niet langer alleen de belangen en het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's. Dan wordt Nieuw-Guinea voor een jaar overgedragen aan de Verenigde Naties. In 1963 geeft de VN het bestuur in handen van Indonesië, onder de voorwaarde dat te zijner tijd een referendum onder de Papoea's over eventuele aansluiting bij Indonesië zal worden gehouden. Daarmee is Nieuw-Guinea niet langer meer een brandende kwestie in Nederland.

Medio 1963, na het herstel van de betrekkingen tussen beide landen, maakt een groep van 39 studenten, waarvan de meesten uit het Politiek Gezelschap van het studentencorps aan de VU, en uit de daaruit voortgekomen Nederlandse Staatskundige Studenten Federatie, een reis naar Indonesië. Op uitnodiging van de Indonesische regering en de overkoepelende Indonesische studentenfederatie, worden gedurende zes weken universiteiten bezocht en gesprekken gevoerd, o.a. met enige ministers. Ook vindt een ontvangst door president Soekarno plaats.²¹

Geleidelijk aan komt zo een einde aan de lange periode van dekolonisatie van Nederlands-Indië. En de kwestie Nieuw-Guinea verdwijnt uit het beeld.

NIEUWE SPLIJTZWAM

Inmiddels is er een ander onderwerp dat aanleiding geeft tot contro- 29
verses onder vU-studenten. De nieuwe splijtzwam betreft de apartheid in Zuid-Afrika. In 1960 promoveert Karel Roskam aan de vU met een proefschrift dat handelt over het apartheidsbeleid in Zuid-Afrika.²² Promotor is prof. Gesina H.J. van der Molen, hoogleraar in het volkenrecht en de leer der internationale betrekkingen. Dit proefschrift wekt enthousiasme op, niet alleen bij enige vU-hoogleraren, maar ook bij de buitenwacht. Het dagblad *Het Vrije Volk* van 2 juli 1960 bericht hierover, dat 'de Vrije Universiteit de laatste tijd bij haar promoties blijk heeft gegeven, niet meer de conservatieve instelling te zijn waarvoor men haar in het verleden wel eens moest aanzien.'

Maar Harry Brinkman, de vroegere rector corporis, schrijft in het *Pharetra*-nummer van augustus 1960 een kritisch commentaar op het proefschrift. Zijn kanttekeningen hebben als ondertitel 'postkolonialisme aan de vU'. Hij oordeelt dat Roskam een rassentheorie van de Afrikaner construeert op zeer losse gronden, en dat hij over de ontwikkeling in het denken van de Afrikaner in de laatste jaren met geen woord rept. De kritiek in het artikel is scherp: 'Roskam blijft wetenschappelijk onder de maat'.²³

Brinkman weet waarover hij schrijft. In 1956 (tijdens zijn rectoraat) bezocht hij gedurende vier weken een groot aantal universiteiten in Zuid-Afrika, als lid van een team van de 'Research and Investigation Committee' van de 'International Student Conference'. Het team was gevraagd een rapport op te stellen over de apartheid in het hoger onderwijs in dit land. In zijn rectoraal jaarverslag meldt hij, dat het rapport van het team later op schandalige wijze door de opdrachtgevers werd verdraaid tot enkele bevooroordeelde conclusies. Na die periode, in 1957, onderbrak Brinkman zijn studie Nederlands aan de vU, om een jaar te studeren aan enige Zuid-Afrikaanse universiteiten: Stellenbosch, Bloemfontein, Potchefstroom, en Pretoria. Naast Afrikaanse taal en letterkunde, volgde hij colleges over 'Bantu Admi-

nistration and Law'. In de keuken van de apartheid dus.

In zijn *Pharetra*-artikel schrijft Brinkman onder andere: 'Er is in Zuid-Afrika veel verkeerd. In theorie en praktijk. Er zijn ook geweldige omwentelingen in het denken van de blanke aan de gang. In de Afrikaanse kerken en onder intellectuelen en politici wordt gezocht naar een oplossing van een eigenlijk onoplosbaar vraagstuk, die christelijk en rechtvaardig moet zijn voor alle partijen. Daarbij is vooral be-
 30 hoeft aan een principiële kritiek. Nederland en vooral de v u kunnen daarbij onschatbare diensten bewijzen juist door wetenschappelijke studie en kritiek. Die kans is opnieuw gemist'.

Brinkman's artikel roept negatieve reacties op in latere nummers van *Pharetra*. Een reactie zoals: 'Brinkman moest eens gaan staan in de schoenen van een niet-blanke, en dan zijn oordeel over apartheid en discriminatie uitspreken.'²⁴ Dat wekt geen verwondering. In die tijd begint immers de verontwaardiging over de apartheid te groeien in Nederland, aangewakkerd door de gebeurtenissen in Zuid Afrika. In 1960 vindt het bloedbad in Sharpsville plaats, na een demonstratie tegen de zogenaamde pasjeswetten. En in dat jaar ook wordt het Comité Zuid-Afrika opgericht, door dr. Karel Roskam en dr. J. J. Buskes.

Zelf zegt Brinkman, meer dan veertig jaar later, dat het *Pharetra*-artikel vermoedelijk de reden is dat hij nooit is toegelaten tot de Essai-groep. In principe had hij daar graag aan mee willen doen, vooral toen de groep bezig was het communisme te bestuderen. Maar hij denkt gedeballoteerd te zijn vanwege het gewraakte artikel.²⁵

De debatten over Zuid-Afrika zullen de v u nog vele jaren beheersen. In het begin van de jaren zeventig komen de discussies over het apartheid-beleid tot een dramatische climax. Die leidt ertoe dat de v u haar banden verbreekt met de Universiteit van Potchefstroom, en tezelfdertijd contacten gaat leggen met zwarte universiteiten in de regio zuidelijk Afrika. Deze geschiedenis krijgt meer uitgebreid aandacht in hoofdstuk [8].

BELANG VAN TELEVISIE

De vermaatschappelijking van het studentenleven aan de v u is in het voorgaande geïllustreerd met de aandacht die ontstaat rondom de

kwesties Nieuw-Guinea en Zuid-Afrika. Maar het is interessant om de meer algemene vraag te stellen, welke factoren een rol hebben gespeeld bij het groter worden van de gereformeerde studentenwereld. De vraag naar de achtergronden van het verschijnsel laat zich niet gemakkelijk beantwoorden. Een paar kanttekeningen mogen hier volstaan.

Allereerst, het geleidelijk aan meer maatschappelijk worden van de studentenwereld in die jaren is een verschijnsel dat niet alleen onder v.u.-studenten speelt, maar breder voorkomt onder de Nederlandse studenten – onder andere in het kader van de Nederlandse Studentenraad. De factor die in deze jaren in belangrijke mate verantwoordelijk kan worden geacht voor het binnenbrengen van invloeden van buiten is de televisie. In 1951 beginnen de tv-uitzendingen, en het televisiekijken neemt in de volgende jaren opmerkelijk toe. In 1960 heeft 25 procent van de gezinnen in Nederland een televisietoestel, en in vijf jaar tijd loopt dat aantal naar 65 procent. Het televisietoestel heeft een enorme culturele invloed gehad. 'Niet alleen omdat voor het eerst in de geschiedenis andersgezinde opvattingen en schokkende gebeurtenissen direct in de veilige sfeer van de huiskamers gebracht werden, maar ook omdat de televisie het leefpatroon heeft veranderd van moderne burgers, van boeren zo goed als van buitenlui'.²⁶

Het journaal is in de jaren vijftig nogal beperkt tot nieuws uit Nederland. Maar in 1960 komt er een nieuw programma, 'Brandpunt' geheten, waarin ook sterke aandacht komt voor ontwikkelingslanden. Hoewel de gereformeerden vermoedelijk niet voorop hebben gelopen met het aanschaffen van een tv, zullen de daarmee binnenkomende beelden van derdewereldlanden ook onder hun aandacht zijn gekomen.²⁷

Tenslotte, in het bijzonder voor wat de gereformeerde studentenwereld betreft, moeten ook de invloeden van de zending worden genoemd. De aandacht in christelijk Nederland voor niet-westerse volkeren is immers vooral gevoed door berichten uit missie en zending. De veranderingen op dat gebied kunnen dus mede van invloed zijn op het blikveld van de christelijke studentenwereld. Nu ligt de kerkelijke oriëntatie van de v.u. in de jaren vijftig nog sterk bij de Gereformeerde Kerken. Dat geldt ook voor de studenten aan de v.u.: in 1955 is nog driekwart van hen van gereformeerde huize.²⁸ Het volgende stuk gaat

daarom in eerste instantie over de (gereformeerde) zending, en niet zozeer de missie.

De zending heeft sterk de gereformeerde blik op de niet-westerse wereld bepaald. Een voorbeeld daarvan is de eerder beschreven rol die de zendingsman Verkuyll heeft gespeeld in de kwestie Nieuw-Guinea. En juist in de wereld van de gereformeerde zending doen zich eind jaren vijftig grote veranderingen voor. Veranderingen die de wereld
32 'vergroten', van een eenzijdige oriëntatie op vooral Indonesië, naar het werken in meerdere continenten.

ZENDING IN VERANDERING

Vóór de tweede wereldoorlog is het zendingswerk van de Gereformeerde Kerken in Nederland geconcentreerd op Midden-Java en Sumba. Later komen daar ook Sulawesi en Oost-Indonesië bij. Het geldt dat in die tijd in de gereformeerde zendingsbusjes rinkelt, is vooral bedoeld voor Indonesië, en niet zozeer voor andere gebieden. Na de onafhankelijkheid van Indonesië in 1949, bekoelen de betrekkingen met Nederland in een snel tempo. Vooral door de Nieuw-Guinea-crisis nemen de politieke spanningen tussen Nederland en Indonesië sterk toe. Eind 1957 worden alle Nederlandse plantages en industrieën op bevel van Soekarno genationaliseerd en alle Nederlanders moeten Indonesië verlaten. Een uitzondering wordt gemaakt voor werkers in missie en zending, maar voor hoe lang?²⁹

Daarop besluit de gereformeerde zending om buiten Indonesië naar nieuw werk te zoeken. In 1959 worden drie verkenningstochten uitgevoerd: naar de kerken in Pakistan – door dr. D. C. Mulder en dokter J. Bol; naar de gereformeerde emigrantenkerken in Brazilië en Argentinië – door dr. J. C. Gilhuis en ds. J. A. C. Rullmann; en naar de presbyteriaanse kerk in Rwanda – door dr. J. Blauw. Deze verkenningen leidden zeer snel tot resultaten. Al in 1960 besluit de gereformeerde synode om in alle drie gebieden zendingstaken uit te voeren, in samenwerking met reeds bestaande kerken. Daartoe wordt de zogenaamde PARUBA-commissie ingesteld. De naam van de commissie verwijst naar de eerste letters van Pakistan, Rwanda (toen gespeld als Ruanda), Brazilië en Argentinië. Deze besluiten leiden ingrijpende veranderingen in. Het gereformeerde zendingswerk begint uit te waaieren, en van-

af begin jaren zestig komt niet langer vooral Indonesië in het beeld, maar ook Afrika, Latijns-Amerika, en andere gebieden in Zuid-Azië.

In 1960 verbreekt Indonesië alle diplomatieke banden met Nederland. In dat jaar wordt ook een akkoord gesloten tussen de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Javaanse kerken van Midden-Java. Het akkoord behelst dat de Nederlandse zendingspredikanten niet meer betrokken zullen zijn bij de leiding in de classis, zoals voorheen, maar vooral worden ingezet op theologische opleidingen en kadervorming. Andere zendingswerkers zullen worden ingezet op medisch werk, sociaal-economische opbouw en werk onder vrouwen. Door de toenemende politieke problemen loopt het aantal gereformeerde zendingswerkers op Midden-Java terug, van ongeveer veertig tot slechts veertien. Pas nadat de kwestie Nieuw-Guinea eind 1962 is geregeld, kunnen de betrekkingen tussen Indonesië en Nederland zich weer enigszins herstellen.

33

Zoals de hervormde missioloog prof. Hendrik Kraemer aangeeft, komen er hiermee nieuwe perspectieven voor het zendingswerk. De zending is in alle koloniale landen de pionierster geweest op het gebied van onderwijs, medische hulp, en het ingaan op sociale noden en problemen. Maar de zending is gaandeweg zo sterk verweven geraakt met het regeringsbeleid, dat de identificatie van zending met westerse expansie zich als vanzelf ging opdringen. Over de positie van de zending in de koloniale situatie schrijft Kraemer: 'De zending heeft haar taak en roeping grotendeels ten uitvoer gebracht, sinds ongeveer 1840 tot de grote omwenteling van onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog, in symbiose en vervlochtenheid met de koloniale situatie. De zending heeft dit noch gezocht, noch ontweken. Het was eenvoudig de onontkoombare historische constellatie.'

Vertegenwoordigers van de zending waren kinderen van hun tijd. Zij werkten mee aan de verspreiding van westerse kennis en kundigheid. Maar dat deden zij, 'niet alleen uit menselijke dienstbaarheid, maar ook uit een westers-cultureel superioriteitsbesef,' aldus Kraemer. Hij betoogt, dat door de identificatie van de westerse cultuur en het christendom, de zending in de niet-westerse wereld in een valse positie is gebracht. Het einde van de koloniale periode geeft daarom nieuwe kansen voor een zending die minder eurocentrisch gericht is.³⁰

34 Dus niet alleen de locatie, maar ook het karakter van de zending gaat veranderen. Vanaf 1960 ontstaat ook een steeds nauwere samenwerking tussen zending en werelddiaconaat. De zending is steeds minder beperkt tot het brengen van het evangelie, maar omvat steeds meer ook: onderwijs, medische zorg en sociaal-economische assistentie. Dat is de idee van de 'comprehensive approach'. Het werelddiaconaat is aanvankelijk gericht op het lenigen van acute nood, maar gaandeweg komen ook het bevorderen van gerechtigheid en de strijd tegen armoede en onderdrukking in het vizier. D. C. Mulder concludeert dat het zendingswerk in de laatste vijftig jaar geleidelijk aan meer is gaan omvatten: 'Het gaat steeds meer om dienst aan mensen in nood, om bevorderen van gerechtigheid, en om sociaal-economische opbouw. De idee van het Koninkrijk Gods en zijn gerechtigheid lijkt belangrijker te zijn geworden dan die van kerkplanting'.³¹

NIET-WESTERSE WERELD

Door de veranderingen in de wereld van de zending gaat het gereformeerde volksdeel meer en meer bepaald worden bij een niet-westerse wereld die groter is dan de voormalige koloniën. En ook gaan de sociaal-economische dimensies sterker naar voren komen dan in het verleden het geval was.

Welke ontwikkelingen doen zich in dat verband voor aan de vU? De interesse van vU-studenten voor de toestand in de niet-westerse gebieden neemt aan het einde van de jaren vijftig snel toe. Het studenten-corps bereidt onder het rectoraat van Jan Aertsen een tweede corpscongres voor. In zijn jaarverslag aan het eind van 1960 kondigt Aertsen als voorlopig thema voor het congres aan: 'De taak van de christenen tegenover de onderontwikkelde gebieden in Azië en Afrika'.³² Ook de hoogleraren aan de vU willen zich beter toerusten voor dit vraagstuk. In diezelfde tijd stelt de academische senaat naast de reeds functionerende 'commissie buitenland', een speciale 'commissie ontwikkelingslanden' in, met als voorzitter dr. L. (Louis) Onvlee – hoogleraar culturele antropologie. De studentencommissie ter voorbereiding van het tweede corpscongres nodigt Onvlee uit om als haar adviseur op te treden.

Zoals dit hoofdstuk heeft laten zien, komt er rond 1960 een aantal lijnen samen. Allereerst de groei, in de voorafgaande jaren, van de maatschappelijke betrokkenheid van het studentencorps aan de v.u. In dat proces gaan enige vooraanstaande corpsleden de aandacht in het bijzonder richten op de ontwikkelingsgebieden. Dat loopt geheel parallel met de interesse van enige v.u.-hoogleraren, die zich in deze tijd meer internationaal gaan oriënteren. Die ontwikkeling verloopt gelijktijdig, en voor een deel in samenhang, met het meer mondiale perspectief dat de gereformeerde zending rond 1960 krijgt, en dat op zichzelf als een positief resultaat is voortgekomen uit het in die jaren verscherpende conflict met Indonesië. 35

Met andere woorden: de kaarten aan de v.u. zijn goed voorgesorteerd om het tweede corpscongres, dat juist over ontwikkelingsgebieden gaat, optimale kansen te bieden. Het uiteindelijke thema van het congres wordt: De Verre Naaste. Ook deze aanduiding heeft, net als het voorlopig thema – over de taak van christenen – een religieuze connotatie, doordat ze verwijst naar de vraag van de wetgeleerde: ‘wie is mijn naaste?’ en het bijbelse voorbeeld van de barmhartige Samaritaan.³³ Het probleem van de ontwikkelingslanden krijgt in deze jaren aan de v.u. een religieuze prioriteit.

[3] De verre naaste

- 36 In maart 1961 organiseren vU-studenten een vijfdaags congres onder het thema: 'De verre naaste'. Het congres gaat over de samenwerking met de ontwikkelingslanden – in die tijd ook wel aangeduid als minder- of onderontwikkelde gebieden, of 'landen in versnelde ontwikkeling' (een eufemisme in veel gevallen). De congrescommissie bestaat, voor wat betreft de programmasectie, uit: Sam Koster (voorzitter), Willemien Schenkeveld, Bert Montsma, Arie Brouwer en Teo Hagen – allen lid van het studentencorps of van de Vereniging van Vrouwelijke Studenten aan de vU. De commissie vraagt prof. W. F. de Gaay Fortman om op te treden als congresvoorzitter, 'wegens zijn grote kennis van zaken op ontwikkelingsgebied en zijn kwaliteiten als discussieleider'. De cultureel-antropoloog prof. L. Onvlee treedt op als adviseur.

Het congres vindt plaats in Woudschoten te Zeist. De capaciteit wordt bepaald op 200 deelnemers, met 35 plaatsen voor gasten en buitenlandse studenten, en 165 voor vU-studenten. Het congres is bedoeld voor de gehele civitas van de vU. Niet alleen voor corps- en vvs-vU-studenten, maar ook voor studenten die geen lid zijn van een studentenvereniging – in die tijd 'knorren' of 'nihilisten' genoemd. De congrescommissie noemt hierbij als overweging: 'dat men de nihilisten aan de vU niet geheel in onwetendheid mag laten aangaande de mogelijkheid van versnelde ontwikkeling'. Het congresprogramma komt enige keren in *Ad Valvas* te staan en alle studenten worden uitgenodigd aan het congres deel te nemen. Door de congressubsidie (fl. 2.000) van de directeurs van de Vereniging kan de deelnemersprijs laag blijven: fl. 25 per student. Als buitenlandse gasten worden twintig studenten van het ISS (Institute of Social Studies in Den Haag) voor het congres uitgenodigd. Op hun beurt bieden sommigen van hen aan om Indiase dansen en muziek uit te voeren op de slotavond.

De commissie denkt er over na om het congres te koppelen aan een project. Er worden verschillende projectmogelijkheden overwogen.

Financiering van de studie van enige buitenlandse studenten aan de vu; iedere vu-student vragen één procent van zijn inkomen af te staan ten bate van de ontwikkelingsgebieden; en tenslotte een werkkamp, te houden in bijv. Noord-Griekenland, Sicilië of Marokko. Verder overleg over de verschillende mogelijkheden voor een 'project' vindt plaats met de heer Reckman van de Novib. 'Een concreet project vergt te veel organisatie en er blijft teveel aan de strijkstok hangen', zegt hij. Hij geeft de voorkeur aan een basis van één procent per student. De tweede optie dus, hoewel enige commissieleden die keuze eerder als te idealistisch hadden verworpen. Verder beveelt Reckman aan, dat het congres komt tot de oprichting van een werkgemeenschap. 37

In het comité van aanbeveling voor het congres nemen zitting: prof. E. de Vries (rector 1ss), mr. A. P. Korthals Altes (burgemeester van Zeist), en uit de vu-wereld: president-curator dr. J. Donner, directeur J. Wilschut, rector magnificus I. A. Diepenhorst, en de hoogleraren P. S. Gerbrandy, Gesina H. J. van der Molen, J. W. de Pous, J. Waterink, en J. Zijlstra. De commissie stuurt uitnodigingen naar de vu-hoogleraren, naar bevriende studentenverenigingen en naar de Tweede Kamer-fracties van de vijf grote politieke partijen. Bij de ingekomen post is een brief van R. F. M. Lubbers, de latere minister-president (1982-1994), in die tijd praeses van de Unie van Katholieke Studentenverenigingen in Nederland. Hij schrijft een deel van het congres te willen bijwonen.¹

Hoe reageren de vu-hoogleraren op de uitnodiging? Het congresprogramma zit bij de stukken voor de senaatsvergadering van 17 maart 1961. Volgens de notulen leidt het programma tot de volgende reacties: 'Enkele hoogleraren maken bezwaar tegen het opnemen van de zondag in het programma. De heer S. U. Zuidema acht het met het oog hierop gewenst, dat het congres niet door leden van de senaat wordt bijgewoond. De rector stelt voor, dat de senaat over deze zaak geen uitspraak doet. Hij doet de suggestie, dat dit punt een onderwerp van bespreking vormt op een professorenkrans. De vergadering gaat met het voorstel akkoord.'²

De notulen maken geen melding van eventuele opmerkingen over de keuze van de onderwerpen of de sprekers. Een nogal beperkte reactie van de hooggeleerden dus. Maar uiteindelijk zijn er op het congres toch nog zo'n 15 hoogleraren, zoals blijkt uit de congrespapieren.

BIJDRAGEN

38 Het congres begint op zaterdag 25 maart met een uiteenzetting van de algemene probleemstelling door de congresvoorzitter, gevolgd door een filmdocumentaire. Op zondag is er een kerkdienst in de kapel van Woudschoten, met ds. W. Fijn van Draat – predikant voor buitenlandse studenten. De tekst van de preek gaat over: 'het doen van goede werken'.³ De zondagmiddaglesing is van prof. J. Tinbergen, en behandelt 'de oorzaken van het achterblijven der onderontwikkelde gebieden'. Er is een zondagavondpresentatie van Ad den Besten over 'poëzie der ontwikkelingslanden'. Op maandagochtend prof. G. Kuypers, over 'politieke vormgeving van de ontwikkelingslanden'; in de middag: een forum, bestaande uit: mr. J. L. Heldring, H. M. van Randwijk, prof. G. Kuypers, mr. B. W. Biesheuvel, voorzitter: De Gaay Fortman; avondpresentatie: mr. C. I. Itty over 'reacties der ontwikkelingslanden op de hulpverlening'. Op dinsdag: lezingen van prof. J. van den Berg over 'de bijbelse motivering' en dr. C. L. van Doorn over 'het sociologische aspect' van de hulpverlening; de discussieleider is prof. J. H. Bavinck; avondvoorstelling: toneelgroep 'Puck' met het stuk 'Korczak en de kinderen'. Woensdag is de praktische dag, waar concrete mogelijkheden aan de orde komen: in de Nederlandse politiek (prof. de Gaay Fortman), binnen het verband van de Wereldraad van Kerken (prof. E. de Vries), voor de v.u. (prof. B. Siertsema), binnen het kader van de Verenigde Naties (A. A. J. Warmenhoven), en voor de studenten (S. J. Hartkamp – rector corporis). Bespreking in werkgroepen, waarna een discussie onder leiding van prof. P. J. Verdam. Samenvatting en afsluiting door de congresvoorzitter.'s Avonds ontvangst door de burgemeester van Zeist.

Het congres bespreekt het onderwerp ontwikkelingssamenwerking vanuit verschillende invalshoeken, achtereenvolgens: de politieke, ethische, sociaal-culturele, en praktische aspecten van het thema. Deze paragraaf belicht voor elk aspect de achtergronden van de verschillende sprekers en de punten waarop hun bijdragen zich *toespitsen*, eventueel geïllustreerd met stellingen van hun hand, zoals die zijn opgenomen in de congresmap.⁴

Allereerst zijn er twee bijdragen die het thema bespreken *vanuit een breed perspectief* waarin verschillende aspecten samenkomen. De bij-

drage van De Gaay Fortman verbindt economische relaties met recht en ethiek. En de bijdrage van Tinbergen verbindt economische relaties met politieke structuren.

W. F. de Gaay Fortman heeft de volgende achtergrond: vanaf 1947 hoogleraar privaatrecht en arbeidsrecht aan de VU, gezaghebbend ARP-politicus, lid Eerste Kamer, en gedelegeerde bij de Verenigde Naties (van 1953-1956). Enige accenten van zijn stellingen in de congresmap: 'Met het handvest van de VN is ontwikkelingshulp van een zedelijke plicht, een rechtsplicht geworden. De mensheid ontwikkelt zich naar één wereldsamenleving, en de arme en rijke delen krijgen een steeds grotere wederzijdse afhankelijkheid. Het probleem van de ontwikkelingslanden is te zien als het *sociale vraagstuk in wereldformaat*'. Hiermee volgt De Gaay Fortman het ARP-rapport 'Samenwerking met minder ontwikkelde gebieden' (1959), dat uitspreekt: 'De sociaal-economische achterstand en de nood in de ontwikkelingslanden stellen ons voor het sociale vraagstuk in wereldformaat. Een oude opdracht wordt nu in nieuwe gedaante en nieuwe omvang op onze weg geplaatst. Opnieuw klinkt de eis tot het betrachten van sociale gerechtigheid'.

Prof. Jan Tinbergen is ontwikkelingseconoom met een brede, idealistische visie, vanaf 1933 hoogleraar aan de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam, en voorstander van een nieuwe internationale economische orde en van *kapitaaloverdracht van rijke naar arme landen, in het kader van een systematische planning*. Hij is van mening dat Nederland de in die tijd overwogen belastingverlaging zou moeten opgeven ten gunste van het ter beschikking stellen van één procent van het nationale inkomen voor de arme landen. Zijn stellingen benadrukken 'de economische oorzaken voor het achterblijven der onderontwikkelde gebieden, zoals: geringe hoeveelheid kapitaal, geringe beschikbaarheid van technische menskracht, en geringe expansiemogelijkheden voor uitvoerproducten. Daarbij spelen een aantal vicieuze cirkels een rol: laag inkomen – lage besparingen – slechte gezondheid – bestendiging van laag inkomen. De parlementaire westerse democratie is misschien niet het meest bevorderlijke stelsel voor de economische ontwikkeling.'⁵

Het *politieke aspect* van het thema wordt belicht door de vier forumleden: Van Randwijk, Heldring, Kuypers en Biesheuvel.

Allereerst de achtergrond van Henk van Randwijk: vóór de Tweede Wereldoorlog een bekend schrijver van sociale romans, één van de belangrijkste figuren in het verzet, en medeoprichter van het blad *Vrij Nederland*. Na de oorlog is hij een fel tegenstander van de politionele acties in Nederlands-Indië. Na een scherp artikel over dit onderwerp in *Vrij Nederland*, wordt hij voor 'landverrader' uitgemaakt. Vanaf 1959 is Van Randwijk een prominent lid van het tv-forum 'Welbeschouwd' waar
 40 vragen van kijkers over maatschappelijke kwesties worden besproken. Zijn stellingen in de congresmap leggen de volgende accenten: 'Ontwikkelingshulp ligt nog te veel in de sfeer van internationale liefdadigheid en wordt nog teveel bedreven binnen het kader van de koudeoorlogstrategie. Het Westen moet beseffen dat *ontwikkelingshulp revolutionerend werkt*, en moet de bestaande feodale verhoudingen niet politiek blijven steunen. Het neutralisme van vele jonge staten, enkele jaren geleden nog verguisd, blijkt thans een vredesmacht van de eerste orde te zijn. Een te sterke en eenzijdige afhankelijkheid van één land wordt door de betrokkenen ervaren als een vorm van neokolonialisme.'⁶

Mr. J. L. Heldring: vanaf 1960 (en meer dan veertig jaar nadien) columnist van het dagblad *NRC* met de rubriek 'Dezer dagen'. Hij wordt gezien als een heldere analyticus, en een buitenbeentje in domineesland. Zijn stellingen luiden: 'Of zij of wij het willen of niet, Azië, Afrika en Latijns-Amerika zijn objecten in de Koude Oorlog. Voor ons is het probleem van de Derde Wereld in de eerste plaats een politiek probleem. *Het ethische moment in onze politiek tegenover de Derde Wereld moet op de achtergrond blijven*. Al was het alleen maar omdat die wereld in het verleden te veel cynisme en schijnheiligheid van het westen heeft ondervonden om nog te kunnen geloven in onze plotselinge bekering. Meer begrip zouden wij oogsten indien wij verklaarden dat onze steun aan de onderontwikkelde landen gedicteerd wordt door puur eigenbelang.'

Dr. Gijs Kuypers: vanaf 1960 hoogleraar politicologie aan de VU. Hij vervangt de wegens ziekte verhinderde generaal Mathon, die zijn stellingen had toegespitst op de Koude Oorlog en de communistische penetratie in ontwikkelingslanden. Kuypers richt zich meer op *een analyse van de factoren die een rol spelen bij de staatsvorming* in de jonge landen.

Ten slotte mr. Barend Biesheuvel: hij is vanaf 1956 lid van de ARP-fractie van de Tweede Kamer, en lid van de Raadgevende Vergadering

van de Raad van Europa, later van het Europese Parlement. Biesheuvel zal in het begin van de jaren zeventig minister-president worden (1971-1973). Als hij het congres bijwoont heeft hij, enige tijd daarvoor, een bezoek gebracht aan *India, dat diepe indrukken bij hem heeft achtergelaten.*

Het *ethische aspect* komt naar voren in de bijdrage van Itty, de lezing van Van den Berg en het toneelstuk over dr. Korczak.

41

Allereerst mr. Itty: afkomstig uit India, secretaris voor jeugdwerk van de Wereldraad van Kerken, werkzaam aan het Ecumenical Institute Bossey. Hij is kritisch over de motieven tot samenwerking en de wijze waarop hulp bij de ontwikkeling wordt verleend. Hij ziet het probleem van de ontwikkelingslanden in religieuze termen. Juist christenen kunnen niet achterblijven bij het ontwikkelingsvraagstuk, maar moeten handelen. Als christelijk motief wijst hij naar de negrospiritaal:

Let us break bread together on our knees
When I fall on my knees
with my face to the rising sun
oh Lord have mercy on me.

Itty's bijdrage op het congres benadrukt de ethische geladenheid van het ontwikkelingsvraagstuk. En hij haalt de *religieuze drijfveren* voor het aanpakken van het probleem naar voren.

De tweede ethische bijdrage komt van dr. Jan van den Berg, lector ethiek en vanaf 1961 hoogleraar kerkgeschiedenis aan de v.u. Zijn stellingen in de congresmap benadrukken dat 'de dienst, waartoe de gemeente wordt opgeroepen, niet alleen in de eigen omgeving moet worden verricht, maar ook tussen de volken der verschillende werelddelen, die elkanders naasten zijn geworden. Het dienstbetoon van de gemeente aan de verre naasten moet *in oecumenisch kader worden verricht.*'

Ten slotte 'Korczak en de kinderen': een toneelstuk uit 1957 van de Duitse auteur Erwin Sylvanus. Het gaat over de arts Korczak (pseudoniem van de historische figuur H. Goldszmit) die een Joods weeshuis in het getto van Warschau leidt tijdens de Duitse bezetting van Polen. De ss garandeert zijn veiligheid als hij zou beloven de 66 weeskindren aan hen uit te leveren. Korczak gaat daar niet op in. Aan het eind

volgt hij *in solidariteit* de kinderen als zij de gaskamers van Treblinka in gaan.

42 Het *sociaal-culturele aspect* komt naar voren bij de voordracht van Van Doorn en de poëzie-presentatie van Den Besten. Allereerst dr. C. L. van Doorn: hij is een landbouwsocioloog, die vanaf 1937 in zendingsverband in Indonesië heeft gewerkt, en na terugkeer in Nederland in dienst is gekomen van het bureau voor sociale documentatie van de zending. Hij stelt: 'De wordingsgeschiedenis van de z.g. onderontwikkelde gebieden brengt een kritische houding tegenover de hulpverleners met zich mee. Door structurele verschillen tussen ontwikkelde en onderontwikkelde landen zullen de hulpverleningselementen, in zoverre ze niet op primaire behoeften gericht zijn, in belangrijke mate als inadequaaf ervaren worden. Er bestaat geen zuivere economische ontwikkeling, maar *het gaat om mensen*, hun levensverbanden en onderlinge verhoudingen.'

De culturele bijdrage wordt verzorgd door Ad den Besten: dichter, en vanaf 1950 redacteur van de cahierserie 'De windroos', bedoeld als publicatiemogelijkheid voor jonge dichters. Hij publiceert zelf onder meer in het tijdschrift *Podium*.⁷ Voorafgaand aan het congres wordt hij geïnterviewd door Redbad Fokkema, redacteur van het studentenblad *Pharetra*. Gevraagd welke poëzie uit ontwikkelingslanden hij naar voren gaat brengen, zegt Den Besten te gaan putten uit jaargangen van *Podium*. In het volgende nummer van *Pharetra* geeft Fokkema alvast een voorproefje. Het is een gedicht van Léon-G. Damas dat is opgenomen in een artikel van Sybren Polet over 'Moderne Franstalige negerpoëzie'.⁸

Zeker
op een gegeven moment
zal ik er genoeg van hebben
zonder af te wachten
of de dingen wel
de allure aannemen
van een welgeschapen camembert

Dan zal ik mijn voeten op uw bord
zetten

of simpelweg
 mijn hand op de schouders leggen
 van alles wat mij tegenstaat
 in grote karakters
 kolonisatie
 civilisatie
 assimilatie en wat dies meer zij

43

In afwachting daarvan
 zult u mij dikwijls
 hard
 de deur horen dichtslaan.

Geen theoretische stelling voor de congresmap dus. Maar wel een emotionele aanduiding van *culturele spanningen* die de ontwikkelings-samenwerking te wachten staat.

Wat de *praktische kanten* van het thema betreft vallen de bijdragen van De Vries en Siertsema op. Allereerst iets over de achtergrond van dr. Egbert de Vries: tot 1950 hoogleraar landbouwhuishoudkunde van de overzeese gebiedsdelen te Wageningen, al in een vroeg stadium advocaat van *Nederlandse inzet in ontwikkelingsprogramma's*, later rector van het ISS, en voorzitter van de Novib. Als raadgever bij het ministerie van overzeese gebieden bepleitte De Vries in 1949 dat Nederland actief ging deelnemen met het inschakelen van deskundigen in het ontwikkelingsprogramma 'Point Four' van president Truman.⁹ De Vries speelt een belangrijke rol in de Wereldraad van Kerken bij de studie van landen in snelle ontwikkeling. In dat kader publiceert hij in 1961 het boek *Man in rapid social change*.

Vervolgens dr. Berthe Siertsema: vanaf 1955 lector aan de Universiteit van Ibadan in Nigeria, en vanaf 1960 hoogleraar algemene taalwetenschap aan de VU, en lid van de senaatscommissie 'ontwikkelingsgebieden'. Haar congresbijdrage onderstreept de risico's van uitzending naar een ontwikkelingsland:

De VU dient haar eigen alumni op te leiden voor uitzending naar de ontwikkelingslanden en niet studenten daar vandaan naar Nederland te halen. Want de reguliere VU-colleges missen het 'tutorial' karakter dat voor

die studenten nodig is. Afgestudeerden die worden uitgezonden kunnen alleen succes hebben, als ze zich *grondig voorbereiden op de sociale en geestelijke achtergrond van de lokale bevolking*, en hun programma en methoden daarop aanpassen. Het is niet zeker dat bij latere sollicitaties deze periode buiten Nederland van waarde blijkt te zijn. Zij moeten dus beseffen dat zij *met het oog op hun toekomst een risico nemen* en daarin een offer brengen.

- 44 In de bijdragen aan het congres komen twee onderwerpen nogal eens naar voren: de Koude Oorlog en de opstelling tegenover Indonesië. De lezer moet daarbij bedenken dat anno 1961 de Koude Oorlog hevig woedt en dat het Nieuw-Guinea-conflict nog niet is opgelost – laat staan het probleem van de mentale dekolonisatie in Nederland. De congresbijdragen zijn overigens zeer gevarieerd. Belangrijk is de vraag, hoe de deelnemers aan het congres op de verschillende bijdragen reageren.

INDRUKKEN

Hoe is het congres verlopen en welke programmaonderdelen maken de meeste indruk? Dat is op te maken uit de volgende publicaties: het verslag van Sam Koster – praeses van de congrescommissie, een artikel van Fokkema in *Pharetra*, en berichten die in de publieke pers verschenen zijn. Zoals in *Trouw* van 28 maart onder de kop: 'Hulp aan ontwikkelingsgebieden: geen liefdadigheid maar rechtsplicht', en in het nummer van 1 april onder de kop: 'v-u-studenten willen actief bezig zijn'. Eerst volgen nu enkele indrukken die aan deze stukken ontleend zijn.

De verschillende congresbijdragen en de respons daarop krijgen de volgende typering. De probleemstelling van het congres 'werd door De Gaay Fortman in al zijn scherpte neergezet'. Tinbergen 'hield een nuchter en toch zeer enthousiasmerend betoog' over het achterblijven van de onderontwikkelde gebieden. En: 'ieder die hem heeft horen spreken zal een aangename herinnering aan hem met zich meedragen. Hij is een innemende econoom, die menselijk en sociaal kan denken en spreken.' De confrontatie met de poëzie uit ontwikkelingslanden wordt echter overrompelend genoemd 'door de agressieve

toon die te beluisteren valt'. De *Pharetra*-redacteur Fokkema schrijft: 'Ad den Besten draagt bloedrood voor – maakt voor sommigen stekelige tussenwerpsels, alsof de poëzie die doordrenkt is van haat en wrok tegen de witte man, nog niet genoeg prikt.'¹⁰ Het forum spitst zich toe op de motivering van de hulpverlening. Koster rapporteert hierover:

Bij het forum kwam het dilemma eigenbelang (Heldring) – naastenliefde 45 (Biesheuvel) in al zijn scherpte ter tafel. Alleen de bescheidenheid van de congresvoorzitter verhinderde hem zijn visie: 'het gaat niet om welvaart maar om gerechtigheid, en dus moet men van *rechtsplicht* spreken', naar voren te brengen. Van Randwijk stelde, dat deze hulp als nabetaling beschouwd moest worden van iets, dat al eerder voldaan had moeten worden. Als voorbeeld: in een bepaald jaar ging er voor 700 miljoen gulden aan tantièmes uit Nederlands-Indië naar Nederland, en werd er slechts 31 miljoen aan het onderwijs besteed in Indië. Juist hiertegen liep het westerse gedeelte van het congres te hoop, juist hiermee betuigden de als gast aanwezige studenten uit de ontwikkelingslanden nadrukkelijk hun instemming.¹¹

Maar Fokkema beschrijft de forumdiscussie meer afstandelijk:

Biesheuvel (ARP) knijpt zijn ogen bijna dicht wanneer hij op mystieke wijze zegt dat hij als christen-politicus in de wereld staat. Heeft het uiteraard nog even over christelijk-sociale politiek. Wordt boos wanneer de vergadering lacht om een domme zinsbouw: 'Ik was laatst in India, en dat duurt nog voort...' Laat kansen om te spreken voorbijgaan. Staart somber voor zich uit wanneer Van Randwijk (VN) hem 'ontroerend' vindt. De Gaay Fortman maakt grappen. Koel en glashelder staan de ogen in het smalle gelaat van Heldring. Zijn stem klinkt zakelijk en afgemeten keurig. Van Randwijk steekt weer een sigaret op. Het forum spat niet, geen vonken, het is het eens. De deskundige zit dan ook in de zaal: de heer Idenburg van het Afrika-instituut. Tijdens diens betoogje ontstaat deining en hevige hilariteit naar aanleiding van een opmerking van de voorzitter.¹²

Veel indruk maakt de presentatie van mr. Itty over de reacties van ontwikkelingslanden. Koster meent dat deze avond zou gaan behoren tot één der hoogtepunten van het congres. Over de presentaties van de bijbelse motivering en het sociologische aspect van de hulpverlening,

rapporteert hij dat het congres vroeg om meer concrete richtlijnen en ook om een meer optimistische benadering van het probleem. Over het toneelstuk 'Korczak en de kinderen' schrijft Koster, dat het een grote indruk maakt op de deelnemers aan het congres. De *Pharetra*-redacteur Fokkema rapporteert in zijn dagboek: '...het stuk ontroert en maakt diepe indruk. Behalve, hoor ik, op de Syriër die aanwezig is.'

46

Op de laatste dag worden er korte presentaties gegeven over mogelijkheden voor een student op ontwikkelingsgebied. De rector corporis licht de oproep van de congrescommissie toe, om aan de actie Daadwerkelijke Gerechtigheid deel te nemen door jaarlijks één procent van het inkomen te storten op een rekening van de Novib. Ongeveer 80 congresgangers geven aan de oproep gehoor. Een actiecomité wordt ingesteld om de gehele studentenwereld tot deze daad op te wekken. Bovendien besluit de slotzitting om een oproep aan de Regering en het Parlement te richten, om één procent van het nationale inkomen ter beschikking te stellen van de hulpverlening aan de ontwikkelingslanden. Tevens wordt een uitvoerig schrijven aan het college van directeurs van de VU gericht waarin de aanstelling van een secretaris buitenland wordt bepleit. Ook wordt het college verzocht om de vraag te bestuderen in hoeverre de universitaire opleiding aangepast kan worden aan de behoeften van die studenten die naar de ontwikkelingslanden willen gaan. Over de afronding van het congres schrijft Koster:

Prof. De Gaay Fortman wist in zijn slotwoord het gehele congresverloop samen te vatten in een bewogen appèl op de deelnemers om deze vijfdaagse conferentie met een zo benauwend wereldvraagstuk niet te verloochenen: Het is laat, maar nog niet te laat! De meer informele afsluiting van het congres, 's avonds op het Zeister stadhuis, was verrukkelijk. Ik hoop van harte dat dit 2e Corpscongres 'De Verre Naaste' voor de deelnemers een moment in hun leven is geweest dat géén souvenir op de schoorsteenmantel zal worden, maar een zwakke plek zal blijven in het pantser der egocentriciteit.¹⁵

Pharetra-redacteur Fokkema kijkt als volgt op het congres terug:

Op het zgn. corpscongres over de samenwerking met de ontwikkelingslanden was onder de deelnemers een grote eenheid van gevoelens. Een werkelijk

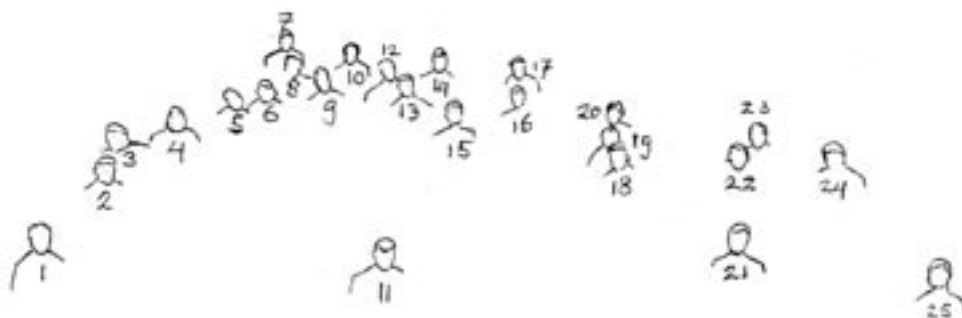

Foto genomen op 27 maart 1961 van de congresdeelnemers voor het gebouw van Woudschoten, met op de achtergrond een Citroen Traction Avant 1950. Van enkele personen volgt hier een plaatsaanduiding: 1. Willemien Schenkeveld – lid congrescommissie, 2. Sam Koster – praeses congrescommissie, rector corporis- rc 1957/58, 3. Henk M. van Randwijk, 4. Ad den Besten, 5. prof. Louis On- vlee – congresadviseur, 6. prof. Gijs Kuypers, 7. mr. Barend Biesheuvel, 8. mr. J. L. Heldring, 9. Harry Brinkman – rc 1955/56, 10. prof. W. F. de Gaay Fortman – congresvoorzitter, 11. Dick Kuiper, 12. prof. Jan Waterink, 13. Siebold Hart- kamp – rc 1960/61, 14. Jan Aertsen – rc 1959/60, 15. Gerard Thijs – auteur van dit boek, 16. Jan Greven, 17. drs. Chris Steenwinkel, 18. Teo Hagen, 19. Bas de Gaay Fortman¹³, 20. Keimpe Dijk, 21. Nico Dekker, 22. Hugo Berkouwer- rc 1961/62, 23. mr. Peter Kooijmans¹⁴, 24. Ruud Lubbers, 25. Loek Vredevoogd – fiscus congresorganisatie. Foto: Fotopersbureau Lindeman, Amsterdam.

christelijk sociaal geweten – en niet direct in de politieke zin die de confessionele partijen eraan gehecht hebben – heb ik overal horen spreken. Ik voelde harten kloppen met onrustig bewogen slag. Een blijde sfeer van eensgezindheid die na de indrukwekkende rede van de Indiër Itty, en na de evenzo glorievolle samenvatting van de congresvoorzitter prof. De Gaay Fortman, haar hoogtepunt bereikte toen de voorzitter in zijn rede uitsprak: 'na de redevoering van Itty behoefte gevoeld te hebben samen Avondmaal te vieren' en zijn spijt erover uitsprak dat dit onmogelijk is. Ik geloof dat niemand die beide sprekers heeft beluisterd het geloof nog een duf voorwerp zal vinden, goed voor de mottenballenkast van oma.¹⁶

Het blijft een beetje mistig of Fokkema's appreciatie oprecht is. Maar, gegeven de schampere stijl, die in die tijd gebezigd werd in het studentenblad *Pharetra*, lijkt zijn artikel de emotionele hoogtespunten toch te waarderen, maar tegelijk ook enigszins te relativiseren. Hoe dan ook, de religieuze geladenheid van het congres komt ook in zijn recensie duidelijk naar voren.

Een terugblik op het congres is ook te vinden in het *Algemeen Handelsblad* van 30 maart 1961. Omdat het artikel een totaalindruk geeft, zowel van de sfeer als van de betekenis van het congres, is het interessant om het integraal weer te geven.

De verre naaste

Corpscongres der v.u. wierp helder licht op vraagstuk der hulpverlening

Gisteravond heeft te Zeist het tweede Corpscongres van de Vrije Universiteit zijn officieel einde gevonden. In samenwerking met de vereniging van vrouwelijke studenten aan de v.u. heeft men hier op het thema 'de verre naaste' een in alle opzichten brede conferentie verwezenlijkt over de samenwerking met de ontwikkelingslanden. Verschillende factoren werkten ertoe mede dat een helder licht geworpen werd op dit vraagstuk.

Zowel de spontane aandrang als de deelname der studenten, het werkelijk internationale karakter der besprekingen en de grote

praktische zin bij alle besef van de principiële waarden, dit alles heeft het congres tot een manifestatie gemaakt die niet alleen voor de 'ontwikkelingslanden' hoopgevend is.

Het waren de menselijke kanten van het vraagstuk die hier ook op kunstzinnige wijze reëel en zuiver op de voorgrond kwamen, niet ten koste van, maar dankzij de bezinning op de grote vragen van de achtergrond.

49

Stemmen uit India

Het was in deze sfeer van warme menselijkheid en kritische zin dat tweehonderd jonge mensen en hoogleraren sinds zaterdag op Woudschoten bezig zijn geweest met wellicht het belangrijkste vraagstuk van onze tijd. Kenmerkend was het dankwoord dat een der rooms-katholieke ordeusters uit Kerala (India) ten slotte in enkele zinnen Nederlands sprak. Zij vertolkte niet alleen de waardering voor deze open en vrije besprekingen maar ook het verlangen verder kennis te maken met de taal en de cultuur van Nederland. Deze zusters studeren medicijnen te Nijmegen om later in India weer in het hospitaal te gaan werken.

Prof. mr. W. F. de Gaay Fortman, die als voorzitter een samenvatting gaf van het congres, refereerde met nadruk aan de rede welke mr. Itty, een functionaris van de Wereldraad van Kerken uit India, maandagavond gehouden heeft. Het gehele congres overziende merkte prof. De Gaay Fortman op: "We zijn laat – maar wie daarom niets wil doen, is lui of laf."

Samenwerking

Hulp is een zaak van samenwerking en in de eerste plaats een zaak van de ontwikkelingsgebieden zelf, zo constateerde de voorzitter. De vraag dient van het te helpen land uit te gaan. Wij moeten de feiten kennen, want liefde sluit kennis in. Het vraagstuk van de internationale handel is in dit verband voor ons het moeilijkste te overwinnen omdat het tegen het (kortzichtig) eigenbelang ingaat, maar het is zeker zo belangrijk als de directe hulp.

Wij zullen ons los moeten maken van rancune, communistenvrees, eigenwaan en hypocrisie. We moeten bedenken dat werken in de wereld niet mogelijk is zonder vuile handen te krijgen.

Wees kritisch, zo wekte prof. De Gaay Fortman ten slotte op,

maar doe mee. De volstrekte overwinning op het kwaad is alleen in de bede aan het kruis “Vader vergeef het hun, want ze weten niet wat zij doen.” Ons motief zij, dat wij een leesbare brief van Christus moeten zijn zoals Paulus zegt – leesbaar in daden.

Nationale studenten-actie?

50 Het congres schaarde zich achter de oproep tot “Daadwerkelijke gerechtigheid” die beoogt als eerste stap 1 pct. van het inkomen af te staan voor internationale hulpverlening. Verder stelde men een werkgroep in die o.a. zal streven naar een nationale studentenactie en naar een speciale taakstelling van de v. u. Men denkt daarbij aan een volledig secretariaat buitenland en aan een interfacultair studiecentrum voor internationale zaken.

Aanbevolen werd een kwijtschelding van rijksstudievoorschotten op grond van praktijkjaren in technische hulpverlening der Ver. Naties.

Een opzienbarend congres dus. Opgezet door en voor vu-studenten en met een flink aantal buitenlandse deelnemers. Ook een congres dat tot grote uitspraken komt, in de richting van de politiek en van het universiteitsbestuur, en dat een beginnende emotionele verbondenheid rond het thema ontwikkelingssamenwerking onder vu -studenten en staf tot stand brengt.

Enige weken na het congres verschijnt er van de hand van Dick Kuiper een stuk in *Pharetra*, met de titel: ‘Oprichting kerkgemeenschap naar aanleiding van het corpscongres’. Het daarbij gebruikte woord ‘kerkgemeenschap’ lijkt een freudiaanse drukfout te zijn van iets dat vermoedelijk ‘werkgemeenschap’ moet zijn. Het bericht meldt dat een voorbereidend comité is gevormd om de belangstelling voor de problematiek der ontwikkelingslanden een meer permanente vorm te geven. Dit comité zal met concrete voorstellen komen. De bedoeling is om aan de vu een werkgroep te vormen die zich bezig houdt met en de aandacht richt op de ontwikkelingslanden en daartoe ook contact houdt met hoogleraren en wetenschappelijke staf van de vu. De Gaay Fortman zal op de oprichtingsvergadering begin mei een exposé geven. Bij die gelegenheid wordt een werkgroep gevormd.¹⁷

Het voorstel voor een nationale studentenactie, zoals op het congres

geopperd, krijgt een verdere uitwerking. En het door v u-studenten opgestelde memorandum wordt ten slotte door de Nederlandse Studentenraad overgenomen en namens de hele Nederlandse studentenwereld aan de regering gericht.

TERUGBLIKKEN

51

Wat krijg je te horen als je nu – meer dan veertig jaar later – aan enkele deelnemers uit 1961 vraagt om terug te kijken op het congres ‘De verre naaste’? Enkelen van hen hebben precieze indrukken, anderen komen slechts met een enkele impressie. Hier volgen terugblikken van een aantal deelnemers. Om hun anciënniteit aan te duiden staat na hun studierichting ook het jaar van aankomst aan de v u aangegeven. Achtereenvolgens kijken terug: drs. Jan Greven – die enige jaren in Congo gaat werken en later directeur van *IKON* en hoofdredacteur van *Trouw* wordt. Daarna drs. Keimpe Dijk, emeritus gereformeerd predikant; en dr. Hittjo Kruyswijk, die werkzaam is geweest als cardioloog. Vervolgens drs. Sipko de Boer – die in diakonale projecten is gaan werken in Hongkong en India, en nadien stafid van het *ISS* wordt; en dr. Henk Thomas – die voor de gereformeerde zending gaat werken in Pakistan, en later hoogleraar aan het *ISS* wordt. En ten slotte drs. Harry Brinkman, die al in zijn studententijd Rusland, Zuid-Afrika en India bezoekt, en in de jaren zeventig voorzitter wordt van het college van bestuur van de v u.

Jan Greven (theologie, 1958): “Ik herinner me een *Pharetra*-artikel over het congres, van Redbad Fokkema. Dat was een afstandelijk stukje, met een neiging naar zuur. Maar, naar mijn mening, was het congres toch *de* kennismaking van de v u met de Derde Wereld. Alleen, achteraf, dacht ik wel eens: was het ook niet een calvinistische activiteit om het vage besef van zondigheid in een nieuw jasje te steken? Ik vroeg me later af of het toeval was: op het moment dat de economie een beslissende stap vooruit zette, en de naoorlogse situatie van soberheid voor iedereen werd ingeruild voor een periode met veel meer financiële armslag, wordt de verre naaste als voorwerp van zorg ontdekt. Anders en gechargeerd gezegd: de eigen armoede valt weg, de armoede van anderen komt er voor in de plaats. Een potentiële domper

bij voorbaat, op plezier in komende voorspoed. Kunnen calvinisten niet zonder een slecht geweten als ze ergens van genieten?

Maar ook besef ik nu: dat kon toen niet anders. De ontwikkelingsproblematiek werd daarmee immers in een moreel geldig perspectief geplaatst. Het gebeurde op die wijze, vanwege de voor de aanpak van het probleem nodige religieuze inspiratie. Maar het congres was wel heel belangrijk. Ook was het uniek dat het studentencorps het organiseerde. Hetzelfde corps dat – niet ten onrechte – de naam had een bierdrinkend gezelschap te zijn.”¹⁸

Keimpe Dijk (theologie, 1957): “Wat het congres betreft herinner ik me nog de diepe indruk die het toneelstuk op me gemaakt heeft. Verder meer de ambiance dan de materie. Van het verhaal van prof. van den Berg is me bijgebleven dat Sam Koster zijn irritatie onomwonden kenbaar maakte over de nuanceringen die de spreker aanbracht: dat rijkdom in de bijbel niet verboden is – zie Abraham en Job. Volgens Sam Koster hadden we daar nu geen boodschap aan, omdat er toch heel duidelijk ook andere accenten zijn in de bijbel, en die mogen niet door nuancering gerelativeerd worden. Zoiets in die trant, dat staat me nog levendig bij. Er was toen echt een rel, waarbij De Gaay Fortman natuurlijk probeerde om de gemoederen wat tot bedaren te brengen, wat hem lukte, vooral door zijn persoonlijk overwicht. Wat het forum betreft geloof ik dat Barend Biesheuvel erg goed overkwam, ook omdat hij toen minder rechts was dan later. Verder heb ik geen concrete herinneringen meer. Ik weet wel dat ik het congres erg inspirend vond, en dat het voor mij van blijvende betekenis is geweest.”¹⁹

Hittjo Kruyswijk (geneeskunde, 1957): “Nu, veertig jaar later, herinner ik me nagenoeg niets meer van het congres. Terwijl ik nota bene lid van de organisatiecommissie was. Wat me wel is bijgebleven: dat ik het congres indertijd heb ervaren als een *veel te idealistisch* gebeuren.”²⁰

Sipko de Boer (sociologie, 1955): “Op Woudschoten hebben Edith Sizoo – mijn latere echtgenote – en ik elkaar niet voor het eerst ontmoet, maar wel een aanzet gegeven voor wat een lange gezamenlijke reis zou worden. Dus van Woudschoten niets kwaads. Toch heb ik altijd gemengde gevoelens over dat congres gehad. Ik denk wel dat het

een stimulans geweest is voor de Nederlandse betrokkenheid bij de ontwikkelingsproblematiek, en voor het engagement van de v.u. Het congres heeft veel mensen persoonlijk gemotiveerd en ook mij verstevigd in het besluit te proberen op dat terrein werkzaam te zijn. Van de meeste sprekers kan ik me echter niets meer herinneren. Behalve mr. Itty wiens verhaal een gepassioneerde en indrukwekkende oproep was. Wat mij toen een beetje dwars zat was de aanwezigheid van grote Nederlandse 'namen' die op ernstige wijze en soms met hartstocht het goede doel leken te monopoliseren. 53

Aan het einde van het congres mochten alle deelnemers een financiële bijdrage leveren aan een project, dat zeer summier met enkele technische vaagheden werd gepresenteerd. Toen ben ik opgestaan en heb gevraagd of het nu niet paste – uit respect voor de verre naaste – in het kort iets meer concreets te zeggen over de mensenwereld in en rondom het project, in plaats van ons te vragen slechts wat geld te geven. Dat viel niet best: de voorzitter wees op het gebrek aan tijd en verklaarde de vergadering voor gesloten. Het was nog de tijd van het grote vertrouwen in de leiders.

Het toneelstuk 'Korczak en de kinderen' vond ik hartverscheurend. De wereld van humaniteit, liefde en verantwoordelijkheid overgeleverd aan een ideologisch gedreven mensverwoestende organisatiemachine. Het heeft mij voor altijd zeer op mijn hoede doen zijn voor de nazaten van Robespierre.

De in die tijd op de voorgrond tredende corpsleden (zoals: Sam Koster, Johan van Oostveen, Jan Nico Scholten, Bas de Gaay Fortman) verzetten zich tegen de traditionele ARP-politiek ten aanzien van de 'verre naaste', die nogal kolonialistisch en zeker paternalistisch bleef aandoen. Ze zochten, in lijn met de oude tendens om over de grens te kijken, een alternatieve benadering van de problematiek van de ex-kolonies. Misschien zat daar een protest in, die elke jongere generatie ten aanzien van de oudere pleegt te demonstreren. Maar de keuze van het veld waarop dit uitgevochten werd, dat van het buitenlandbeleid, had ook te maken met het feit dat wij in Nederland nog steeds niet af waren van onze laatste koloniale stuiptrekkingen, en ons behoorlijk met onze relatie met de rest van de wereld bezighielden. Daarnaast speelde bij het christelijk deel van de bevolking, en vooral bij het gereformeerde deel een rol, dat de zending was geëvolueerd en vaak meer verlichte geluiden liet horen ten aanzien van de wereld buiten Europa dan de

politiek. Dat trok de jongeren aan, en vooral degenen die voor de rest niet te ver van de moederkerk wilden afdwalen. Ikzelf had nooit zoveel met de zending, maar was vooral geboeid door de op het heden gerichte antropologie en door historische langetermijnprocessen. Daarbij verbleekte het Nederland met zijn avonden van Gerard van het Reve.”²¹

- 54 Henk Thomas (economie, 1954): “Op het congres besloten Geertje Lycklama à Nijeholt (mijn latere echtgenote) en ik dat we wilden worden uitgezonden. Dat besluit viel naar aanleiding van de vacatures in de zending die drs. Chris Steenwinkel op de laatste dag bekend maakte. Later gingen we ter voorbereiding een cursus volgen op het Zendingscentrum in Baarn.

Toen we naar Pakistan zouden worden uitgezonden, werden wij beiden speciaal door De Gaay Fortman thuis ontvangen. Hij kwam toen met de waarschuwing: Bedenk dat je nu uit de netwerken in Nederland gaat. Dat werkt te zijner tijd tegen je, als academici voor hun opvolging naar de volgende generatie kijken. Je kunt daardoor de boot missen.”²²

Harry Brinkman (Nederlands, 1952): “Het congres is alleen maar achteraf te duiden als het begin van ontwikkelingssamenwerking aan de v.u. Maar wat mij betreft had het congres teveel affiniteit met christen-radicaliteit. In de zin van: het licht gaat ons op, wij gaan de wereld in, en wij pakken het aan. Over het ontwikkelingsprobleem werd gesproken als het sociale vraagstuk in wereldformaat. Maar naar mijn mening is het veel ingewikkelder. De maakbaarheid van de samenleving is in het geding. Ideologie kan wel de motivatie verschaffen, maar niet de invulling van het programma. Barend Biesheuvel was tot tranen toe bewogen door zijn Indiareis – maar het gaat in de politiek niet om goede bedoelingen die je proclameert. Cultuur speelt een veel grotere rol dan men toen dacht. Waarom lukken bijvoorbeeld projecten in Azië in het algemeen wel, en in Afrika niet? De problematiek is dus eerder sociaal-cultureel dan sociaal-economisch. Maar het congres was wel goed om de wind erdoor te laten waaien. De v.u. is op het congres een beetje uit haar eigen traditie weggetrokken.”²³

De rector corporis, Siebold Hartkamp, merkt in zijn verslag over het jaar 1960-1961 op: 'Toch geloof ik dat het ideaal van het congres: een stoot te zijn die moest leiden tot een kettingreactie, niet is verwezenlijkt'.²⁴ Deze opmerking is nogal kort door de bocht. Processen hebben immers tijd nodig, en zijn ook niet altijd kettingreacties. Bovendien lijkt de rector zich te baseren op het voor hem teleurstellende aantal studenten dat aan de eenprocentsactie deelneemt. Maar geld geven is een ding, enig begrip krijgen van het vraagstuk van ontwikkeling is een ander ding. En de vU is nog maar net begonnen om de werkelijkheid van de Derde Wereld tot zich te laten doordringen. Het congres heeft, met een breed beraad van staf en studenten, daar een eerste aanzet voor gegeven. Dat lijkt toch de belangrijkste betekenis ervan te zijn. 55

Het congres heeft wel resoluties aangenomen en memoranda verstuurd. Met daarin, onder andere, een pleidooi om één procent van het nationale inkomen te besteden aan ontwikkelingshulp. Dus aan proclamaties geen gebrek. Maar aan de andere kant zijn er nog maar weinig concrete denkbeelden bij de deelnemers te vinden over de praktische vormgeving van ontwikkelingsprojecten, laat staan over projecten die vanuit een universiteit zouden kunnen worden ondernomen. Daarvoor moeten de eerste ideeën nog ontwikkeld worden. Op de langere termijn heeft het congres invloed gehad op de vU als instituut. Maar er is natuurlijk ook van een meer directe invloed sprake, in de stimulans die het congres voor veel individuele deelnemers is geweest, om te kiezen voor de praktische ontwikkelingssamenwerking en uitzending naar een ontwikkelingsland.

Het congres markeert het beginpunt van een groeiende betrokkenheid bij ontwikkelingslanden aan de vU, bij studenten en bij staf. De studenten hebben daarbij het voortouw genomen, en vervolgens die vU-hoogleraren gemobiliseerd die op dat gebied expertise hadden. Allereerst De Gaay Fortman, met zijn politieke achtergrond en zijn ervaringen bij de Verenigde Naties. En anderen, zoals Onvlee – een adviseur met kennis van Indonesië en met een zendingsachtergrond, en Siertsema, de eerste vU-hoogleraar met werkervaring in Afrika. Maar ook door inspiratie uit een wijdere kring aan te trekken, vanuit de politiek, de Novib, en de Wereldraad van Kerken. Met prominente pleitbe-

zorgers van ontwikkelingshulp, zoals Tinbergen en De Vries.

De betrokkenheid van De Gaay Fortman is ook heel belangrijk geweest voor het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking binnen de vu. Hij zal immers gedurende vele jaren na het congres als rector magnificus optreden, eerst in het jaar 1962-1963, en later gedurende de gehele periode 1965-1972. De congresoproepen aan het universiteitsbestuur zullen zich dan gaan uitkristalliseren tot concrete resultaten.

56

Met het congres heeft de vu een begin gemaakt met het trekken van een ontwikkelingslijn. Na het jaar 1961 zal de verre naaste meer dichterbij komen.

[4] De v u in wereldverband

57

Na het congres 'De verre naaste' gaat de v u in de jaren zestig haar taken in wereldverband meer concreet uitspellen. Al direct in de eerste jaren houdt prof. J. (Jan) Lever hierover enige voordrachten die binnen de universiteit brede aandacht krijgen. Allereerst spreekt hij voor 'een professorenkrans' over het onderwerp: 'De Vrije Universiteit in de wereld van morgen'. Hij betoogt dat de v u in de jaren zestig een stormachtige groei doormaakt, en dat het gevaar bestaat dat het specifieke karakter, waar de Vrije Universiteit haar bestaansrecht aan ontleent, op de achtergrond raakt. De uitbreiding van de universiteit leidt tot wetenschappelijke differentiatie en specialisatie. En die tendens werkt een bezinning op de grondslagen en samenhang van de wetenschap niet in de hand. Maar, zegt hij: 'de v u heeft van de oprichting af de pretentie gehad om een internationaal georiënteerd wetenschapscentrum te zijn, openstaand voor de wereldproblemen'. De intensieve inspanning, gericht op de eigen ontplooiingsproblemen, brengt het gevaar met zich mee dat de groei van de v u niet harmonieert met de grote ontwikkelingsgang in de huidige internationale wereld. Lever bepleit in dit verband dat de v u zich meer dienstbaar maakt aan de ontwikkelingslanden en de zending. Hij geeft daarvan enige voorbeelden:

- het op grote schaal beurzen geven aan Afrikanen en Aziaten
- geïsoleerde christenonderzoekers uit de ontwikkelingslanden voor enige tijd op de v u laten komen voor fundamenteel onderzoek
- de uitzending van stafleden voor kortere of langere tijd om deze landen te helpen bij de uitbouw van universiteiten
- het wetenschappelijke onderzoek aan de v u mede richten op de problemen van deze landen
- de opleiding van tropische deskundigen en zendingsartsen.¹

Zodra de v u geheel gesubsidieerd zou worden, zou op 'de geestverwanten' een appel kunnen worden gedaan om juist deze activiteiten te steunen.²

Vervolgens houdt Lever in 1962 een toespraak over 'De Vrije Universiteit als ontwikkelingsgebied'. Daarin geeft hij aan dat het openen van de universiteit naar alle zijden van de wereld en de grote problemen die daar heersen, een ontwikkelingsproces met zich meebrengt voor de tamelijk geïsoleerd levende bevolkingsgroep waaruit de vu is ontstaan. Hiermee geeft Lever een treffende aanduiding van de titel van dit boek: de kleine luyden in ontwikkeling moeten zelf een veranderingsproces doormaken om van betekenis te kunnen zijn voor de ontwikkelingslanden.³

58 Een mijlpaal in dit proces is het openen van een studierichting niet-westerse sociologie aan de vu in 1962. De nieuwe hoogleraar, dr. J. W. (Pim) Schoorl, geeft aan dat 'deze studierichting in het teken staat van hulp aan niet-westerse landen'.⁴

Gezien het bovenstaande lijken de veranderingen aan de vu te bestaan uit toespraken van vooraanstaande hoogleraren en besluiten van de senaat. Maar in hoeverre gaan degenen die aan de vu afstuderden ook meer belangstelling tonen voor de problemen van ontwikkelingslanden? Waar valt dat veranderingsproces uit af te lezen? Dat kan waarschijnlijk op allerlei manieren, maar hier is gekozen voor een analyse van stellingen op maatschappelijk gebied, die in de jaren zestig bij proefschriften aan de vu verschijnen. Is hieruit een groter wordende aandacht voor de Derde Wereld te ontdekken, en wat is de aard van de stellingen? De visies op 'de vu in wereldverband', zoals ontwikkeld in commissie- en congreskader, komen vervolgens naar voren. Ook worden de raakvlakken met de zending besproken. Het hoofdstuk besluit met een schets van de universitaire organisatie van het buitenlandwerk, die eind jaren zestig tot stand komt.

STELLINGEN IN ONTWIKKELING

De top van een wetenschappelijke opleiding is het promoveren tot doctor in het betreffende vakgebied. Daartoe moet de promovendus een proefschrift schrijven over een door hem of haar ondernomen onderzoek. Het proefschrift moet in het openbaar worden verdedigd tijdens de promotieplechtigheid. Van oudsher behoorde het proefschrift vergezeld te gaan van stellingen, een aantal door de promo-

vendus te verdedigen uitspraken. Daarvoor gelden de volgende voorwaarden:

Toegang tot de promotie hebben zij, die een doctoraal examen met goed gevolg hebben afgelegd, mits zij een proefschrift hebben geschreven, vergezeld van ten minste zes niet op het onderwerp van het proefschrift betrekking hebbende stellingen en mits zij voldaan hebben aan de overige in deze regeling gestelde vereisten.⁵

59

Deze verplichting is vermoedelijk ingegeven door de wens dat de promovendus ook buiten het promotieonderwerp tot verdedigbare uitspraken kan komen en daarmee een min of meer brede ontwikkeling aan de dag legt. In 1993 werd landelijk het besluit genomen om het leveren van stellingen bij proefschriften niet meer verplicht te stellen. Ook aan de vU werd in dat jaar die verplichting afgeschaft door het college van decanen⁶.

Stellingen buiten het promotieonderwerp kunnen betrekking hebben op het bredere vakgebied, maar ook op een actuele maatschappelijke ontwikkeling of een lopend maatschappelijk debat. In het bijzonder de laatste stelling heeft in de loop der tijd nogal eens een eigen, ludiek karakter gekregen. Maar meer dan grappig is het vooral interessant om eens te kijken naar stellingen van maatschappelijke aard bij proefschriften die aan de vU verdedigd zijn. In hoeverre is daarin de groeiende aandacht aan de vU in de jaren zestig voor het ontwikkelingsvraagstuk terug te vinden? De vraag is dan in hoeveel gevallen de stellingen buiten het directe vakgebied betrekking hadden op ontwikkelingslanden, de Derde Wereld, of een daarmee vergelijkbaar onderwerp. De beperking 'buiten het vakgebied' betekent dat proefschriften die handelen over onderwerpen uit de Derde Wereld, en die geschreven zijn vanuit verwante vakgebieden zoals ontwikkelingseconomie en ontwikkelingssociologie, hier buiten beschouwing zullen blijven.

Het onderzoek naar uitspraken inzake ontwikkeling is hier om praktische redenen verder beperkt tot de periode 1955-1975. De jaren zestig dus, plus enige jaren daaraan vooraf en enige jaren daarop volgend. In deze periode van twintig jaar vonden 773 promoties plaats. Dat is aanzienlijk meer dan de 421 promoties in de daaraan voorafgaande vijfenzeventig jaar, vanaf de oprichting van de vU in 1880.

Dat illustreert overigens goed de versnelde uitgroei van de universiteit in de jaren zestig.⁷

Wat in de eerste jaren opvalt, zijn de stellingen over het apartheidsbeleid en de situasie in Suid-Afrika van promovendi uit dat land afkomstig. Zij promoveerden in verskillende fakulteite, vooral in de godgeleerdheid, maar ook in andere. Een selektie van die stellingen staat 60 in het onderstaande kader.

Enige stellingen van Suid-Afrikaanse promovendi.

J. A. L. Taljaars 1955 ⁸

Die Apartheidsbeleid in Suid-Afrika is alleenlik dan geregverdig wanneer nie alleen die Christelike godsdiens nie, maar ook die Christelike beskawing tot die naturelle gebring word.

P. J. N. Smal 1956 ⁹

Die huidige voorkeur vir immigrasie na Suid-Afrika "uit die Dietse stamlande" is om verskillende redes begryplik en wenslik. Dit moet egter met groter versigtigheid gestel en toegepas word ooreenkomstig die eise van ons Protestantse Christelike volkskarakter.

J. D. W. Kritzinger 1957 ¹⁰

In die etiese beoordeling van die Suid-Afrikaanse rassevraagstuk word die konkrete situasie al te dikwels nie genoegsaam in die oog gehou deur buitenlanders nie, terwyl Suid-Afrikaners al te dikwels te groot gewig aan die konkrete situasie toeken.

F. J. du Plessis 1958 ¹¹

Die huidige Suid-Afrikaanse naturellebeleid is die toepassing van 'n tipies-Westerse ideologie; die sukses van die beleid is van primêre belang vir die voortbestaan van die hele Westerse beskawing.

W. J. Venter 1961 ¹²

By die beoordeling van die sinvolheid al dan nie van die afsondering van Bantoegebiede in S. Afrika en van die bevordering van Bantoeselfbestuur, moet in die eerste plek rekening gehou word met die historiese ontwikkelingsproses.

De stellingen ademen een wel erg conservatieve en stamverwante sfeer. De betrokken Zuid-Afrikanen kwamen in die tijd voor hun promotie naar de vU vanwege het door hen verwachte calvinistische karakter van de wetenschapsbeoefening, zoals die bijvoorbeeld gestalte kreeg in de Wijsbegeerte der Wetsidee. Voor de stellingen is echter primair de promovendus verantwoordelijk, de promotor hoeft ze niet zelf voor zijn rekening te nemen. Dat neemt echter niet weg dat de stellingen uit het onderstaande kader het beeld lijken te geven dat in die jaren, de vU in het algemeen, voor wat betreft Zuid-Afrika een pro-apartheid standpunt heeft ingenomen. 61

Diametraal verschillend van deze Zuid-Afrikaanse stellingen is de strekking van andere aan de vU verdedigde stellingen, zoals die van K. L. Roskam (geen Zuid-Afrikaan) uit 1960. Het onderwerp van zijn proefschrift is: 'Inter-racial relationships in the Union of South Africa and the international community'. Zijn promotor is prof. Gesina van der Molen, hoogleraar in het volkenrecht en de leer der internationale betrekkingen. De eerste stelling van dit proefschrift zet direct de toon: 'De politiek van apartheid, gericht op zogenaamde "eiesoortige ontwikkeling" is moreel niet aanvaardbaar en praktisch niet uitvoerbaar.' Ook de andere stellingen liegen er niet om. Dit voorbeeld bedoelt het misverstand te voorkomen dat de geciteerde uitspraken van sommige Zuid-Afrikaanse promovendi representatief waren voor de maatschappelijke stellingen bij vU-proefschriften in die jaren.

Nu de hoofdschotel, de aandacht voor ontwikkelingsvraagstukken in stellingen uit de onderzochte periode. De eerste keer dat bij een proefschrift dat niet over dat onderwerp gaat een stelling wordt geformuleerd waarin ontwikkelingshulp, ontwikkelingslanden of een daarmee vergelijkbare term voorkomt, doet zich voor in 1961.¹³ Het betreft het proefschrift van de natuurkundige Pieter Kramer over 'Measurements with a double proportional counter on nuclides decaying by electron capture', dat op 17 november 1961 verdedigd wordt. Kramer's stelling luidt: 'Research-instellingen in minder ontwikkelde gebieden kunnen gesteund worden door middel van adoptie door gevestigde instituten. Dit systeem biedt vele voordelen boven het uitzenden van individuele specialisten.' Waarschijnlijk is deze stelling mede gebaseerd op de minder goede ervaringen van enkele aan de vU afgestudeerde fysici, die na 1955 op individuele basis aan een universiteit in een ontwikke-

lingsland gingen werken, en in de jaren rond 1960 naar Nederland terugkeerden.

De tweede keer dat een 'ontwikkelingsstelling' wordt geponeerd, is bij de promotie van de theoloog Okke Jager. Hij verdedigt een proefschrift onder de titel: 'Het Eeuwige Leven, met name in verband met de verhouding van tijd en eeuwigheid', op 2 november 1962. De betreffende stelling spreekt van onderontwikkelde gebieden en gaat over
 62 een nieuwe rol van de zending. De 'comprehensive approach' waarover wordt gesproken, doelt op de benadering die zich niet tot het brengen van het evangelie beperkt, maar die mensen met al hun noden en zorgen vanuit het evangelie wil dienen.²⁸

Na deze twee voorlopers worden er vrij constant door de gehele periode 1963-1975 heen proefschriften verdedigd met stellingen over 'ontwikkeling'. In totaal zijn er in die periode 41 proefschriften met stellingen van dat karakter. Dat betekent dat 7,4 procent van alle proefschriften die per jaar uitkomen dit karakter hebben. Interessant is dat dit percentage vrijwel constant blijft gedurende alle jaren van de onderzochte periode. Bovendien komt het verschijnsel van ontwikkelingsstellingen nagenoeg even frequent voor bij promovendi uit alle faculteiten. Een voorbeeld: de Faculteit Wiskunde en Natuurwetenschappen nam in de periode 1963-1975 zo'n 38 procent van het totaal van de VU-proefschriften voor haar rekening. Bij de proefschriften met 'ontwikkelingsstellingen' is deze faculteit vertegenwoordigd met 39 procent. Met andere woorden, promovendi op het gebied van wiskunde en natuurwetenschappen hadden minstens evenveel animo om stellingen te formuleren over het ontwikkelingsvraagstuk als promovendi uit andere studierichtingen.

Enige stellingen over ontwikkeling bij promoties in periode 1961-1965.

O. Jager 1962¹⁴

Bij het wegvallen van de mogelijkheden tot de oude comprehensive approach, wordt de Zending, de historische situatie aanvaardend, geroepen tot een nieuwe comprehensive approach, tot oecumenische samenwerking, lekenapostolaat en werelddiaconaat, tot het doordenken van de vraag hoe de christelijke houding moet zijn tegenover het nationalisme, de urbanisatie en de overgang van een agrarische naar een industriële maatschappij, tot

het oproepen tot een bepaalde vastentijd in de welvarende landen en tot de stichting van een oecumenisch instituut voor werkers in de onderontwikkelde gebieden.

M. van der Ploeg 1963 ¹⁵

Dienstverlening bij de opbouw en de uitbreiding van het hoger onderwijs in de landen waar snelle sociale veranderingen plaatsvinden, behoort tot de internationale taak van de Nederlandse Universiteiten. Indien mogelijk worde 63
dit dienstbetoon allereerst gericht op Indonesië.

G. Dekker 1965 ¹⁶

Gezien het bedrag van de Nederlandse hulp aan minder ontwikkelde gebieden, dat momenteel zelfs nog niet de hoogte van de algemeen aanvaarde norm van minimaal 1 procent van het nationaal inkomen bereikt, is uitvoering van het besluit tot algemene belastingverlaging onverantwoord.

A. D. Vreugdenhil 1965 ¹⁷

In het kader van de hulp aan ontwikkelingslanden verdient het overweging, uitgaande van de Vereniging voor Hoger Onderwijs op Gereformeerde Grondslag, een engelstalig instituut in Nederland te stichten, voor onderwijs in ekonomie, medicijnen en sociologie, gericht op de problemen van deze landen.

H. Thierry 1968 ¹⁸

Bij de collectieve onderhandelingen over het te voeren loonbeleid dienen partijen te bevorderen dat een gedeelte van de voor verbetering der voorzieningen beschikbare gelden wordt bestemd voor de hulp aan ontwikkelingslanden.

G. J. Leibbrandt 1968 ¹⁹

In het geheel van de ontwikkelingssamenwerking behoort de uitzending van deskundigen een hoge prioriteit te houden.

W. J. van Aardt 1968 ²⁰

De belangrijkste hulp van Europese zijde aan de landbouw van de Afrikaanse ontwikkelingslanden, wordt nog steeds geleverd door de trekvogels.

N. P. Dekker 1969²¹

Er dient met spoed een rijksregeling tot stand te komen, die degenen, die voor een bepaalde tijd in het kader van ontwikkelingshulp een functie aanvaarden in een niet-westers land, in de gelegenheid stelt, zo nodig met overheidssteun een pakket van sociale zekerheden te verwerven, resp. te continueren op voorwaarden die vergelijkbaar zijn met die welke voor vergelijkbare functionarissen in Nederland gelden.

64

G. H. Dulfer 1971²²

Het opstellen van criteria voor een – in de ontwikkelingsstrategie geïncorporeerd – wetenschapbeleid is voor ontwikkelingslanden van het allergrootste belang.

H. de Vries 1971²³

Reële ontwikkelingssamenwerking impliceert een minder vrijblijvende houding van de deelnemende landen ten opzichte van elkaar. Onder meer houdt dit in dat de rijke landen er in toestemmen om aan UNCTAD III concrete beslissings-bevoegdheden toe te kennen en dat de arme landen bepaalde voorwaarden accepteren die de effectiviteit van de samenwerking kunnen waarborgen.

T. Faber 1972²⁴

Naar analogie van het percentage van het bruto nationaal inkomen, dat gereserveerd is voor ontwikkelingswerk, dient een deel van de onderwijs capaciteit in Nederland gereserveerd te worden ten behoeve van de opleiding van personen uit de ontwikkelingslanden. De bepaling van de behoeften van de betrokken landen aan op verschillende niveaus geschoolden in bepaalde studierichtingen dient in overleg met deze landen te geschieden.

W. J. Schipper-de Leeuw 1973²⁵

Kennis van de moderne Afrikaanse literatuur kan leiden tot een beter inzicht in de ontwikkelingsproblematiek van Afrika.

C. Smeenk 1974²⁶

In ontwikkelingslanden werkende medici, wier streven er wel op gericht is het sterftecijfer, maar niet het geboortecijfer van de plaatselijke bevolking te doen dalen, zijn zich onvoldoende bewust van de desastreuze oecologische, sociale en ethische gevolgen van hun arbeid.

J. Simons 1975 ²⁷

Diaconale projekt-hulp in de derde wereld door westerse kerken dient gepaard te gaan met een ernstig nemen van de kerkelijke taak inzake die aspecten van de ontwikkelingssamenwerking die betrekking hebben op de eigen kerkelijke en maatschappelijke gemeenschap.

Wat is de aard van de stellingen over ontwikkeling? Zes van die stellingen bekijken het ontwikkelingsvraagstuk vanuit het specifieke christelijke karakter van instellingen als de vU, de vU-Vereniging of christelijke partijen. De meerderheid van de stellingen heeft echter betrekking op een grote variatie van andere onderwerpen. Zes stellingen gaan over hoogte en aard van de ontwikkelingshulp; zes gaan over ontwikkelingsbeleid; en drie gaan in het bijzonder over hulp aan de armsten. Vijf stellingen gaan over gezondheidszorg en geboorteregeling; vier gaan over onderwijs. Drie gaan over positie en belang van uitgezonden deskundigen. Drie stellingen hebben betrekking op de landbouw en het milieu. Twee stellingen gaan over bepaalde acties, te weten: Rietsuiker en Anti-Honger. Ten slotte wijzen vijf stellingen op het belang van de traditie, op de achtergronden van het ontwikkelingsproces en de daarvoor vereiste oriëntatie. De variatie in de stellingen is dus groot. 65

HORA EST

Is het aandeel van 'ontwikkelingsstellingen' aan de vU (zo'n zeven procent in de periode 1963-1975), misschien te vergelijken met een landelijk percentage, waarbij ook andere Nederlandse universiteiten in de beschouwing worden betrokken? Landelijke overzichten op dit gebied zijn er echter niet. De enige publicatie over die periode betreft een bloemlezing van stellingen onder de titel *Promots*. Het boekje bevat in totaal 281 stellingen van proefschriften uit de jaren 1967-1970 die aan verschillende Nederlandse universiteiten verdedigd zijn. Welke selectie van stellingen bij de samenstelling van de bloemlezing is toegepast wordt niet toegelicht. De stellingen zijn in het boekje in vijftien rubrieken ondergebracht, één daarvan is 'ontwikkelingshulp'. In die rubriek zijn maar drie 'ontwikkelingsstellingen' weergegeven, dat is één pro-

cent op het totaal van de stellingen uit het boekje. Hoewel het selectiecriterium voor de gekozen stellingen niet is vermeld, geeft dit lage percentage niettemin aanleiding tot de gedachte, dat het aandeel van zeven procent ontwikkelingsstellingen aan de vu relatief hoog is in verhouding tot de andere universiteiten in Nederland.²⁹

66 Een ander boekje over promotiestellingen, dat alleen betrekking heeft op proefschriften aan de Universiteit Utrecht, geeft een bloemlezing van 112 stellingen uit een latere periode: 1980-1982.³⁰ Ook in dit boekje is het selectiecriterium niet toegelicht, wel zijn er stellingen op allerlei terrein, zoals op politiek en maatschappelijk gebied. Geen enkele stelling heeft echter het karakter van een ontwikkelingsstelling. Weliswaar heeft dit boekje betrekking op jaren die vallen buiten de door ons onderzochte periode, maar ook in het jaar 1982 blijken de vu-proefschriften een behoorlijk aantal ontwikkelingsstellingen te bevatten. Dus ook vanuit het tweede boekje lijkt de eerdergenoemde frequentie van ontwikkelingsstellingen aan de vu relatief hoog te zijn. Terugkerend naar de ontwikkelingsstellingen aan de vu is het wel aardig om op de inhoud van een enkele uitspraak verder in te gaan.

De stelling van W.J. van Aardt uit 1968, dat de trekvogels de belangrijkste hulp van Europese zijde bij de landbouw van Afrikaanse ontwikkelingslanden zijn, is intrigerend en vraagt om achtergrondinformatie. Van Aardt is na zijn promotie aan de vu teruggekeerd naar Zuid-Afrika en hoogleraar geworden aan de Universiteit van Potchefstroom. Bij navraag in 2003 geeft hij een uitgebreide toelichting bij zijn stelling van vijfendertig jaar geleden. Hij becijfert dat het aantal trekvogels dat jaarlijks gedurende de Europese winter migreert vanuit Europa naar Afrika, rond de 1600 miljoen exemplaren bedraagt. Er migreren ongeveer 250 soorten vogels die hoofdzakelijk insecteneters zijn. Naar schatting bezwijkt van hen onderweg minder dan één procent. De trekvogels gaan vooral naar het Sahel gebied ten Zuiden van de Sahara en de savannes in Zuid- en Oost-Afrika, bijvoorbeeld naar de bovenloop van de Sénégalrivier, de Niger en de Nijl. Die gebieden, vooral die in Kenia, Tanzania, Malawi en Zambia, zijn bekend als landbouwgebieden. Sommige soorten trekvogels zijn daar zeer prominent aanwezig. In West-Afrika zijn er 111 soorten, in Kenia 120 en aan de Zuid-Afrikaanse Kaap zijn er 54 soorten trekvogels te vinden. Van Aardt becijfert de oppervlakte van de gebieden waar de trekvogels

heengaan. Als uitkomst vindt hij dat er in die streken in Afrika op die wijze circa één trekvogel per drie akkers van elk 0,4 hectare beschikbaar is. Die vogels vreten de voor de oogst schadelijke sprinkhanen. Zo betekent het hoge aantal trekvogels bijzonder veel voor het goed gedijen van de Afrikaanse landbouw. Van Aardt schrijft:

My stelling tien van 1968 kom dus daarop neer dat 1600 miljoen insek-vretende voëls in die landbou gebied in Afrika destyds meer gedoen het om insekplae te beheer as *homo sapiens* en sy regerings van Europa self. Sover ek daarvan bewus was is geen landbou-plaag beheer destyds aan Afrika deur Europese lande toegepas nie.³¹

67

Van alle stellingen uit het bovenstaande kader, geeft die van M. van der Ploeg uit 1963 goed de opvattingen weer van het ontwikkelingsbeleid aan de vU zoals dat zich nadien heeft ontwikkeld. Voor de internationale taak van de universiteit werd dienstverlening bij de opbouw en uitbreiding van het hoger onderwijs in ontwikkelingslanden inderdaad als kernelement beschouwd. Ook het allereerst richten van dit dienstbetoon op Indonesië was een belangrijk element in het vU-beleid. Misschien is dat ook niet zo te verwonderen gegeven het feit dat Mels van der Ploeg 15 jaar in Nederlands-Indië gewoond heeft, en dat hij geparenteerd was aan prof. Louis Onvlee, de voorzitter van de senaatscommissie 'ontwikkelingsgebieden' die in 1960 werd ingesteld. Bij navraag over de achtergronden van de stelling geeft Van der Ploeg de toelichting, dat hij vooral ook het universitaire karakter van de taak bedoelde te benadrukken. Afgestudeerden zouden in een universitair kader moeten worden uitgezonden, en na enige maanden weer als staf lid op de basis moeten kunnen terugkeren. Daarbij zouden dan andere stafleden hen in het ontwikkelingsland moeten opvolgen. Het gaat dus, net als in de stelling van Kramer, om een universiteitsbrede inzet in plaats van een uitzending op individuele basis.³²

In het algemeen gesproken is natuurlijk niet te zien hoeveel denkwerk er achter de stellingen zat. Wel is soms vast te stellen dat de betreffende promovendus ook op een andere wijze een betrokkenheid bij ontwikkelingsproblemen heeft laten zien.³³ Of de geciteerde ontwikkelings-stellingen op deugdelijke argumenten waren gebaseerd, valt echter niet meer na te gaan. Het is echter niet waarschijnlijk, dat elke promovendus voor het uitschrijven van de argumenten voor zijn

stelling meer dan twee A-viertjes, zoals Van Aardt, nodig zou hebben gehad. Maar die is dan ook hoogleraar geworden.

Samenvattend: bij vu-promovendi van de jaren zestig is een betrokkenheid bij problemen van ontwikkelingslanden terug te vinden in stellingen op dat gebied, ook bij proefschriften waarvan het eigenlijke onderwerp totaal niets met het ontwikkelingsvraagstuk te maken had.

- 68 Bij de vu vallen er in de jaren voorafgaand aan 1961 bovendien nogal wat Zuid-Afrikaanse stellingen op. Na dat jaar treedt het verschijnsel van ontwikkelingsstellingen op. Dat lijkt zich in de jaren zestig bij de vu relatief meer voor te doen dan bij andere Nederlandse universiteiten, en bovendien is het fenomeen te zien bij alle faculteiten aan de vu. Dat wijst op een min of meer breed gedeelde derdewereldoriëntatie aan deze universiteit. Het jaar 1961 luidt die ontwikkeling in.

COMMISSIE MEYNEN

Omstreeks 1960 gaan in Nederland vragen rond universiteit en maatschappij steeds meer een rol spelen. De nieuwe wet op het wetenschappelijk onderwijs van dat jaar bepaalt dat universiteiten, naast het geven van onderwijs en het beoefenen van wetenschap, ook aandacht moeten schenken aan de bevordering van het wetenschappelijke verantwoordelijkheidsbesef. Ook de vu moet zich bezinnen op haar plaats en taak in de nieuwe situatie. Daartoe wordt in februari 1962 een breed samengestelde commissie benoemd. De commissie heeft mr. Johan Meynen als voorzitter; hij is president-directeur van de Algemene Kunstzijde Unie en vanaf 1966 president-curator van de vu. Sam Koster zit in de commissie als representant van de studentenwereld.³⁴

Eén van de vele aandachtspunten van de commissie is om 'de taak en de betekenis van de Vrije Universiteit in wereldverband' nader te definiëren. Op dat gebied liggen er nogal wat vragen. Hoe kan de universiteit binnen het raam van haar mogelijkheden van betekenis zijn voor academici die in een ontwikkelingsland werkzaam willen zijn? Hoe kan zij zelf in deze gebieden meewerken aan een wetenschappelijke en culturele ontwikkeling in christelijke zin? Hoe kan de vu wereldwijd nauwer samenwerken met degenen die met haar intenties

sympathiseren.³⁵ En ten slotte wordt ook aandacht gevraagd voor het communisme als wereldwijde beweging, en de kwestie hoe de vU dit verschijnsel moet benaderen.³⁵

In november 1963 brengt de commissie Meynen haar rapport uit.³⁶ Ten aanzien van de op de ontwikkelingslanden gerichte werkzaamheden bepleit de commissie de instelling van een speciaal hiervoor toegerust centrum, dat zoveel mogelijk is ingepast in het universitaire geheel. Dit centrum zou moeten worden geleid door een zeer capabele directeur, bijgestaan door enige academisch gevormde medewerkers. Het centrum moet inspelen op de behoeften aan afgestudeerden bij instellingen van allerlei aard in ontwikkelingslanden.³⁷ De commissie noemt als belangrijkste voorwaarde voor succes: het vinden van figuren 'die de kwaliteiten van internationaal georiënteerde deskundigen, goede organisatoren en bezielde christenen in zich verenigen en onder wier leiding het internationale werk tot grotere ontwikkeling zou kunnen worden gebracht'.

De werkzaamheden van het vU-centrum moeten allerlei taken omvatten. Allereerst het verstrekken van informatie en documentatie ten aanzien van 'de voor de vU van belang zijnde algemene, het wetenschappelijke terrein rakende behoeften en omstandigheden in de ontwikkelingslanden'. Verder: het geven van voorlichting, het adviseren over het verstrekken van beurzen aan personen uit ontwikkelingslanden, en het leggen van contacten met afgestudeerden die een functie in die landen hebben gevonden. En ten slotte, samenwerken met verwante organisaties in Nederland en daarbuiten. De commissie bepleit dat 'de vU in haar onderwijs, ook institutioneel, speciale aandacht gaat geven aan de huidige wereldproblemen'. De commissie stelt dat voor een goede studie van de ontwikkelingslanden ook het communisme daarbij moet worden betrokken.³⁸

Om de gedachte van de vU in wereldverband te propageren wordt het aantrekken van zoveel mogelijk buitenlandse studenten belangrijk geacht. In dat verband onderstreept de commissie het belang van het organiseren van speciale cursussen voor buitenlanders, zowel uit de ontwikkelingslanden als van elders. De commissie merkt ten slotte op:

dat er nauwelijks een gebied valt aan te wijzen waarop men, voor de doorwerking van het eigen beginsel der Vrije Universiteit, een krachtiger beroep kan doen op zowel de universitaire bevolking zelf als op degenen die bereid zijn haar geestelijk en financieel te steunen, dan juist deze nieuwe internationale verbanden.³⁹

70 De voorstellen van de commissie vallen in vruchtbare aarde en het voorgestelde centrum komt er. Als eerste universiteit in Nederland krijgt de Vrije Universiteit een apart Bureau Buitenland.⁴⁰ Begin 1966 start een bescheiden afdeling onder leiding van drs. A. (Bram) van Noord. Zijn achtergrond: acht jaar werkervaring bij de Shell in Venezuela, en daarna, vanaf 1955, een studie economie aan de vu. Na zijn doctoraalexamen in 1960 wordt hij staflid aan de economische faculteit. De eerdere confrontatie met de armoede in Latijns-Amerika heeft diepe indruk op hem gemaakt. Dat is één van zijn beweegredenen om nu, met de start van bureau buitenland, actief betrokken te worden bij een universitaire ontwikkelingstaak.⁴¹

EEN NIEUWE TOEKOMSTVISIE

In de jaren die volgen krijgt de mondiale gerichtheid van de vu steeds krachtiger steun vanuit het universiteitsbestuur. Dat blijkt ook op het besloten congres dat de senaat in januari 1968 belegt over de toekomst van de vu. Niet alleen de hoogleraren, maar ook de in de laatste jaren snel toegenomen staf van wetenschappelijke medewerkers nemen hieraan deel.⁴² In een gezamenlijke bijdrage op het congres bepleiten de hoogleraren De Gaay Fortman en Lever dat de vu zich naar alle zijden openstelt, ook voor de grote problemen in de wereld, en zich daarbij functioneel invoegt in het wereldchristendom.⁴³ In hun bijdrage werken ze deze nieuwe oriëntatie als volgt uit. Het interkerkelijke en oecumenisch gerichte karakter van de universiteit zou meer uit de verf moeten komen, bijvoorbeeld door aansluiting te zoeken bij het studiecentrum van de Wereldraad van Kerken. Verder zou de universiteit zich moeten richten op het 'grootste probleem in de wereld, namelijk dat der ontwikkelingslanden'.⁴⁴

De taak die een moderne goedgeoutilleerde en door een christelijk besef van verantwoordelijkheid gedreven universiteit in het rijke westen in dit opzicht heeft, is zo groot en de mogelijkheden tot waardevolle bijdragen hiertoe zijn zo gevarieerd, dat wanneer zij welbewust in deze richting zou gaan werken, dit haar bestaan reeds voldoende zou rechtvaardigen.⁴⁵

De Gaay Fortman en Lever bepleiten dat de universiteit nog meer dan in het verleden een dienende en actieve functie gaat vervullen ten aanzien van christelijke bezinning op de belangrijkste vragen in de wereld. Ook is het belangrijk om universitaire hulp te verlenen aan landen die daar grote behoefte aan hebben. Het karakter van de Vrije Universiteit kan mede bepaald worden door het verantwoordelijkheidsgevoel dat in de gehele universitaire gemeenschap leeft ten aanzien van de minder ontwikkelde delen van de wereld. Het op kleine schaal uitlenen van wetenschappelijk personeel aan universitaire instellingen in ontwikkelingslanden kan nog aanmerkelijk worden uitgebreid. Door het verkrijgen van een volledige rijkssubsidie zal de verhouding met hen die de vU tot nu toe gesteund hebben geheel veranderen. Is het nog wel verantwoord om van hen een financiële bijdrage van de orde van grootte van een miljoen gulden per jaar te vragen, op het moment dat er een volledige subsidie wordt verkregen? Ja, als de universiteit maar een goed zicht heeft op haar 'eigen karakter' en de internationale vertaling daarvan. Want de samenwerking met universiteiten in ontwikkelingslanden zal veel geld vragen.

71

Het besloten karakter van het congres over de toekomst van de vU, is zeer waarschijnlijk ingegeven door het feit dat voor het eerst in zo'n breed samengestelde groep over de doelstelling van de vU wordt gesproken. En dat is op zich een vrij delicate kwestie. Maar het feit dat de oecumenisch gerichte rol van de universiteit in ontwikkelingslanden daarbij zo'n aandacht krijgt, betekent ook, dat in het kader van de doelstelling van de vU eerder aan ontwikkelingshulp dan aan calvinistische geestverwanten wordt gedacht. Door het besloten karakter liep het congres het gevaar dat de resultaten onder de korenmaat zouden kunnen blijven. Maar waarschijnlijk heeft de brede en openhartige gedachtewisseling die op het congres kon plaatsvinden het draagvlak voor vU-steun aan ontwikkelingslanden sterk vergroot.

72 Zo groeit de mondiale oriëntatie van de universiteit. Weliswaar had de vu al vroeg in haar geschiedenis internationale contacten, maar die waren meestal beperkt tot het gereformeerde erf, met calvinisten en geestverwante instellingen in bijvoorbeeld Hongarije, Schotland, Noord-Amerika en Zuid-Afrika. Maar de dekolonisatie, die na de Tweede Wereldoorlog wereldwijd plaatsvindt, doet de internationale verhoudingen sterk veranderen. En dat heeft zijn weerslag, ook in Nederland, ook aan de Vrije Universiteit.⁴⁶ In de jaren zestig begint de aandacht aan de vu zich te verbreden, van een betrokkenheid op vooral geloofsgenoten, naar een meer open oriëntatie op armoede en sociale ongelijkheid in meer algemene zin. Het begrip 'vu in wereldverband' gaat nu vooral invulling krijgen met een groeiende universitaire aandacht voor ontwikkelingslanden.

Een belangrijk markeringspunt in dit proces is het eredoctoraat in de sociale wetenschappen, dat de vu in 1965 verleent aan dr. Martin Luther King. Eén van de overwegingen, die door de promotor prof. G. Kuiper Hzn genoemd worden bij de toekenning van het eredoctoraat, luidt: 'het respect voor de wijze waarop King zijn onderdrukte rasgenoten leidt in de strijd voor een nieuwe samenleving.'⁴⁷ Het eredoctoraat is een teken dat de universiteit een nieuw soort aandacht laat zien voor mondiale problemen. De reacties op dit signaal zijn wisselend. Het wekt instemming bij het dagblad *Trouw*, dat het gebeuren ziet als een verandering van de vu 'van christelijk-nationaal naar christelijk-mondiaal'. Maar bij calvinisten in de vs en Zuid-Afrika schiet het signaal in het verkeerde keelgat.⁴⁸

Een enthousiaste reactie op het eredoctoraat aan Martin Luther King is ook te beluisteren bij prof. Ad de Bruijne. Hij is, na de overplaatsing van de afdeling sociale geografie der ontwikkelingslanden van de vu naar de uva, hoogleraar op dat gebied aan die universiteit geworden.⁴⁹ In een interview zegt hij het volgende: "Aan de vu bestond er het klimaat om inzicht te bevorderen in de context in ontwikkeling, zonder een zware ideologische of marxistische lading, iets links van het midden. Veelbetekenend was in dat verband het eredoctoraat van Martin Luther King."⁵⁰ En in zijn afscheidsoratie aan de uva noemt De Bruijne dat eredoctoraat 'één van de gebeurtenissen die de meeste indruk op mij hebben gemaakt bij mijn universitaire werk in Nederland.'⁵¹

Kortom, de jaren zestig aan de vU kenmerken zich door een snel groter wordende aandacht voor wereldproblemen. Het laatste voorbeeld komt uit de diëstrede die prof. Berthe Siertsema in 1968 houdt voor de vereniging van vrouwelijke studenten aan de vU. De voordracht gaat over de oorlog in Biafra, en ze besluit haar verhaal als volgt⁵²:

Als u vandaag als individuele leden van deze vereniging misschien óók eens een blik in uw eigen toekomst slaat, kijk dan eens goed of u daar in de verte in Biafra of in Nigeria of in een ander achtergebleven gebied, niet iemand van zo'n kleine onaanzienlijke volksstam ziet staan wenken: "kom over en help ons".⁵³ Uw persoonlijke hulp op welk gebied dan ook, in het onderwijs, of op medisch terrein of in de menselijke problematiek van een ontwikkelingsproject, uw benadering en aanpak van ontwikkelde vrouw, van academica, van christenacademica, is voor zo'n land van zulk een onschatbare waarde – meer dan de grootste som geld die je er maar in kunt steken.

73

De bredere gerichtheid op de gehele wereld, en in het bijzonder op de ontwikkelingslanden, is al langer aanwezig in kringen van de zending. Zoals aangegeven in hoofdstuk [2] is de zending, na de politieke breuk met Indonesië, haar blik wijder gaan richten, op Afrika, Latijns-Amerika en andere gebieden in Azië. Bovendien heeft zij een steeds minder eurocentrische kijk gekregen op de politiek-economische en sociaal-culturele context van een ontwikkelingsland. Vandaar dat de Vrije Universiteit bij haar eigen heroriëntatie te rade gaat bij mensen uit de zending, en dan vooral de gereformeerde zending. De raakvlakken met de wereld van de zending zijn in een aantal opzichten bepalend voor de verdere vU-ontwikkelingen in deze jaren.

RAAKVLAKKEN MET DE ZENDING

Via haar raakvlakken met de zending heeft de vU toegang tot een wereldwijd netwerk van geestverwante contactpersonen voor informatie en eventuele projectideeën. Aanvankelijk vooral in Indonesië, maar later ook in Pakistan, Rwanda/Congo en Argentinië/Brazilië.⁵⁴

In Indonesië heeft de zending lange tijd de christelijke universiteit 'Satya Wacana' te Salatiga als aandachtspunt. Vele jaren lang werken

Uitreiking van een eredocoraat in de sociale wetenschappen aan dr. Martin Luther King (midden op de foto) op 20 oktober 1965. De uitreiking vindt plaats tijdens een openbare zitting van de senaat in het Concertgebouw, in aanwezigheid van de koninklijke familie. Links op de foto prof. J. Lever, één van de twee conrectoren in dat jaar. *Foto: Vrije Universiteitsblad, 1968, no.4.*

daar enkele docenten die door de zending zijn ingezet. Met deze universiteit zal ook de vU in de jaren zestig relaties krijgen (zie hoofdstuk [7]).

Vanaf 1961 begint de inzet van zendingswerkers in de andere gebieden op gang te komen, allereerst in Pakistan. Op het congres 'De verre naaste' vestigt drs. Chris Steenwinkel de aandacht op de zendingsvacatures voor docenten aan christelijke colleges in Pakistan. Dat leidt in 1963 tot de uitzending van twee afgestudeerden van de vU naar het Murray College (zie hoofdstuk [5]). 75

Het zendingswerk in Afrika begint in Rwanda, onder andere met het beschikbaar stellen van docenten voor de theologische opleiding. Die wordt aanvankelijk nog verzorgd buiten Rwanda, eerst in Ndoundgué in Kameroen, maar later in Kisangani in Congo. In dat kader werkt vanaf 1965 dr. Y. Feenstra vanuit de zending aan de theologische faculteit van de Université Libre de Congo (ULC). En langs die lijn ontwikkelt zich ook een contact tussen de vU en de ULC (zie hoofdstuk [6]).

In Latijns-Amerika begint de gereformeerde zending in Argentinië met steun te geven aan een theologische hogeschool, die later ISEDET gaat heten. Ook in Brazilië worden docenten ingezet in theologisch onderwijs. In de loop der jaren breidt het Latijns-Amerikaanse zendingssterrein zich uit tot onder meer Chili en, vanaf 1980, Nicaragua. In het kader van de zending gaan ook afgestudeerden van de vU als docenten op deze posities werken (zie hoofdstuk [10]).

Enkele stafleden van de universiteit zijn lid van een commissie van de zending of het werelddiaconaat. In 1966 komt er een gezamenlijke beleidscommissie voor zending en werelddiaconaat tot stand. En na verloop van tijd worden deze twee afdelingen in elkaar geschoven. Ten slotte komt er in 1990 één deputaatschap voor zending en werelddiaconaat, waarvan ook vU-docenten deel uitmaken.

De vU heeft altijd verschillende raakvlakken gehad met de zending. Het meest direct in de personen van de docenten zendingswetenschappen, die zelf uit de zending voortkwamen. De eerste hoogleraar op deze leerstoel is dr. J. H. (Johan) Bavinck, in de jaren 1943-1964. Zijn opvolger is dr. J. (Jo) Verkuyl, in de periode 1965-1978. Beiden hebben in de zending in Indonesië gewerkt. Bavinck op Midden-Java en Verkuyl in Jakarta, onder meer aan de theologische faculteit van de Universitas Kristen Indonesia. Verkuyl wordt opgevolgd door dr. A.

(Anton) Wessels, die voor de zending gewerkt heeft aan een theologische hogeschool te Beiroet in Libanon.⁵⁵

Maar ook andere hoogleraren hebben een zendingsachtergrond. Zoals dr. D. M. (Dick) Mulder – vanaf 1965 hoogleraar godsdienstwetenschappen aan de vu. Hij werkte vóór die tijd in Indonesië, aan de theologische hogeschool Duta Wacana in Yogyakarta. Maar in die periode doceerde hij ook aan de Universitas Gadjah Mada aldaar, en aan 76 de christelijke universiteit Satya Wacana te Salatiga. Twee universiteiten waar de vu later een samenwerking mee zal aangaan.

Het laatste voorbeeld van een hoogleraar met een zendingsachtergrond betreft dr. L. (Louis) Onvlee. Na een jarenlange inzet voor een bijbelvertaling in de lokale taal op het eiland Sumba, in Oost-Indonesië, wordt hij de eerste hoogleraar culturele antropologie aan de vu in de periode 1956-1965.

Als in 1960 de senaatscommissie ontwikkelingsgebieden tot stand komt, treden onder andere Onvlee en Bavinck tot de commissie toe; en Mulder is vele jaren voorzitter van de Commissie Buitenlandse Betrekkingen.

Ook de studenten van de vu hebben raakvlakken met de zending. Vanaf het midden van de jaren zestig maken veel studenten gebruik van de mogelijkheid die de zending bood om een inleidende cursus te volgen. Een cursus over de onderwerpen: ontwikkelingsproblematiek, zending en oecumene, en de politieke en religieuze situatie in Azië, Afrika, Latijns-Amerika en het Midden-Oosten. Deze cursussen staan ook open voor niet-gereformeerden.⁵⁶ Er wordt geen cursusgeld in rekening gebracht, en de reiskosten naar het gereformeerde zendingsseminarie te Baarn en het hervormde Hendrik Kraemer Instituut te Oegstgeest worden vergoed. Hoewel in de jaren zestig de studenten aan de vu zich allang niet meer allemaal christen durven noemen – laat staan gereformeerd waarderen ze over het algemeen de specifieke buitenlandexpertise van de gereformeerde en de hervormde zending.

Zendingsmensen bieden een oriëntatiepunt voor studenten die vragen hebben over de lokale situatie in de Derde Wereld. Bovendien heeft de zending de mogelijkheid om allerlei deskundigen, ook niet-theologen, uit te zenden. Naast de internationaal opererende bedrijven, de diplomatieke dienst en de internationale organisaties (o.a. in

het kader van de vN), biedt de zending reële kansen om in een ontwikkelingsland te kunnen werken. Ook als ze geen directe contacten met de zending hebben, beschikken veel vU-studenten toch over een zeker missionair bewustzijn, al was het maar door het vertrouwde zendingsbusje uit hun jeugd, en het bijbehorende beeld van hulpbehoevende zwarte kinderen. De impuls om er op uit te trekken en andere continenten te betreden, hebben zij dus tot op zekere hoogte van huis uit meegekregen. Het appèl vanuit de Derde Wereld valt bij hen in vruchtbare bodem. 77

ORGANISATIE BUITENLANDWERK

Op welke wijze behartigt de vU haar buitenlandse betrekkingen en welke activiteiten vallen er onder? Een kleine schets daarvan, ook om de zich op dat gebied aan de vU ontwikkelende organisatie aan te duiden.

Na de Tweede Wereldoorlog vinden buitenlandse contacten van de docenten aan de Vrije Universiteit op veel ruimer schaal plaats dan vóór die tijd. In 1950 neemt de academische senaat verschillende initiatieven om de internationale bekendheid van de vU te vergroten. Er komt een zomercursus voor buitenlandse studenten, beurzen voor buitenlanders voor een studie aan de vU, en een Engelstalig tijdschrift: *Free University Quarterly*. Het eerste nummer van dat tijdschrift omschrijft de doelstelling als volgt: 'In its Quarterly the Free University wants to prove to the world, that the Reformed principles are really fertile for scientific study'. Een schuchtere poging om de vU te presenteren als internationaal calvinistisch wetenschapscentrum.⁵⁷

Het tijdschrift is geen lang leven beschoren: eind 1965 besluit de senaat het blad op te heffen. Eén van de redenen is dat zich inmiddels een ander klimaat aan de vU heeft ontwikkeld, minder apologetisch en meer oecumenisch georiënteerd.⁵⁸ Er komt geen ander Engelstalig blad voor in de plaats. Wel begint in 1971 het *vU-magazine* te verschijnen, een oecumenisch georiënteerd maandblad over ontwikkelingen in wetenschap en samenleving, dat breed verspreid wordt. Dit blad gaat heel veel aandacht geven aan ontwikkelingssamenwerking en projecten van de vU.⁵⁹

In interuniversitair verband is de vU actief betrokken bij de oprich-

ting, in 1952, van de Nuffic – 'Netherlands Universities Foundation for International Cooperation', en het ISS – 'Institute of Social Studies'. Na de Russische inval in Hongarije in 1956, wordt de steun voor het Universitair Asylfonds versterkt. Er komt een UAF-comité aan de VU met prof. P. Mullender (wiskundige) als eerste voorzitter. De directeuren geven beurzen voor de studie van vier Hongaarse studenten, en het studentencorps voegt daar nog één aan toe.

78 Mullender is vanaf dat jaar ook voorzitter van de Commissie Buitenlandse Betrekkingen.⁶⁰ Een overzicht van deze commissie uit 1957 geeft aan, dat er in de voorafgaande jaren meer dan 100 buitenlandse studenten bij de VU waren ingeschreven. Dat betekent dat op het totaal aantal studenten aan deze universiteit vijf procent van buitenlandse herkomst is. Het beleid dat in 1950 is ingezet voor een grotere internationale bekendheid van de VU lijkt dus effect te sorteren.

In 1960 stelt de senaat de Commissie Ontwikkelingsgebieden in. Als leden worden benoemd de hoogleraren: Gesina van der Molen, Johan Bavinck, G. Kuiper Hzn, Jan Lever, en Louis Onvlee (voorzitter). Aan deze commissie worden later nog toegevoegd: Berthe Siertsema, W. F. de Gaay Fortman en F. de Roos. Twee leden van de commissie, Onvlee en Siertsema zijn tevens lid van de raad van bestuur van de Nuffic.

De commissie denkt na over de rol van de VU op het gebied van ontwikkelingssamenwerking. Zij gaat het accent leggen op steun aan instellingen voor hoger onderwijs, universiteiten en 'university colleges' in ontwikkelingslanden. De commissie heeft contacten met de Nederlandse zendingsraad, de gereformeerde zending te Baarn, de hervormde zending in Oegstgeest, en internationale missionaire organen. Verzoeken om steun komen onder andere vanuit de protestantse raad van kerken van Congo, de Universitas Satya Wacana te Salatiga, de Universitas Kristen Indonesia te Jakarta in Indonesië, en de associatie van Christian colleges in Pakistan. Na een bezoek aan deze colleges in Pakistan rapporteert prof. P. J. Zuidema aan de commissie, dat de grootste onzekerheid voor de uit te zenden deskundigen is: 'of zij wetenschappelijk gezien niet te zeer achter zullen raken, en of zij bij terugkomst in Nederland weer opgevangen zullen worden'.⁶¹ Dit punt duikt in de loop der jaren nogal eens op in de vergaderingen.

De commissie geeft tevens commentaar op nota's van de Nuffic. Daarbij refereert zij bij verschillende gelegenheden naar de doelstel-

ling van de vU. In haar commentaar bij de interuniversitaire leergang over ontwikkelingslanden die de Nuffic in 1962 organiseert, tekent de commissie bijvoorbeeld aan, dat zij in het cursusprogramma de aandacht voor zending, missie en christendom pijnlijk mist.⁶²

De Commissie Ontwikkelingsgebieden draagt in 1966 haar taak over aan de Commissie Buitenlandse Betrekkingen, waarvan bij die gelegenheid prof. Dick Mulder (theoloog) voorzitter, en drs. Bram van Noord – hoofd van het kersverse Bureau Buitenland, secretaris. In haar verslag over de cursus 1966-1967 meldt de commissie, dat er in dat jaar 227 buitenlandse studenten aan de vU zijn. In vergelijking tot andere Nederlandse universiteiten studeren er aan de vU in die tijd relatief veel buitenlandse studenten.⁶³

Een belangrijke interuniversitaire ontwikkeling is de conferentie die in 1967 plaatsvindt te Utrecht over de taak van de Nederlandse universiteiten en hogescholen ten aanzien van de ontwikkelingslanden. De vU is aanwezig met een grote delegatie van 12 leden.⁶⁴ De conferentie spreekt uit dat de universiteiten een eigen taak hebben met betrekking tot de ontwikkelingslanden. De conclusies van de conferentie worden gedeeld door Nederlandse overheid en in 1970 gaat er een programma voor universitaire ontwikkelingssamenwerking van start, dat door de overheid gefinancierd wordt (zie hoofdstuk [9]).

Als in 1972 de eerste universiteitsraad aan de vU wordt geïnstalleerd, kan zij voor buitenland-zaken advies inwinnen van de Commissie Buitenlandse Betrekkingen. De commissie staat nu onder voorzitterschap van prof. H. (Hans) Linnemann (econoom), met dr. Cees Blomberg (chemicus) als waarnemend voorzitter.⁶⁵ Vanaf 1974 heet de commissie de Commissie Internationale Samenwerking. Met de nieuwe naam wordt aangegeven, dat niet alleen de toekomst van de Derde Wereld op het spel staat maar ook de toekomst van de westerse samenleving, en dat samenwerking de enige mogelijkheid is om de gemeenschappelijke problemen op te lossen.

Vanaf 1978 functioneert de Commissie Internationale Samenwerking als een commissie van de universiteitsraad en wordt de naam: Commissie Buitenland Beleid. Bij die gelegenheid worden de begeleidingscommissies voor de hoofdgebieden van internationale samenwerking geformaliseerd tot zgn. bestuurscommissies. Enige bestuurscommissies fungeren als stuurgroep. Zo zijn er de Stuurgroep Zuide-

lijk Afrika, de Stuurgroep Indonesië en de Stuurgroep Latijns-Amerika. Ook zijn er projectcommissies op facultair niveau. Zoals bijvoorbeeld de werkgroep 'basic science', waarin de projectverantwoordelijken op dat gebied (basisonderwijs in wiskunde, natuurkunde, scheikunde en biologie) hun beleid op elkaar afstemmen. Voor het totale veld van ontwikkelingsactiviteiten is er de Bestuurscommissie Ontwikkelingssamenwerking, met prof. Schoorl (niet-westers socioloog) als voorzitter.

Samenwerkingsrelaties met de zogenaamde verwante instellingen, zoals de Universiteit van Potchefstroom⁶⁶ (Zuid-Afrika), het Calvin College te Grand Rapids (vs) en het Institute for Christian Studies in Toronto (Canada), worden beheerd door het bureau van de rector magnificus. Daaronder valt ook het overige beleid voor internationale samenwerking – dat niet gericht is op ontwikkelingsprojecten, zoals: culturele akkoorden en internationale uitwisselingsprogramma's. Sinds 1975 vindt het contact met verwante instellingen vooral plaats via de IAPCHE, een afkorting die staat voor: 'International Association for the Promotion of Christian Colleges of Higher Education'. Voor de samenwerkingsrelaties van de vu met verwante instellingen is uiteraard het bestuur van de Vereniging waar de vu van uitgaat een belangrijke adviseur.

Sinds 1984 is er aan de vu een Centrum Dienstverlening Ontwikkelingssamenwerking dat een min of meer zelfstandig beleid kan voeren, en dat samen met het bureau buitenland en enkele faculteiten advieswerk op het gebied van ontwikkelingssamenwerking verricht. Het bestuur van centrum dos bestaat in de beginjaren uit de hoogleeraren: P. J. D. Drenth (voorzitter), H. Linnemann (Latijns-Amerika), J. W. Schoorl (Azië), A. J. Wiggers (Afrika), en H. H. Boer (natuurwetenschappelijke projecten). Drs. R. C. E. Kapteyn – vanaf 1973 hoofd van het Bureau Buitenland, is secretaris van het bestuur van dos. In 1987 worden het centrum en het bureau buitenland samengevoegd tot een zelfstandige Dienst Ontwikkelingssamenwerking die als een satellietorganisatie naast de universiteit gaat functioneren onder de Bestuurscommissie Ontwikkelingssamenwerking.⁶⁷

Begin 2000 verandert de naam van dos in Centrum Internationale Samenwerking, om daarmee meer samenhang tot stand te brengen tussen ontwikkelingssamenwerking en de internationale relaties van de vu in bredere zin. Medio 2003 komt er een raad van advies van het

centrum, met prof. H. Verhoef (bioloog) als voorzitter. Deze raad bestaat uit acht stafleden van de vU en twee leden van elders.⁶⁸

Hiermee is de universitaire organisatie van het buitenlandwerk in het kort geschetst. Om een actueel perspectief te geven, zijn de lijnen van de schets voor de periode na 1970 doorgetrokken tot aan de huidige situatie.

81

‘THE TIMES THEY ARE A-CHANGIN’

In de jaren zestig zitten de veranderingen wereldwijd in de lucht. In de woorden van Bob Dylan: ‘The times they are a-changin’’, een song die hij in 1963 uitbrengt. En de maatschappelijke protestgolven beginnen te komen, op allerlei plaatsen en ook in Nederland, tegen autoriteiten en gezag, en tegen de bestaande structuren. Bestaande instellingen worden ook van binnenuit bekritiseerd.

Ook in de gereformeerde wereld gaan belangrijke veranderingen optreden. Die zijn volgens Agnes Amelink vrij scherp te dateren, met 1961 als jaar van ommezwaai.⁶⁹ Ook bij de analyse in dit hoofdstuk van stellingen bij vU-proefschriften over ‘ontwikkeling’ komt dat jaar als markeringspunt scherp naar voren. Amelink noemt als één van de voorbeelden de ‘Verklaring van de achttien’ van dat jaar, die leidt tot het ‘samen op weg’-proces van hervormden, gereformeerden en lutheranen, en uiteindelijk – in 2003 – tot het samengaan van deze kerken in de Protestantse Kerk Nederland. Omstreeks 1961 verruimt zich ook de aandacht van de gereformeerde zending, zoals hoofdstuk [2] liet zien. Naast de oude zendingsterreinen uit de koloniale periode komen er dan nieuwe zendingsgebieden in Azië, Afrika en Latijns-Amerika.

Ook de vU verandert in die jaren in hoog tempo. Het tweede corpscongres ‘De verre naaste’ markeert deze verandering. De vU oriënteert zich wereldwijd, en krijgt een grotere openheid naar de oecumenische beweging. Om maar één voorbeeld te noemen: de vU-theoloog prof. G. C. Berkouwer bezoekt in 1961 de derde assemblee van de Wereldraad van Kerken in New Delhi, en vanaf 1962 is hij te gast bij het Tweede Vaticaans Concilie.⁷⁰ In New Delhi blijkt hem dat de christelijke kerk geen westerse aangelegenheid meer is. Maar ook een andere waarnemer, de hervormde prof. H. Berkhof, is getroffen door belang-

rijke bijdragen die de vertegenwoordigers van de gekleurde continenten op deze conferentie leveren.⁷¹

In zijn boek *Een blinkend spoor 1879-1979* beschrijft de historicus Roelink de geschiedenis van het verwezenlijken van de mondiale prentie van de vu. Hij onderscheidt twee fasen, die omstreeks 1960 zeer geleidelijk in prioriteit wisselen.

- 82 Grof geschematiseerd zou men kunnen zeggen dat tot de laatste wereldoorlog min of meer abstracte waarden als stamverwantschap, Calvinisme en zending bepalend zijn geweest voor het mondiale streven van de Vereniging en vu; na rond 1960 werden dat veel meer waarden als medemenselijkheid, rechten van de mens, strijd tegen ongelijkheid en discriminatie, die men vooral in concrete vormen in heel de wereld gestalte wilde geven.⁷²

Dat veranderingsproces en de nieuwe oriëntaties zijn in dit hoofdstuk nader toegelicht. De Vrije Universiteit gaat zich meer open en oecumenisch opstellen, maar ook met nieuwe aandacht voor de grote problemen in de wereld, en vooral voor die van de ontwikkelingslanden. Die wereldwijde interesse krijgt een groot draagvlak binnen de universiteit.

Binnen de universitaire wereld in Nederland opent de vu als eerste een eigen bureau buitenland. Die afdeling start in januari 1966 en begint direct aan de voorbereiding van enige grote universitaire ontwikkelingsprojecten. Het jaar daarop worden de eerste docenten door de vu uitgezonden. Zij gaan werken aan twee protestants-christelijke universiteiten, in de Congo en in Indonesië, gesteund door acties en idealisme.

Het Nederland van de jaren zestig wordt gekenmerkt door grote maatschappelijke onrust. Ban-de-bom-demonstraties, protestmarsen tegen de oorlog in Algerije en Vietnam, Provo-happenings in Amsterdam, en kritische studenten. Studentenacties monden uit in universiteitsbezettingen. Te beginnen met het omdopen van de Katholieke Hogeschool Tilburg in 'Karl Marx Universiteit' in april 1969, in mei gevolgd door de bezetting van het Maagdenhuis in Amsterdam. De eerste studentenbezetting op de vU is in juni van dat jaar. Het zijn roerige jaren en de actiegroepen springen uit de grond.¹

Ook aan de vU komt in de jaren zestig een actiecomité. Het is een groep die zich breed maakt voor hulp aan ontwikkelingslanden en het geven van steun aan christelijke colleges in Pakistan. Maar naast acties op de universiteit ondernemen medewerkers en studenten van de vU ook acties in de Gereformeerde Kerken. Zoals met de groep 'Synoodkreet', die in februari 1969 wordt opgericht in de Keizersgrachtkerk in Amsterdam. De actiegroep besluit om na te gaan wat de synode zoal gezegd heeft over zaken van wereldbelang op het gebied van oorlog en vrede, ontwikkelingshulp, en rassendiscriminatie.² Een artikel in het studentenblad *Pharetra* rapporteert dat het resultaat van de bevindingen diep teleurstelt. 'De uitspraken van de synode blijken stuk voor stuk zouteloze compromissen te zijn, die de doorsnee gereformeerde wel niet van zijn gemoedsrust zullen beroven, maar waarin ieder werkelijk getuigenis ontbreekt'.³

Synoodkreet krijgt het woord tijdens een 'hearing' bij de opening van de synode van Sneek.⁴ De actiegroep bepleit bij die gelegenheid dat de kerk een meer stimulerende en kritische functie in de samenleving gaat vervullen. Na veel praten en argumenteren begint Synoodkreet in 1970 met wat meer spectaculaire acties. Met posters en provocerende teksten dringt de groep naar binnen bij een synodevergadering in de 'Blijde Werelt' te Lunteren. Tijdens de besprekingen over de ontwikkelingssamenwerking vinden de synodeleden een zakje rijst op

hun tafel, het voedsel van één dag van een inwoner van een ontwikkelingsland.

84 Synoodkreet komt echter gaandeweg tot de conclusie dat het niet in de eerste plaats van belang is om de synode aan te spreken op haar politieke verantwoordelijkheid, maar dat het vooral zou moeten gaan om de kerkleden aan de basis. Na enige jaren wordt de landelijk gerichte groep opgeheven 'uit teleurstelling over het geringe effect van haar optreden'.⁵ De activiteiten aan de basis gaan echter nog langer door. Bijvoorbeeld in Amstelveen, waar bevoegen vU-medewerkers een lokale groep oprichten van de landelijke werkgroep 'Kerk en Ontwikkelings-samenwerking'. De Amstelveense K&O-groep is gedurende een groot aantal jaren betrokken bij het steunen van een boerenbeweging in Colombia.⁶

In dit hoofdstuk komen allereerst de derdewereldacties op de vU in beeld die in de eerste tijd gericht waren op christelijke colleges in Pakistan. Vervolgens blikst een vU-afgestudeerde terug op de tijd dat hij aan een van deze colleges werkte. En ten slotte worden de acties voor het Colombia-steunproject in Amstelveen belicht.

ACTIECOMITÉ

Na het corpscongres 'De verre naaste' in maart 1961 wordt er aanvankelijk een werkgroep opgericht. Allereerst om de gehele academische gemeenschap te betrekken bij de actie 'daadwerkelijke gerechtigheid' van de Novib. Zo mogelijk moet dat een vonk doen overspringen in de gehele Nederlandse studentengemeenschap. Daarnaast gaat de werkgroep de aandacht richten op de ontwikkelingslanden, en daarover contact opnemen met hoogleraren en wetenschappelijke staf van de vU.

In de Nederlandse Studentenraad wordt het voorstel tot massale deelname aan de eenprocentsactie gelanceerd. De raad wil daar echter pas op ingaan als er van de zijde van de vU kan worden gewezen op succesvolle resultaten van deze actie, en dat is nog niet goed mogelijk. Voorlopig is dus de kans op een nationale studentenactie verkeken, en langzamerhand lijkt het heilige vuur wat te doven. Tot de nieuwe se-naat van het vU-studentencorps de zaak nieuw leven inblaast. In januari 1962 stelt rector corporis Hugo Berkouwer het Actiecomité Hulp Ontwikkelingslanden in met de volgende drie taken:

- de problematiek der ontwikkelingslanden onder de aandacht van de vU-gemeenschap te brengen
- vU-studenten stimuleren om na beëindiging van hun studie enige jaren in ontwikkelingslanden werkzaam te zijn
- gelden verzamelen om een geselecteerd project financiële steun te geven.⁷

Het actiecomité bestaat uit een zestal studenten, niet alleen van het studentencorps maar ook van de andere gezelligheidsverenigingen. De hele studentengemeenschap aan de vU wordt in de actieradius betrokken, doordat in alle verenigingen en studentendisputen contactpersonen worden benoemd, vijftig in totaal.⁸

De eerste voorzitter van het actiecomité is Keimpe Dijk. Al snel heeft hij een ontmoeting met Sam Koster, de praeses van het genoemde corpscongres, die hem duidelijk maakt hoe groot het belang van het actiecomité is. Koster benadrukt, dat met de aandacht voor het ontwikkelingsvraagstuk het bestaansrecht van de vU in het geding is. Maar, zegt hij, omdat de problematiek zo complex is, bestaan er nogal wat reserves, en is er enige behoedzaamheid aan de kant van de directeuren. Het is de taak van het actiecomité om te werken aan een breed universitair draagvlak. Maar de vraag is op welke manier en met welke activiteiten dat vorm moet krijgen.⁹

Verschillende bijeenkomsten worden georganiseerd, bijvoorbeeld over de standpunten van de diverse politieke partijen ten aanzien van de hulp aan ontwikkelingslanden met sprekers van pvdA, vvd en arp, en prof. J. H. Bavinck als discussieleider.¹⁰ Het actiecomité overweegt om financiële steun te geven aan het Murray College in Pakistan, waarheen twee vU-afgestudeerden zullen worden uitgezonden in het kader van de gereformeerde zending. Er is een avond waar mr. J. A. Gittings als vertegenwoordiger van de 'Association of Christian Colleges in Pakistan' over deze christelijke onderwijsinstellingen spreekt.¹¹ En er komen acties. Het studentencorps laat in de groentijd van 1962 de novieten drie dagen in de IJpolder werken. Zij brengen met aardappelrooien een groot bedrag bijeen voor de projecten van het actiecomité.¹²

En dan begint in november een universiteitsbrede campagne voor het Murray College. Het is niet eenvoudig om de vU-gemeenschap inhoudelijk te interesseren voor acties rond ontwikkelingshulp. Keimpe

Dijk, veertig jaar later: "Wij vonden het zelfs onze taak om de hooglebaren op te roepen om op hun colleges de studenten hierover wakker te schudden. Of we een begin van een universitair draagvlak hebben gemaakt? Ik geloof dat ik maar een klein vloertje heb gelegd. Zo op het oog stelde het allemaal niet veel voor."¹³

- 86 Begin 1963 treedt een nieuw actiecomité aan met mijzelf G. Thijs als voorzitter.¹⁴ Er gaat een folder uit naar alle vU-hoogleraren, wetenschappelijke staf en studenten om iedereen op te wekken één procent van zijn of haar jaarinkomen af te staan voor de opbouw van het Murray College in Pakistan. De Nederlandse docenten die daar gaan werken hebben behoefte aan boeken, tijdschriften en laboratoriumapparatuur. Veel vU-studenten realiseren zich dat de hulpverlening aan ontwikkelingslanden prioriteit moet hebben, maar zien niet hoe zij, afgezien van een gift, aan hun betrokkenheid gestalte kunnen geven. Concrete mogelijkheden komen er pas als er oproepen voor leraren kunnen worden geplaatst voor colleges in Afrikaanse landen, zoals Rwanda en Congo. Er wordt dan een lijst aangelegd van studenten die bereid zijn om uitgezonden te worden.

CIVITASRAAD

Ook binnen de vU-organisatie probeert het actiecomité veranderingen voor te stellen. Daartoe legt het comité in het begin van 1963 een uitgebreide nota voor aan de Civitasraad, een overlegorgaan van de gehele academische gemeenschap. In de Civitasraad zijn allerlei geledingen vertegenwoordigd: directeuren en curatoren, senaat, commissie buitenlandse betrekkingen, rector magnificus, wetenschappelijk personeel, reünisten, studentenraad, culturele bemoeiingen, en universitaire gezondheidszorg. Het actiecomité komt in deze nota met het voorstel voor het opzetten van een stichting hulp aan ontwikkelingslanden, een goed geoutilleerd bureau buitenland en een speciale secretaris buitenland. Het tweede deel van het stuk geeft de volgende overwegingen:

Stelt men voor de Vrije Universiteit als ideaal: een wetenschapscentrum en opleidingsinstituut dat, in gehoorzaamheid aan Christus de Heer, in levend contact staat met en functioneert in de wereld, dan is het duidelijk dat de

huidige situatie aan dit ideaal niet ten volle beantwoordt.

Het actie-comité is overtuigd van zijn beperkte mogelijkheden en wil zich daarom gaarne tot Uw college wenden met een voorstel voor een beter functioneren van de “ taak buitenland”.

Het is ons bekend dat er reeds enige tijd gezocht wordt naar een secretaris buitenland, wij zouden het belang van deze figuur willen onderstrepen.

Deze secretaris zou de leiding moeten hebben van een goed geoutilleerd bureau buitenland. Dit bureau dient:

87

- a) te beschikken over een zeer goede dokumentatie.
- b) relaties te hebben over de hele wereld om precies te weten welke mogelijkheden er zijn voor afgestudeerden om ergens werkzaam te zijn.
- c) contact te onderhouden met al degenen, die in ontwikkelingslanden werkzaam zijn, zowel om informatie te verkrijgen als ook om in moeilijkheden steun te verlenen.
- d) bij voortduring de universiteit door goede voorlichting van al haar activiteiten op de hoogte te stellen, en vooral stimulerend velen te begeleiden.
- e) in nauw contact te staan met de Zending van de Gereformeerde Kerken en de Nederlandse Hervormde Kerk, vooral omdat zij de laatste jaren steeds meer afgestudeerden van verschillende studierichtingen naar ontwikkelingslanden uitzenden.
- f) het orgaan te zijn waar buitenlandse studenten ogenblikkelijk aan de v. u. worden opgevangen en van waaruit zij verder worden begeleid.

Het actie-comité is van mening, dat de realisering van deze voorstellen er belangrijk toe zou bijdragen de Vrije Universiteit een internationaal perspectief te geven.

Het actie-comité wendt zich derhalve tot Uw College met drieërlei verzoek:

1. Uw advies inzake de oprichting ener stichting, waarvan de doelstelling is vervat in het bijgaand concept der oprichtingsacte.
2. Bij het College van Directeuren een spoedige aanstelling van een secretaris buitenland aan te bevelen;
3. Uitbreiding van het bestaande bureau buitenland, zodanig, dat de genoemde taken ter hand genomen kunnen worden, in overweging te willen nemen.

Met gevoelens van de meeste hoogachting,

het actie-comité “Hulp aan Ontwikkelingslanden”

In een noot betoogt het actiecomité dat het haalbaar moet zijn dat de eenprocentsactie jaarlijks fl. 40.000 oplevert. Immers: één procent van de salarissen, in 1963 door de vu uitgekeerd, is een bedrag van fl. 30.000. Als elke student fl. 25 bijdraagt (dat is één procent van zijn jaarinkomen), kunnen de 3.600 studenten in dat jaar fl. 90.000 opleveren. Dat is bij elkaar fl. 120.000. Het is denkbaar dat hiervan eenderde deel binnenkomt. Dat zou het bedrag van fl. 40.000 opleveren.¹⁵

88

In reactie op deze nota verzoekt de Civitasraad de verschillende universitaire geledingen die betrokken zijn bij de problematiek (de senaatscommissie voor buitenlandse betrekkingen, de senaatscommissie ontwikkelingsgebieden, de commissie buitenland van de studentenraad, en het actiecomité) om hierover advies uit te brengen. De voorzitter van de eerstgenoemde commissie, prof. S. Gerbrandy, nodigt de betrokkenen uit voor een gesprek. Dat leidt tot het plan om een aparte stichting in het leven te roepen, met in het bestuur enige leden van de academische senaat, enige studenten van het actiecomité, eventueel aangevuld met een adviseur vanuit de zending.¹⁶

In juni 1964 besluiten de academische senaat en de studentenraad aan de vu tot de oprichting van een Stichting Hulp aan Ontwikkelingslanden. In het bestuur zitten drie leden die door de senaat zijn benoemd, en drie leden die door de studentenraad zijn benoemd. Het bestuur gaat de actiegelden beheren en beslissen over de besteding. Bij de oprichting van de stichting is het bestuur als volgt samengesteld: de hoogleraren F. de Roos (voorzitter), J. Lever, J. W. Schoorl, en de studenten Nico Schulte Nordholt, Jan de Vries en Dick Kooiman.¹⁷

Daarmee is de stichting ingesteld, een jaar na het pleidooi van het actiecomité. Ook de andere voorstellen vinden uiteindelijk gehoor. Zo is de nota één van de impulsen geweest voor de aanstelling van een secretaris buitenland in januari 1966.

EVENEMENTEN

Het actiecomité wordt voor allerlei gelegenheden uitgenodigd. Bijvoorbeeld voor de opening van de Anti-Hongerweek, op 21 maart 1963 in de Kurzaal te Scheveningen door prins Bernhard als algemeen voorzitter van de Novib.¹⁸ Maar de eigen activiteiten vragen de meeste

energie. Op 27 maart organiseert het comité een boekenmarkt ter sociëteit LANX. Zowel studenten als docenten staan spontaan een groot aantal boeken af, waaronder een complete Encyclopaedia Britannica (van prof. B. Siertsema). Het evenement is een groot succes. De opbrengst is ruim f 3.000, terwijl de kosten nog geen fl. 200 bedragen – inclusief de huur van Leidsepleintheater voor de nacht-voorstelling.¹⁹

De sluitingsdatum van het actiejaar valt gelukkigerwijs samen met het bezoek aan Nederland van rev. W.G. Young, 'chairman of the board of directors' van het Murray College. Op de slotbijeenkomst houdt prof. E. de Vries (rector 188) een lezing over 'Mogelijkheden voor academici in de ontwikkelingslanden'. Bij de afsluiting kan de voorzitter van het actiecomité aan rev. Young fl. 20.000 aanbieden als opbrengst van het actiejaar.²⁰ Voor die tijd een geweldig bedrag. Maar het comité zelf had in zijn nota aan de Civitasraad de opbrengst twee maal zo hoog ingeschat. Dat wel.

In september 1963 komt er een nieuw bestuur met Nico Schulte Nordholt als praeses.²¹ Begin december vertrekken twee VU-alumni, dr. Piet Born en drs. Henk Thomas naar Pakistan, om aan het Murray College onderwijs te gaan geven in resp. natuurkunde en economie. De rector magnificus, prof. F. de Roos, schrijft in zijn jaarverslag:

Gaarne hoop ik, dat velen hun voorbeeld zullen volgen om mede door hun onderwijs het hoge ideaal van onze universiteit te helpen uitdragen in de wereld. Niet alleen mankracht is hiervoor nodig, maar ook geld om de materiële uitrusting der veelszins jonge instellingen te verbeteren. Het Actiecomité Hulp Ontwikkelingslanden, dat onder ons reeds een begrip is geworden, zette ook dit jaar zijn arbeid met succes voort, gedragen door de steun van velen.²²

De familie Born vertelt later hoe de rector magnificus hen in Utrecht kwam uitzwaaien toen ze met de trein naar Genua vertrokken.²³ De steunactie voor het Murray College krijgt universiteitsbrede aandacht, en zal nog vele jaren worden voortgezet.

Na Nico Schulte Nordholt volgt een lange rij van voorzitters. Achtereenvolgens: Jan de Vries, Ad Voorbij, Sijbolt Noorda, Piet Ernsting, en Dick de Groot. Namen die te achterhalen zijn uit de verslagen van het actiecomité in verschillende studenten-almanakken.²⁴ Het actiecomité geniet een uitbundige publiciteit. De berichten in *Ad Valvas* vul-

len soms de gehele eerste en zelfs ook de tweede pagina²⁵. De academische gemeenschap wordt er wel degelijk bij bepaald, ook door de brochure van het actiecomité die op grote schaal wordt verspreid. Het is een boekje met informatie over de stand van de financiële actie en over het project in Pakistan, zoals ontleend aan brieven van Born en Thomas. De brochure noemt niet alleen het Murray College, maar ook enige christelijke universiteiten in Indonesië als mogelijke actiedoe-
 90 len. Verder bevat het boekje informatie van de Studenten Zendingscommissie van de Nederlandse Zendingsraad, en een lijst van interessante tijdschriften. Nu de actie op de v.u. een succes blijkt te zijn, gaan ook andere universiteiten belangstelling tonen. In juni 1964 wordt een conferentie gehouden met vertegenwoordigers van andere universiteiten. Daar wordt besloten tot verdergaand overleg om ook in andere plaatsen te komen tot een actie zoals die op de v.u.

Het jaar daarop organiseert het actiecomité met het lustrumvierende Corps een markt op het Raamplein aan de Marnixstraat. Met boekenkramen, loterijen, draaiorgels en een Pakistaans gastmaal. In een eerder nummer van *Ad Valvas* kondigt Ad Voorbij het gebeuren als volgt aan: 'Onschuldige Amsterdammers zullen daar met verbijstering de dogmatiekdictaten van prof. K. Schilder doorbladeren, die vreedzaam liggen uitgesteld tussen Vestdijks *Puriteinen en piraten* en *Een handleiding voor de radioliefhebber*. Een corpslid zal zijn lustrumdame laten vereeuwigen door een portrettekenaar, onderwijl met een verstolen gebaar voor één piek prof. Drogendijks *Man en vrouw* (verouderde druk) tot zijn eigendom makend. Naast Godfried Bomans en andere gerenommeerde grappenmakers zult u ook hoogleraren en medewerkers als standwerkers zien optreden.'²⁶ Een verslag van het evenement, van de hand van Arnoldien van Berge, eindigt met:

Twée oren om te horen
 Twée ogen om te zien
 Twée handen in het lege
 En verre vingers tien.

Later zegt Arnoldien – lid van het actiecomité: "In die tijd werd je als studente geacht een presentatie af te sluiten met een beetje poëzie. Dit gedicht van Paul van Ostaijen koos ik vermoedelijk vanwege de verre vingers tien aan het eind."²⁷

Ook in 1965 levert de actie weer twintigduizend gulden op. In het bedrag zijn meegerekend: de opbrengst van een grammofoonplaat van het vU-studentenorkest en giften van twee lustrum-vierende studentendisputen. De goede gevers: 640 studenten en 150 docenten. Het stichtingsbestuur besluit de gelden te bestemmen voor de afdelingen natuurkunde en scheikunde van het Murray College. En bij zijn bezoek aan de vU noemt de rector, prof. Khair Ullah, de steun van grote betekenis voor het college.²⁸

91

In het cursusjaar 1966/1967 is de opbrengst niet langer alleen bestemd voor het Murray College, maar nu ook voor de christelijke universiteit Satya Wacana in Salatiga, in het bijzonder voor de uitbouw van de bibliotheek. Ook de rector van deze universiteit, prof. O. Notohamidjojo, komt op bezoek bij de vU en heeft contact met het actiecomité.²⁹ Deze twee christelijke instellingen, Murray College en de universiteit Satya Wacana blijven nog een aantal jaren de doelen waarvoor geld wordt ingezameld. Later komen daar twee doelen bij: het Forman College in Pakistan – ook via de zending, en de Université Libre du Congo – het grote vU-project dat in 1967 op gang komt.³⁰

Wat is er met het geld aangeschaft en verzonden? Een voorbeeld van Murray College: alle mogelijke soorten gereedschap, van metaalboren tot glassnijders, micrometers, experimentensets, batterijen, magneten, voltmeters, transformatoren, en nog veel meer. Steun aan christelijke instellingen met seculiere spullen.³¹

De jaarlijkse acties leveren steeds min of meer hetzelfde bedrag op. Alleen de evenementen variëren, van (boeken)markt, filmvoorstelling en cabaret tot exotische maaltijd en kunstveiling. Charitatieve acties met een beperkte reikwijdte dus. Hoe gaat het met de meer inhoudelijke taken? Het jaarverslag over 1965/1966 meldt een geringe belangstelling voor de studiegroepen die in samenwerking met de 'Amsterdamse studievergadering' werden georganiseerd. Er is ook weinig animo voor een forumdiscussie met prof. J. Verkuyl, drs. S. J. Koster en dr. H. M. de Lange. Het verslag oordeelt dat 'dit laat zien dat de meerderheid van onze universitaire gemeenschap zich nog niet betrokken voelt bij de internationale samenwerking van de Vrije Universiteit.' Als positieve ontwikkeling wordt echter gemeld dat het eerdergenoemde landelijk overleg tot samenwerking heeft geleid. De studentenorganisaties in Nederland die zich met

Markt van het Actiecomité Hulp Ontwikkelingslanden op het Raamplein aan de Marnixstraat te Amsterdam, 19 oktober 1965. Foto: *Vrije Universiteitsblad*, 1965, no. 4.

ontwikkelingssamenwerking bezig houden, verenigen zich nu in de Nesbic: Netherlands Students' Bureau for International Cooperation. Met de uitgave van het Nesbic-bulletin kan zo de informatievoorziening, o.a. over vacatures in ontwikkelingslanden, en opinievorming in een veel groter verband plaatsvinden.³²

In 1968 treedt Piet Ernsting aan als nieuwe voorzitter. Met zijn ervaring en achtergrond in de studenten vakbeweging svb, gaat het comité meer maatschappijkritische activiteiten ontplooiën.³³ De derdewereld- 93 week van dat jaar heeft als motto: 'De mentaliteit van het westen'.³⁴ De actieweek van het daarop volgende jaar begint met een studiedag over 'de martelingen in Brazilië van priesters, studenten en personen uit ondergrondse bewegingen'.³⁵ Ook komt er een lezing over 'Suriname en de Bauxiet', en het actiecomité pleit voor de vestiging van een nationale aluminiumindustrie in Suriname.³⁶ Ook zijn er allerlei politieke acties, bijvoorbeeld een brief van het actiecomité aan de ambassadeur van Guatemala om 'te protesteren tegen de terreur in dat land'.³⁷ Maar vooral is er aandacht voor de federatie van vrije vakbonden in Latijns-Amerika. Daarmee krijgt de aandacht voor ontwikkelingsproblematiek steeds meer een politieke invulling. Ook de soort steundoelen van de jaarlijkse acties veranderen. Zo gaat er bijvoorbeeld een bedrag van fl. 10.000 via de Mondlane-stichting naar de bevrijdingsbewegingen in de Portugese koloniën.

In 1971 start het actiecomité de 'aktie water en brood' die versobering bepleit en iedereen uitnodigt om concreet gestalte te geven aan zijn of haar maatschappelijke verantwoordelijkheid.³⁸ Die actie roept discussie op. Het 'Imperialisme Kollektief vu' schrijft daarover in *Ad Valvas*: 'De aktie-water-en-brood zet de politiek buiten de deur en schroeft alles terug tot puur individuele en abstracte betrokkenheid. Dat levert geen bijdrage aan de anti-kapitalistische beweging'.³⁹ Het weerwoord blijft niet uit: 'Het doel is wel degelijk concreet, namelijk steun aan een project in het dorpje Carauari in het Amazonegebied, en het is geen versluiering van de kapitalistische werkelijkheid'.⁴⁰ Dit alles maakt het er niet eenvoudiger op voor de gemiddelde student, die hulp wil bieden maar niet weet wat daar de beste bestemming voor is.

94 In het cursusjaar 1965/1966 worden voor het eerst in alle faculteiten gastcolleges over ontwikkelingslanden georganiseerd. De sprekers zijn veelal uit de zendingswereld afkomstig. Om één en ander voor te bereiden gaan de leden van het actiecomité de faculteiten langs om over de opzet en de sprekers van het college overleg te voeren. Een aparte werkgroep van het actiecomité werkt aan de integratie van ontwikkelingsproblematiek in het universitaire onderwijs. Dat gebeurt in samenwerking met de verschillende faculteitsverenigingen. De colleges komen in de jaren daarop terug in het kader van een actieweek, nu gegeven door deskundigen uit een grotere kring.

In 1970 brengt de werkgroep 'bewustmakingsmethodieken' van het actiecomité een publicatie uit, getiteld: 'De methode Paulo Freire – leren mondig worden'. Van deze uitgave worden 3500 exemplaren verkocht. Paulo Freire is een Braziliaanse pedagoog met een inspirerende visie op maatschappelijke bewustmaking, democratiseringsacties en vormingswerk. Hij geeft gevolg aan de uitnodiging van het actiecomité om naar Amsterdam te komen. Daar verzorgt hij onder grote belangstelling een studiedag over zijn methode.⁴¹

In 1971 neemt het actiecomité het initiatief om te komen tot een universitaire leergang ontwikkelingsproblematiek voor studierichtingen, waarin deze problematiek niet in het studieprogramma is opgenomen.⁴² Dit initiatief leidt tot de instelling van een interfacultair bijvak dat door een achttal (sub)faculteiten wordt erkend. De afdeling niet-westerse sociologie en culturele antropologie van de subfaculteit Sociaal-Culturele Wetenschappen aanvaardt het patronaat over dit bijvak, onder de voorwaarde dat het actiecomité jaarlijks steun verleent bij de organisatie van de hoorcolleges, werkcolleges en tentamens, en dat ook andere faculteiten meewerken bij het verzorgen van het onderwijs. Op deze wijze wordt in de daarop volgende jaren een universitaire leergang ontwikkelingsproblematiek georganiseerd.⁴³

Het actiecomité gaat nadenken over verdere institutionalisering van de leergang en over een vast bijvaksecretariaat. Voor de uitwerking daarvan stelt het bureau buitenland een speciale medewerker aan.⁴⁴ Eén en ander leidt tot de instelling van een stuurgroep met vertegenwoor-

digers uit vakgroepen en afdelingen met expertise op het gebied van ontwikkelingsvraagstukken. Deze stuurgroep is verantwoordelijk voor de wetenschappelijke kant van het bijvak. De betreffende vakgroepen nemen ook de verschillende werkgroepen voor hun rekening die binnen het onderwijsprogramma worden aangeboden.⁴⁵

In 1974 komt een verdere institutionalisering tot stand van het universiteitsbrede onderwijs in de ontwikkelingsproblematiek. Dan kunnen deze colleges en werkgroepen door alle doctoraal-studenten worden gevolgd als een interfacultair bijvak dat studiepunten oplevert binnen de meeste facultaire onderwijsprogramma's. Het college van bestuur is bereid om bij de aanvang 1,5 formatieplaats te oormerken voor het geven van de interfacultaire colleges en werkgroepen, en een jaarlijks budget van fl. 4.000 beschikbaar te stellen. Daarmee wordt een professionele start van het vak mogelijk gemaakt. Dit doctorale bijvak heeft zich in de loop der tijd verder ontwikkeld en bestaat in 2005 nog steeds, en wel onder de naam: interfacultair keuzevak ontwikkelingsvraagstukken. Daarover meer in hoofdstuk [13].

95

Rond 1970 gaat het actiecomité de oprichting van een *wereldwinkel* overwegen. Wereldwinkels zijn eind jaren zestig ontstaan, toen de tweede wereldhandelsconferentie (Unctad II) op een mislukking uitliep.⁴⁶ Producten uit de Derde Wereld konden nauwelijks toegang krijgen tot de westerse markt. De wereldwinkels probeerden de impasse op dit gebied te doorbreken door de gewone consument te bepalen bij onrechtvaardige economische verhoudingen. Dat gebeurde met het aanbieden van 'eerlijke' producten uit ontwikkelingslanden, die rechtstreeks van boerencoöperaties geïmporteerd werden, zodat 'kapitalistische uitbuitingssystemen er geen vat op konden krijgen'.⁴⁷ De bedoeling van een wereldwinkel was en is om bij het brede publiek een beter inzicht te kweken in de ontwikkelingsproblemen, wat eventueel tot een ander levenspatroon zou kunnen leiden. Het actiecomité belast één van zijn leden met de voorbereiding daarvan.

In 1972 komt de wereldwinkel aan de vU tot stand. Het college van bestuur stelt als locatie een kelderruimte in het hoofdgebouw beschikbaar. Eind jaren negentig draait de wereldwinkel nog maar moeizaam, met vallen en opstaan, zegt de staf. Maar dat verandert als de winkel opnieuw wordt ingericht. De officiële opening in 2001 vindt plaats door oud-minister Jan Pronk, in aanwezigheid van honderden aanwe

zigen. Deze publiciteit brengt de vaart er weer in. En nu, na meer dan dertig jaar is de vU-wereldwinkel er nog steeds.⁴⁸

BESTAANSGROND VERLOREN

96 De doelstelling van het actiecomité wordt steeds meer omgebogen in de richting van steun aan bewustmakingsprocessen, o.a. door steun te geven aan arbeidersorganisaties in Latijns-Amerika en aan de wereldwinkel. Steeds minder studenten lijken bereid te zijn om zich voor dit doel in te spannen. Misschien is de achtergrond daarvan dat het inzicht is toegenomen, dat de kern van de problematiek niet dáár ligt – in de ontwikkelingslanden, maar hiér – in het westen.⁹ Het is in elk geval zo dat de acties waarvoor de aandacht wordt gevraagd, steeds meer uitwaaiëren over allerlei gebieden. En ook dát kan een reden zijn dat de acties steeds minder gehoor vinden.

In 1974 schrijft drs. Ruud Kapteyn (het nieuwe hoofd van Bureau Buitenland) namens de commissie buitenlandse betrekkingen een brief aan het actiecomité en het stichtingsbestuur, met het volgende voorstel: 'De doelstellingen van de Stichting Hulp Ontwikkelingslanden sluiten niet meer aan bij de focus van de belangstelling van de huidige studenten voor (onder)ontwikkeling. Het actiecomité heeft daarmee zijn bestaansgrond verloren, temeer waar de informatietaken zijn overgenomen door de wereldwinkel. Met u zijn we van mening dat, waar een punt wordt gezet achter de fondsenwerving, en daarmee achter het bestaan van actiecomité, ook de stichting haar bestaansgrond verliest.'⁴⁹

Alle betrokkenen zijn het over het voorstel eens. En dan wordt, met de resoluutheid die het toenmalige universiteitsbestuur kenmerkte, het bestaande ontwikkelingsengagement organisatorisch opgeschoond. Besloten wordt de resterende stichtingsgelden als volgt te besteden

- boeken voor het Mali-project van dr. Henk Breman – voorheen lid actiecomité (fl. 1.000)
- Latijns-Amerikaanse federatie van landbouwmedewerkers (fl. 8.000)
- beurzenfonds van de vU voor buitenlandse studenten (fl. 3.000).

En daarmee komt het actiecomité op een zinvolle wijze aan zijn eind.

In de eerste jaren van zijn twaalfjarig bestaan was het actiecomité een idealistisch groepje met een werelddiaconale inslag, functionerend in een corpsachtige setting. Over die corpsomgeving zegt Dick Kooiman 35 jaar later het volgende: “De meeste activiteiten van het actiecomité waren nogal representatief van aard en weinig inhoudelijk. Bij elke dies of lustrum van een vvsvu- of corpsdispuut kreeg ook het Actiecomité Hulp Ontwikkelingslanden een uitnodiging. Ter plaatse werd je dan officieel als actiecomité aangekondigd. Vervolgens moest je de besturen die daar met hun linten stonden opgesteld, op afroep komen feliciteren. Dat lijkt nu een vreemde poppenkast. Maar toen, rond 1964, was er onder de corpsdisputen een mengeling van maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel en, aan de andere kant, een heel formeel gedragspatroon en de neiging om alles te ridiculiseren. Het was er allebei.”⁵⁰ 97

Het actiecomité was bij de start vooral charitatief gericht. Maar het comité heeft ook met lezingen aandacht gevraagd voor allerlei ontwikkelingsthema's, en daarnaast een goed geoutilleerd bureau buitenland bepleit. Bovendien heeft het een landelijke organisatie van actiecomité's bevorderd. In de tweede helft van zijn bestaan is het actiecomité meer politiek bewust en maatschappijkritisch gaan opereren. In dat veranderingsproces was het jaar 1968 het kantelpunt. Voortgekomen uit het corpscongres ‘De verre naaste’, heeft het comité door de jaren heen gewerkt aan een ontwikkelingsoriëntatie van de universitaire gemeenschap, zowel van de studenten als de docenten. Aanvankelijk met als actiedoel: steun aan christelijke instellingen die via de zendingswereld naar voren kwamen. Later ook als actiedoel: steun aan seculiere ontwikkelingsorganisaties en meer politieke activiteiten.

Wat er van over is gebleven aan de vu? Het interfacultair keuzevak ontwikkelingsvraagstukken en de wereldwinkel. Twee sporen van een kleurrijk actieverleden.

Tot zover de geschiedenis van het actiecomité hulp ontwikkelingslanden aan de vu. Maar wat is er terecht gekomen van de steun van het comité voor de christelijke colleges in Pakistan? En hoe zien vu-afgestudeerden die er gewerkt hebben daarop terug?

COLLEGES IN PAKISTAN

98 Begin jaren zestig is Pakistan een van de nieuwe gebieden waar de gereformeerde zending gaat werken⁵¹. Een van de concentratiepunten is de steun voor de christelijke colleges in West-Pakistan, het dichtbevolkte gebied van de Punjaab. De bevolking van dat gebied bestaat in die tijd uit zo'n 70 procent moslims, een kleine 30 procent hindoe's en sikhs, en een paar procent kastelozen. Het zijn vooral de laatsten die christen geworden zijn, maar nog steeds het stigma van tweederangs burgers dragen. Onderwijs is voor hen de route naar positieverbetering.

De zending gaat steun geven aan het Murray College in Sialkot en het Forman College in Lahore, christelijke colleges die in de negentiende eeuw zijn opgericht met steun van de kerken in resp. Schotland en de Verenigde Staten. De zending begint met drie Nederlandse docenten in te zetten op het Murray College; vanaf 1961 een docent scheikunde en twee jaar later twee v u-afgestudeerden – dr. Pieter Born voor natuurkunde, en drs. Henk Thomas voor economie.

Het motto van het Murray College is: 'First things first', naar de bijbelwoorden: 'Zoek eerst het koninkrijk Gods en zijn gerechtigheid'. En die opdracht is niet gemakkelijk te vervullen in het land Pakistan, waar de islam het openbare leven domineert. In de koloniale periode was het de gewoonte dat de colleges zoveel mogelijk mensen opleidden voor kantoorbanen. Maar, na het zelfstandig worden van Pakistan, wordt prioriteit gegeven aan natuurwetenschappelijk en technisch onderwijs. Ook op het Murray College wordt de bacheloropleiding in de exacte vakken van groot belang geacht. Het college telt 1100 studenten en ruim 40 docenten. Tien procent van de studenten en de helft van de docenten (waaronder 7 buitenlanders) zijn christen. Hiermee is het Murray College met de andere christelijke colleges één van de weinige plaatsen waar moslims en christenen gelijkwaardig met elkaar samenwerken, iets unieks.⁵²

Aan de v u is in 1961 de gedachte gegroeid om steun te gaan geven aan het Murray College. Thomas is dan al betrokken bij de plannen van het Actiecomité Hulp Ontwikkelingslanden.⁵³ Maar Born hoort pas op het Murray College dat er een actiecomité aan de v u is dat geld wil geven. Wat is Born's motivatie geweest om in Pakistan te gaan werken? In de tijd van zijn promotieonderzoek had hij veel discussies met

andere promovendi over maatschappelijke kwesties. Hierover zegt hij veertig jaar later: "Tijdens nachtelijke metingen in het natuurkundig laboratorium, ging het ook vaak over de problemen van de Derde Wereld. De onafhankelijkheids-bewegingen, en de uitspraken van leiders als Nyerere, Mandela en Samora Machel, hadden onze aandacht. Onze uitzending naar Pakistan beschouwden we ook als een plaatsvervangend gaan voor deze groep. De motivatie was er dus al, ook zonder de zending. Maar de vU had in die tijd geen startbaan om naar ontwikkelingslanden uit te vliegen, de zending wel."⁵⁴ 99

Jarenlang is de steun aan het Murray College een belangrijke bestemming van de acties van het vU-comité. En als Born en Thomas rond 1968 overgaan naar het Forman Christian College, gaat het actiecomité vervolgens ook die instelling steunen.

Rond 1970 vertrekt Thomas voor promotieonderzoek naar de vs, en Born keert terug naar de vU. De opvolger van Thomas aan het Forman College is drs. Kommer Braber. Hij geeft micro- en macro-economie op bachelorniveau, en ontwikkelingseconomie op masterniveau. Terugkijkend in een interview zegt hij, in vergelijking tot de Pakistani-docenten een andere manier van lesgeven te hebben, en een andere manier om tegen een probleem aan te kijken. Hier volgen zijn impressies.⁵⁵

TERUGBLIKKEN

Braber: "Voor ik in oktober 1970 afstudeerde, vroeg ik Linnemann – hoogleraar economische problematiek van ontwikkelingslanden – of hij niet een baan in een derdewereldland wist. Het duurde niet lang of ik zat met de directeur van het gereformeerde Zendingscentrum in Baarn te praten over een uitzending naar Pakistan. Ik ging de zending in, hoewel ik verre van kerks was. Voordat ik het wist stond ik in Lahore in Pakistan les te geven aan zo'n 60 huffertjes: rijkeluiszootjes die dankzij hun 'English medium'-vooropleiding en de rijkdom van hun pa tot een college-opleiding waren doorgedrongen. Er zaten ook een paar arme christelijke studenten tussen. Zij kwamen van scholen waar Urdu werd gesproken en hadden daardoor moeite met het begripen van de stof. De meesten hadden een beurs van een zendingsinstantie of van het college zelf.

's Zomers was het er verschrikkelijk heet. Overal hingen ventilatoren, behalve boven het podiumpje van de docent. Ik heb een aantal notitievelen bewaard met vlekken van de zweetdruppels. In de klas van de masteropleiding zaten vier meisjes op de eerste rij. Als ik de dames aankeek, sloegen ze stevast hun ogen neer. De mare onder hen was daar dat je anders zwanger werd.

100 De studenten moesten tenminste tweederde van het aantal lessen gevolgd hebben voor een examen. Dus moest je aan het begin van de les een 'roll call' doen waarbij je alle handgeschreven namen voorlas en op presentie checkte. Veel studenten smeerden hem door de altijd openstaande deuren, zodra ik me omdraaide om iets op het bord te schrijven. Daarom deed ik de presentielijst later aan het eind van de les; maar dan kwamen ze vlak daarvoor pas binnen. Uiteindelijk deed ik het 'at random', soms aan het begin en soms aan het eind en soms beide.

Door alles uit het hoofd te leren en puur op hun Engels zeilden de meeste studenten er bij mijn collega's door heen. Maar ik vroeg om begrip, haalde het er zo uit als ze een stuk letterlijk gereproduceerde tekst – wel drie tot vier bladzijden – van de verkeerde grafiek voorzagen, of met de verkeerde bladzijde op de vraag reageerden, of de goede pagina met een paar foutjes reproduceerden waardoor het absolute nonsens werd. Dat was wellicht normaal in een cultuur waar het de hoogste wijsheid is om een heel boek, de koran, uit het hoofd te leren, maar ik vond het niks. Bij proefwerken moesten de studenten 33 van de 100 punten behalen om te kunnen slagen. Als studenten 31 punten gekregen hadden, stonden ze na de les direct bij je om te vragen om 'grace marks'. Een volgende keer zorgde je dan dat je hoogstens 25 punten gaf als je vond dat iemand moest zakken, om al dat gezeur te voorkomen. De 'impact' van mijn onderwijs is misschien geweest dat de studenten een andere kijk op kennis kregen. Ik hoop dat ze veel kritischer zijn geworden, ook op hun docenten.

Veel niet-Nederlandse collega-zendingen waren zo fijn als gemalen poppenstront. Ik was een vreemde eend in de bijt, want ik was niet zo kerks. Er werden regelmatig 'prayer meetings' gehouden, waarbij ieder op zijn beurt een gebed uitsprak. Halverwege het rondje was het gras voor ieders voeten weggemaaid! Ik liet mijn beurt trouwens altijd voorbij gaan. Er waren op Forman College maar een paar buitenlandse docenten. De Pakistani docenten waren vrijwel allen moslim. Forman Christian College had een goede reputatie, waarschijnlijk vanwege

ge de buitenlandse docenten. De elite stuurde om die reden zijn kinderen naar dit college. De 'principal', dr. Anwar Barkat, zag altijd kans dergelijke lieden enorme hoeveelheden collegegeld te ontfutselen. En waar gingen de afgestudeerden heen? Tot mijn verbazing wilde vrijwel iedere student na het college het leger in. Achteraf wel begrijpelijk, want het leger was de enige hoog ontwikkelde maatschappelijke sector. Aartsvijand India moest van het lijf gehouden worden, dus het leger mocht het aan niets ontbreken.

101

De jaren die ik aan het College les gaf waren turbulent. In die tijd liep de spanning op tussen India en Pakistan. Tegen het eind van 1971 brak de oorlog uit waarbij Bangla Desh is ontstaan. Lahore ligt op zo'n 20 kilometer van de grens, dus dat was geen pretje. Een straaljager is een mooi stuk techniek, maar als je ze boven je hoofd hebt zien vechten zijn het plotseling hele enge wapens. Midden december werd ons gezinnetje met een groep Engelsen en een paar Nederlanders in een Brits legervliegtuig geëvacueerd. Drie weken later, na de beëindiging van de oorlog, waren wij weer terug in Lahore. Na mijn vertrek is Forman Christian College generationaliseerd. En als ik terugkijk denk ik: zelden heb ik zo hard gewerkt en zo lekker gestudeerd als tijdens de voorbereiding van de lessen."

Na de twee jaren in Pakistan keert Braber naar Nederland terug. Hij wordt dan medewerker aan de v u bij Bureau Buitenland. Daar wordt hij belast met de Indonesië-projecten. Bovendien is het zijn rol om, zoals hij zelf zegt, de relaties te onderhouden met de linkse jongens van de actie 'v u voor Vietnam' en met de kritische studenten in de universiteitsraad. Bij zijn werk krijgt hij ook met Born te maken, die nu vanuit de natuurkundige subfaculteit enige v u-ontwikkelings-projecten in zuidelijk Afrika begeleidt.⁵⁶

Na een jaar of vijftien verlaat Born de v u en gaat voor een tweede keer werken in Pakistan, mede met steun van de zending. Nu als directeur van het mede door hem opgerichte Dar ul Hikmat, huis van vrede.⁵⁷ Het doel van het instituut is emancipatie en kadervorming. Er wordt eerst een soort PABO opgezet, later ook een lagere school en middelbare scholen. Voor de financiering mobiliseert Born allerlei fondsen in Europa, onder andere van de Vereniging waar de v u van uitgaat. "Als surprise kregen we op kerstavond een faxbericht: 1,2 miljoen gulden

van het fonds 'Kinder Nothilfe'. Nadien heeft die fax het nooit meer gedaan", zegt hij. In 1997 keert hij voorgoed naar Nederland terug.

Met zijn ervaring met ontwikkelingsprojecten, zowel vanuit de zending als vanuit de vU, kan Born achteraf de vU-inzet voor (de natuurkundeprojecten) enigszins relativeren. Born zegt daarover: "De vU stelde nooit een senior staf lid beschikbaar om wat langere tijd in de projecten te werken. Seniorstaf kwam altijd maar een enkele week.
 102 De vU-hoogleraren natuurkunde vlogen voor academisch werk steeds naar het westen, niet naar het oosten. En de voorzitter van de sub-faculteit is nooit in het natuurkunde project in Yogya geweest. Steun aan ontwikkelingslanden werd heel belangrijk geacht aan de vU. Maar wat betreft het eigenlijke ontwikkelingswerk: *dat moest de jonge staf opknappen*".⁵⁸

De colleges in Pakistan zijn via de zending binnen het gezichtsveld van de vU gekomen. De ervaringen die daar door stafleden zijn opgedaan, blijken van waarde te zijn bij het opzetten van nieuwe projecten van de Vrije Universiteit. Voor iedereen die te maken krijgt met het onderwijs in ontwikkelingslanden zijn de indrukken van Braber erg herkenbaar. En de observatie van Born geeft de noodzaak aan om de seniorstaf aan het thuisfront te betrekken bij de projecten, als tenminste de universiteit echt belang wil hechten aan haar oriëntatie op ontwikkelingslanden.

Tot zover de acties op de vU door het actiecomité, en de besteding van de actiegelden in het Pakistanproject. Dit hoofdstuk besluit met een onderzoek aan de vU naar de Nederlandse investeringen in Colombia, en de daaraan parallel lopende acties in het Colombia-steunproject in Amstelveen.

HET 'COLEVAL'-ONDERZOEK

In 1973 vraagt de Commissie Ontwikkelingssamenwerking van de Gereformeerde Kerken aan de vU om onderzoek te doen naar de effecten van Nederlandse investeringen en ontwikkelingsactiviteiten in Colombia. Niet zo gewoon dat een kerk om een universitaire evaluatie vraagt van ontwikkelingshulp. Wat is daar de achtergrond van? De secretaris van de commissie, drs. C. H. Koetsier, bezoekt tijdens

een rondreis door Latijns-Amerika onder andere Colombia – in die tijd een concentratieland voor Nederlandse ontwikkelingshulp. Maar het is ook het land van Camillo Torres, de priester die leider wordt van een revolutionaire sociale hervormingsbeweging en als guerrillastrijder aan zijn einde komt. Tijdens zijn verblijf krijgt Koetsier de vraag om uit te zoeken of de Nederlandse ontwikkelingsactiviteiten wel ten goede komen aan de onderste lagen van de bevolking.⁵⁹ Dat is niet alleen van belang voor Colombia, ‘maar meer nog voor bewustwording in Nederland’. Het is de tijd van kritisch denken over de doelgroepen van ontwikkelingshulp, of de armen te bereiken zijn via de officiële kanalen, en de vraag of de hulp wel ‘naar beneden doorsijpelt’.⁶⁰ 103

Het Economisch en Sociaal Instituut van de VU krijgt de opdracht om dit evaluatieonderzoek uit te voeren, en de Gereformeerde Kerken leggen daar fl. 10.000 voor op tafel. Voor de uitvoering van dit onderzoek wordt een team samengesteld en de econoom drs. Gert Jan van Apeldoorn neemt het voortouw. Een eerste aanbeveling van het Colombia-evaluatie (Coleval)-onderzoek is om meer ontwikkelingshulp te richten op basisorganisaties.⁶¹ Wat betreft de officiële Nederlandse ontwikkelingshulp toont het Coleval-onderzoek aan dat ook die hulp geen verbetering van de positie van de armsten heeft opgeleverd, en soms zelfs tot een verslechtering heeft geleid.⁶² Terwijl het aan de andere kant een van de doelstellingen van het toenmalige ontwikkelingsbeleid was om de positie van de armen te verbeteren.⁶³

IDEALISME EN NAÏVITEIT

Geïnspireerd door deze bevindingen besluit de werkgroep K&O in Amstelveen, waar behalve Van Apeldoorn nog zes andere VU-medewerkers deel van uitmaken, om steun te geven aan de ANUC, een radicale boerenbeweging in Colombia die een grote aanhang geniet.⁶⁴ De groep weet de gereformeerde kerk in Amstelveen te overreden om in drie jaar fl. 120.000 voor het Colombiaproject bijeen te brengen. Het project heeft als eerste doelstelling een mentaliteitsverandering ten opzichte van de problemen in de arme én in de rijke landen, ‘aangezien de rijke landen mede oorzaak zijn van de ontwikkelingen in de Derde Wereld’. En ten tweede, financiële ondersteuning van de boerenbond ANUC ‘die streeft naar rechtvaardige menselijke verhoudin-

gen'. Het belangrijkste is niet het geld, maar 'de bewustwording van de scheve verhoudingen in de wereld waarin we leven'.⁶⁵

104 De secretaris buitenland van de ANUC, Juan de Dios Torres, komt enkele malen naar Nederland op uitnodiging van de landelijke 'Aktie Colombia'. Daarbij bezoekt hij ook de groep in Amstelveen. Bij een van die gelegenheden stelt hij een aantal kritische vragen aan de kerkelijke gemeente, zoals: 'Welke sociale klassen bepalen het functioneren van jullie kerk?' En: 'Welke relatie heeft jullie kerk tot de rijken en machtigen die in de Derde Wereld grote invloed uitoefenen?'⁶⁶ Dit soort vragen worden als vrij ongemakkelijk ervaren door de kerkelijke gemeente. Maar Mient Jan Faber van de K&O-groep, ziet de vragen echter als 'omgekeerde hulp' in de zin dat de gemeente door dit soort kritische vragen 'van buitenaf' er zelf iets wijzer van wordt.⁶⁷

Er komt enige polemieek op gang in het kerkblad van Amstelveen. De groep krijgt het verwijt dat zij te fanatiek op politieke bewustwording aanstuurt, terwijl de meest voorkomende vraag onder de gemeentelieden is: 'Welke zekerheid hebben wij dat het geld op de juiste plaats terecht komt?' De groep 'heeft moeite om de negatieve effecten van de heersende orde van de westerse samenleving duidelijk te maken naar de kerkleden toe'. Maar financieel loopt het project niet onbevredigend. De eerste fase levert inderdaad het genoemde streefbedrag op. De ANUC bestemt dat bedrag voor hun vormingswerk. En het bedrag dat de tweede fase van het Colombiaproject oplevert, denkt de ANUC te gaan besteden aan het opzetten van een documentatiecentrum.

Een K&O-lid dat Colombia bezoekt, krijgt niet goed hoogte van het functioneren van dit documentatiecentrum.⁶⁸ Ook komen er berichten dat er een crisis in de ANUC is, en dat de top van de beweging los is geraakt van de basis. Bovendien spelen er beschuldigingen van malversaties aan het adres van Juan de Dios Torres. Via geld en gunsten zou hij mensen van zich afhankelijk hebben gemaakt en persoonlijke macht hebben opgebouwd. En als dat uiteindelijk het geval blijkt te zijn, moet Juan de Dios Torres het veld ruimen. 'Pas na zijn val wordt een enigszins behoorlijk boekhoudsysteem opgezet, terwijl dat eigenlijk een eerste voorwaarde had moeten zijn bij het geven van hulp'.⁶⁹ Na al deze berichten besluit de gereformeerde kerk van Amstelveen in 1982 om het Colombiaproject af te sluiten.⁷⁰

LEERPUNTEN

In het verhaal over het Colombiaproject lopen twee lijnen. Allereerst die van het Colombia-onderzoek aan de vU, met de vraag of de armen wijzer worden van de Nederlandse ontwikkelingshulp. En daarnaast de steunactie van een K&O-groep die mede door dat onderzoek geïnspireerd werd. Steun aan een basisorganisatie in Colombia – de boerenbeweging ANUC, die gegeven werd door een groep met grote participatie vanuit de vU. Beide lijnen zijn voortgekomen uit een reis van de secretaris ontwikkelingssamenwerking van de Gereformeerde Kerken naar Latijns-Amerika.

105

Wat is er uit deze geschiedenis te leren? Allereerst, dat het niet gemakkelijk is om een ontwikkelingsbeleid te effectueren dat gericht is op een bepaalde doelgroep, zoals arme boeren. Zeker niet als er naïviteit en goed vertrouwen in het spel is, zoals in die tijd bij veel groepen in Nederland ten aanzien van de ANUC het geval was. Want het kritisch vragen naar een interne verantwoording van de gegeven steun, werd door die groepen als bevoogdend beschouwd.⁷¹

In de tweede plaats is het niet eenvoudig om een goede vertegenwoordiging van de armen te vinden, ook niet in de gestalte van een basisbeweging. En kennelijk kan de politieke en sociale structuur van een gewelddadig en corrupt land als Colombia een ontwikkeling ‘van onderop’ moeilijk of onmogelijk maken. En ten slotte laat het verhaal zien hoeveel haken en ogen er zitten aan een actie, zoals die ten behoeve van het Colombiaproject, die zich ook nog eens wil richten op bewustmaking in Nederland.

TOT SLOT

Het Actiecomité Hulp Ontwikkelingslanden vond zijn werkterrein op de vU; de actie voor het Colombiaproject vond plaats buiten de universiteit, maar kreeg wel veel inbreng vanuit de vU. Het waren twee langlopende acties, namelijk gedurende 12 jaar en 10 jaar. Het actiecomité op de vU start in 1962 in een welwillende en corpsachtige sfeer en ontwikkelt zich omstreeks 1968 in een meer maatschappijkritische zin. De later begonnen Colombia-actie was direct al veel meer politiek georiënteerd en gaf hoge prioriteit aan een mentaliteitsverandering

De secretaris van de boerenbeweging ANUC, Juan de Dios Torres, op bezoek bij de κ&o-groep te Amstelveen, in een zaaltje van de Handwegkerk (voorjaar 1979). Van rechts naar links: Leon Weber (landelijke Aktie Colombia), Juan de Dios Torres, en: Huub Wieringa en Pia Melse, twee leden van de κ&o-groep. *Foto: Jan Simons.*

en het maatschappelijk bewust maken van degenen die aan de acties deelnamen, boven alleen maar charitas en geldelijke steun. In het algemeen valt deze prioriteit in de jaren zeventig ook elders op te merken binnen de derdewereldbeweging in Nederland.⁷²

De acties op en rond de v u hebben het draagvlak voor het ondernemen van projecten in de Derde Wereld vergroot. Maar ze hebben vooral bijgedragen aan een meer realistisch verwachtingspatroon op dat gebied bij de v u-medewerkers die erbij betrokken waren.

[6] Een Vrije Universiteit in Congo

108 In mei 1965 brengt de rector magnificus van de Université Libre du Congo, dr. Melvin Loewen, een bezoek aan de vU. Loewen benadrukt de grote behoefte van zijn universiteit aan goed gekwalificeerde docenten. Zou de vU kunnen helpen bij het rekruteren van docenten voor de Université Libre du Congo, de ULC? Steun voor onderwijs in Congo is al vanaf eind 1961 aan de orde in de commissie 'ontwikkelingsgebieden' aan de vU. De verzoeken van de Conseil Protestant du Congo komen binnen via het gereformeerde zendingscentrum te Baarn. Aanvankelijk betreft het een vraag om medewerking van de vU bij de opbouw van het protestants christelijk middelbaar onderwijs in Congo.¹ Dan komt in 1965 het verzoek van de genoemde universiteit.

De vU-commissie reageert voorzichtig en wijst erop dat de Vrije Universiteit morele verplichtingen heeft jegens de christelijke universiteiten in Indonesië. Loewen tekent hierbij aan, dat de tropische ervaring in Afrika in een later stadium voor de samenwerking met Indonesië van belang kan zijn. De commissie spreekt ten slotte de verwachting uit dat uitzending van docenten in het kader van de Nederlandse ontwikkelingshulp mogelijk zal zijn. Ook zal er zekerheid voor de uitgezondene moeten zijn dat hij na terugkomst in Nederland weer een universitaire werkkring op kan nemen.²

De contacten met de ULC komen hierna op gang. Begin 1967 gaan twee vU-docenten, prof. Piet Borst en dr. Gottfried Leibbrandt, er college geven, elk voor een periode van twee maanden. De één over fundamentele beginselen van het civiele recht, de ander voor een inleidend overzicht in de economie. Zij komen enthousiast terug en bepleiten uitzending van academici voor een langer verband.³ In juli 1967 informeert prof. De Gaay Fortman als rector magnificus het college van curatoren over de plannen voor samenwerking van de vU met de ULC. De besprekingen met dr. Loewen en het ministerie van Buitenlandse Zaken zijn dan in het stadium gekomen dat concrete plannen kunnen worden ingediend. De rector vraagt de curatoren

om hun goedkeuring te geven aan de volgende afspraken:

- 1) De vU zal trachten om docenten voor de ULC te rekruteren voor de vakken economie, sociale wetenschappen, taalwetenschap, Engels, pathologie, biologie en wiskunde.
- 2) Docenten worden uitgezonden voor een periode van ten minste twee jaar, met een korte aanvullende opleiding (b.v. vier maanden) onder andere in de Franse taal. Te denken valt aan jonge afgestudeerden, met regelmatig een kort bezoek van de met supervisie belaste hoogleraren. De docenten blijven gedurende hun werk in de Congo in dienst van de vU.
- 3) Wanneer zij niet onmiddellijk na hun terugkeer bij de vU of elders werk kunnen vinden, zullen zij voor een overbruggingsperiode van ongeveer drie maanden bij de vU te werk worden gesteld.
- 4) Daarnaast uitzending van gastdocenten (type Borst en Leibbrandt) voor een periode van bijvoorbeeld twee weken tot vier maanden.
- 5) Alle financiële consequenties (salaris en sociale lasten tijdens training en overbruggingsperiode, salaris en verblijfsvergoeding, en werkgeversaandeel in de pensioenpremie) zijn voor rekening van de Dienst Technische Hulp (DTH) van het ministerie van Buitenlandse Zaken.⁴

Curatoren gaan hiermee akkoord, ook met het idee om een 'trustfund' bij de vU in te stellen dat regelmatig door DTH op peil wordt gehouden. Er komt een schriftelijke overeenkomst tussen DTH en de vU met een ontsnappingsclausule (bijvoorbeeld een ander vak, of een kortere contractduur dan 2 jaar).⁵

Zo raakt de vU verzeild in hartje Afrika via het netwerk van de gereformeerde zending. Maar wat voor achtergrond heeft deze Congolese universiteit eigenlijk?

ONTSTAAN

Congo is een voormalige Belgische kolonie die in 1960 onafhankelijk wordt. De eerste jaren van onafhankelijkheid zijn een zeer onstabiele periode. Aan de politieke top volgen de wisselingen elkaar snel op: Lumumba, Kasavubu, en Tshombe, totdat in november 1965 Mobutu

de macht grijpt. Dan breekt aanvankelijk een relatief rustige periode aan.

110 In de koloniale tijd was het onderwijs vooral opgezet door missie en zending; pas in de laatste jaren krijgt de koloniale overheid een eigen rol. Bij de onafhankelijkheid heeft Congo het hoogste percentage kinderen in het basisonderwijs van alle Franssprekende Afrikaanse landen. Maar met het aanbod van middelbaar en hoger onderwijs is het slecht gesteld. De eerste universiteit wordt pas in 1958 opgericht in Kinshasa, het toenmalige Leopoldville. Deze rooms-katholieke universiteit, het Lovianum, ontvangt steun van de universiteit van Leuven. In 1961 volgt een tweede universiteit, gelegen in het industrieel zo belangrijke Katanga: de technische (staats)universiteit in Lubumbashi, het vroegere Elisabethville. Deze universiteit ontvangt steun van de Belgische universiteiten van Gent en Luik. Op het moment van onafhankelijkheid zijn er welgeteld dertig min of meer afgestudeerde Congolezen. De Belgen hebben de Congolezen dus veel te weinig op de onafhankelijkheid voorbereid.⁶

De protestantse raad van kerken in Congo – Conseil Protestant du Congo – is in 1960 ontstaan uit de 'raad van zendingen', waarin 35 protestantse denominaties zijn vertegenwoordigd. In 1962 stelt de raad een commissie in met de opdracht om het plan voor een protestantse universiteit verder uit te werken. Na lang overleg met de overheid kiest de raad Kisangani, het voormalige Stanleyville, als vestigingsplaats van de universiteit. Door de keuze van de Oost-provincie zouden de instellingen van wetenschappelijk onderwijs evenwichtig over het land verdeeld zijn. Een bijkomend voordeel van Kisangani is dat er, sinds het massale vertrek van de Belgen in de jaren zestig, een aantal waardevolle maar niet in gebruik zijnde gebouwen en woonblokken beschikbaar is. Die worden met een terrein van 83 hectare door het bestuur van de Oost-provincie aan de universiteit in eigendom overgedragen.

Zo start de Université Libre du Congo in 1963 met het inschrijven van een veertigtal studenten voor de algemene propedeuse. Kisangani wordt door allerlei ongeregeldeheden zwaar getroffen⁷. In oktober 1964 wijkt de universiteit uit naar het Lovianum in Kinshasa, 1400 km verderop. Nadat een munitie van de Katangese gendarmes heeft plaatsgevonden en medio 1966 de rust in Kisangani is hersteld, keert

een deel van de ULC weer terug. In het cursusjaar 1966/67 zijn de activiteiten nog verdeeld over drie locaties: Kisangani, Luluabourg en Kinshasa. Pas in oktober 1967 groeperen de verschillende faculteiten zich definitief in Kisangani.

Bij het Congolese protestantisme is nog nauwelijks sprake van een eigen identiteit. Aan het nadenken over vraagstukken rond christelijk geloof, wetenschap en samenleving is men in het geheel niet toe. Een van de eerste taken van een universiteit met een protestantse inspiratie zal moeten zijn om mede leiding te geven aan het doordénken van deze vraagstukken in de Congolese context. De protestantse inbreng in het docentencorps is, naast Amerikaans, voor een belangrijk deel Nederlands. Allereerst vanuit de Nederlandse zending en 'Dienst over Grenzen', en later vanuit de VU. In 1967 studeren er 150 studenten aan de Congolese vrije universiteit, op een bevolkingstotaal van 19 miljoen (waarvan 2,5 miljoen protestanten). Het devies in het wapen van de universiteit is: *Sagesse, Dieu, Liberté*.⁸

III

PROJECT IN UITVOERING

In 1970 heeft de universiteit ULC zes faculteiten: theologie, sociale wetenschappen en economie, opvoedkunde en psychologie, filosofie en letteren, de 'faculté des sciences naturelles' (wiskunde, natuurkunde, scheikunde, biologie), de faculteit voor de landbouw, terwijl de zevende faculteit, de medische, in oprichting is. Er studeren in dat jaar 900 studenten aan de ULC en er zijn 84 docenten aan deze universiteit verbonden, waaronder 17 Congolezen, 14 Fransen, 13 Nederlanders, 9 Amerikanen, en 31 docenten met andere nationaliteiten.

De VU levert een substantiële bijdrage aan de ULC in personeel en in materieel opzicht. Aanvankelijk ligt het zwaartepunt van de samenwerking met de VU bij de hulp die de subfaculteit Scheikunde verleent. Na een paar jaar komt de medische faculteit meer en meer in beeld. In 1970 is het plaatje als volgt: er werken in dat jaar zes VU-docenten (met een tweejarig contract via DTH) aan de ULC, terwijl de uitzending van vier andere VU-docenten in voorbereiding is. Vanaf 1967 hebben al negen gastdocenten aan de ULC gewerkt voor een periode van één tot vijf maanden, terwijl in 1970 de uitzending van nog eens negen gastdocenten in voorbereiding is. Bovendien hebben dan ook al

twalf *VU*-medewerkers de *ULC* bezocht als adviseur, bijvoorbeeld op het gebied van de financiële organisatie, de bibliotheek, het talenpracticum, of de opzet en organisatie van de afdeling scheikunde of de medische faculteit.

112 Dr. Gottfried Leibbrandt is in de periode 1969-1972 vice-rector van de *ULC* voor academische zaken. Hij is een soort 'chef d'équipe' van de Nederlandse stafleden. Eens in de twee weken is er koffie voor de hele groep bij hem thuis. "De Nederlanders hadden een goede reputatie," zegt hij. "Hoewel ze een grote groep vormden, werden ze niet als een maffia gezien. Ook de Amerikanen hadden een prima naam. De Fransen daarentegen stonden minder goed aangeschreven." In de eerste jaren van het samenwerkingsproject gaat het heel goed met de *ULC*. Hulp komt niet alleen uit Nederland maar ook van de Ford Foundation en de Rockefeller Foundation. Het wetenschappelijk niveau is heel behoorlijk. Zoals Leibbrandt aangeeft: "De universiteit had het perspectief om vergelijkbaar te worden met de top in Afrika: de Makerere-universiteit in Oeganda."⁹

De *VU* wordt het centrale punt voor alle organisaties in Europa (vooral in Scandinavië, Duitsland en Nederland) die bijdragen leveren aan de *ULC*. Alle spullen worden met chartervluchten naar Kisangani gevlogen. In 1970 maakt de architect David Crane een bouwplan voor uitbreiding van de campus vanwege de voorziene groei van het aantal studenten tot circa 4.000 in 1985. Het uitbreidingsplan maakt hij voor een vriendenprijs. Als zoon van een zendeling in Congo heeft hij een zwak voor dit land. Daarnaast heeft hij een goede naam als 'urban planner' van de binnenstad van Boston in de Verenigde Staten. Voor de uitbreidingsplannen van de *ULC* gaat Crane samen met Leibbrandt op fondswerving naar een aantal Europese landen. Van de nieuwbouwplannen worden uiteindelijk alleen het bestuursgebouw en de bibliotheek gerealiseerd.

In 1968 beginnen de eerste gesprekken over eventuele *VU*-hulp bij de oprichting van een medische faculteit. Aanvankelijke plannen voor hulp bij de preklinische opleiding kunnen de goedkeuring van de curatoren niet krijgen in verband met de plotselinge opening van de tandheelkundige afdeling aan de *VU*. Dan gaat prof. H. L. Langevoort namens de medische *ULC*-commissie van de *VU* naar Kisangani om de plannen bij te stellen.¹⁰

De Faculteit Geneeskunde aan de vU stond aanvankelijk heel sceptisch tegenover het verzoek uit Congo. Waarom begon de faculteit dan toch te denken aan het steunen van het preklinisch onderwijs? Prof. R. (Reynout) Donner is één van de vU-hoogleraren geneeskunde die zich in Kisangani van de medische plannen op de hoogte hebben gesteld. In een artikel over de medische perspectieven van de ULC betoogt hij het volgende. Allereerst stelt hij, dat de vU op een dergelijk dringend verzoek uit een ontwikkelingsland geen nee kan zeggen. Een tweede motief hangt samen met het feit dat de medische faculteit aan de vU 113 geen nieuwe buitenlandse studenten meer toelaat, omdat het aantal Nederlandse studenten haar al bijna boven het hoofd groeit. In vorige jaren waren er wel studenten uit allerlei ontwikkelingslanden, maar door taal- en studiemoeilijkheden waren hun studieresultaten teleurstellend. Bovendien keren deze studenten na hun artsexamen in het algemeen niet naar hun land terug. De medische faculteit levert zodoende geen directe bijdrage meer aan de vermindering van het artsentekort in ontwikkelingslanden – en dat zou wel moeten. Een derde motief is het hoge percentage Nederlandse afgestudeerden van de faculteit dat, vaak in zendingsdienst, een betrekking vindt in één der ontwikkelingslanden. Alumni werken in Kameroen, Tanzania, Nigeria, Ghana, Suriname, en India. Door betrokken te zijn bij het Congo-project hoopt de faculteit ook een betere voorbereiding te kunnen geven voor de toekomstige taak van studenten met interesse voor een ontwikkelingsland.¹¹

In juli 1970 verklaart het bestuur van de vU, in de personen van prof. dr. G. J. Sizoo (president-directeur) en ir. C. A. Doets (secretaris) akkoord te zijn met het ondertekenen van een samenwerkingsovereenkomst voor de oprichting van een medische faculteit aan de ULC. In deze overeenkomst, die wordt aangegaan voor een periode van vijf jaar, verplicht de vU zich onder andere om docenten te leveren.¹² Mr. J. Meynen, de president-curator, heeft nog aarzelingen en dringt erop aan dat de overeenkomst slechts het karakter heeft van een intentieverklaring. Zij moet vooral de wil tot samenwerking tot uitdrukking brengen en niet zozeer een eventueel onhoudbare juridische verplichting voor de vU betekenen. De rector magnificus van de ULC, dr. C. Hobgood, wordt van deze nadere nuancering op de hoogte gebracht.¹³

Dit resulteert uiteindelijk in een overeenkomst waarbij de vU zich verbindt om ter plaatse de volledige kandidaatsopleiding te verzorgen

door het beschikbaar stellen van een vijftal teams van twee of drie medewerkers die bij toerbeurt, in een gecomprimeerde tweemaandelijks cursus, de opleiding in de preklinische vakken voor hun rekening nemen.¹⁴ In 1971 loopt het preklinische deel van de medische faculteit als een trein, met een goed practicum en met goed gekwalificeerde docenten.¹⁵

- 114 De VU heeft een enorme bemoeienis met het project aan de ULC, vliegtuigen vol materiaal gaan erheen. Vrouwen VU-Hulp geeft fl. 340.000 voor leermiddelen en apparatuur (voor de medische opleiding), DTH geeft steun voor aanschaf van boeken, practicumapparatuur en laboratoriumverbouwingen, en vanuit de actie 'Kom over de Brug' kan een talenpracticum worden ingericht.

Regelmatig komen er uitgebreide berichten over de samenwerking met de ULC in *Ad Valvas*, het weekblad van de VU. Het nummer van 28 juni 1968 doet verslag van de ontvangst op 17 juni van dr. Ben Hobgood, rector a.i. van de ULC, in een bijeenkomst die wordt bijgewoond door afgevaardigden van de colleges van curatoren en directeurs, de commissie voor de buitenlandse betrekkingen, het actiecomité voor hulp aan ontwikkelingslanden en de studiegroep ontwikkelingssamenwerking van de medische faculteit. Hobgood vertelt hoe enthousiast men is over de gastdocenten die op dat moment in Kisangani zijn: drs. Riet Spoor (Frans), drs. Ad Davidse (natuurkunde) en dr. Arie Vreugendhil (scheikunde). De studenten zijn trots op hun 'vrais professeurs de l'université Européenne', zegt hij. 's Avonds worden de besprekingen voortgezet tijdens een diner in het Hiltonhotel. De volgende morgen ontvangt Hobgood zo'n 25 sollicitanten en belangstellenden voor uitzending naar de ULC. Naast VU-gegadigden zijn hiervoor ook afgestudeerden uit Wageningen, Groningen en Delft via Dienst over Grenzen uitgenodigd.

Prof. Dick Mulder, voorzitter van de commissie voor buitenlandse betrekkingen, zit voor de VU in het curatorium van de ULC, de 'Conseil d'Administration' – een soort raad van bestuur. Hij is er twee keer geweest, de eerste keer samen met drs. Bram van Noord, secretaris van de commissie voor buitenlandse betrekkingen en hoofd van Bureau Buitenland. Het jonge bureau raakt haast ondergesneeuwd met alle taken die met het Congoproject verband houden. Er is veel briefverkeer met de afdeling DTH van het ministerie van Buitenlandse Za-

ken.¹⁶ En het organiseren van chartervluchten met apparatuur en materialen kost heel veel tijd. De faculteiten (zoals: Scheikunde en Geneeskunde) vormen ULC-commissies die docenten rekruteren en bezoeken en uitzendingen voorbereiden.

De scheikundecommissie rapporteert dat zij onevenredig veel tijd moet besteden aan de inkoop van allerlei zaken. Genoemd worden onder andere: klauwplaten, banaanstekkers, schakelaars, rekenlinialen. Daar moet spoedig verandering in komen. De commissie denkt ook na over het idee om de huidige assistentie, in het kader van een tweejarige opleiding aan de ULC, uit te breiden tot een vierjarige opleiding. In de tweejarige opleiding wordt in het eerste jaar stof behandeld die in Nederland op de middelbare school thuishoort. Pas bij een vierjarige opleiding zou een licentiaatopleiding tot stand komen waarbij in de laatste twee jaar enig onderzoek kan worden gedaan. Alleen dan kan de ULC zelfvoorzienend worden en hoogleraren aantrekken die langer dan één of twee jaar blijven. Nu, zegt de commissie, valt ULC steeds terug op Amsterdam, en het opvolgen van die verzoeken (o.a. voor periodieke uitzending van hoogleraren) brengt de subfaculteit in verlegenheid.¹⁷ 115

In geval van de vierjarige opleiding moeten er echter researchmogelijkheden worden geschapen. Zou de subfaculteit scheikunde misschien een werkgroep compleet met apparatuur naar de ULC kunnen zenden om daar onderzoek te gaan doen? De werkgroep, die helemaal onder verantwoordelijkheid van de subfaculteit Scheikunde van de VU zou vallen, zou dan bijvoorbeeld kunnen bestaan uit één doctor en twee promovendi die in elk geval vier jaar blijven. Zij zouden een onderzoek op gang moeten brengen waaraan ook studenten zouden kunnen meedoen. Maar deze vergaande gedachte wordt niet verworpen. Het plan geeft echter wel aan dat de scheikundige subfaculteit aan de VU de bestaande vorm van samenwerking in bepaalde opzichten als problematisch ervaart.

Hoe beleven VU-staffleden die voor korte of langere tijd naar de Université Libre du Congo zijn uitgezonden, hun werk aan die universiteit? Dat werk kan betrekking hebben op het geven van onderwijs, maar ook op assistentie bij het bestuur en de organisatie van de ULC. Hun werkervaringen komen hieronder aan de orde. Vervolgens worden de conflicten en spanningen aangeduid die ten slotte uitmonden

in studentenonlusten. De achtergrond daarvan is de sterk gevoelde wens om de vele buitenlanders, vooral die in topfuncties, zo spoedig mogelijk door Congolezen te vervangen. Als er in 1972 abrupte veranderingen in het nationale hogeronderwijsbeleid van Congo plaatsvonden, komt de universitaire samenwerking ULC-VU tot een einde. Ten slotte blikken enige VU-stafleden die aan de ULC hebben gewerkt op hun ervaringen terug.

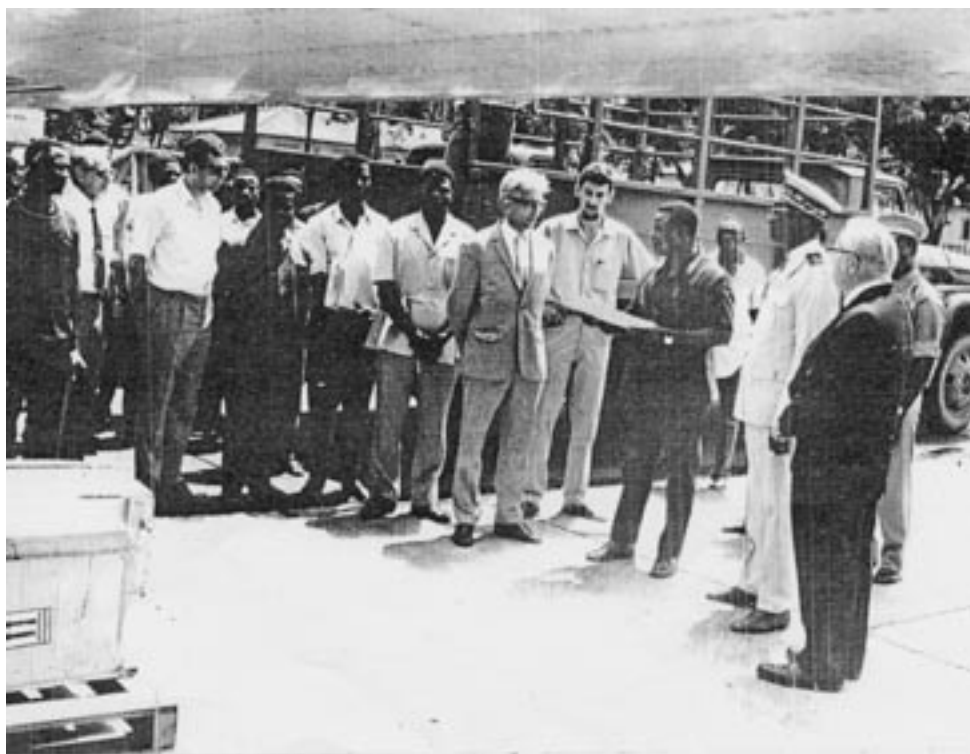
116

ONDERWIJS ONDER DE EVENAAR

Wat zijn de ervaringen van de Nederlandse stafleden met het assisteren van de ULC? De verhalen in deze paragraaf geven daar een beeld van. Ze zijn gebaseerd op verschillende bronnen: het boek *Zending en Ontwikkeling* van Puchinger, die in 1972 elf Nederlandse stafleden in Kisangani heeft geïnterviewd; een groot aantal verslagen van bezoeken aan de ULC van gastdocenten en adviseurs van de VU; en daarnaast: eigen interviews met stafleden, en enige artikelen in *Ad Valvas*.

Puchinger observeert het college van drs. Cees van der Poort (economie) die lesgeeft aan een groep van 100 studenten. Er heerst een sfeer als van een eindexamenklas, met af en toe wat rumoer. Maar wat de waarnemer vooral opvalt is de aandacht voor het onderwerp van het college, en de vrijmoedigheid van de vragen. Dr. F. H. von Meyenfeldt (theologie) stelt dat de studenten meer levenservaring hebben dan die in Nederland, omdat ze door de bank genomen ouder zijn. Dat maakt ze scherper, je hebt er ook echt respons mee, zegt hij, ze luisteren kritisch. Ook hun welsprekendheid is hem opgevallen. 'Ik heb met een collega meegemaakt dat een student zakte voor een tentamen, maar wel op een dermate welsprekende wijze dingen zat te zeggen die nergens naar leken, dat hij om zo te zeggen ervan opkeek dat hij zakte. Je zou kunnen zeggen: ze zakken hier *welsprekend*.'¹⁸

Drs. Menno Potjer (geschiedenis) merkt op hoe studenten al vanaf de middelbare school gewend zijn uit het hoofd te leren wat de leraar aanbiedt, zonder dat van werkelijke verdieping sprake is. Verder geeft hij aan dat hij weinig persoonlijk contact met zijn studenten heeft. 'In de eerste plaats omdat ze in een heel ander gedeelte van de stad wonen, waardoor je ze eigenlijk alleen tussen de college-uren spreekt; in

Op het vliegveld van Kisangani neemt de *administrateur général* Pierre Kalombo namens de Université Libre du Congo (ULC) van dr. Cees Blomberg goederen uit Nederland in ontvangst die bestemd zijn voor de medische faculteit (1969). Links van Kalombo (vooraan rechts) staan de plv. gouverneur van de Oost-provincie en daarnaast de decaan van de medische faculteit, dr. Clitus Olson. Links op de foto drs. Cees van der Poort en drs. Jan Vreugdenhil. Foto: Archief VU (CIS).

de tweede plaats zoeken ze zelf dat contact niet.' Dat wordt ook nogal eens door de andere VU-docenten gezegd. Daartegenover is drs Onno Meijer (anatomie) van mening dat hij met zijn studenten werkelijk contact heeft, voor zover mogelijk natuurlijk, 'maar ik ervaar het op z'n minst even intensief als in Holland.'¹⁹

118 Prof. L. Vlijm (biologie) schrijft in zijn missieverslag: 'Als men student is in Nederland, is men heel wat. Als men student in Congo is, is men veel meer. Men is namelijk inderdaad Hoop der Natie.' Hij schrijft ook dat de infrastructuur van de universiteit zeer zwak is omdat de toelevering van onderdelen nog steeds een moeilijke zaak is. Hij geeft ten slotte als zijn oordeel dat de Nederlanders vrijwel zonder uitzondering naar Congo zijn gekomen mede uit idealistische motieven en juist hierom ook opvallen.²⁰

Wat het oordeel over de VU-docenten betreft, vermelden nagenoeg alle verslagen dat de professionele kwaliteit van deze (gast)docenten ter plaatse goed wordt beoordeeld. Wel wordt in sommige rapporten opgemerkt dat hun beheersing van de Franse taal beperkt blijft en soms onvoldoende is.

Gottfried Leibbrandt vertelt aan Puchinger dat zijn werk als 'vice-recteur academique' moeilijker is dan hij had verwacht. Het omgaan met Congolezen op bestuursniveau is heel delicaat. Uit een oogpunt van efficiëntie heb je de neiging om op allerlei belangrijke posten westerse experts in te zetten. Maar dat houdt de congolisering tegen. Verder is er de inkomensongelijkheid tussen deskundigen met westerse salarissen en Congolese collega's met lokale salarissen. Ben je wel op de lijn van een ontwikkelingsideaal? Pas op de lange duur kan dat beoordeeld worden. En mevrouw Leibbrandt-Donner merkt in hetzelfde interview op: 'Je kunt je heel goed voorstellen dat *onze* kinderen later over *ons* werk net zo kritisch weer spreken zullen als wij het nu vaak doen over de kolonisatieperiode van de jaren dertig. Overigens vraag je je wel eens af of er in Nederland soms niet te gemakkelijk gepraat wordt over ontwikkelingshulp. Idealisten breken hier menigmaal hun nek.'

Gottfried Leibbrandt schetst tenslotte de problemen van een onzekere financiële situatie. Het beschikbare universiteitsbudget wordt vastgesteld in maart, wordt soms twee maanden later op ons aandrigen met vijftig procent verhoogd, vervolgens na twee maanden weer met twintig procent verminderd, om ten slotte – als de decemberin-

Officieel bezoek (1969) van de president van Congo – Mobutu Sese Seko – aan de Université Libre du Congo; achter president Mobutu: de rector van de ULC, dr. Ben Hobgood; in het midden: drs. Marcella van Veelen (docente Engels), echtgenote van economiedocent drs. Wim van Veelen, met Gottfried Leibbrandt jr. en Wouter Leibbrandt. *Foto: Gottfried Leibbrand.*

komsten tegenvallen – met nog eens veertig procent te worden verlaagd.²¹

120 Drs. Mark Euwema, die aan de ULC ‘directeur des finances’ is, merkt op dat veel blanken denken als ze slecht georganiseerde toestanden tegenkomen: ‘de Congolezen kunnen nu eenmaal niet beter’. ‘Maar,’ zegt hij, ‘gebrek aan organisatie wordt mijns inziens meestal veroorzaakt door gebrek aan ervaring en kennis. Met wéét eenvoudig niet hoe men het zou kunnen organiseren. Dit geldt zowel voor veel Congolezen als voor veel blanken. Wat de blanken betreft, de meesten van hen zijn zeer jong als ze hier komen werken, met weinig of geen ervaring, mensen die zelf vaak ook niet weten hoe je een faculteit moet organiseren. Het komt er dus op neer dat de Congolezen en de blanken in deze situatie hier *samen* iets moeten leren, *samen* de weg moeten vinden.’ Het lijkt Euwema essentieel dat je bereid bent te werken aan je eigen opvolging door een Congolees.²²

Dr. Nico Dekker (wiskunde) gaat direct na zijn promotie aan de VU naar Congo, samen met zijn vrouw Nelly Koetsier en hun eerste kind. Hij werkt aan de ULC van 1969 tot 1971. ‘De studenten zijn zeer leergierig en ze vinden wiskunde geweldig. Maar de didactische problemen zijn enorm – die heb ik aanvankelijk onderschat’, zegt Dekker. ‘Het middelbaar onderwijs in de exacte vakken is erg slecht. Zeventig procent van de studenten die hier komen hebben een wiskundekennis die vergelijkbaar is met het niveau van de tweede klas van de middelbare school in Nederland. Dáár zit hier voor het onderwijs van de universiteit het eigenlijke spanningsveld: dat je enerzijds een goede universiteit wilt opbouwen, vergelijkbaar met andere universiteiten in Europa, maar dat je anderzijds studenten aankrijgt, die vaak ver en ver onder het Europese niveau zitten.’²³

CHRISTELIJK KARAKTER

Drs. Menno Potjer vertelt in het interview met Puchinger dat slechts een kleine minderheid van de studenten protestant is. Het beeld dat zij van het protestantisme hebben, wordt veelal bepaald door Zuid-Afrika. Dat wil zeggen, ze zien het protestantisme als anti-zwart. Daarnaast is onder invloed van de Amerikaanse leiding van de ULC het bier

ILS NE SE TAIRONT NI JOUR NI NUIT

Het klinkt als een tekst uit Jesaja die betrekking heeft op de wachters op de muren van Jeruzalem, maar het gaat hier om de sentinelles voor het 'guest house' van de Université Libre du Congo. Er zijn heel wat Vrije Universiteiten in de wereld, maar niet één wordt zo goed bewaakt als deze. Niet één is ook zo rijk in vergelijking met de stad waarvan zij een universiteitsstad maakt. En bovendien, er zijn er niet veel die er op kunnen bogen dat hagedissen en kikkers, vuurvliegjes en slangen gebruik maken van het weggetje waaraan de docenten wonen. Weliswaar is het bij ons weten nog niet voorgekomen dat de sentinelles een uitslaande brand veroorzaakt door genoemde vuurvliegjes, moesten doven, maar wel heeft op een avond de dapperste van hen op het professorenpad een slang van twee meter gedood; een andere ving op een avond iets dat het midden houdt tussen een tor en een rinoceros (acht centimeter).

De sentinelles dus zwijgen nooit, overdag niet in één van de vijfentwintig talen die Kisangani rijk is, 's nachts niet in het snurken. Wat hier wel vaak zwijgt is het verkeer, dat voor een be-

langrijk deel bestaat uit de universiteitsbussen, één voor studenten en één voor docenten, beide gratis. Het is goed dat ze er zijn, want tien minuten lopen kost teveel transpiratie, ook al geeft het plaatselijke marktje veel inspiraties. Evenals de vuurlicht de ulc vrij ver van het stadscentrum, wat hier inderdaad resulteert in veel peripatetisch onderricht, om niet te spreken van hagecolleges. En ook de ulc ligt in de geluidstrog van een startbaan. Maar slechts zelden maakt hier een (het) vliegtuig gebruik van deze faciliteit.

Kisangani is geografisch gezien het centrum van Afrika, maar toch heeft het het karakter van een eenzaam eiland: vier uur vliegen met de Air Congo of zeven dagen varen over de fleuve Congo scheiden het van Kinshasa, het raakpunt met de westerse wereld. De reis van Amsterdam naar deze tropische metropool geeft geen problemen: je neemt gewoon het vliegtuig en de wereldkaart schuift onder je door, de kleuren zijn alleen fel-ler dan op school. De tweede helft is een kwestie van volhouden: een doorwaakte nacht wordt beloond met een plaats in het vliegtuig, dat inderdaad vertrekt en vervolgens een onafzienbare groene bomenzee overbrugt, totdat ineens de Congo weer in zicht komt, met op haar oevers een stad: Kisangani. Na een geslaagde landing vind je jezelf terug temidden van een groep Nederlandse kerkgangers,

snakkend naar koffie. Deze concentratie is echter een onwaarschijnlijke toestand, die zich slechts korte tijd handhaaft en al spoedig blijkt de voertaal op dit eiland toch Frans te zijn en het contact interracial.

De pasgeboren universiteit in Kisangani heeft het niet gemakkelijk. Vanaf haar eerste levensdag (1964) bevond zij zich in het centrum van politieke troebelen. Het jaar 1967-1968 is het eerste dat ongestoord verloopt, maar het langzame herstel van de communicatie- en transportmogelijkheden werkt sterk belemmerend op de verdere ontwikkeling. Echter, wat er ook mag ontbreken, de studenten zijn er en verwachten onderwijs. Van de visiteurs wordt het kunststukje verwacht, met niet veel meer dan zij in hun hoofd, of koffer bij zich dragen, studenten op te leiden die geen boeken kunnen kopen. Met name in de b-faculteit wordt nu met recht expe-

rimenteerkunst vereist. De studenten verdienen deze inspanning echter ten volle.

Tot zover enkele indrukken; er zal nog heel wat meer nodig zijn om een goed beeld te kunnen geven van deze universiteit in Afrika. Het is als met de tam-tam-taal, waarvan het principe ons reeds in Amsterdam duidelijk gemaakt is door de lezing van prof. Carrington, die wij hier in zijn element terugvonden: de ritmiek van het woord wordt op het tweetonige instrument uitgezonden, de luisteraar heeft de keus uit een groot aantal woorden, maar door de omschrijving van een begrip op verschillende manieren wordt het ten slotte duidelijk. 's Nachts klinkt hier de tam-tam te midden van het overige koor der stilte: sprekers en vleerkickers, zijn stem klinkt nu tot in Nederland. Het is belangrijk dat hij juist verstaan wordt door de bosongo, de witte man.

Dagboek in *Ad Valvas* (14-6-1968) van drie gastdocenten aan de ULG: A. Davidsse, M. J. J. Spoor, en A. D. Vreugdenhil. De genoemde prof. Carrington (J. F.) geeft biologie aan de ULG, maar doceert ook Afrikaanse talen. Hij is auteur van *Talking drums of Africa* (Londen 1949); en in 1968 Vice-Recteur des Affaires Académiques.

drinken op de campus verboden. Ook dat verbod associëren de studenten met protestantisme. De beide negatieve beelden, anti-zwart en anti-bier, maken dat de studenten het protestantisme niet erg aantrekkelijk vinden.²⁴

Drs. Onno Gerard Meijer (anatomie) is van mening dat het christendom het minst uit de verf komt. 'Ik ken geen bijbelkringen voor docenten of studenten, en het christendom maakt hier vaak de indruk wat oppervlakkig te zijn', zegt hij. Drs. Jan Vreugdenhil (talenpracticum) merkt op dat de kerkdiensten die door de universiteit georganiseerd worden bedoeld zijn voor de *hele* universitaire gemeenschap. 'Maar', zegt hij, 'je ziet er bijna alleen maar een groepje trouwe *blanken*'.²⁵

123

Wat is de relatie van de ULC met de Congolese kerken? Drs. Cees van der Poort drukt het als volgt uit: 'Deze universiteit is als een soort vroeggeboren kind uit de schoot van de Congolese kerken voortgekomen en heeft praktisch alle contacten met haar verloren.' Er is dus sprake van een zekere vervreemding tussen de universiteit en de kerken.²⁶

Dr. Gerard van der Horst (natuurkunde) vraagt zich af wat er eigenlijk terechtkomt van het christelijke karakter van de universiteit. In zijn eerste rondzendbrief schrijft hij: 'Naar mijn mening moet de doelstelling van de universiteit toch iets te maken hebben met de bevordering van de sociale gerechtigheid in de maatschappij. En daar is momenteel weinig van te merken.' Hij geeft aan dat de studentenonlusten van 1969 niet bevorderend gewerkt hebben op het studentenleven aan de ULC. 'Slechts één jeugdbeweging is toegelaten, de jeugdsectie van de partij van Mobutu.' Zelf probeert Van der Horst een studiegroepje over wetenschap en samenleving voor de studenten op te zetten.²⁷

CONFLICTEN

Het doel van een samenwerking met een universiteit in een ontwikkelingsland is om zo veel mogelijk haar zelfstandigheid bevorderen, zowel personeel als financieel. De studenten vragen echter steeds om buitenlandse docenten omdat ze een behoorlijk academisch niveau willen hebben. Zolang de buitenlanders hoger gekwalificeerd zijn, zullen ze geaccepteerd worden. Maar het blijft moeilijk om de beide noodzakelijke doelen – congolisering en handhaving van het acade-

124 mische niveau – te combineren. In dat verband bepleit dr. F.H. von Meyenfeldt om méér mensen uit Nederland voor ontwikkelingshulp in te zetten voor een kort verband. ‘Want’, zegt hij, ‘de Congolees bekijkt met zekere argwaan de binnenkomende blanke die van plan is hier erg lang te blijven, en wel uit angst voor nieuw kolonialisme’. Ook drs. Jan Vreugdenhil is van mening dat je niet moet denken dat je hier erg gewenst bent. ‘De studenten willen in principe alleen maar van je plukken,’ zegt hij. Een student zei hem eens: ‘U brengt ons een vaas met bloemen. De bloemen willen we graag houden, maar de vaas gooien we kapot.’²⁸

Spanningen doen zich vooral voor als studentenopstanden plaatsvinden. In juni 1969 zijn er studentenrellen aan de ULC. De studenten zouden de bibliotheek in brand hebben gestoken, maar dat loopt met een sisser af. Blomberg beschrijft in zijn missieverslag hoe studenten Simbatje spelend – vermomd als bosstrijders met gras en takken op het hoofd – op de campus ronddolen.²⁹

De druk op congolisering van de staf wordt geleidelijk aan steeds sterker. Als prof. Dick Mulder de universiteit in december 1970 bezoekt om als vertegenwoordiger van de rector magnificus van de VU de Conseil d'Administration bij te wonen, blijken er drie memoranda op tafel te liggen. Alle drie eisen ze dat dr. Ben Hobgood als rector a.i. onmiddellijk vervangen wordt door de Congolese vice-rector Jean-Felix Koli. De vergadering komt aanvankelijk tot de conclusie dat Hobgood voorlopig aan moet blijven. En de gouverneur van de Oost-provincie benadrukt in de bijeenkomst dat elk racisme in de benoeming van een rector afwezig moet zijn, en dat de ULC haar internationale karakter moet houden.³⁰ “Maar, bij het streven naar congolisering zijn nu ook privé ambities een gaan rol spelen”, zegt Mulder later in een interview. “De vice-rector Koli had namelijk zelf het plan om rector worden en hij heeft de studenten vermoedelijk voor zijn karretje gespannen.”³¹

De ontwikkelingen krijgen een dramatisch verloop. Mulder schrijft hierover in zijn missieverslag als volgt. ‘De vergadering wordt ’s avonds voortgezet. De studenten staan in vele tientallen verzameld voor het gebouw waar de Conseil d'Administration vergadert. Als voorzitter Kalonji om 24 uur zijn laatste voorstel heeft geformuleerd ontstaat er buiten luid geschreeuw, weldra gevolgd door een aanval op het gebouw. Het gaas op het rasterwerk wordt losgerukt en ste-

nen vliegen door de ruiten. De leden van de Conseil d'Administration moeten zich in een zijkamertje terugtrekken. Ook daar vliegen stenen naar binnen, studenten vallen de grote zaal binnen, keren de tafels om, en verbranden alle aangetroffen papieren voor het gebouw, waar ook enkele auto's worden vernield. De spanning wordt steeds groter en de situatie riskanter, totdat enkele Congolese leden van de Conseil d'Administration gaan roepen dat Hobgood ontslagen is en Koli aangesteld. Het blijft nog gevaarlijk totdat de documenten hieromtrent zijn ondertekend en dan zakt eindelijk het geweld af. In totaal heeft de aanval drie kwartier geduurd. De volgende dag komt de minister van binnenlandse zaken. Hij hoort alle partijen aan en zegt dat de *chef d'état* zal beslissen. Op de campus keert de rust terug en de studenten gaan weer aan het werk.' 125

De gebeurtenissen staan prof. Dick Mulder in een interview, meer dan dertig jaar na dato, nog scherp voor de geest. "Ik heb toen erg benauwde uren beleefd", zegt hij. Gelukkig heeft hij die niet alleen, maar samen met Gottfried Leibbrandt doorgebracht. Hij vertelt: "Als tijdens de vergadering de studenten hard tegen de ruiten slaan en Hobgood willen afzetten voor Koli, overwegen ze ook even om Leibbrandt te benoemen als rector ad interim. Sommigen van hen roepen: *Leibbrandt ou ses dollars*. Temidden van het hectische gebeuren vallen ook een paar komische noten op. Zoals Isaac Kalonji, de voorzitter van het curatorium, die tijdens de rellen uit angst in een kast kruipt. Hij moet van de studenten een verklaring tekenen, wat hij in het donker van de kast inderdaad doet. Maar daardoor komt zijn handtekening wel op een verkeerde plaats te staan. Daarop eisen de studenten dat Kalonji de handtekening overdoet. En dan was er Pierre Kalombo, de administrateur, die gedurende de hele studentenaanval onder de tafel zit. Bovendien houdt hij ter beveiliging ook nog zijn attachékoftje boven het hoofd." Na het heftige gebeuren in de vergaderruimte blijft Mulder nog een hele tijd natrillen. "Sindsdien," zegt hij, "heb ik altijd nog een grote angst voor studentenopstanden."

HET DOEK VALT

Vanaf augustus 1971 komen er allerlei aanwijzingen dat er een reorganisatie van het Congolese hoger onderwijs aan staat te komen. En

dan, op 15 oktober 1971, verschijnt *Ad Valvas* met op de voorpagina een hoofdartikel met de kop 'ULC EXIT'. Daarin wordt beschreven hoe de Congolese regering besloten heeft om de bestaande universiteiten (Lovanium, ULC en Lubumbashi) op te heffen en in de plaats daarvan één nationale universiteit op te richten. Dat is dan de Université Nationale du Congo (UNC) met drie campussen: te Kinshasa, Kisangani en Lubumbashi. De universiteitscampus in Kisangani moet de protestantse signatuur opgeven. Het voortbestaan van drie volledige universiteiten was een te grote luxe voor de Congo geworden. Dit geldt stellig voor een medische opleiding die altijd een onevenredig groot deel van het universitaire budget opsloort. Maar wel erg zuur voor de VU die zich net een jaar was gaan inzetten voor de opleiding in de preklinische vakken.

De medische faculteit van de vroegere ULC, de economische faculteit en de afdeling scheikunde verhuizen naar Kinshasa. In Kisangani blijven voorlopig alleen de protestantse theologie, de agronomie, de biologie en de psychologie. Leibbrandt keert niet terug als vice-recteur académique, maar wordt belast met de planning van de Kisangani-campus. En een aantal VU-medewerkers moet van standplaats veranderen.

Wat betekent dit voor de relatie van de VU met de oude ULC, en hoe stelt de VU zich op tegenover de nieuwe universiteit UNC? In eerste instantie neemt de VU een afwachtende houding aan ten aanzien van deze radicale veranderingen. Maar een maand later wordt besloten dat het moment is gekomen om het project preklinische medische opleiding bij de ULC officieel bij Nuffic in te trekken, en om de heer Koli (vice-rector te Kisangani) te berichten dat het project nu als afgerond wordt beschouwd. De VU-samenwerking met de universiteit in Kisangani houdt óók voor de andere faculteiten op te bestaan. Zo komt deze grote onderneming na vijf jaar abrupt tot een einde door de nationalisatie en gedeeltelijke opheffing van de ULC.

De Nederlandse medewerkers keren terug of besluiten Congo te verlaten bij het einde van hun lopende contract, in 1972 of enige jaren later. Hun ervaringen in de Congo zijn voor hen, waarschijnlijk in allerlei opzichten, van grote betekenis geweest. Maar in hoeverre zijn die ervaringen ook van belang geweest voor hun latere carrière? Een paar voorbeelden daarvan. André Droogers promoveert na terugkomst in Nederland op het onderzoek dat hij naast zijn doceertaken

aan de ULC verricht heeft.³² Na enige tijd wordt hij hoogleraar culturele antropologie aan de VU. Mineke Schipper wordt na enige jaren hoogleraar interculturele literatuurwetenschap aan de VU, en later aan de Universiteit van Leiden.³³ Gerard van der Horst wordt na terugkeer in 1974 hoofd beleidszaken van de Nuffic, de Nederlandse universitaire organisatie voor ontwikkelingssamenwerking. En Cees van der Poort wordt directeur bij ICCO, een interkerkelijke organisatie voor ontwikkelingssamenwerking.³⁴ Enige carrière voorbeelden die een continue lijn laten zien met het voorafgaande werk aan de ULC. 127

TERUGBLIK

Voor een terugblik op de vijf jaren samenwerking van de VU met de ULC volgen nu gedeelten uit interviews met drie betrokkenen: dr. Cees Blomberg, gastdocent scheikunde (in 1969 vijf maanden met zijn gezin in Kisangani), dr. Nico Dekker (docent wiskunde) en dr. Gottfried Leibbrandt, vice-rector voor academische zaken.

Cees Blomberg: "Ik weet dat grote Amerikaanse zendingsorganisaties veel interesse hadden in de Université Libre du Congo. Congo was een 'enfant chéri' van de Amerikanen vanwege zijn machtige mineralenrijkdom (lees uranium). En als je dan een Université Libre in Amsterdam tegenkomt is de sprong gauw gemaakt. Ik begreep al wel snel dat het niet om de Sciences ging maar om de Faculté de Médecine. De heren Hobgood en Olson lieten duidelijk weten dat hun ideaal was om op de evenaar een christelijke medische faculteit te stichten. Hoe verstandig dat toen was kan ik niet beoordelen, het was toch altijd een ideaal voor christelijke universiteiten. Ook de VU was er in de jaren vijftig mee begonnen. In de tijd dat we werkten aan de ULC was de VU daarnaast een studierichting tandheelkunde aan het oprichten. Dus veel animo van onze VU-zijde om hulp te bieden was er niet. Wel weet ik dat Vrouwen VU-hulp met een gigantisch bedrag over de brug kwam om materialen te kopen voor de medische faculteit in Kisangani. Toen er een groot vliegtuig vol spullen aankwam, was ik net Doyen de la Faculté des Sciences, en als hoogste VU-vertegenwoordiger op dat moment mocht ik de gift namens de VU daar in ontvangst nemen en overhandigen aan de ULC. Dat was wel een bijzondere ervaring. Maar

het is duidelijk dat de République Démocratique du Congo niet de geschikte partner was om mee samen te werken. De reputatie van vriend Mobutu was toen al niet geweldig. Maar nogmaals, politiek lag Congo natuurlijk wel goed. Er was nog wel veel ruzie aan de ULC met een geïmporteerde Franse rector die cultureel antropoloog was en helemaal niet voelde voor de Sciences en voor de Médecines. Het was ook duidelijk dat de ULC niet geduld werd, daar ver weg in het Oosten, in een gebied dat nauwelijks echt onder controle stond van het Zairese leger. Dat die samenwerking stuk moest lopen was onvermijdelijk. Of we dat als een kater hebben ervaren? Ik zou haast zeggen, ja natuurlijk. Maar ik geloof niet dat iemand bij scheikunde zich voor ogen had gesteld om daar iets van ons te planten. Het zou toch meer een vrienden-dienst moeten zijn. En in de tussentijd had de gehele universitaire wereld te maken met fundamentele vernieuwingen.”³⁵

Hoe kijken Nico en Nelly Dekker terug op hun werk in de Congo? Hun ontwikkelingswerk kwam voort uit een brede en wereldwijde interesse. Voor hun uitzending naar de Congo wisten zij van het werk van het Actiecomité Hulp Ontwikkelingslanden aan de VU. Daarnaast volgden ze de Teleac-cursus over ontwikkelingsproblemen. “Maar in het studentendispuut Forum, waar ik lid van was, kon ik die brede maatschappelijke interesse niet vinden – *rien du tout*”, zegt Nico. “En na mijn terugkomst in Nederland heb ik als VU-docent weinig gemerkt van enige interesse voor mijn Congo-ervaringen. Wel raakte ik door mijn werk aan de VU betrokken bij de problematiek van wetenschap en samenleving.” Nico Dekker is nog altijd een toegewijde pleitbezorger gebleven van de belangen van het Congolese volk, vooral na de verslechtering van de politieke en humanitaire situatie.³⁶

Op de vraag naar het motief van de VU om bij de ULC betrokken te raken, reageert Leibbrandt als volgt: “Het was niet uit interesse om de vraagstukken van een ontwikkelingsland van zeer nabij te leren kennen. Het was eerder de gedachte: dit is een concrete vraag uit een Afrikaans land, van de nationale raad van kerken, om te helpen bij een vergelijkbaar project als de VU zelf. We voelden verwantschap bij die vraag. Ook in Nederland hadden we immers indertijd onder moeilijke omstandigheden de VU moeten oprichten. En dan wordt ons in 1965 gevraagd zo’n nieuw initiatief te steunen. In Congo, waar de protes-

tantse kerken niets op dat gebied hebben, terwijl er wel een katholieke universiteit was. De steun voor een protestantse universiteit was ingegeven door de emancipatiegedachte dat ook de protestanten een belangrijke functie in Congo zouden moeten hebben.

Inderdaad, er was een zekere naïviteit bij, dat geloof ik zeker, het was nogal overmoedig. Er was geen universitaire ervaring met het werken in een Afrikaans land. Ook het goed beheersen van het Frans was niet eenvoudig. Docenten volgden het talenpracticum van het Koninklijk Instituut voor de Tropen. Professor L. Geschiere heeft daarbij geholpen. Hij moest steeds een certificaat tekenen voor de Congolese regering, dat de docenten na hun training voldoende Frans konden spreken om benoemd te kunnen worden. Inderdaad was het overmoedig om te gaan werken in een Franstalig land, en in een voormalige kolonie van België, ver weg van Indonesië waar onze koloniale stek was en waar veel ervaring was opgedaan. Die ervaring was nog niet in Afrika opgebouwd. *Achteraf terugkijkend zeg ik: waar haal je het lef vandaan om zoiets te doen?* Ik heb er echter nooit spijt gehad dat we het ondernomen hebben.”

129

Was er aarzeling binnen de vU? “Ja zeker. Maar als stimulator was vooral de rector, prof. De Gaay Fortman, van belang. Hij was een voorstander van samenwerking met de ULC en hij had grote invloed. Ook het college van curatoren was echt geïnteresseerd. Zo werd ik uitgenodigd bij de president-curator mr. J. Meynen thuis in Velp, om te vertellen hoe we het daar allemaal deden. Maar er waren natuurlijk ook reserves en vragen als: stappen we er wel in? Want het was logistiek inderdaad een enorme onderneming.”

Leidde de nationalisatie tot een kater? “Ja, natuurlijk. Maar ik zat na terugkomst in Nederland niet meer bij de vU, dus ik weet niet hoe het dáár is opgevat.” Wat er is mis gegaan? “Ik denk dat we ons onvoldoende op de versnelde congolisering hebben voorbereid. En ook dat we niet tijdig de nationalisatie van de universiteit hebben zien aankomen die ertoe leidde dat de ULC niet meer een eigen, christelijke identiteit kon houden. Maar er blijven zeker positieve punten. Bij onderwijs zaai je immers, de effecten daarvan zullen altijd doorgaan. Om maar één voorbeeld te geven kan ik verwijzen naar een oud-student die nu rector is van de universiteit in Lubumbashi. De ULC heeft ongetwijfeld bijgedragen aan de emancipatie van de protestanten in Congo. Wat ik er zelf van geleerd heb? Het boeiende van het oprichten

van een nieuw instituut, zoals de Open Universiteit in Nederland waar ik later bij betrokken werd.”³⁷

WAT IS ER VAN GEBLEVEN?

130 De Universiteit in Kisangani heeft sterk geleden onder de snelle con-
golisering. “Dat zie je ook elders”, meent Leibbrandt. “Later moet er
dan toch weer iemand van buiten als rector worden benoemd.” Er ont-
staan politieke conflicten, er wordt geschoven met faculteiten, en er is
een burgeroorlog. Nederlanders en Amerikanen trekken zich terug.
Er is een groeiende oriëntatie op Oost-Europa en er komen Poolse do-
centen. “Op dit moment schijnt er in Kisangani nominaal nog wel
een universiteit te zijn, maar die lijkt niet veel waard te wezen”, zegt
Leibbrandt. In 1990 is hij op een congres van Afrikaanse nationale
Unesco-commissies, onder voorzitterschap van de oud-rector Jean-
Felix Koli in zijn functie van minister van Onderwijs, in Kinshasa.
Op Leibbrandt’s verzoek, om een kijkje te gaan nemen in Kisangani,
wordt door Koli zeer afhoudend gereageerd met de motivatie: ‘beau-
coup a changé’.³⁸

Nadat Mobutu in 1997 in ballingschap is gegaan, blijft Congo ge-
teisterd worden door burgeroorlogen en etnische conflicten. In 1998
trekken Rwandese en Oegandese regeringslegers Oost-Congo binnen.
Ze zeggen de grenzen te beschermen tegen rebellen die van daaruit
opereren tegen hun regeringen. Plunderingen en gevechten richten
grote schade aan. ‘Kisangani is een stad van martelaren geworden’,
zegt monseigneur Monsengwo, de aartsbisschop van Kisangani.³⁹
Rwanda verklaart Congo te zijn binnengevallen uit zelfverdediging,
om te vechten tegen de Interahamwe, de militie die verantwoordelijk
was voor de genocide in Rwanda in 1994. Maar de Congolezen heb-
ben al jaren geen Interahamwe meer gezien. Goud, diamanten en col-
tan, dáárvoor komen de Rwandezes.⁴⁰ En eind 2003 meldt een rap-
port van de Verenigde Naties dat de oorlog in Congo sinds 1997 aan
twee tot drie miljoen mensen het leven gekost heeft. De mensen in
Congo hebben vreselijk te lijden van dit conflict.

Inmiddels hebben oud-leerlingen van de ULC de draad toch weer
opgepakt. In 1999 zoekt prof. Daniel Ngoy, een oud-student van de
ULC, contact met Leibbrandt om te vertellen dat er een nieuwe poging

Cartoon in *Ad Valvas* 20-2-2003.

132 is gedaan om een protestantse universiteit op te richten – in Kinshasa, en met succes. Er zijn nu drie faculteiten: theologie, rechten, en economie, met gezamenlijk al meer dan 3.000 studenten. De universiteit lijkt al beter te lopen dan het nog steeds bestaande Lovianum. Er zijn vertegenwoordigingen in Amerika en Europa, die geleid worden door resp. dr. Ben Hobgood (oud-rector van de ULG) en dr. Jan Schipper (oud-docent). Dr Ngoy gaat in dat jaar ook bij de vU langs. Maar daar krijgt hij op zijn verzoek om steun van de rector te horen: dat doen we niet. ‘We hebben er indertijd onze vingers aan gebrand, daar beginnen we niet weer aan’.⁴¹

Daarmee is het Congolese boek van de vU gesloten. Er zijn sindsdien nog maar weinig medewerkers aan deze universiteit die zich het Congo-avontuur zullen herinneren. En geen van de huidige studenten zal weten dat de vU ooit met een universiteit in dat land samenwerkte. De bovenstaande cartoon is voor hen alleen nog een curieuze grap en niet langer een historische associatie.

EINDBALANS

In het eerste college van bestuur aan de vU krijgt drs. Harry Brinkman na twee jaar de portefeuille ontwikkelingssamenwerking, vanaf het jaar 1974 tot aan zijn aftreden in 1996. Brinkman was niet direct betrokken bij de eerdere contacten met de Université Libre du Congo. Hoe kijkt hij, als relatieve buitenstaander, er dertig jaar later op terug?

“Het was een negatieve leerervaring”, zegt hij. “Het simpele idee dat de vU zichzelf kopieert in Afrika, is terecht mislukt. De gedachte was: we maken daar een stukje wereld van onszelf, zoals ook de zending dat wel deed. Een dependance, een geestverwante instelling. Het was teveel verankerd in de zendingswereld. Zo moest je dat niet doen. Je had er geen serieuze counterpart. Bovendien, Congo is ons land niet, we weten niet hoe de hazen lopen, we hebben er geen ‘roots’. Maar, het heeft wel opgeleverd dat er sindsdien aan onze universiteit mensen waren die als professionele academici onorthodoxe dingen hadden gedaan.”⁴²

Dat kwam later goed van pas toen de vU zich ging begeven in nieuwe activiteiten van ontwikkelingssamenwerking, aan universiteiten

elders in Afrika. En bovendien, de leerervaringen uit de Congo-episode hebben de vU enig realisme bijgebracht, tegen de achtergrond van de uiterst idealistische verwachtingen van ontwikkelingshulp van vóór die tijd. Staffleden zijn tegen allerlei logistieke en culturele problemen aangelopen, zoals: de zwakke onderwijsachtergrond van de studenten, de spanningen tussen de uitgezonden docenten en de lokale staffleden, de teleurstellende praktijk van het christelijke karakter van de universiteit in de Congo, en de sterke afhankelijkheid van het nationale onderwijsbeleid. Dat alles bood in het korte tijdsbestek van vijf jaar de ervaring van een ware vuurdoop. Met het steunen van de ULC begaf de vU zich als eerste universiteit in Nederland op zo'n brede schaal (simultaan in meerdere studierichtingen aan de partneruniversiteit) in universitaire ontwikkelingssamenwerking.⁴³ 133

Het abrupte einde van de samenwerking leverde in eerst instantie een kater op. Maar de goede recensies van de kwaliteit van de geleverde bijdragen, het improvisatievermogen en de motivatie van de betrokken staffleden, hebben aan de andere kant ook het zelfvertrouwen van de vU gesterkt. Met deze exercitie hebben de kleine luyden hun ontwikkelingscapaciteit kunnen vergroten.

[7] Trouw aan het woord in Salatiga

- 134 In het stadje Salatiga op Midden-Java ligt de Universitas Kristen Satya Wacana, een universiteit onder de naam 'Trouw aan het Woord'. Satya Wacana wordt in 1956 opgericht als een christelijke hogeschool met een lerarenopleiding. Na drie jaar wordt de hogeschool uitgebreid tot een universiteit en in de loop der tijd komt een groot aantal studierichtingen tot stand¹.

Kenmerkend voor Satya Wacana is haar multi-etniciteit. Uit alle delen van Indonesië komen studenten, vooral met een christelijke achtergrond, naar deze universiteit. Maar ook andere godsdiensten zijn vertegenwoordigd. De moslimstudenten, die circa veertig procent van het totaal uitmaken, komen voornamelijk uit de meer directe omgeving van Salatiga. Een groot aantal Indonesische kerken in alle delen van de archipel steunt de universiteit. Ze zijn vertegenwoordigd in het bestuur van de vereniging waarvan Satya Wacana uitgaat.²

Vanaf de oprichting heeft de universiteit ook een brede internationale steun gekregen. Niet alleen vanuit Nederland, o.a. van de zijde van de gereformeerde en hervormde kerken, maar ook van kerken in West-Duitsland, vs, Australië, Nieuw-Zeeland, Korea en Japan. De meest intensieve internationale samenwerking gaat zich ontwikkelen met de Vrije Universiteit. Die relatie begint in 1963, en speelt zich vervolgens lange tijd af in het kader van een universitaire overeenkomst. De vu vindt in Satya Wacana een geestverwante universiteit met een duidelijke inzet voor de samenleving.

INSPIRATIE

De visionaire oprichter van Satya Wacana is mr. O. Notohamidjojo. Als zoon van een islamitische wetgeleerde bekeert hij zich op latere leeftijd tot het christelijke geloof. Hij gaat in 1949 rechten studeren in Jakarta. En dan wordt er in het midden van de jaren vijftig een beroep op

hem gedaan om de leiding op zich te nemen van de op te richten hogeschool Satya Wacana. Als de hogeschool wordt omgezet in een universiteit met een evangelische oriëntatie, wil Notohamidjojo daarmee vijf functies vervullen. De universiteit moet zich wijden aan het overdragen van wetenschap, het opleiden voor verschillende beroepen, en de maatschappelijke dienstverlening. Maar daarnaast is 'de vorming van een creatieve minderheid voor de opbouw van de natie' een belangrijke functie van de universiteit; en ook: 'het registreren en transformeren van de caleidoscopische veranderingen in politiek en cultuur'.³ 135

Notohamidjojo werkt aan deze idealen tot het einde van zijn rectoraat in 1973. Hij wordt opgevolgd door Sutarno, een theoloog met een al even duidelijke visie op de plaats van de universiteit in de samenleving. Sutarno is enige jaren daarvoor gepromoveerd aan de VU over de vraag of het model van Abraham Kuyper voor een christelijk politieke organisatie in Indonesië navolging verdient. Sutarno's conclusie is: nee, het christelijke beginselidee is daar geen goed uitgangspunt voor. Praktische politieke overwegingen moeten bepalen of er voor de oprichting van een christelijke organisatie gekozen wordt, en niet een antithese-gedachte. De situatie in Indonesië vereist vooral inzet voor een democratische en pluralistische samenleving, waarin de rechten en vrijheden van de verschillende sociale groeperingen gehandhaafd worden. Een inzet dus voor een rechtvaardig evenwicht in de bestaande politieke constellatie.⁴

Dat te verwezenlijken is overigens een heel moeilijke opgave, in het bijzonder na de bloedige staatsgreep in Indonesië in oktober 1965. Ook op het platteland van Midden-Java heeft deze machtsvername dramatische gevolgen. En hoe kan een kleine christelijke universiteit een creatieve minderheid vormen om de natie onder deze omstandigheden mede op te bouwen?

De idealen van de stichter van Satya Wacana worden in de loop der jaren echter hoog gehouden. In dat verband schrijft de Nuffic-journalist Han van der Horst na een bezoek aan de universiteit in 1983:

Het christelijke van Satya Wacana komt vooral tot uiting in de rol die zij voor zichzelf heeft uitgestippeld binnen de opbouw van Indonesië. Ze richt zich op de *kleine luyden*. Waar andere universiteiten in hun onderzoeksprogramma grootschalige problemen centraal stellen, en proberen te voldoen aan de behoeftes van de ministeries en het multinationale bedrijfsleven, kiest Satya Wacana voor de lagere niveaus.⁵

136 Ook de rector magnificus, prof. P.J.D. (Pieter) Drenth, die namens de vU een bezoek brengt aan Satya Wacana bij haar dertigjarige bestaan, beluistert stimulerende ideeën over de nationale rol van de universiteit. In een forumdiscussie die bij het lustrum plaatsvindt, wordt benadrukt dat de universiteit een centrum moet zijn voor kritische reflectie ten aanzien van wat er in de maatschappij gebeurt, daarbij geleid door de idealen van recht, vrijheid, en eerlijke verdeling van middelen en macht. Dat houdt een duidelijke kritiek in op de maatschappij en de politiek van het Indonesië van het jaar 1986. Daarin ziet men corruptie, oneerlijke verdeling van middelen, sterke centralisatie van de macht, en een accent op kapitalisme en consumentisme. Satya Wacana heeft daarbij te maken met een zekere spanning tussen enerzijds de ambitie om een professioneel opleidingsinstituut te zijn, en anderzijds de missie om een maatschappijkritische rol te vervullen. De spanning van een erkend-goede universiteit, tegenover een universiteit met een min of meer omstreden horzelfunctie.⁶

RELATIES MET DE VU

Al in de beginjaren spreekt mr. Notohamidjojo zich uit voor samenwerking met de vU als geestverwante universiteit. Rond 1962 dringt dat bericht via zendingskringen door bij de senaatscommissie ontwikkelingsgebieden. Een jaar later heeft de commissie een bespreking met ds. Probowinoto, die betrokken is bij Satya Wacana en bij de Universitas Kristen Indonesia te Jakarta, samen met dr. Jo Verkuyl als algemeen secretaris van de Nederlandse Zendingsraad. Gesproken wordt over de mogelijkheid om de twee Indonesische universiteiten en de vU nader bij elkaar te brengen.⁷

In 1963 besluiten de directeuren om de rector van Satya Wacana uit te nodigen voor een bezoek aan de vU om van gedachten te wisselen over mogelijke samenwerking. Het bezoek van prof. Notohamidjojo volgt begin 1965. Hij geeft daarbij colleges aan verschillende faculteiten over het wetenschappelijk onderwijs in Indonesië en over de culturele aspecten van de participatie van christenen in de opbouw van staat en maatschappij. Een jaar later komt Notohamidjojo weer op de vU, nu om plannen voor het zenden van vU-docenten naar Salatiga te concretiseren. En vervolgens brengt dr. Pim Schoorl, hoogleraar in de

niet-westerse sociologie aan de vU, een oriënterend bezoek aan Satya Wacana. Tenslotte wordt drs. Philip Quarles van Ufford medio 1967 als eerste vU-docent naar deze universiteit uitgezonden.⁸

Aan Satya Wacana gaat hij de leiding op zich nemen van een instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Zijn verblijf in Salatiga wordt gefinancierd door de Directie Internationale Technische Hulp (DITH) van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het actiecomité aan de vU brengt geld bij elkaar voor de bibliotheek in Salatiga.⁹ De grootste bijdrage komt van de medefinanciering van de Nederlandse overheid. De nieuwe gebouwen van de bibliotheek en het sociaal-onderzoeksinstituut gaan op indrukwekkende wijze het beeld van de campus bepalen. En de bibliotheek zal vele jaren lang de best geoutilleerde bibliotheek van het land zijn. Quarles van Ufford moet vanwege gezinsomstandigheden binnen een jaar naar Nederland terugkeren. Hij wordt in 1969 opgevolgd door drs. Nico Schulte Nordholt die zich uiteindelijk tien jaar lang zal inzetten voor de staftraining en ontwikkeling van het onderzoekprogramma van het sociaal-wetenschappelijk instituut.¹⁰ 137

Schulte Nordholt gaat zich met het onderzoek onder andere richten op bestuurlijke problemen.¹¹ Het onderzoek ontwikkelt zich voorspoedig en ook het stafontwikkelings-programma is succesvol. Uiteindelijk behalen zes stafleden een Ph.D.-graad.¹² In een interview, vijftwintig jaar later, kijkt Schulte Nordholt er als volgt op terug: "Ik was altijd gericht op de institutionele ontwikkeling van het onderzoeksinstituut, meer dan op projectmatig werken. Institutionele ontwikkeling is iets van een lange adem. En dat sloot in die jaren goed aan bij het feit dat de vU een relatie voor onbepaalde tijd had met Satya Wacana op basis van een onderlinge verbondenheid als zusterinstellingen." Overigens komt na zijn vertrek in 1979 een meer projectmatig geformuleerde samenwerkingsovereenkomst tot stand.

POLITISERING

In de eerste tien jaar van de samenwerking voelt Satya Wacana zich door de radicalisering van het politieke klimaat in Nederland ten aanzien van Indonesië, nogal eens in een hoek gedreven. In de interuniversitaire gedachtewisseling domineert de politieke dimensie. Zeker als de vU in 1972 een eredoctoraat wil gaan verlenen aan rector Noto-

hamidjojo. Dat besluit roept protesten op bij de studentenbeweging. Het Komitee Indonesië beschuldigt Notohamidjojo ervan dat hij communistische studenten uitsluit van toelating tot de universiteit. Maar de vu-hoogleraren De Gaay Fortman en Verkuyll blijven in het publieke debat pal achter hem staan.¹³

138 Wat is het geval? Na de staatsgreep van 1965 en de daarop volgende communistenjacht worden alle universiteiten in Indonesië gesloten. Pas in het daaropvolgende jaar kunnen de studenten zich weer inschrijven. Degenen die zich aanmelden laat Notohamidjojo zonder meer inschrijven. Personen met een communistisch verleden komen gewoon niet opdagen. Het is dus in zekere zin een vorm van zelfselectie. Aan de andere kant was Notohamidjojo wel fel anticommunist, dus was het ook niet zo verwonderlijk dat die geruchten opdoken. Maar hij heeft nooit een zwarte lijst van communistische studenten laten aanleggen. Ook blijkt uit latere jaren dat Satya Wacana een van de weinige instellingen in Indonesië was die ex-politieke gevangenen in dienst nam.¹⁴

Zijn eredoctoraat aan de vu heeft Notohamidjojo als een eervolle zaak beschouwd, maar aan de andere kant ook wel als een beschamend gebeuren ervaren. Uit voorzorg dat de plechtigheid door studentendemonstraties niet uit de hand zou lopen, vond de ceremonie van het verlenen van het eredoctoraat niet, zoals gebruikelijk, plaats in de universiteitsaula, maar in een besloten zitting in de senaatskamer. Om de demonstranten te ontwijken, komt het beperkte gezelschap (circa 20 personen) dat de plechtigheid bijwoont, op een ongebruikelijke wijze het hoofdgebouw van de vu in. Niet langs de hoofdingang, maar via het onderaardse gangenstelsel. Ondanks alle goede bedoelingen een smadelijke vertoning.¹⁵ Maar de overwegingen die de promotor De Gaay Fortman bij het eredoctoraat geeft, getuigen van de belangrijke rol van prof. Notohamidjojo in Indonesië, te weten:

- zijn toegewijde arbeid voor de ontwikkeling van het hoger onderwijs in Indonesië.
- de belangrijke plaats die hij geeft aan de ethiek in het onderwijs van de algemene staatsleer.
- zijn inzet voor een volstrekte verbondenheid van de christenen met het gehele Indonesische volk en het voorkomen van enig isolement.¹⁶

In de jaren na de staatsgreep blijft Satya Wacana gepast afstand

houden van de Nieuwe Orde van president Soeharto. Maar als vU-delegaties iets vragen over ex-communisten, kan de staf daar nog steeds maar moeilijk op reageren. Het thema van de politieke gevangenen blijft een gevoelige kwestie, zeker tot het eind van de jaren zeventig. Bovendien komt er in die tijd een nieuwe kwestie bij, die van Oost-Timor: de voormalige Portugese kolonie die in 1976 door Indonesië geannexeerd is. Kortom, politieke verwickelingen blijven in de eerste periode als donkere wolken boven de geestverwante contacten hangen. 139

SAMENWERKINGSOVEREENKOMST

De samenwerking met de universiteit Satya Wacana begon in 1963 met individuele academische contacten en met gerichte professionele steun aan het sociaal-onderzoeksinstituut. Maar geleidelijk aan ontstaat van beide zijden de wens om tot een meer beleidsmatige en programmatische samenwerking te komen. Medio 1979 komt een samenwerkingsovereenkomst tot stand, die wordt goedgekeurd door de universiteitsraad van de vU en door het bestuur van de vereniging waarvan Satya Wacana uitgaat.¹⁷ Deze overeenkomst komt in 1996 tot een einde. Na dat jaar krijgt de relatie meer de vorm van een academische uitwisseling.

In de overeenkomst van 1979 wordt bepaald dat de samenwerking zich zal concentreren op twee gebieden: een lerarenopleiding in de exacte vakken, en economie – met de bedoeling een bijdrage te leveren aan de plattelandssamenleving in Indonesië. De vU-motor voor het uitwerken van de samenwerking met Satya Wacana is dr. Gerard Dulfer. Hij is na vijf jaar werken in Indonesië toegetreten tot het Bureau Buitenland van de vU om de samenwerking met Satya Wacana op te zetten vanuit zijn projectervaringen aan de universiteit in Yogya.¹⁸

Het eerste samenwerkingsproject begint in 1980 en heeft betrekking op de opleiding van leraren in de exacte vakken. Drager van het programma aan de kant de vU is de sectie natuurkunde van de subfaculteit Natuurkunde, Wiskunde en Sterrenkunde, die het project uitvoert samen met het Instituut voor de Lerarenopleiding aan de vU, en later met de Hogeschool Holland.

De Indonesische regering geeft vanaf het begin van de jaren zeven-

Prof. mr. O. Notohamidjojo met de zojuist verworven bul in de hand tijdens de huldiging na de erepromotie op 4 september 1972 in een besloten zitting in de senaatskamer van de vu. Foto: *archieff Ad Valvas*.

tig hoge prioriteit aan de uitbreiding van het onderwijs. Na het basis-onderwijs komt in 1979 de expansie van het voorgezet onderwijs aan bod. In heel Indonesië worden scholen gebouwd en nieuwe schoolboeken geschreven. Er is een gigantisch tekort aan leraren, vooral in de exacte vakken. De exacte lerarenopleiding aan Satya Wacana voorziet dus in een nationale behoefte.

Twee Nederlandse fysici, dr. Ed van den Berg en dr. Cor van Huis, zijn lange tijd bij de lerarenopleiding in Salatiga werkzaam, resp. tien en drie jaar. Ook de chemicus drs. Henk Smit (evenals Van Huis afkomstig van de Hogeschool Holland) werkt drie jaar in dit project. Daarnaast vinden er vanuit de vU een aantal korte missies plaats. Aan Satya Wacana worden lerarenopleidingsprogramma's voor natuurkunde, wiskunde en biologie ontwikkeld en krijgt de stafontwikkeling grote aandacht. Ook vindt bijscholing van leraren plaats in workshops op Java en in de buitengewesten. Via een beurzenprogramma worden studenten gerekruteerd van scholen buiten Java en later met docentenkwalificaties weer teruggeplaatst in de school waar ze vandaan komen. En veel publicaties zien het licht, zowel landelijk als internationaal. In totaal zijn er meer dan 500 leraren opgeleid, waarvan de meeste actief werkzaam zijn in verschillende delen van Indonesië. 141

Het tweede project begint in 1981 en betreft stafontwikkeling en onderzoek in de economie. Hoewel de vU-vakgroep ontwikkelings- en agrarische economie formeel de drager van het project is, is de steun meer een zaak van enthousiaste individuele stafleden. Twee van hen zijn langere tijd in Salatiga werkzaam: de latere prof. Piet Rietveld – circa twee jaar, en dr. Henry Sandee – circa zes jaar. Veel studenten van Satya Wacana doen mee aan onderzoek op Midden-Java en op Irian Jaya. Er zijn veel korte missies vanuit de vU; ook gaat een aantal vU-studenten op doctoraalstage in Salatiga. Tot aan 2004 zijn er in totaal zo'n 50 studenten in Salatiga geweest, studenten ontwikkelings-economie, maar ook niet-westerse sociologie. De Indonesische stafontwikkeling is succesvol. Veel stafleden verwerven een master-gradua via het project, twee stafleden zijn aan de vU gepromoveerd, en twee anderen zijn anno 2004 nog bezig met hun promotieonderzoek. Het project leidt bovendien tot de institutionalisering van een universitair centrum voor micro- en kleinbedrijf.

142 Dan komt in 1986 een derde samenwerkingsgebied tot stand: biologie, op initiatief van de vU-hoogleraar ecologie, mevr. Els Joosse. Het project biedt de vU de mogelijkheid om op Midden-Java onderzoek te doen naar tropische ecosystemen. Tot welke resultaten heeft het project geleid? Tot 2004 hebben acht stafleden van Satya Wacana hun doctoraalexamen aan de vU gedaan met als specialisatie microbiologie en ecologie. Er deed zich wel het probleem voor, dat de drs-graad als zodanig ook in Indonesië al bestaat, namelijk als s1. Zodoende werd in die tijd de Nederlandse drs-graad niet officieel erkend als een studieniveau boven het niveau s1-waar deze stafleden al over beschikten. Vaak ook niet na aparte verklaringen van de faculteit biologie op dat punt.¹⁹

Daarnaast behaalden in die periode in totaal vier stafleden van Satya Wacana een Ph.D. aan de vU in een sandwich-regeling: veldwerk in Salatiga, en analyse in Amsterdam. En omgekeerd promoveerden twee Nederlandse onderzoekers aan de vU, op basis van veldwerk dat vanuit Satya Wacana was uitgevoerd. De samenwerking leidde ook tot gezamenlijke seminars. In 1993 is er een groot internationaal symposium *Environmental toxicology in South-East Asia*, met circa 200 deelnemers uit de gehele regio. En ten slotte zijn er ook enige studenten biologie van de vU in Salatiga op stage geweest.²⁰

Vervolgens gaat de vU als vierde samenwerkingsgebied na 1987 steun geven aan het s2-programma 'ontwikkelingsstudies', een interdisciplinair studieprogramma met vakken als: ontwikkelingseconomie, sociaal-culturele aspecten van ontwikkeling, ontwikkelingsbeleid, statistiek en onderzoeksmethodologie.²¹ Keuzevakken kunnen worden gevolgd in de studierichting waarin de student de s1-graad heeft bereikt. Gedurende één semester worden bovendien cursussen gevolgd aan de landbouwniversiteit in Bogor. De vU-bijdrage bestaat uit korte missies, onder andere van prof. B. (Bob) Goudzwaard, die er een groot aantal keren voor enige weken heen gaat. Vanuit Satya Wacana komt een aantal stafleden naar de vU, vooral om de studieprogramma's voor te bereiden. Een probleem van dit samenwerkingsproject is dat het geen institutionele basis aan de vU heeft omdat het immers vakken uit verschillende faculteiten betreft. Ook aan de kant van Satya Wacana is de verbinding met de betrokken faculteiten niet erg sterk. Maar het programma is anderzijds erg relevant voor de rol van de universiteit in de Indonesische samenleving.

Als particuliere universiteit is Satya Wacana, vanwege Indonesische overheidsregels, uitgesloten van deelname aan het Nederlandse programma voor interuniversitaire ontwikkelingssamenwerking. De financiële middelen voor de samenwerking tussen de VU en Satya Wacana komen van de zijde van de VU-Vereniging en van de VU zelf, die vele weken staftijd voor korte missies ter beschikking stelt. De gezamenlijke bijdragen van die twee instanties belopen in de periode 1985-1992 een jaarlijks bedrag van fl. 650.000. Maar ook komt financiële steun van de protestantse zendingen, de medefinancieringsorganisatie ICCO, en de Unie voor School en Evangelie, die Satya Wacana reeds lange tijd ondersteunen. En van de kant van DGRS zijn op een beperkte schaal fondsen beschikbaar in de vorm van suppletiedeskundigen.

143

De belangrijkste bijdrage voor de lopende kosten van de universiteit Satya Wacana komt echter uit de collegegelden van de studenten. Daarbij geldt het Robin-Hood-principe: de rijken financieren de armen via de gepeperde rekening die ze voor hun collegelopende kinderen moeten voldoen. Terugkijkend op zijn bezoeken aan Satya Wacana, begin jaren tachtig, is Kommer Braber vol bewondering over de vindingrijkheid van de toenmalige rector Sutarno om de ouders van rijke studenten uit te kleden. Hij geeft aan hoe:

“Potentiële kandidaten worden geïnterviewd en tijdens het gesprek wordt ook gevraagd naar het entreegeld dat ze in gedachten hebben. Als je rijk bent en je zoon of dochter is niet zo slim, dan is het wel duidelijk hoe je je kind toch naar binnen kunt loodsen. Vooral de populaire programma’s: elektrotechniek, economie, en Engels worden op deze wijze de melkkoeien van de instelling.”²²

Studenten in de minder populaire afdelingen betalen ook minder. En studenten uit arme gezinnen worden, als ze goede toelatingsresultaten hebben, voor een laag bedrag toegelaten, ook tot de favoriete studierichtingen. Het systeem functioneert met zeer duidelijke spelregels en een ongewone graad van transparantie.²³

EXTERNE EVALUATIE

Begin jaren negentig nodigt de Indonesische overheid de universiteit Satya Wacana uit om een faculteit wiskunde en natuurwetenschappen

144 te openen vanwege het grote belang van deze vakken voor een verdere industriële ontwikkeling van het land. Bovendien gaat de overheid eisen dat een lerarenopleiding in de exacte vakken niet alleen door een onderwijsfaculteit wordt georganiseerd, maar een gezamenlijke onderneming wordt met een faculteit exacte wetenschappen. Ook om die reden is de aanwezigheid van zo'n faculteit essentieel. Heeft Satya Wacana de mogelijkheden om een dergelijke faculteit wiskunde en natuurwetenschappen te gaan openen, en is de vU bereid om daarbij te helpen? Om dat te bekijken worden de bestaande programma's geëvalueerd. Niet alleen intern, maar ook door twee externe deskundigen: een Indonesische hoogleraar van de landbouwuniversiteit in Bogor en een Nederlandse hoogleraar van de universiteit van Nijmegen. Wat zijn hun bevindingen?

De beoordelaars merken op dat de beide universiteiten, Satya Wacana en de vU, zich ervan bewust zijn dat het karakter van hun samenwerking in de loop der jaren gewijzigd is. Van een eenzijdige steun aan een jonge universiteit naar een voor beide zijden gunstige relatie tussen twee autonome partners. Niettemin blijven er grote verschillen tussen de partners bestaan. Satya Wacana is een relatief kleine universiteit die afhankelijk is van het aantrekken van voldoende aantallen studenten, gericht op generalistische onderwijsprogramma's en op toegepast onderzoek. De vU is veel meer georiënteerd op zuiver academisch onderzoek en training van specialisten. Vooral in de stafontwikkelingsprojecten, die plaatsvinden bij biologie en economie geeft dat problemen. Stafleden die een verdere training aan de vU hebben gevolgd, moeten bij terugkomst in Satya Wacana weer generalisten opleiden.

Het evaluatierapport stelt vast dat het soms moeilijk is om seniorstafleden van Satya Wacana warm te krijgen voor een Ph.D.-programma aan de vU, omdat zij daarmee de soms aanzienlijke inkomsten moeten missen van inkomstenverwervende activiteiten boven hun basissalaris. Vooral bij de economische faculteit is dat het geval. Het rapport doet de aanbeveling dat daarop gecompenseerd wordt, of dat anders alleen aan juniorstafleden de mogelijkheid van een Ph.D. moet worden geboden.

De externe beoordelaars beschouwen de drie projecten: biologie, economie, en de lerarenopleiding in de exacte vakken als geslaagd. Het succes van de laatste twee projecten schrijven zij in belangrijke mate toe aan het ter plekke werken van externe consultants over lange

periodes van vele jaren, de zgn. langverbanders. Het programma 'ontwikkelingsstudies' wordt als het minst succesvol beschouwd. De beoordelaars bevelen aan om het programma te herstructureren en om een duidelijk vijfjarenplan op te stellen. Het project blijft echter de moeite waard vanwege de versterking die het als s2-programma kan bieden aan het academische klimaat van de universiteit. Het externe evaluatierapport adviseert positief voor vU-steun aan de nieuwe faculteit wiskunde en natuurwetenschappen, waarin ook de lerarenopleiding wordt opgenomen. 145

In aansluiting op de positieve evaluatie gaat begin 1993 een vU-delegatie de nieuwe faculteit adviseren over de syllabi van de verschillende vakken en de stafontwikkeling die nodig zou zijn.²⁴ In de jaren die volgen, voltooiën zes stafleden van de nieuwe faculteit hun verdere training aan universiteiten buiten Indonesië.²⁵

BESTUURSCRISIS

Eind 1983 wordt Sutarno als rector opgevolgd door dr. Willi Toisuta, een in Australië opgeleide onderwijskundige, die geen academische affiniteit met de vU heeft. In dezelfde jaren begint de economie in Indonesië aan te trekken. Docenten die vroeger een scooter bereden, gaan nu een auto aanschaffen. Het leefniveau gaat omhoog en dat is goed te zien aan sommige stafhuizen. Met externe consultancies kunnen stafleden van sommige faculteiten dik verdienen. Enkele bedrijven sponsoren activiteiten op de campus, zoals bepaalde seminars; en de lokale militaire band neemt deel aan campusceremonies. Sommigen stellen de vraag waar dat toe leiden zal. Vooral stafleden die beducht zijn voor een agressieve kapitalistische ontwikkeling van het land, vrezen nu ook voor de universiteit.²⁶

Rector Toisuta doet er veel aan om de staf wakker te schudden en de ogen te openen voor de veranderende buitenwereld. Er is heel wat gaande. Zo moet in een tijd dat de stafsalarissen omhoog gaan, ook in hoog tempo gebouwd worden vanwege de snel toenemende aantallen studenten. Eerder was het mogelijk daarvoor geld te krijgen van kerken in het buitenland, maar nu moet Satya Wacana het zelf doen. Toisuta ontwikkelt grootse bouwplannen: een collegegebouw van zeven verdiepingen en een luxe uitbreiding van de bibliotheek. De ambities

blijken groter te zijn dan de portemonnee.²⁷ De universiteit komt in de tang van het grootkapitaal, en er zijn aanklachten van corruptie. En aan het einde van Toisuta's rectoraat koerst de universiteit aan op een financieel bankroet.

146 In deze dramatische situatie ontstaat bij de opvolging van Toisuta in 1993 een groot bestuurlijk conflict. De *Pengurus*, het bestuur van de vereniging waarvan Satya Wacana uitgaat, meent dat de econoom dr. John Ihalaauw als eerste voor de opvolging in aanmerking komt en dat dr. Liek Wilardjo een goede tweede kandidaat is.²⁸ Ihalaauw heeft de voorkeur van het bestuur omdat het verwacht dat hij in het bijzonder in staat is de universiteit financieel-economisch te saneren. Ihalaauw is de man die Satya Wacana als onderwijsinstelling weer op de been kan helpen.

Maar de *Senaat*, bestaande uit de decanen en hoofden van afdelingen, komt met precies de omgekeerde volgorde van kandidaten. Zij draagt Wilardjo als eerste, en Ihalaauw als tweede voor. Het Wilardjo-kamp wordt vooral aangevuurd door dr. Arief Budiman van het s2-programma ontwikkelingsstudies. Wilardjo en Budiman hebben beiden nationale bekendheid. Wilardjo onder meer als de krachtigste opponent van het plan van minister Habibie om een kernreactor te vestigen aan de noordoostkust van Midden-Java; en Budiman vanwege zijn maatschappij-kritische en welsprekende opstelling in de media. Hij wordt gezien als een van de belangrijkste intellectuele critici van het Soeharto regiem, waartegen in die tijd het verzet groeit.

In het bestuurlijke conflict om de twee kandidaten komen zodoende twee kampen scherp tegenover elkaar te staan. Het Ihalaauw-kamp wordt door de tegenstanders gezien als onkritisch ten opzichte van zakenleven en overheid en als onvoldoende principieel. Het Wilardjo-kamp wordt gezien als te principieel, te kritisch ten opzichte van het Soeharto-regime, en door sommigen als te links. Een meer zakelijke en economische aanpak komt te staan tegenover een meer academische en maatschappijkritische oriëntatie.

Heryanto, één van de stafleden uit het Wilardjo-kamp, zal dit conflict tien jaar later als casus nemen voor zijn boek over de maatschappelijke rol van intellectuelen in Zuidoost-Azië. Hij analyseert daarin onder andere de crisis aan Satya Wacana in samenhang met de snelle industrialisering en de kapitalistische ontwikkeling van Indonesië

tijdens de hoogconjunctuur van de jaren tachtig en negentig.²⁹ Die verschijnselen hebben geleid tot het ontstaan van stedelijke middenklassen, waaronder zich goedgeschoolde journalisten, studenten en docenten van de universiteit bevinden. Universitaire stafleden zitten veelal in nationale en internationale netwerken. Zij kunnen door de media-industrie tot publieke persoonlijkheden uitgroeien.

Door de snelle groei die de universiteit in deze jaren doormaakt, wordt Satya Wacana op een zeker moment groter dan het management aan kan. Zo dreigt zij steeds meer te worden ingekapseld in de industriële cultuur. Ook ervaart zij de druk van de overheid, die niet alleen expertise zoekt bij de academische kringen, maar ook een symbolische legitimatie van de Nieuwe Orde. Op hun beurt zijn de academici sterk geïnteresseerd in onderzoeksopdrachten van de overheid, het leger en het bedrijfsleven, vanwege de lucratieve honoraria die eraan vastzitten. De stafleden van Satya Wacana hebben die neveninkomsten hard nodig als aanvulling op het magere universitaire salaris. Zo komen de conformisten tegenover de maatschappijcritici te staan. En de intensieve aandacht voor de kwestie in de media, is een van de oorzaken dat het conflict zo lang heeft geduurd.

Ook ziet Heryanto het conflict aan de universiteit als een soort voorbode op de val van Soeharto, een 'pro-democratie'. Maar Schulte Nordholt beschouwt die voorstelling van zaken als een anachronisme. Naar zijn mening steunt de senaat Wilardjo vanwege zijn academische integriteit, en niet allereerst vanwege een door hen gedeelde politieke opvatting.³⁰ De belangrijkste kwestie die in het conflict aan de orde is, betreft dus de vraag of de universiteit Satya Wacana haar *culturele en politieke horzelfunctie* kan blijven behouden en waarmaken.

Eind 1993 wordt eerst Radius Prawiro (voormalig president van de centrale bank) als bemiddelaar tussen de twee kampen gevraagd, maar zijn voorstel wordt van tafel geveegd.³¹ Dan brengt de vu-hoogleraar Pim Schoorl een bezoek aan Satya Wacana voor een tweede bemiddelingspoging. Maar ook die heeft geen succes. De stellingen zijn al zozeer betrokken, dat de controversen kennelijk niet meer te verzoenen is.

Het resultaat is dat Ihalaui rector wordt. Nog lange tijd wordt zijn legitimiteit bestreden, maar uiteindelijk worden de kaarten definitief geschud. Arief Budiman wordt van de universiteit verwijderd³². En de gehele universitaire staf wordt voor de keuze gesteld: of loyaal zijn aan het nieuwe rectoraat of weggaan van de universiteit. Velen kiezen eie-

ren voor hun geld. Een groot aantal stafleden van het universitaire onderzoeksinstituut en het programma ontwikkelingsstudies vertrekt, wat een enorme aderlating voor de instelling betekent. Ook veel stafleden van de exacte lerarenopleiding gaan naar elders, zoals de fysici dr. Nggandi Katu en Hendra Kurnia – de laatstgenoemde breekt vanwege de crisis zijn phd-opleiding op de vu af. Maar Wilardjo zelf blijft.

148

GEVOLGEN

Het bestuurlijke conflict heeft voor de universiteit rampzalige gevolgen gehad. Allereerst heeft de crisis enorm negatief uitgewerkt op het imago van Satya Wacana binnen Indonesië. De studentenaantallen gingen scherp naar beneden. En pas na enige jaren was dat hersteld. En de campus was twee jaar lang verlamd door betogingen en tegen-demonstraties van studenten en staf, anonieme pamfletten, telefonische bedreigingen, en puur straatgeweld.³³

Welke gevolgen heeft de bestuurscrisis gehad voor de verschillende terreinen van de samenwerking? Wat de exacte lerarenopleiding betreft, zegt Ed van den Berg daarover het volgende. “Vanaf 1980 had de exacte afdeling een ontwikkelingslijn die continu opwaarts ging. De opwaartse lijn bereikte een piek in 1993. Maar met de bestuurscrisis kwam er een diepe dip, en nadien is het piekniveau niet meer gehaald.”³⁴

Prof. Nico van Straalen, die enige tijd de projectverantwoordelijke voor het samenwerkingsgebied biologie was, heeft ook een uitgesproken oordeel: “De bestuurscrisis is erg demotiverend geweest, en stafleden staken enorm veel energie in de onderlinge strijd. Het vervelen-de was bovendien dat je ook als bezoekende vu-staf daarin werd betrokken.”³⁵

Het programma ontwikkelingsstudies en het universitaire onderzoeksinstituut waren zwaar getroffen door de bestuurscrisis door het grote aantal stafleden dat vertrok. Maar wat gebeurde er verassend genoeg met het sociaal-wetenschappelijk onderzoek? Na verloop van tijd richt een aantal van de afgezwaaide stafleden een ander onderzoeksinstituut op, eveneens in Salatiga: de zogenaamde *Yayasan Percik*. Door een historische coincidentie van een toename van opdrachten in diezelfde tijd, heeft dit alternatieve onderzoeksinstituut zich heel goed

kunnen ontwikkelen. Als de monetaire crisis van 1997 in Indonesië tot dramatische gevolgen leidt, willen talrijke donoren onderzoek laten uitvoeren naar de overgebleven sociale mogelijkheden. En Percik krijgt veel opdrachten. Het instituut floreert: er werken anno 2004 zo'n twintig stafleden. Sinds twee jaar is het gevestigd in een zestal nieuwe gebouwen in Javaanse stijl, even buiten Salatiga. En de sociale faculteit aan de vU doet niet alleen onderzoek samen met de sociale faculteit van Satya Wacana, maar ook met het nieuwe instituut Percik.

149

Voor de economische faculteit, die voor honderd procent achter de winnende kandidaat Ihalauw stond, heeft de crisis geen windeieren gelegd. Henry Sandee geeft aan dat de faculteit door de crisis juist krachtiger uit de bus is gekomen. "Vanwege het deficit waar de universiteit op aankoorste, werd er bij juist deze faculteit op aangedrongen om een groter aantal studenten op te nemen: 800 in plaats van 200 per jaar. Door de te leveren hogere werkprestatie gingen daarmee ook de stafsalarissen van de faculteit omhoog – wat overigens scheve ogen gaf bij de andere faculteiten."³⁶

BETEKENIS

De samenwerking van de vU met Satya Wacana loopt nog steeds, nu al meer dan veertig jaar. De eerste contacten in 1963 werden na enige jaren gevolgd door de uitzending van vU-stafleden als 'langverbanders' naar Satya Wacana. In 1979 kwam de formalisering van de relatie in een universitaire samenwerkingsovereenkomst. Op den duur gaat de samenwerking meer het karakter krijgen van een academische uitwisseling. Als dr. John Titaley in 2002 de nieuwe rector van Satya Wacana wordt, bespreekt hij met dr. Wim Noomen – voorzitter van het college van bestuur van de vU, een memorandum over de nieuwe wederzijdse relaties. Een belangrijk doel daarvan is het verdiepen van de samenwerking tussen de twee universiteiten met het oog op excellente academische activiteiten. Daarbij wordt gedacht aan uitwisseling van staf en studenten, gezamenlijke seminars (bijvoorbeeld over de plaats van christelijke universiteiten in de samenleving), en verdere studie (masterprogramma en doctoraat) van de staf van Satya Wacana aan de vU.

De lange duur van de samenwerking roept de vraag op hoe groot haar betekenis is geweest, en tot hoever de relaties eigenlijk reikten.

In een interview in 1983 voor het Nuffic-blad *Overzicht* merkt rector Sutarno op, dat de meeste vU-stafleden zichzelf nog uitsluitend als gevers zien. Ze denken dat de Indonesische partneruniversiteit hen nodig heeft, en niet omgekeerd: dat zijzelf die partner niet zo nodig hebben. Dit in tegenstelling tot de Nederlandse kerken, die regelmatig de wens hebben uitgesproken een Indonesische zendeling te ontvangen, aldus Sutarno. Hij bepleit vervolgens in dat interview om gezamenlijke seminars te organiseren. Die seminars zijn er later inderdaad gekomen, vooral in het kader van de biologie- en economieprojecten. Maar of de relatie daarmee het gewenste wederzijdse karakter heeft gekregen blijft nog steeds de vraag.

150

De samenwerking met de vU heeft een bijdrage geleverd aan het curriculum en de stafontwikkeling in de faculteiten biologie, economie, sociale wetenschappen, de exacte-lerarenopleiding, en aan het vak ontwikkelingsstudies. Toen de vU op haar toneel verscheen, had Satya Wacana circa 1.000 studenten. In 2004 is dat aantal toegenomen tot 12.000 studenten, terwijl ook de academische staf navenant is gegroeid. Op dat grote geheel was de steunbijdrage vanuit de samenwerkingsrelatie maar heel bescheiden. Een voorbeeld. Er zijn anno 2004 zeventig docenten economie aan Satya Wacana. Van hen zijn er twee bij de vU gepromoveerd; twee andere Ph.D.'s zitten daar nog in de pijplijn. Dat geeft aan hoe kleinschalig het karakter van de vU-bijdrage in dat opzicht is geweest. Maar, aan de andere kant, het proces van stafontwikkeling ter plekke door de lokale projectuitvoering is soms belangrijker geweest dan de productie van Ph.D.'s. Dat gold zeker ook voor het project van de lerarenopleiding in de exacte vakken.

Terugkijkend zegt prof. Nico van Straalen over het biologieproject: "De samenwerking heeft al met al behoorlijk veel energie gekost, en de voortgang is in wetenschappelijk opzicht toch eigenlijk gering geweest. Je zou willen dat de investeringen in het kader van de samenwerking tot een onderzoekspotentieel hadden geleid, waarbij de afdeling biologie aan de universiteit Satya Wacana ook zonder externe steun bepaalde onderzoeksinitiatieven aan de dag zou leggen. Maar het is nog niet gelukt om te komen tot een onderzoekstraditie van gelijkwaardige onderzoekspartners. En verder is er het volgende probleem. De beste stafleden van Satya Wacana die aan de vU promoveerden in de biologie zijn daarna elders heen gegaan, bijvoorbeeld naar

Mie-draden die gemaakt zijn op basis van rijst, worden in de zon te drogen gelegd. Foto uit 1990 van een bedrijfje in de regio van Boyolali op Midden-Java. Kleinschalige bedrijvigheid is een aandachtspunt van het centrum voor micro- en kleinbedrijf van de economische faculteit aan de universiteit Satya Wacana, dat mede tot stand is gekomen door de samenwerking met de vu.

Foto: Henry Sandee.

de vs. Het punt is namelijk dat zij bij terugkomst verantwoordelijke leidinggevende posities zouden krijgen, waardoor zij van het onderzoek zouden worden afgehouden. Om dat te vermijden keerden ze niet naar hun universiteit terug.

152 Maar de positieve kant van de balans is, dat door de samenwerking de ecologiegroepen aan de vU toegang hebben gekregen tot ecosystemen die in West-Europa niet te vinden zijn. Zo zijn er vergelijkingen mogelijk geworden tussen de nutriëntkringlopen van Nederlandse en tropische bossen. Ook heeft het tropische onderzoek een bijzondere aantrekkingskracht op studenten. Verder is een aantal van de PhD-projecten behoorlijk productief geweest in termen van aantallen publicaties. De samenwerking heeft dus ook wetenschappelijk iets voor de vU opgeleverd.”

Het conflict aan Satya Wacana, dat zulke dramatische gevolgen had, volgde een eigen dynamiek; de Vrije Universiteit was niet in staat er echt invloed op uit te oefenen. En in die zin heeft de bestuurscrisis een ontnuchterend effect gehad op de samenwerking. Wat het academische niveau betreft, heeft de universiteit zich eind jaren negentig weer enigszins hersteld van de crisisschade. Satya Wacana behoort op dit moment nog steeds tot de weinige particuliere universiteiten in Indonesië met een goede reputatie.

Zullen de ruim dertig jaren van universitaire samenwerking met de vU blijvende sporen achterlaten? Die vraag is moeilijk te beantwoorden. Op het totaal van Satya Wacana had de steun van de vU natuurlijk een beperkt karakter. Is het daardoor beperkte effect misschien te beschrijven als ‘krassen op een rots’? Het terugkijken op de afgelopen periode leidt inderdaad tot de nodige bescheidenheid. Maar aan de andere kant zijn er wel duidelijke effecten van de samenwerking zichtbaar. Zo is de lerarenopleiding in de exacte vakken destijds alleen gestart vanwege de steun die de vU hieraan kon geven.³⁷ En ook in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek, de biologie (ecologie) en de economie (centrum voor kleinbedrijf) heeft de samenwerking met de vU tot een blijvende verrijking van de universiteit geleid.

Ten slotte, de toekomst van Satya Wacana zal waarschijnlijk sterk bepaald worden door de vraag, in hoeverre de islam in Indonesië de voor de christelijke identiteit vereiste ruimte zal blijven respecteren.

Dit is het verhaal van het verbreken van een oude relatie en het aangaan 153
van een nieuwe. Op zich een pijnlijk én een bevrijdend proces; beide kanten komen in dit verhaal naar voren. De oude relatie betreft een uit de jaren vijftig daterend verdrag van de vU met de in die tijd exclusief-blanke universiteit van Potchefstroom in Zuid-Afrika. De nieuwe relatie betreft een samenwerking van de vU met de multiraciale universiteit van Botswana, Lesotho en Swaziland – drie onafhankelijke landen in de onmiddellijke omgeving van Zuid-Afrika. De gebeurtenissen spelen zich in dezelfde tijd af; maar de nieuwe relatie is pas goed uit de breuk te gebreken. Daarom eerst het verhaal over Potchefstroom.

RELATIE MET POTCHEFSTROOM

De universiteit van Potchefstroom is gelegen in het gelijknamige provinciestadje in de Transvaal. Deze onderwijsinstelling is gesticht in de negentiende eeuw, maar krijgt pas een volledige universitaire status in 1951. De officiële naam is dan ‘Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys’, kortweg: P.U. Een jaar later verleent de vU een eredoctoraat in de letteren en wijsbegeerte aan twee Zuid-Afrikanen: dr. A. J. van der Merwe en prof. Joh. van Rooy. De eerste is moderator van de Nederduits-Gereformeerde Kerk in de Kaapprovincie; de tweede is rector van de universiteit van Potchefstroom. Met dit besluit beoogt de senaat uitdrukking te geven ‘aan het besef der tegelijk nationale en geestelijke verwantschap tussen de Calvinisten in Zuid-Afrika en hier’.¹ President-curator mr. J. Donner brengt de betrokkenen van het senaatsbesluit op de hoogte. Hij is voorzitter van de commissie van advies en coördinatie van de culturele betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika, en brengt als zodanig een bezoek aan Zuid-Afrika vanwege de Van Riebeeck-herdenking in 1952.²

Begin 1958 komt de universiteit van Potchefstroom met een voor-

154 stel aan de vU om tot een regelmatige uitwisseling van docenten te komen voor steeds een periode van een paar maanden. Het doel is: wederzijdse academische bevruchting, en versterking van de culturele band.³ Dit voorstel wordt besproken in een vergadering van de senaat. Daarbij wijst prof. Jan Waterink met nadruk op de roeping van de vU om het christelijk hoger onderwijs in andere werelddelen te ondersteunen. Andere hoogleraren vragen zich af welke gevolgen de uitvoering van het voorstel zou hebben voor de verhouding van de vU met andere universiteiten, zoals Stellenbosch en Pretoria. Waterink betoogt dat die instellingen er begrip voor zullen hebben dat de vU, die 'dezelfde gereformeerde beginselen heeft', speciale contacten onderhoudt met Potchefstroom.⁴

De rector magnificus prof. G. H. A. Grosheide is gematigd enthousiast over het voorstel, maar hij is er niet voor dat elk jaar een vU-docent naar Zuid-Afrika gaat. Hij geeft er de voorkeur aan dat het ene jaar een vU-hoogleraar naar Potchefstroom gaat, en het andere jaar een PU-docent naar de vU komt. De senaat stemt daarmee in, maar vindt het verstandig een proefperiode van twee jaar in te lassen. De uitwisseling van docenten krijgt op die wijze haar beslag. Achtereenvolgens zijn de hoogleraren Waterink, Lever en Vollenhoven gastdocent aan de universiteit van Potchefstroom. En vanuit de PU komen in de loop der jaren vier docenten naar de vU; de laatste in 1967.

In het academische jaar dat Potchefstroom met het voorstel kwam, verbleef Harry Brinkman – rector van het studentencorps in 1955-1956 – voor zijn studie in Zuid-Afrika, onder andere ook aan de PU. Is het voorstel van de universiteit van Potchefstroom zijn boreling? “Absoluut niet”, zegt hij later in een interview. “Een hoogleraar kwam een keer mijn kamer binnenstappen met de vraag, of ik een boodschap van de rector wilde meenemen. Niet meer dan dat. Vanzelfsprekend heb ik wat bij het stuk geholpen. En ik had het voorstel in mijn koffer toen ik terugging.”⁵

Overigens kan Zuid-Afrika aan het eind van de jaren vijftig nog op Nederlandse vrienden rekenen, zeker aan de vU, waaraan ook nogal wat Zuid-Afrikanen studeren. Op het woord apartheid rust in die tijd nog geen totaal taboe. Als voorbeeld: in november 1959 vindt tijdens een vU-corpsvergadering een openbaar debat plaats over de apartheidspolitiek in Zuid-Afrika. Als sprekers treden Brinkman en ds. J. J. Buskes op; discussieleider is prof. Johan Bavinck. Brinkman verdedigt

onder meer de volgende stelling: 'Hoewel op de wijze waarop de zogenaamde apartheidspolitiek wordt uitgevoerd, ernstige kritiek uitgeoefend kan worden, is dit beleid aanvaardbaar'. Daartegenover verdedigt Buskes de volgende stelling: 'De wijze waarop de apartheidspolitiek wordt uitgevoerd, wordt bepaald door en is in overeenstemming met de bedoelingen van deze politiek, die in wezen onmenselijk en onchristelijk en daarom onaanvaardbaar is'.⁶ In de corpsvergadering, die afgeladen vol is, houdt Brinkman zijn stelling overeind, met verhel- 155
rende informatie over de situatie in Zuid-Afrika.⁷

GROEIENDE KRITIEK EN BREUK

Maar in de loop van de jaren dat de docentenuitwisseling plaatsvindt, begint het politieke klimaat ten aanzien van Zuid-Afrika te veranderen, ook aan de vU. Er komen kritische vragen over de PU, die gezien wordt als de meest regeringsgezinde universiteit. Vragen als: waarom studeren er geen zwarte studenten in Potchefstroom? En: laat de vU zich door de overeenkomst met de PU niet inschakelen in het apartheidssysteem? De staf van de subfaculteit Psychologie spreekt vervolgens in 1969 uit dat alle Zuid-Afrikaanse bevolkingsgroepen bij de uitwisseling moeten worden betrokken. Een belangrijke gebeurtenis in dit verband is het eredoctoraat in de theologie dat de vU in 1972 verleent aan ds. Beyers Naudé, directeur van het Christelijk Instituut voor zuidelijk Afrika. In brede kring wordt dit gezien als een ondubbelzinnige steun van de vU aan de strijd tegen elke vorm van rassendiscriminatie in Zuid-Afrika.

In 1973 beginnen de discussies in de universiteitsraad over de betrekkingen met de universiteit van Potchefstroom. De raad wil eerst nog eens de reactie van de PU zien op de aan de vU levende bezwaren, voordat de overeenkomst eventueel gewijzigd wordt. En ook besluit de raad om onderzoek te doen naar de mogelijkheid om relaties aan te knopen met andere universiteiten in zuidelijk Afrika, in het bijzonder met niet-blanke universiteiten. Er komt een eerste contact met de UBLS, de universiteit van Botswana, Lesotho en Swaziland – drie onafhankelijke buurlanden van Zuid-Afrika. Dit contact blijkt vruchtbaar te zijn en zet bovendien het gesprek met Potchefstroom onder grotere druk. De UBLS staat afwijzend tegenover Potchefstroom, en een even-

tuele samenwerking met deze zwarte universiteit is niet goed mogelijk bij een voortgaande relatie met de PU.⁸

De universiteitsraad besluit in februari 1974 dat de UBLS prioriteit zal genieten in een ontwikkelingsbeleid dat gericht is op de regio zuidelijk Afrika. De raad geeft aan deze universiteit de voorkeur boven zwarte universiteiten in Zuid-Afrika. Het VU-beleid geeft immers voorrang aan (echte) ontwikkelingslanden. Bovendien zou in de apartheidssituatie van Zuid-Afrika het opleiden van zwart leiderschap, zoals de VU wil bevorderen, aan sterke beperkingen onderhevig zijn.

Wat de relatie met Potchefstroom betreft zijn er verschillende raadsvergaderingen met bewogen debatten tussen voor- en tegenstanders van een verdere dialoog. De emoties laaien hoog op. Nadat er een briefwisseling met de PU is geweest, wordt tenslotte op 8 oktober 1974 met 18 stemmen voor en 13 tegen besloten om de banden met deze universiteit te verbreken. De dertien willen eerst nog een delegatie naar Potchefstroom laten gaan zoals de PU geopperd had, maar dat gaat niet door. Zo komt er een einde aan de overeenkomst van de Vrije Universiteit met de universiteit van Potchefstroom, waarbij één van de overwegingen is:

dat de visies van VU en PU ten aanzien van maatschappelijke verantwoordelijkheid en de kritische functie in de samenleving tot opmerkelijke verschillen leiden zodra het gaat om de toepassing van deze visies op de concrete vraagstukken van raciale gerechtigheid en apartheid.⁹

Bij deze beslissing speelde het advies van Beyers Naudé een belangrijke rol; hij betoogde dat de VU op grond van eigen maatstaven en normen geen andere keus meer had.¹⁰

In 1975 trekt de universiteit van Potchefstroom haar uitnodiging aan de VU in om deel te nemen aan de internationale conferentie van christelijke universiteiten die daar zal plaatsvinden. De reden is dat de VU haar eredoctor Beyers Naudé aan de delegatie wenst toe te voegen. Onverkwikkelijke verhoudingen, die tot een uitvoerige bespreking leidden als begin 1976 een afvaardiging van de VU een bezoek brengt aan Potchefstroom. De delegatie bestaat uit: prof. Dick Mulder, dr. Piet Kuijper (voorzitter universiteitsraad), drs. Harry Brinkman (inmiddels lid van het College Van Bestuur sinds 1972), prof. Pim Schoorl, drs. Ruud Kapteyn (hoofd Bureau Buitenland), terwijl ook ds. Beyers

Naudé aan de besprekingen deelneemt. Vier dagen lang spreken de delegaties met elkaar.

Volgens het vU-verslag van het bezoek zijn de aandachtspunten aan beide kanten erg verschillend. De vU ging het vooral om de taak van een christelijke universiteit in de samenleving, en meer specifiek om de rol die de PU voor zichzelf ziet in de Zuid-Afrikaanse apartheidssituatie. Potchefstroom wilde graag praten over de betekenis van de reformatorische beginselen voor een christelijke universiteit, en de koers die de vU volgens haar is gaan varen, namelijk in de richting van secularisatie. Aan eind van het verslag staan enige algemene opmerkingen over Zuid-Afrika, als een microkosmos van internationale verhoudingen tussen 'eerste' en 'derde wereld', en het probleem om tot herverdeling van welvaart te komen.¹¹ Misschien zijn het deze opmerkingen die de PU-rector brengen tot de volgende pittige reactie op het verslag:

Al is die laatste deel van u geskrif nie vir ons bedoel nie is dit besonder insiggewend ten opsigte van u basiese houding teenoor ons in ons politieke opset. Vir u is ons die verdrukke en die swartman die verdrukke; ons die verontregte hy die verontregte; ons die verrykte hy die verarmde deur ons veroorsaak. En dan stel u dit omonwonde dat ons hiervan sal moet afsien. U kan net so goed sê ons moet van ons blanke vel afstand doen want dit is vir ons net so onmoontlik as die dinge wat u van ons eis.¹²

Ook na het bezoek blijft de onderlinge communicatie tussen de twee universiteiten vol stekeligheden. De relatie wordt de eerste tijd niet meer hersteld. De besprekingen in de universiteitsraad ten aanzien van Potchefstroom blijven jarenlang een negatieve uitkomst houden. Zo discussieert de raad in 1978 of de vU wel kan deelnemen aan de conferentie van christelijke instellingen van hoger onderwijs te Grand Rapids, gezien het feit dat de universiteit van Potchefstroom tot de deelnemers behoort. De raad besluit ten slotte om geen universitaire delegatie naar deze conferentie te sturen. Ook zal de vU de conferentie van deze instellingen die drie jaar later plaatsvindt niet bijwonen, mede vanwege het advies van prof. Johannes Verkuyl die schrijft: 'Samenwerking met de PU is onaanvaardbaar zolang de PU nog rondloopt in de wapenrusting van de apartheidsideologie'.¹³ En in 1979 is er de nodige opschudding aan de vU als de hoogleraar wijsbegeerte dr. Henk van Riessen een eredoctoraat door de PU wordt toegekend. Stu-

denten dringen er bij hem op aan om het eredoctoraat niet te accepteren, maar dat verzoek legt hij naast zich neer. Kortom, het blijft kommer en kwel tussen de reformatorische mannenbroeders.

NAAR EEN ZWARTE UNIVERSITEIT

- 158 Parallel aan de langdurige discussies over de verhouding tot Potchefstroom vindt de voorbereiding plaats van een nieuwe VU-relatie, die met een zwarte universiteit. Het betreft de UBLS, de regionale universiteit van de drie Boleswa-landen (Botswana, Lesotho, Swaziland), die tot eind van de jaren zestig protectoraten van Engeland waren. De bakermat van deze universiteit is het Pius XII College in Lesotho; een onderwijsinstelling die in 1964 een universitaire status krijgt en vestigingen opent in Botswana en Swaziland. De drie campussen liggen op een afstand van zo'n 800 km van elkaar, en hebben anno 1973 in totaal circa 900 studenten.

De Boleswa-landen zijn als enclaves geheel omgeven door de Republiek Zuid-Afrika. Ondanks hun onafhankelijkheid ervaren de drie landen een voortdurende dreiging van politieke en economische sancties van Zuid-Afrika. De Boleswa-landen, met een bevolking van ruim twee miljoen in totaal, verschillen onderling sterk in sociaal-economische structuur en ecologische omstandigheden. Swaziland heeft een zeer traditioneel staatsbestel (de laatste absolute monarchie van Afrika), is kleiner dan Nederland, en heeft veel landbouw. Lesotho is een bergachtig koninkrijk, ongeveer even groot als Nederland, met veel veeteelt, een hoge erosie vanwege overbeweiding, en een groot aantal migrantwerkers in de mijnen van Zuid-Afrika. Botswana tenslotte, is een land zo groot als Frankrijk, en heeft circa één miljoen inwoners die merendeels van de veeteelt leven. Het land bezit veel delfstoffen en voert een verstandig economisch beleid dat hoge groei cijfers over een groot aantal jaren heeft opgeleverd. Botswana kent sinds de onafhankelijkheid een zekere mate van politiek pluralisme en liberale democratie, en is een opvallend ontwikkelingssucces in Afrika.¹⁴

In maart 1974 vraagt het college van bestuur aan de Nuffic om te onderzoeken of er mogelijkheden zijn voor Nederlandse universitaire hulp aan de UBLS. Een direct gevolg is dat in augustus van dat jaar drs. Henk Mastenbroek (Nuffic) en drs. Ruud Kapteyn (VU) een oriën-

terend bezoek brengen aan deze onderwijsinstelling. In hun reisverslag geven zij aan dat de universiteit U B L S een duidelijke mogelijkheid biedt om de zwarte emancipatiebeweging in zuidelijk Afrika daadwerkelijk te steunen. De universiteit wil geen kopie zijn van een 'traditionele Engelse universiteit', omdat ze zich veel meer betrokken voelt bij de maatschappelijke ontwikkeling. De delegatie geeft de volgende beoordeling: 'Als opleidingscentrum voor zwart leiderschap draagt de U B L S bij aan de strijd voor gelijkwaardigheid van het zwarte bevolkingsdeel in dit deel van de wereld'. De steun vanuit Nederland is daarbij uiterst gewenst: 159

Mede gezien de weigering om enige vorm van ontwikkelingshulp vanuit de Republiek (Zuid-Afrika) te aanvaarden, is het wenselijk dat van de zijde van Nederlandse universiteiten wordt gezocht naar mogelijkheden voor samenwerking en steun, juist in dit geval waar het van eminent belang moet worden geacht om de drie landen (waarvan er twee behoren tot de groep van 25 armste landen) te steunen in hun streven om zich te ontwikkelen op basis van beginselen die in de Republiek met voeten worden getreden.¹⁵

Op basis hiervan stelt de Nuffic een rapport op over de mogelijkheden van steun aan en behoeften van de regionale universiteit. Hierin wordt vastgesteld dat de U B L S een strategische functie heeft ten aanzien van de problematiek in zuidelijk Afrika, ook vanwege haar doelstelling om de universiteit dienstbaar te maken aan de sociaal-economische ontwikkeling in de drie landen. De behoefte aan samenwerking komt voort uit de geografisch geïsoleerde positie en de financieel zwakke basis, terwijl ook het grootste deel van de staf nog uit het buitenland moet worden aangetrokken. Opleidingen die gericht zijn op de behoeften aan 'manpower', in het bijzonder aan middenkader, hebben de hoogste prioriteit. In het bijzonder is ondersteuning nodig op de volgende terreinen:

- opleiding middelbaar onderwijsstaf
- exacte wetenschappen
- aardwetenschappen
- bestuurskunde
- beleidsgericht onderzoek op sociaal-economisch gebied
- gebouwen en materiaal.

Mogelijkheden voor samenwerking zouden vooral liggen in een integraal programma van langere duur, waarin naast universitaire projecten ook subuniversitaire hulp (op het gebied van hoger beroepsonderwijs) en materiële steun nodig zijn. Dit rapport wordt aanvaard door het Nuffic-bestuur en krijgt ook instemming van de zijde van het Ministerie van Buitenlandse Zaken/DGIS en de protestantse medefinancieringsorganisatie ICCO.¹⁶

160 De drie Boleswa-landen worden vervolgens uitgenodigd om voorstellen voor samenwerking in te dienen bij de Nuffic en de VU. Prof. N. O. H. Setidisho, pro-vice-chancellor van de universiteitscampus van Botswana komt als eerste met een verzoek voor samenwerking, dat betrekking heeft op steun aan een studieprogramma voor aard- en milieuwetenschappen, een sociaal-economisch onderzoeksinstituut, en een zgn. 'pre-entry science'-programma. Dat laatste verzoek betreft onderwijs aan schoolverlaters die niet voldoen aan de universitaire ingangseisen in de exacte vakken, door middel van een speciale cursus van zes maanden. Het ingangsniveau van de Boleswa-universiteit is het Engelse O-level.¹⁷ De voorgestelde cursus zal zich dus afspelen op een onderwijsniveau dat te vergelijken valt met havo-5.

'Dit ongebruikelijke verzoek zal door een westerse universiteit als weinig chique worden beschouwd', aldus Setidisho. 'Maar het is voor ons essentieel: het is de enige mogelijkheid om voldoende studenten te krijgen voor de exacte opleidingen, die Botswana moet starten volgens de in UBLS-verband overeengekomen afspraken.'¹⁸

Dan doet zich eind 1975 een vrij onverwachte gebeurtenis bij de UBLS voor. De drielandenuniversiteit valt uiteen, omdat Lesotho een eigen universiteit wil gaan opzetten: de 'National University of Lesotho'. Botswana en Swaziland trekken hun studenten terug die in Lesotho het tweede deel van de studie moeten doen. Tot die tijd werd in deze twee landen alleen 'Part 1' gegeven, dat zijn de eerste twee jaren die opleiden tot het Engelse A-level, te vergelijken met eindniveau-vwo. Part 1 betreft dus een soort middelbaar onderwijs. Het eigenlijke universitaire niveau begint in Part 2 – de laatste twee jaren die opleiden tot bachelorniveau, en die aanvankelijk alleen zijn te volgen in Lesotho. Na 1975 moeten Botswana en Swaziland een eigen Part 2 opzetten, en dat vraagt een enorme krachtsinspanning. In Botswana gaat een nationale actie van start om de universiteit voor dit doel financi-

eel te steunen. Het motto van de campagne luidt: *One man, one beast*. In Botswana lopen meer koeien dan mensen rond, en de verkoop van een koe per persoon kan een stevige kapitaalinjectie voor de nationale universiteit opleveren. Sir Seretse Khama geeft als president het goede voorbeeld en stelt driehonderd koeien beschikbaar. Mede als resultaat van de campagne kunnen binnen één jaar na de breuk, de eerste Part 2-studenten in Botswana afstuderen – een waar kunststukje.

Het uiteenvallen van de drielandenuniversiteit vraagt ook om een nadere beleidsbepaling van de zijde van de Nuffic en van DGIS. Na enig beraad blijkt dat het voornemen tot samenwerking met de drie landen overeind blijft. Samenwerking dus met de universiteit van Lesotho én met die van Botswana en Swaziland, die de eerste jaren nog één universitair verband houden, maar die vanaf 1982 twee afzonderlijke universiteiten worden. 161

Als er duidelijkheid is gekomen over de nieuwe Boleswa-situatie, en de mogelijkheden voor Nederlandse financiering bekend zijn, gaat een zware VU-delegatie begin 1976 een bezoek aan de drie landen brengen voor een nadere projectidentificatie. De groep bestaat uit de VU-vertegenwoordigers, die in die tijd overleg hebben met de universiteit van Potchefstroom (Brinkman, Kapteyn, Kuijper, Muider, Schoorl), aangevuld met enige andere stafleden: de geologen prof. A. J. (Joop) Wiggers en dr. P. Maaskant, en de Boleswa-adviseur van bureau buitenland, mr. C. van Nispen. Het bezoek leidt voor elk van de landen tot de volgende keuze van samenwerkingsgebieden:

- Vergroting van aantal en kwaliteit van de eerste jaarsstudenten in de faculteit exacte wetenschappen. Het aantal bètastudenten is klein vanwege het gebrekkige niveau van het middelbaar onderwijs in de exacte vakken. Een groep geselecteerde schoolverlaters zou met een brugcursus tot het universitaire ingangsniveau moeten worden gebracht. Het doel is vergroting van het aantal afgestudeerden in die vakken, die ook zou moeten leiden tot een groter aantal lokale middelbareschoolleraars. Een meer directe bijdrage aan het peil van het middelbaar onderwijs kan worden geleverd met een ander type project, gericht op bijscholing en nascholing van leraren in de exacte vakken. Deze twee typen projecten maken deel uit van het samenwerkingsgebied *basic science*.

- Opleiding van middelbaar en hoger kader voor *geologie en milieuwetenschappen*. Maar de natuurlijke hulpbronnen (bodemgesteldheid, water, minerale grondstoffen) en het gebruik daarvan verschillen sterk in de drie landen, evenals de klimatologische omstandigheden. De opleiding krijgt dan ook voor elk van de landen een specifieke invulling. In Botswana valt het accent op geologie (minerale rijkdommen) en hydrogeologie (grondwater); in Lesotho gaat het om land- en watergebruik (erosie); en in Swaziland is de opleiding op de landbouw gericht.
- Versterking van capaciteit van toegepast *sociaal-wetenschappelijk onderzoek* dat voor de lokale situatie relevant is. In dat verband komt er steun voor bestaande of nieuw op te richten kleine onderzoeksinstituten of afdelingen.

De besprekingen van de vu-delegatie met de stafleden van de Boleswa-universiteiten verlopen in een uitstekende sfeer. De drie samenwerkingsgebieden worden vervolgens binnen de vu door de betrokken faculteiten en het bureau buitenland energiek en in een hoog tempo uitgewerkt tot meer concrete projectplannen. Dat leidt tot een vu-voorstel voor een samenwerkingsverband met de Boleswa-universiteiten dat in september 1976 bij de Nuffic wordt ingediend. Het college van bestuur tekent daarbij aan, dat één van de belangrijkste functies, die door deze landen aan de universiteit wordt toegekend, is: 'het leveren van een daadwerkelijke bijdrage aan de emancipatie van de zwarte bevolking in zuidelijk Afrika'.¹⁹

Het verhaal over de projecten van het Boleswa-samenwerkingsverband beperkt zich in het vervolg van dit hoofdstuk tot Botswana en in het bijzonder het gebied 'basic science'. Allereerst betreft dat een brugcursus tussen middelbare school en universiteit om aantal en kwaliteit van de aankomende bètastudenten te vergroten. Dit project gaat allereerst van start, en het ontwikkelt zich in de loop der jaren tot de grootste en langstlopende loot van het samenwerkingsverband. Vervolgens komt een ander Botswana-project op het gebied van 'basic science' aan bod, dat zich richt op de nascholing van leraren in de exacte vakken. De overige projecten van het Boleswa-samenwerkingsverband komen naar voren in hoofdstuk [10].

Om zich concreet te oriënteren op het gebied 'basic science', brengen dr. Piet Born (natuurkundige) en drs. Gerrit de Jager (scheikundige) medio 1976 een werkbezoek aan de Boleswa-landen. Ze treffen in Botswana directe voorbereidingen voor een project voor aankomende bètastudenten. Ze spreken met de docenten van de op dat gebied reeds bestaande korte cursus die zich vooral op de wiskunde richt. Maar de studenten hebben veel meer problemen, onder andere op het gebied van taalvaardigheden. Een van de redenen is dat Engels als voertaal in het onderwijs wordt gebruikt, terwijl Setswana hun moedertaal is. De studenten hebben bovendien veel te weinig praktische vaardigheden. Voor een goede voorbereiding op de universiteit moet dus een veel langere cursus worden georganiseerd. Omdat de 'Faculty of Science' veel te weinig studenten kan krijgen met voldoende eindexamenresultaten, moet de cursus het karakter dragen van een *tweede kans*. Met een goed resultaat in de brugcursus kan een student toegang krijgen tot de exacte faculteit, ook als de resultaten van zijn schoolexamen niet voldoen aan de formele ingangseisen.²⁰

163

Het programma kan worden gegeven in de periode van negen maanden tussen het einde van het schooljaar (november) en het begin van het academische jaar (augustus). De selectie voor de brugcursus moet dan plaatsvinden in het najaar, lang voordat de eindexamenresultaten bekend zijn. Die situatie en het noodzakelijke tweedekanskarakter stellen hoge eisen aan de te hanteren selectie-instrumenten.

De afdeling natuurkunde van de subfaculteit Natuurkunde, Wiskunde en Sterrenkunde aan de VU gaat ermee akkoord om het project inhoudelijk te dragen. Zij benoemt Born als projectverantwoordelijke en stelt een speciale Botswana-commissie in. De eerste projectdocumenten worden eind 1976 door de Nuffic voor financiering goedgekeurd, en daarmee kan het eerste project in het Boleswa-samenwerkingsprogramma van start gaan: de zogenaamde 'pre-entry science course' (PESC) in Botswana. Een programma van zes maanden voor 120 studenten in de vakken biologie, natuurkunde, scheikunde, Engels en studievoordigheden, en wiskunde.

Medio 1976 breken in heel Zuid-Afrika onlusten uit en het dodental stijgt tot ver boven de duizend. De onrust is in Soweto begonnen met een scholierenprotest dat door de politie met geweld uiteen is gedre-

Prof. N.O.H. Setidsho, pro-vice-chancellor van de Botswana-campus van de universiteit van Botswana, Lesotho and Swaziland. Foto: *Ad Valvas* 13-2-1976.

ven. De aanleiding van deze betoging is de verplichting om onderwijs in het Afrikaans te volgen, maar de diepere oorzaak is de algemene afkeer van apartheid.²¹

Zal deze onvrede de hele regio in brand zetten? Dat is de vraag die de drie stafleden, die in het najaar van 1976 voor het project in Botswana zijn geselecteerd, door het hoofd speelt. Het team bestaat uit: dr. Paul Boontje (biologie/wiskunde), drs. Gerrit de Jager (scheikunde/wiskunde) en dr. Gerard Thijs (natuurkunde/wiskunde). Maar er zijn 165 veel meer dingen die onzeker zijn en geregeld moeten worden. Zo is de financiering van de studiebeurzen voor de PESC-studenten, de nodige laboratoria en de studentenhuysvesting, aan het eind van het kalenderjaar nog onzeker. In die periode is prof. Setidisho weer voor nader overleg op de VU. Hij brengt in die tijd ook een bezoek aan Brussel om samen met Kapteyn bij het Europees Ontwikkelingsfonds de financiering van de studiebeurzen te bepleiten

Bovendien vindt er vlak voor de jaarwisseling nog een vergadering plaats met vertegenwoordigers van ICCO, de protestantse medefinancieringsorganisatie voor ontwikkelingssamenwerking die wel geld heeft, maar nog een aantal kritische opmerkingen wil plaatsen bij het project. Volgens het verslag komen onder meer de volgende vragen naar voren. Past de cursus wel in het onderwijssysteem van Botswana? Is er niet te veel aandacht voor de moderne sector en leidt dat niet tot verslechtering van de levensstandaard in de rurale gebieden? Zou het misschien beter zijn om niet de universiteit, maar het non-formele onderwijs te steunen? En tenslotte, is de studenteninstroom niet zó groot dat er op de lange duur een overcapaciteit ontstaat van getrainde leraren?²²

Prof. Setidisho voelt zich overvallen door dit soort vragen die naar zijn mening van veel onbegrip getuigen. Zich bijvoorbeeld zorgen maken over een te groot lerarenaanbod is toch weinig realistisch, gezien de enorme lerarentekorten die te voorspellen zijn bij de snelle groei van het onderwijs in Botswana? In een brief aan ICCO maakt Setidisho ook nog eens duidelijk dat de universiteit van Botswana geen elitaire instelling is, en dat zij werkt aan de totale ontwikkeling van Botswana. Als voorbeelden noemt hij onder andere een studie ten behoeve van het nationale beleidsplan voor een 'tribal grazing scheme', en ook de betrokkenheid van de universiteit bij het onderwijs van niet-academische aard, op allerlei niveaus. Hij dringt bij ICCO aan op maximale

snelheid in de besluitvorming, want het project moet uiterlijk in april 1977 van start gaan. Tenslotte merkt Setidisho op:

166 I am concerned that after several meetings with you and on the basis of papers submitted to you, I continue to get the impression which keeps on leading to more and more questions some of which tend to suggest that Botswana should depart from the principle of setting up a Higher Education Institution, and of course, this is not feasible.²³

De brief werkt: in februari dient ICCO het voorstel bij DGRS in voor de financiering van twee laboratoria met apparatuur, 120 eenheden studentenhuysvesting, en vier stafkantoren, voor in totaal 1,8 miljoen gulden.²⁴ De financiering is nu rond, twee maanden voor de start van de cursus.

VICIEUZE CIRKEL

Het projectdocument geeft aan dat het middelbaar onderwijs studenten oplevert die veel moeite hebben met de exacte vakken. De problemen in het onderwijs doen zich voor als een vicieuze cirkel met de volgende elementen. Slecht onderwijs in bètavakken op de middelbare scholen, onder andere door een tekort aan voldoende gekwalificeerde leraren. Daardoor zijn er slechte eindexamenresultaten, zodat te weinig studenten voldoen aan de eisen voor toelating tot een universitaire studie in de exacte faculteit. En dus zijn er niet genoeg afgestudeerden, waaronder goede leraren in die vakken. Om de cirkel te doorbreken geeft het projectdocument van 1977 als één van de doelstellingen:

To improve secondary school science teaching by providing sufficient well qualified Tswana science teachers.²⁵

Al snel blijkt dat deze doelstelling te hoog gegrepen is omdat die buiten het bereik van het project valt. Het belangrijkste wat de brugcursus doet is studenten voorbereiden op een verdere bèta-opleiding; hoeveel van hen uiteindelijk leraar worden, en in hoeverre door hen het onderwijs verbetert, heeft het project niet in de hand. De overheid en

de private sector in Botswana hebben in die tijd een grote behoefte aan bachelors in de bètavakken. Na afloop van de bachelorstudie aan de exacte faculteit zijn er weinig studenten die nog voor het leraarschap kiezen. Maar wat blijkt: de studenten die de studie 'diploma in science education' kiezen in de 'Faculty of Education' – een academisch niveau dat lager genoteerd staat op de arbeidsmarkt – worden wél leraar. Deze studie leidt tweedegraadsleraren op. Daarom gaat het project zich ook op de diplomaprogramma's richten. Het projectdocument van 1982 formuleert de volgende doelstelling: 167

The aim of the project is to support the permanent establishment of a Pre-Entry Science department at the UCB. The general objectives of the UCB regarding this department is to qualify as many students as possible for university admission to science based degree and diploma programmes.²⁶

De brugcursus concentreert zich nu op het aanleveren van goede studenten voor de bachelorstudies in de bètavakken en de diplomastudie voor het leraarschap. Bijscholing en nascholing van bètaleraren is het doel van een apart nevenproject dat in 1988 van start gaat.

Er is in Botswana een groot tekort aan lokale leraren. In 1977 is slechts tien procent van de bètaleraren in de bovenbouw van de middelbare school van Botswana-herkomst.²⁷ De meeste leraren voor de bètavakken in de hoogste klassen zijn buitenlanders die op contracten van twee jaar werken, een periode die voor hen te kort is om enig begrip van de lokale cultuur te kunnen krijgen, terwijl cultuur een grote rol speelt bij sommige problemen in het bètaonderwijs.

De culturele achtergrond van de leerlingen staat namelijk ver van de wereld van de exacte vakken af. Traditionele verklaringen van natuurverschijnselen worden gegeven in termen van parabels en analogieën, en niet op basis van meetresultaten. De gemiddelde Botswaanse student in de jaren zeventig heeft niet, zoals zijn leeftijdgenoten in het westen, vanaf zijn prille jeugd bloot gestaan aan allerlei invloeden en signalen van natuurwetenschappelijke aard. Het kind in het westen oefent met puzzels en constructief speelgoed, ervaart overal gemotoriseerd verkeer en elektrische apparaten, speelt met getallen, ziet grafieken, plattegronden en abstracte symbolen van allerlei aard. In de rurale Afrikaanse omgeving zijn er weinig dwingende verwijzingen naar natuurwetenschappelijke aspecten en verklaringsmogelijkheden.

Cultuurfactoren spelen een duidelijke rol bij het onderwijs in de exacte vakken. Rationele argumenten dringen daarbij een bovenna-tuurlijke verklaring niet naar de achtergrond. Een voorbeeld: de intensiteit en de frequentie van blikseminslag is in Botswana opvallend hoog. Dat is één van de redenen waarom bij natuurkunde de studenten sterk geïnteresseerd zijn in een elektrostatisch verhaal over het optreden van bliksem. Maar, zo blijkt in een college hierover, de studenten blijven ietwat ontgoocheld achter na het horen van de soort verklaringen die de natuurkunde bieden kan. Voor de Botswana-studenten klemt immers niet allereerst de vraag van het hoé, maar de vraag van het waaróm van het verschijnsel bliksem. Waarom werd die persoon op dat moment getroffen?

Een van de knelpunten in het onderwijs is het gebruik van het Engels, dat ook een grote afstand tussen school- en leefwereld in de hand werkt. Andere factoren zijn onder meer: het gebrekkige basisonderwijs, de nogal uiteenlopende kwaliteit van de middelbare scholen, en de variatie in de bètavakken die de leerlingen kiezen. Sommigen van hen hebben schoolvakken met een stevige bètalading voor hun eind-examen gedaan, anderen een zwakker bètapakket. Een algemeen probleem is de eenzijdige theoretische gerichtheid van het middelbaar onderwijs, waar practica nauwelijks aandacht krijgen. Maar ook de stijl van lesgeven en leren op de scholen. De meeste leraren geven instructie door 'chalk and talk', terwijl de leerlingen een sterke neiging hebben om alles onkritisch uit het hoofd te leren; een verschijnsel dat wijd verbreid is in Afrika.²⁸

AANPAK

De aanpak die de brugcursus kiest voor de onderwijsproblemen heeft de practica als ingang. De studenten moeten zelfstandig ervaringen opdoen in experimenten die stapsgewijs rond bepaalde begrippen ge-concentreerd zijn. De cursus geeft geen herhaling van de middelbare-schoolstof, maar beperkt zich tot onderwerpen die conceptueel lastig zijn. Het lesgeven is zo veel mogelijk gericht op actieve participatie van de studenten. De cursus probeert de zwakke schoolachtergrond te compenseren door studentgericht onderwijs met nadruk op conceptuele ontwikkeling en praktische vaardigheden. De cursus biedt ook een

academische (her)oriëntatie na de sociale dienstplicht van één jaar, die de studenten na hun middelbare schooltijd moeten vervullen. Een andere functie van de cursus is om voorlichting te geven over bètaberoepen en de popularisatie van natuurwetenschappen te bevorderen met video's en excursies.²⁹

De eerste cursus gaat pas laat van start en kan daardoor slechts vier maanden duren. Op allerlei punten moet er geïmproviseerd worden. De bouw van de laboratoria is nog niet gereed, en de practicumapparatuur nog niet afgeleverd. Collegezalen op de campus die op bepaalde uren leeg staan, worden voor de cursus gebruikt. De practicumspullen worden tijdelijk geleend van de 'Faculty of Science', en soms moet een demonstratieopstelling van het ene uur op het andere weer in alle haast naar een andere zaal worden overgebracht. Er is de eerste jaren geen vakdocent wiskunde: de docenten biologie, natuurkunde en scheikunde (die hun eigen vak ook al voor vier verschillende klassen moeten geven), moeten de wiskundetaak te delen. Ook voorziet het eerste projectdocument niet in een docent Engels en studievoordigheden. De aanwezige docenten moeten de studievoordigheden maar binnen hun eigen vak aan de orde laten komen. De echtgenote van één van de stafleden (een lerares Frans) is echter bereid deze taak op zich nemen en ontwikkelt een eerste vormgeving van het vak. Pas in het volgende jaar wordt hier een vakdocent voor aangetrokken.

Maar als de labs gereed zijn, als de apparatuur is afgeleverd en de grote zending leerboeken is gearriveerd, dan begint het feest pas goed. Wat er in een natuurkundepacticum gebeurt, beschrijft het volgende stukje:

Je zou denken dat het lokaal waarin de les plaatsvindt wordt afgebroken. Zo'n kabaal is het. Er wordt net een practicum uitgevoerd met zogenaamde tijdtickers. Tien groepen van drie studenten voeren metingen uit naar de relatie tussen kracht en versnelling. Een tijdticker produceert 50 luide tikken per seconde. Als er tien tijdtickers tegelijkertijd worden gebruikt, dan is goed voor te stellen wat voor een herrie dat maakt. De sfeer is er niet minder om, want er wordt uitermate gemotiveerd gewerkt. Studenten legden me ooit eens uit dat ze na jaren 'duisternis' nu eindelijk het 'licht' zien, waarmee ze bedoelden dat ze op school nooit hadden begrepen dat natuurkunde ook echt ging over dingen die je kon vasthouden. Voor de meesten is het in de 'pre-entry science'-cursus voor het eerst dat ze de natuurkunde

Studenten van de 'pre-entry science'-cursus in Botswana analyseren op een natuurkundepracticum de ponsaatjes die op de papierbanden door de tijdtikker zijn aangebracht. *Foto: archief Ad Valvas.*

(en scheikunde en biologie en wiskunde) zelf ervaren. Velen hebben zelfs nog nooit een thermometer onder ogen gehad, of een voltmeter of een stopwatch.³⁰

Het experiment dat hier beschreven wordt betreft karretjes die de studenten met een constante kracht vooruit trekken, en waarbij ze de toename van de snelheid moeten bepalen. Het kan je als docent gebeuren dat een student opgewonden komt aanrennen om je te melden dat er iets fout zit: de karretjes gaan steeds sneller, terwijl toch de kracht niet verandert. Dezelfde student die alle sommetjes over de tweede wet van Newton weliswaar goed maakt, blijkt toch een verkeerd concept van kracht te hebben. Dat komt er voor het eerst bij het practicum uit. 171

Er wordt door de studenten hard gewerkt: in elk vak circa zeven contacturen per week, 34 uren in totaal. Binnen dat schema zijn er per vak minstens vier uren in de week voor experimenten en zelfstandig werk. De lessen verlopen zeer punctueel en aan de opdrachten wordt strak de hand gehouden. Eens per maand zijn er voortgangstoetsen in alle vakken, ook bedoeld om het zelfvertrouwen van de studenten te vergroten. Het relatief grote aantal 'pre-entry science'-studenten is een opvallend verschijnsel op de campus, vooral in omgeving van de laboratoriumlokalen: de bijenkorven waar de studenten van 's ochtends vroeg tot aan het laatste middaguur naar binnen zoemen.

De docenten zijn de eerste jaren druk bezig om speciaal lesmateriaal te maken in aanvulling op de leerboeken, zoals: werkbladen voor de practica, oefenopdrachten, en voortgangstoetsen. Daarnaast zijn er talloze vergaderingen van het docententeam en is er veel overleg met de universiteitsleiding. Het projectteam legt regelmatig verantwoording af over de invulling van het programma aan de projectcommissie die bestaat uit afdelingshoofden van de exacte faculteit, met de decaan (tevens de lokale projectverantwoordelijke) als voorzitter. Ook zijn er veel schriftelijke rapportages te maken: wekelijks brieven naar de Nederlandse projectverantwoordelijke, kwartaalverslagen voor de Botswana-commissie, en jaarlijkse rapporten voor de Nuffic – soms om gek van te worden, zoveel. Het werk tintelt van de drukte, maar je ervaart het als fascinerend. Onderwijs ontwikkelen voor een tweede kans, dat concept inspireert.

SELECTIE

Op welke wijze kun je studenten selecteren die misschien te weinig weten van wiskunde en natuurwetenschappen, maar wel talent hebben? Dat is de opgave waar het project voor staat. Bij de jaarlijkse start van het programma in januari zijn de eindexamenresultaten nog niet beschikbaar. Botswana heeft, tot aan het eind van de jaren negentig, 172 geen lokaal examensysteem voor de bovenbouw van de middelbare school. Het eindexamen dat in Botswana wordt afgenomen betreft het 'Cambridge Overseas School Certificate (COSC)-Ordinary level'. De opgaven voor dit examen worden in Engeland opgesteld en de resultaten worden daar beoordeeld. De uitslagen zijn zodoende pas in maart van elk jaar bekend. Maar aan de andere kant zijn de examenresultaten ook niet de beste indicatoren voor de potentiële kwaliteiten van een individuele student, maar soms meer een aanwijzing voor het (onvolgende) niveau van bepaalde scholen en leraren, of voor het zwakke vakkenpakket dat de student gevolgd heeft.

Daarom doet de projectstaf alle moeite om instrumenten te ontwikkelen om goede bètastudenten te selecteren op hun eigenlijke kwaliteit, die misschien nog niet in de schoolprestaties naar voren is gekomen. Selecteren dus op een soort bètaslimheid. Toetsen met de gebruikelijke kennisvragen, de zgn. 'achievement tests' lenen zich hier niet voor. Daarmee krijgen de ogenschijnlijk minder goede studenten geen (tweede) kans. De speciale toetsen, die de subfaculteit Psychologie aan de VU (in het bijzonder de afdeling arbeids- en organisatie psychologie en testontwikkeling), in samenwerking met de projectstaf, in de loop der jaren ontwikkelt, zijn de zgn. 'aptitude tests'. Deze toetsen moeten de specifieke geschiktheid voor een bètastudie vaststellen, iets wat met gewone middelbareschoolvragen niet zomaar lukt. De uiteindelijke selectie vindt plaats op basis van een combinatie van exacte kennistoetsen, en van de ontwikkelde geschiktheidstoetsen, waarbij bovendien nog de oordelen van de bètaleraren over de eindexamenleerlingen van hun school worden meegewogen. Dat is een ingewikkelde formule, die in de loop der jaren op validiteit wordt onderzocht en zonodig bijgesteld.³¹

Voor het uitvoeren van de selectie bezoekt de projectstaf in het jaar alle middelbare scholen die een bovenbouwopleiding hebben. Daarbij worden grote afstanden afgelegd (soms per vliegtuig). Een aan-

tal dozen gaat mee waarin de honderden toetsbladen met meerkeuzevragen zitten, de potloden, de antwoordkaarten waarin de leerlingen gaatjes moeten prikken, en de formulieren waarmee de leraren worden gevraagd hun studenten te plaatsen in rangorde van (potentiële) bètakwaliteit. Een hele administratie om op deze wijze in totaal meer dan duizend leerlingen in het hele land te toetsen, vooral ook omdat de procedure zo eerlijk en ordelijk mogelijk moet verlopen. Immers, de toegang van de leerlingen tot de voor hen geheel gefinancierde 'pre-entry science'-cursus hangt van deze selectie af. Bovendien, voor heel Botswana geldt dat cursusdeelname vereist is, wil je een exacte studie aan de universiteit gaan doen. De selectie is dus echt een gewichtige zaak. Maar de schoolbezoeken blijven toch heel ontspannen. Zo kunnen de testsessies opeens onderbroken worden door een geit, die het open lokaal komt binnenlopen, of een enkele kip. Maar de bezoeken zijn ook een goede gelegenheid om de voorzieningen van de scholen te zien en de leraren te horen over de onderwijsproblemen en de extra assistentie die ze daarbij kunnen gebruiken.

173

GROEI EN ONTWIKKELING

De brugcursus voorziet in een grote behoefte. Na het eerste cursusjaar worden 62 studenten aanbevolen voor het exacte bachelorprogramma en 25 voor een diplomastudie voor tweedegraadsleraren. Voor die tijd was de instroom in deze programma's respectievelijk 20 en 8 studenten. Het aantal studenten is dus spectaculair toegenomen; en hun kwaliteit kan alleen maar verbeterd zijn door de systematische training die ze hebben gekregen. Het programma is zo'n succes dat al binnen een paar jaar aan vergroting van het aantal deelnemers aan de cursus wordt gedacht. De capaciteit van de cursus groeit uit van 120 studenten in 1977 tot circa 400 studenten in 1992. In de ontwikkeling van het project kunnen drie fasen worden onderscheiden, die lopen van een extern gefinancierde onderneming naar een gelokaliseerd instituut.

De eerste fase is die van een project dat uitgevoerd wordt in samenwerking met de VU en met een sterke betrokkenheid vanuit de 'Faculty of Science'. In de eerste fase komt de financiering van de stafkosten uit de Nuffic-fondsen, terwijl de studentenkosten door het Europees Ontwikkelingsfonds (EOF) worden gedragen.

Na 1982 wordt het programma geïnstitutionaliseerd als een departement van de exacte faculteit, waarbij de vU een stevige inbreng blijft leveren. De cursus wordt uitgebreid tot circa 300 studenten en het aantal stafleden loopt op tot 12. In deze fase komt de Nuffic-financiering van de stafkosten tot een einde. In het laatste jaar van deze fase worden nog acht stafleden extern gefinancierd: vier door het EOF en vier door DGIS en Dienst over Grenzen (DOG) via suppletie van lokale posities.

174 Na 1987 blijft de brugcursus een integraal onderdeel van de faculteit, maar de inbreng vanuit de vU loopt geleidelijk terug, tot de steun wordt beëindigd in 1993. In deze fase wordt de capaciteit van de cursus uitgebreid tot circa 400 studenten en het aantal stafleden neemt toe tot 21, waarvan 17 posten gefinancierd worden door Botswana, en vier posten door het EOF. Zes van de lokale posten worden nog bezet door suppletiedeskundigen. De steun vanuit de vU heeft in deze periode betrekking op versterking van onderwijskundig onderzoek, training van staf aan de vU, en de introductie van remediërende lessen in elementaire algebra met behulp van de computer – een extra training die bedoeld is voor studenten met ernstige wiskunde problemen.³²

Bovendien gaat in 1988 een ander 'basic science'-project van start dat gericht is op de nascholing van leraren in de wiskunde en de natuurwetenschappen. Dit samenwerkingsproject wordt uitgevoerd door de afdeling 'onderwijs in de exacte vakken' van de 'Faculty of Education' van de University of Botswana, terwijl de vU het programma steunt met de inzet van één tot twee uitgezonden deskundigen gedurende de gehele projectperiode, tot eind 1999.³³

Voor de nascholing van bètaleraren worden allerlei workshops georganiseerd over onderwerpen als 'verhogen van de motivatie in wiskunde', 'aids in het leerplan van de bètavakken', en zaken die samenhangen met het nieuwe curriculum dat Botswana eind jaren negentig gaat invoeren.³⁴ Enige tijd na elke workshop is er een vervolgbijeenkomst met de hoofden van de exacte afdelingen op de middelbare scholen, om te zien hoe de getrainde vaardigheden in de praktijk worden gebracht. Binnen de afdeling voor het bèta-onderwijs van de 'Faculty of Education' is er een lokale coördinator van de nascholing, die een managementtraining krijgt en een promotiestudie gaat ondernemen op het gebied van nascholing.

ONDERZOEK

In de eerste fase van het project is alle energie nodig om de inpassing van het project aan de universiteit, de structuur van de cursus en de speciale onderwijsmaterialen vorm te geven. Het enige onderzoek dat in deze periode gaat beginnen betreft de ontwikkeling van eerlijke en effectieve toetsen voor de selectie van talentvolle studenten voor de brugcursus. Dit onderzoek leidt tot een proefschrift dat in 1984 wordt verdedigd aan de subfaculteit Psychologie aan de v.u. Het inspireert een aantal stafleden van het project tot verder onderzoek op dit gebied.³⁵

175

In de tweede projectfase begint het eerste onderwijskundige onderzoek op gang te komen. Een belangrijke impuls daarbij is de internationale conferentie over 'Learning difficulties and teaching strategies in secondary school science and mathematics', die in 1987 door het 'pre-entry science'-departement en de v.u. wordt georganiseerd aan de Universiteit van Botswana.³⁶ Op de conferentie spreken onderzoekers met een internationale reputatie over: leerproblemen en misconcepties in de exacte vakken, effectieve strategieën voor het lesgeven, doelen en functies van het praktisch werk, en de keuzes die gemaakt moeten worden bij een programma voor nascholing van leraren. Internationaal gezien heeft het onderzoek naar misconcepties in het bèta-onderwijs vanaf 1982 een grote vlucht genomen. De implicaties van dit soort onderzoek voor het 'pre-entry science'-onderwijs inspireren de deelnemers aan de conferentie, die afkomstig zijn uit de projecten op dat gebied in Botswana, Lesotho, Swaziland, Zimbabwe, en Mozambique. Vanuit de v.u. neemt een grote delegatie aan de conferentie deel, bestaande uit leden van de werkeenheid 'basic science' van de Faculteit Wiskunde en Natuurwetenschappen.³⁷

Vanuit Zuid-Afrika is er op de conferentie één waarnemer, prof. Margaret Rutherford, die al jaren contacten heeft met de brugcursus in Botswana over het gebruik van de ontwikkelde selectietoetsen voor een vergelijkbaar programma aan de Universiteit van de Witwatersrand. Overigens is er bij de voorbereiding van de conferentie een lange discussie geweest of de deelnemer uit Zuid-Afrika wel welkom zou zijn. Ook in deze tijd staan de projectstafleden nog zeer afhoudend tegenover het land van de apartheid.

Na de conferentie komt er promotieonderzoek op gang naar leerling-ideeën van het concept 'kracht', en naar de effecten van speci-

aal ontworpen practica op alternatieve concepties op het gebied van kracht en beweging. Dat werk inspireert vervolgens enige staffleden van de brugcursus om zelf onderzoek op dat gebied te doen. De promotieonderzoeken leiden tot proefschriften die aan de Faculteit Natuurkunde en Sterrenkunde aan de vU worden verdedigd.³⁸

176 Ook vindt onderzoek plaats naar de effecten van het met computers ondersteunde onderwijs in de elementaire algebra. De extra training blijkt te resulteren in significante verbetering van de wiskundeprestaties, hoewel een aantal begripsproblemen blijft bestaan.³⁹

Aan het einde van de derde fase financiert de vU uit eigen fondsen een apart project dat bedoeld is om de aanpak van de brugcursus, de selectie, de gekozen onderwijsvormen, en de resultaten, goed te documenteren en beschikbaar te maken voor brede kringen van onderwijskundigen en van beleidsmakers. Alle docenten van de brugcursus nemen deel aan de analyse van gegevens en het schrijven van overzichtstukken voor dit project. Het resultaat van deze studie is het boek *Bridging school and university: The Pre-Entry Science Course at the University of Botswana*, dat in 1993 verschijnt.⁴⁰

Ten slotte inspireert het nascholingsproject tot onderzoek naar de vormgeving van de training en het te gebruiken onderwijsmateriaal, en de effecten daarvan op de leraren in de klas. Twee proefschriften op dit gebied verschijnen na enige jaren aan de Faculteit Toegepaste onderwijskunde van de Universiteit Twente.⁴¹

RESULTATEN

Het boek *Bridging school and university* presenteert o.a. de resultaten van de brugcursus. Over de periode 1977-1992 zijn in totaal circa 1.900 studenten aanbevolen voor een bachelorprogramma, en meer dan 700 studenten voor een diploma-opleiding van bètaleraren. Daarmee is het project zeer succesvol geweest: de instroom in deze programma's is aanzienlijk vergroot, en wel met studenten van een hoge kwaliteit. De instroom in het diploma-programma is overigens niet de enige bijdrage van de brugcursus aan het kader voor het middelbare onderwijs. Sommige bachelorprogramma's, zoals de opleiding tot het niveau B.ed. (science), zijn ook bedoeld voor functies in het onderwijs; de instroom in deze programma's moet dus ook worden meegeteld.

In hoeverre heeft de brugcursus een tweede kans geboden aan studenten die formeel onvoldoende gekwalificeerd zijn, en alleen door de brugcursus toegang krijgen tot een exacte studie aan de universiteit? Het percentage van dat soort studenten daalde van 50 procent in 1977 tot 30 procent in 1984; daarna bleef het percentage rond de 25 procent. Hoewel het tweede-kanskarakter van de brugcursus in de loop van de jaren wel kleiner is geworden, is het steeds belangrijk gebleven.⁴²

In 1992 zijn er nog tien Nederlandse deskundigen in de staf van de brugcursus werkzaam. Na dat jaar is de v u niet meer programmatisch bij de brugcursus betrokken. Wel maken de door v u uitgezonden deskundigen nog enige jaren deel uit van de staf. Omdat de Botswana-universiteit een sterke uitbreiding van de exacte faculteit nastreeft in de volgende jaren, moet de capaciteit van de cursus weer vergroot worden. De universiteit gaat afwegen in hoeverre de cursus nog wel echt nodig is, na het verbeteren van de resultaten van het middelbare onderwijs, en na het tot stand komen van een lokaal Botswana leerplan en examensysteem. Bovendien, is het nog steeds te verdedigen dat de exacte faculteit een dergelijke voorziening heeft, terwijl de andere faculteiten waarschijnlijk ook een brugcursus nodig zouden kunnen hebben? Uiteindelijk wordt besloten om de brugcursus met ingang van 1996 af te schaffen en studenten direct toegang te geven tot de exacte faculteit op basis van goede eindexamenresultaten. De brugcursus van 1995 is dus de laatste 'pre-entry science'-cursus geweest, de tijdelijke maatregel die bedoeld was om de expansie van de exacte faculteit mogelijk te maken in een periode dat het middelbaar onderwijs onvoldoende goede kandidaten in die vakken kon opleveren.

Het andere 'basic science'-project wordt wél in het universitaire systeem ingebouwd. De nascholing van bètaleraren wordt na 1999 geïnstitutionaliseerd als een reguliere taak van de afdeling voor bètaonderwijs binnen de 'Faculty of Education'. Hiervoor worden vier lokale posten beschikbaar gesteld; bovendien hebben ook de andere stafleden van de afdeling een deeltijdse taak op dat gebied.

EVALUATIE

De 'pre-entry science course' (PESC) in Botswana is vier keer uitvoerig beoordeeld met externe evaluaties. In 1982 door Boelman, Maxwell en

178 Kuperus; vijf jaar later door Boeren en Hordijk; in 1991 door Ruyter en Cardoso; en in 1993 door de Inspectie Ontwikkelingssamenwerking te velde. De eerste twee keer als onderdeel van het samenwerkingsverband van de VU met de universiteiten van Botswana, Lesotho en Swaziland. De derde keer als een aparte beoordeling van de derde fase van het project; en de laatste keer als onderdeel van een grote evaluatie van samenwerkingsverbanden in het hoger onderwijs, waarbij niet alleen Boleswa maar ook Tanzania in de beschouwing werd betrokken.

De eerste evaluatie concludeert dat PESC een belangrijke bijdrage levert aan het effectief functioneren van de universiteit. Daarnaast zijn er kritische vragen die niet noodzakelijk tot bijstellingen van de cursus hoeven te leiden, maar die betrekking hebben op de inpassing in het systeem. Zou de locatie van de cursus niet beter bij het ministerie van Onderwijs kunnen liggen, of op een speciale 'Advanced level'-school, in plaats van bij de universiteit? Gaat de metafoor van de vici-euze cirkel niet voorbij aan de gespannenheid van de arbeidsmarkt in Botswana, waar zoveel alternatieven zijn voor het leraarsberoep? Zou de cursus zich niet meer moeten richten op de zwakkere middelbareschoolleerlingen, en zouden de topleerlingen niet zonder een cursus, via een directe regeling de universiteit kunnen binnenkomen? En tenslotte, zou de attitudeverandering die de cursus bij de studenten wil aanbrengen, zoals een grotere zelfstandigheid in het leerproces en meer kritisch inzicht, niet het onderwerp moeten zijn van wetenschappelijk onderzoek? De aanpak van de 'pre-entry-science'-cursus zou dan als bijdrage aan de verbetering van het bètaonderwijs in de Derde Wereld beter kunnen worden begrepen.⁴³

Ondanks de suggesties van het evaluatierapport om een andere locatie te kiezen, verschuift de brugcursus in de tweede fase juist meer de universitaire omgeving in, als departement van de exacte faculteit, terwijl ook de doelgroep niet gewijzigd wordt. Het in het rapport bepleite wetenschappelijke onderzoek van de aanpak gaat in de volgende jaren echter wel van de grond komen.

Volgend op deze Nuffic-evaluatie komt er een ander waarderend signaal, nu vanuit de regio. In 1983 verschijnt een rapport van de Zweedse ontwikkelingsorganisatie SIDA met voorstellen voor programma's voor leraaropleiding in de regio zuidelijk Afrika. Het rapport is geschreven op verzoek van SADCC, de 'Southern Africa Development Coordination Conference' die in die tijd als lidstaten heeft:

Angola, Botswana, Lesotho, Malawi, Mozambique, Swaziland, Tanzania, Zambia en Zimbabwe.⁴⁴ Eén van de negen voorstellen heeft als aanbeveling om de bestaande 'basic science'-programma's van de VU in de drie Boleswa-landen, naar de andere SADC-landen uit te breiden. Dit voorstel, dat los van de projectstaf tot stand is gekomen, is natuurlijk een enorme opsteker voor het prestige van de VU. Inderdaad komen er in de jaren die volgen nieuwe VU-projecten in de regio tot stand: in Malawi, Mozambique, Tanzania, Zambia en Zimbabwe, zie hoofdstuk [10]. 179

De tweede evaluatie concludeert dat de cursus heeft bijgedragen aan de versterking van de exacte faculteit en van de afdeling voor het bètaonderwijs van de onderwijsfaculteit. Het rapport stelt vast dat PESC niet echt geïntegreerd is in de faculteit maar een soort semi-permanent departement is geworden. Overigens, suggereert het rapport, zijn het misschien juist die relatief onafhankelijke positie en de ruime faciliteiten die de redenen zijn dat het programma zo succesvol is. Het rapport stelt wel dat de brugcursus een 'vreemd lichaam' blijft in de universitaire context, waardoor het ook moeilijk is om de staf te 'lokaliseren', dat wil zeggen de buitenlandse deskundigen door Botswana te vervangen. Die zullen de voorkeur geven aan een positie in een 'departement' in één van de vakgebieden. De cursus pakt een probleem aan dat eigenlijk op het niveau van de middelbare school ligt. Als het al in een faculteit zou moeten zitten dan zou het gezien de aandacht voor het leerproces eerder bij de 'Faculty of Education' dan bij de 'Faculty of Science' passen. Het rapport doet de aanbeveling om in de derde fase een longitudinale 'tracer study' uit te voeren om te zien hoe de studenten van PESC het in de vervolgopleidingen doen. Het rapport stelt tenslotte vast dat het Nuffic-type samenwerkingsmodel het beste is dat de universiteit van Botswana heeft, en dat de VU als een betrouwbare partner voor de uitvoering wordt gezien.

De relatie met de VU zou nog tenminste tien jaar moeten worden voorgezet om alle grote veranderingen in het onderwijssysteem van Botswana te kunnen opvangen.⁴⁵

Ondanks de opmerkingen over de positie van de brugcursus blijft PESC een afdeling binnen de exacte faculteit. De 'tracer study' wordt niet uitgevoerd in de vorm die de evaluatie voorstelt. Wel gaat de staf een

zogenoeten 'proces-analyse' uitvoeren van de ontwikkeling van de brugcursus in de afgelopen vijftien jaar; de resultaten daarvan verschijnen in het eerder genoemde PESC-boek.

180 In de derde fase worden de 'basic science'-projecten in Botswana afzonderlijk beoordeeld: de brugcursus en de nascholing van leraren, en niet het gehele samenwerkingverband. Het evaluatierapport stelt dat de brugcursus een uitstekende fase is tussen universiteit en middelbare school om de studenten een meer academische studiehouding bij te brengen. De onderzoeksmatige ondersteuning van het PESC-departement door de VU wordt als goed beoordeeld, zowel in opzet als in uitvoering. Het nascholingsproject wordt voor het laatst extern beoordeeld in 1996. Het rapport concludeert dat de deelnemers aan de workshops de geboden training bijzonder waarderen; en dat het project als effectief kan worden beschouwd.⁴⁶

De afsluitende evaluatie van het samenwerkingsverband oordeelt, dat de brugcursus de oorspronkelijke doelstelling van de grote instroom van bètastudenten gerealiseerd heeft, maar het rapport voegt daaraan toe dat alleen al door de bevolkingsgroei het aantal aankomende studenten dat zich formeel kwalificeert voor toelating tot een exacte studie is toegenomen. Ook is onduidelijk in welke mate PESC het succes in de bachelorprogramma's heeft vergroot. De grotere instroom is namelijk niet terug te vinden in de aantallen studenten die afstuderen in de exacte faculteit. Maar, stelt het rapport, dat is niet aan PESC te wijten, maar aan het gebrekkige onderwijs in de facultaire programma's.⁴⁷

Tenslotte concludeert de eindevaluatie na vergelijking van alle samenwerkingprojecten, 'dat de meeste internationale steun werd verkregen voor de meest succesvolle projecten, met name de projecten voor bijscholing in de exacte vakken in zuidelijk Afrika.'⁴⁸

SLOTBALANS

Met het motief om de emancipatie van de zwarte bevolking in zuidelijk Afrika te steunen, heeft de VU in 1976 gekozen voor universitaire ontwikkelingssamenwerking in Botswana, Lesotho en Swaziland; het deelprogramma 'basic science' ging als eerste van start aan de universiteit van Botswana. Die keuze vond plaats ten tijde van het conflict

met Potchefstroom, dat ging over de opstelling van deze universiteit tegenover de apartheid. Nu de kruitdampen zijn opgetrokken en de grote projecten zijn afgelopen, is de vraag hoe de huidige situatie is, zowel in Potchefstroom als aan de universiteit van Botswana.

Na de radicale omwenteling in Zuid-Afrika in 1990 gaan er in de verhouding vU-Potchefstroom de laatste scherpe kanten af. Er komen weer veelzijdige contacten tussen de beide universiteiten; en drs. Harry Brinkman heeft daartoe de aanzet gegeven. Na zijn afscheid als voorzitter van het college van bestuur aan de vU in 1996 treedt hij op als bestuurlijke consultant van de Potchefstroom Universiteit (PU), in verband met de veranderingen die samenhangen met de reorganisatie van het hoger onderwijs in Zuid-Afrika. Zijn advieswerk wordt zo gewaardeerd dat het hem een eredoctoraat oplevert. Eind jaren negentig gaat de vU ook weer een relatie met de PU aan, anders van karakter dan de overeenkomst van 1958. De nieuwe relatie heeft als doel om bij te dragen aan de continue vernieuwing van beide universiteiten in de omgeving waarin ze functioneren. En wat de vernieuwing van Potchefstroom betreft: inmiddels bedraagt het aantal niet-blanke studenten meer dan een derde van de studentenpopulatie. De aparte universiteit is dus wel veranderd.⁴⁹ 181

Hoe is het aan de universiteit van Botswana verder gegaan na de opheffing van de brugcursus? In de jaren na 1995 vielen de slagingspercentages in het eerste jaar van de exacte faculteit terug van 78 procent (uit de tijd van de brugcursus) naar 62 procent. Dat is niet te verwonderen omdat de studenten niet langer de intensieve training van zeven maanden brugcursus hebben gehad. De faculteit had aanvankelijk alleen een training in studievaardigheden aan haar eerstejaarsprogramma toegevoegd, en een oriëntatie in computergebruik. Maar na enige tijd gaat de faculteit haar onderwijsprogramma herzien. Daarmee komt het slagingspercentage weer hoger te liggen, ook bij het grote aantal van 500 studenten dat nu de exacte faculteit binnenkomt – bij een totaal aantal studenten aan de universiteit van 15.000.⁵⁰

Sinds het jaar 1976 heeft de universiteit van Botswana een enorme ontwikkeling doorgemaakt, en de vU heeft daar sterk aan bijgedragen. Aan het begin van het 'pre-entry science'-project in Botswana stelde de ontwikkelingsorganisatie icco de vraag, of universitaire ontwik-

kelingssamenwerking eigenlijk wel ten goede zou komen aan brede lagen van de bevolking. Heeft zij niet een elitair karakter? Die vraag komt weer naar voren als *Trouw* in 1982 een interview heeft met Brinkman over het Boleswa-samenwerkingsverband. Zijn reactie luidt:

182 Je moet als universiteit de dingen doen die je aankunt. Als wij in overleg met onze partners daar tot de conclusie komen dat er een gat zit in het onderwijs in de exacte vakken, dan ligt het voor de hand dat je daar inspringt. We zijn met bijscholingscursussen voor leraren en 'brugklassen' tussen middelbaar onderwijs en de universiteit al aan de onderste grens gaan zitten waartoe je als Nederlandse universiteit kunt gaan.⁵¹

Met deze projecten heeft de vU bijgedragen aan het vergroten van de toegankelijkheid van de universiteit en het versterken van de kwaliteit van middelbaar onderwijs. Het deelprogramma 'basic science' heeft de vU geen grote wetenschappelijke lauweren opgeleverd. Maar het was wel maatwerk voor een essentieel probleem van zwarte universiteiten in zuidelijk Afrika.

Onderwijs en onderzoek zijn de kerntaken van de universiteit. De overheid levert daarvoor de financiële middelen. Rechtstreeks via de zogeheten eerste geldstroom, en indirect via de tweede geldstroom voor wetenschappelijk onderzoek dat landelijk op kwaliteit is geselecteerd. Maar de universiteit heeft ook een taak op het gebied van maatschappelijke dienstverlening. Die activiteiten vragen om extra middelen van derden, ook wel aangeduid als de derde geldstroom. Als de universiteit aan ontwikkelingssamenwerking wil doen, dan zal zij gebruik moeten maken van de derde geldstroom en de op dat gebied bestaande programma's. 183

De universitaire ontwikkelingsactiviteiten spelen zich af onder wisselende mogelijkheden om fondsen te verwerven, onder wisselende perspectieven van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid, en binnen een universitaire context waarin zich in de afgelopen veertig jaar allerlei landelijke hervormingen hebben voltrokken. Daarom is het van belang om eerst de programma's de revue te laten passeren waaronder universiteiten hun ontwikkelingsprojecten konden financieren. Daarna volgt een korte terugblik op veranderingen in de universitaire wereld in de afgelopen veertig jaar.

Met deze schuivende panelen als achtergrond heeft de vU keuzen gemaakt om haar idealen van ontwikkelingssamenwerking te realiseren. Wat hebben die keuzen opgeleverd? In hoeverre heeft de wetenschappelijke staf, na alle universitaire veranderingen, nog ruimte gehouden om zich in zetten voor ontwikkelingsactiviteiten? En welk aandeel in de landelijke fondsen voor universitaire ontwikkelingssamenwerking heeft de vU uiteindelijk kunnen binnenhalen?

184 In 1967 vond te Utrecht een conferentie plaats over de taak van de Nederlandse universiteiten en hogescholen ten aanzien van de ontwikkelingslanden. De conferentie werd georganiseerd door de Rijksuniversiteit Utrecht in samenwerking met de Nuffic, de Nederlandse organisatie voor internationale samenwerking in het hoger onderwijs. Er waren ongeveer 150 deelnemers, onder wie vertegenwoordigers van universiteiten en hogescholen, van ministeries, van verschillende fracties uit het parlement, van studentenorganisaties die betrokken waren bij de ontwikkelingsproblematiek, van enkele wetenschappelijke instituten op dat gebied, en een aantal gasten, waaronder Prins Claus; voorzitter was prof. Egbert de Vries. De v u was aanwezig met een relatief grote delegatie van twaalf leden. De conferentie bereikte overeenstemming over de volgende punten:

- 1) Universiteiten hebben een eigen verantwoordelijkheid en een eigen taak met betrekking tot de ontwikkelingslanden en de ontwikkelingsproblematiek. Deze taak heeft verschillende aspecten: vorming, onderzoek en dienstverlening.
- 2) Om deze taak te kunnen uitvoeren wordt van de universiteiten een bijzondere inspanning gevraagd. De daaraan verbonden kosten dienen niet uitsluitend ten laste te worden gebracht van de direct betrokken faculteiten, afdelingen of instituten, maar dienen te worden gedragen door de universiteit in haar geheel.
- 3) Naast de financiële consequenties, welke voor de universiteit zelf voortvloeien uit de uitvoering van deze taak, zullen andere financiële voorzieningen nodig zijn, daar waar de bemoeienis overgaat in ontwikkelingshulp.
- 4) De studenten wier gemotiveerde belangstelling en engagement gebleken zijn, zullen in de uitoefening van deze taken moeten participeren.
- 5) Het aspect van hulpverlening is slechts een tijdelijk bestanddeel van de internationale samenwerking, welke voor de universiteit uit deze taak voortvloeit.
- 6) Het is noodzakelijk dat binnen de universiteit het overleg over de uitvoering van deze taak wordt begonnen c.q. voortgezet, en dat bij de universiteiten daadkrachtige executieven worden ingesteld. Op

korte termijn is interuniversitair overleg noodzakelijk over taak en werkwijze van deze organen.¹

Wat hierin opvalt is dat aan de universiteit als geheel een eigen taak en verantwoordelijkheid wordt toegekend voor de ontwikkelingsproblematiek. Ook opmerkelijk is het grote belang dat aan de participatie van studenten wordt gehecht.

De conclusies van de conferentie werden gedeeld door de minister van Onderwijs en Wetenschappen en de minister voor Ontwikkelingssamenwerking. Hiermee legden zij de basis voor het opzetten van bureau's buitenland op universiteiten en hogescholen ten laste van de voor het onderwijs bestemde middelen en voor het *Programma voor Universitaire Ontwikkelingssamenwerking* (PUO). De minister voor Ontwikkelingssamenwerking, drs. B.J. Udink implementeert het programma in 1969; een jaar later wordt het PUO operationeel met een jaarbudget van één miljoen gulden. Hiermee krijgen de Nederlandse universiteiten en hogescholen overheidssubsidie voor hun ontwikkelingswerk. Het is de bedoeling dat zij daarmee langdurige relaties gaan opbouwen met universiteiten in ontwikkelingslanden, gericht op de opleiding van lokale staf en de vorming van een intellectuele elite, om op die wijze bij te dragen aan de nationale ontwikkeling. Het Directoraat voor Internationale Samenwerking (DGIS) belast de Nuffic met de uitvoering van het programma. 185

ONTWIKKELINGSPROGRAMMA'S KOMEN EN GAAN

Het programma voor universitaire ontwikkelingssamenwerking bestaat aanvankelijk uit allerlei kleine projecten van korte duur, die elk afzonderlijk gesubsidieerd worden op basis van ad hoc beslissingen van de Nuffic, en soms ook van DGIS. Deze situatie is niet bevredigend, er is geen continuïteit, en de betreffende instellingen zijn te weinig betrokken bij de individuele projecten.²

Onder drs. Jan Pronk, minister voor Ontwikkelingssamenwerking van 1973 tot 1977, wordt het programma geherstructureerd tot een PUO *nieuwe stijl*. Dit programma voorziet in een beperkt aantal samenwerkingsrelaties voor een lange termijn. De instellingen die samenwerken moeten een overeenkomst aangaan waarin de voorwaarden en

de inhoud van de relatie zijn uitgewerkt. De overeenkomst wordt gesloten voor een periode van vier jaar, met de mogelijkheid van verlenging; voor de gemiddelde duur van een universitaire samenwerkingsrelatie wordt op twaalf jaar gerekend. Een projectvoorstel wordt mede beoordeeld aan de hand van het criterium:

186 De steun is gericht op de opbouw en versterking van instellingen van post-sekundair onderwijs en onderzoeksinstellingen in ontwikkelingslanden, om op die wijze op wetenschappelijk of technologisch nivo een bijdrage te leveren aan het oplossen van de problemen die verband houden met de ontwikkeling van die landen, dit in het bijzonder met inachtneming van de behoeften van de armste bevolkingsgroepen of landstreken en met de nationale self-reliance van het desbetreffende land.³

Elk projectvoorstel dat bij de Nuffic binnenkomt, wordt in een groot aantal circuits besproken. Eerst schrijft de staf van de projectenafdeling een commentaar op het voorstel. Dan moet een onafhankelijke adviescommissie het project beoordelen. Vervolgens gaan alle stukken naar de stuurgroep die voor het PVO is ingesteld. Die geeft een eindoordeel na overleg met de Interdepartementale Stuurgroep Onderwijsamenwerking voor Ontwikkelingslanden. Ten slotte wordt de beoordeling van de PVO-stuurgroep ook nog voorgelegd aan het zogeheten Overlegorgaan Onderwijsamenwerking voor Ontwikkelingslanden. De procedures van het poldermodel, zoals ook beschreven door de Nuffic-journalist Van der Horst:

Men grossierde in lange en ingewikkelde besluitvormingsprocessen, die de inspraak en de kwaliteit heetten te dienen. Toch was er vaak weinig verschil tussen de voorstellen die zo'n traject binnengeschoven werden en wat er uiteindelijk uitkwam. Het enige Nuffic-bestuurslid dat deze zaak wel eens kritisch onder de loep nam, was drs. Harry Brinkman van de Vrije Universiteit. Hij stelde een aantal malen vast, dat zulke processen niet alleen tijdrovend waren, maar ook duur en dat de kosten niet in verhouding stonden tot de budgetten van de programma's. Met die opmerkingen was hij zijn tijd te ver vooruit.⁴

De eerste samenwerkingsverbanden worden door het laatstgenoemde overlegorgaan begin 1977 goedgekeurd; ze betreffen tien universi-

teiten waarvan zes in Indonesië. De vU is direct een prominente medespeler en wordt verantwoordelijk voor twee samenwerkingsverbanden, namelijk met de Universitas Gadjah Mada in Indonesië en de Universiteit van Botswana, Lesotho en Swaziland (UBLS) in zuidelijk Afrika. Overigens gaat het bij de UBLS na het uiteenvallen van de drie-landenuniversiteit eigenlijk om drie universitaire samenwerkingsverbanden.⁵

Wat de PUO-doelstellingen betreft ligt het accent in de eerste fase van het programma op kadervorming en in de tweede fase op institutieopbouw. De jaarlijkse begroting beloopt in 1987 een bedrag van ruim twintig miljoen gulden. In dat jaar zijn er zestien samenwerkingsrelaties in uitvoering en bij vijf daarvan is de vU betrokken. Naast de bovengenoemde heeft de vU ook samenwerkingsverbanden met de universiteit van Zimbabwe, de universiteit Eduardo Mondlane in Mozambique, en de nationale universiteit van Nicaragua. 187

Eind jaren tachtig wordt het programma opnieuw gestructureerd; activiteiten zouden niet steeds het karakter van projecten moeten hebben, en men zou meer flexibel moeten kunnen samenwerken. Zo komt er in 1987 het programma *Samenwerkingsverbanden* (sv), met twee doelstellingen: kadervorming en institutieopbouw. Het idee van samenwerkingsrelaties uit het PUO blijft overeind, maar de uitgebreide procedures van het sluiten van een universitaire overeenkomst komen te vervallen. Financiële beslissingen worden beperkt tot projecten, en het begrip samenwerkingsverband gaat uiteindelijk zijn betekenis verliezen. In 1990 steunt het programma meer dan honderd projecten, die worden uitgevoerd in dertig landen, met een jaarbudget van een kleine 60 miljoen gulden.⁶

Steeds meer ontmoet het sv-programma de kritiek dat het te gefragmenteerd is en dat het de doelstelling van institutieopbouw te weinig kan waarmaken. Er komt een overleg op gang tussen DGIS, de Nuffic en de Nederlandse universiteiten en hogescholen om tot een ander beleid te komen.⁷

Het nieuwe programma *Medefinanciering Hoger Onderwijs* (MHO) treedt begin 1993 in werking. Het heeft als eerste doelstelling het vergroten van de institutionele capaciteit van een beperkt aantal partneruniversiteiten. Dit begrip omvat een heel breed spectrum van moge-

Start van één der eerste PVO -projecten: het project $VUA/4$ tussen de afdeling natuurkunde van de Universitas Gadjah Mada in Yogyakarta, Indonesië, en de VU -afdeling natuurkunde, na de bezegeling van de project-afspraken tijdens het bezoek aan de VU (4-19 mei 1971) van de Yogya-hoogleraar A. Baiquni (midden eerste rij). Op de binnenplaats van het cyclotrongebouw zitten prof. C. C. Jonker (links van Baiquni) en dr. Jan Rethmeier (rechts); de overige leden van de Yogya-commissie staan op de 2^e rij, vanaf links: Henk Breman, Laurens Mars, Koos van der Maas, Wim Rooda, Gerard Dulfer, Piet Kuijper, Gerard Thijs, Henk Massop en Hans van Groen. Eind 1971 worden Dulfer, Thijs en Van Groen naar Yogya uitgezonden. *Foto: W. van Sijpeveld.*

lijke aandachtspunten. Zoals het management van de partneruniversiteit en de organisatie van de faculteiten; de studieprogramma's, het wetenschappelijk onderzoek; laboratoria, computervoorzieningen, en bibliotheken; de instroom van studenten; de training van de academische staf en het technische personeel; de relatie met overheid, met het bedrijfsleven en met andere sectoren van de maatschappij. De tweede doelstelling van het MHO is om bij te dragen aan de opleiding van technisch en professioneel kader in het ontwikkelingsland.

189

De Nederlandse minister voor ontwikkelingssamenwerking – op nieuw drs. Jan Pronk (nu in zijn tweede ambtsperiode: 1994-1998), stelt een aantal politieke randvoorwaarden aan het programma. Het programma MHO wordt beperkt tot dié landen waar de Nederlandse overheid een bilaterale ontwikkelingsrelatie mee heeft. Projecten in Afrika genieten de voorkeur: tenminste de helft van de fondsen moet in dat continent worden besteed. Verder moet het programma bijdragen aan de bestrijding van armoede en milieuverlies, en te bevorderen dat vrouwen, etnische minderheden en achtergestelde groepen, toegang tot het onderwijs krijgen. Het woord 'medefinanciering' geeft aan dat de Nederlandse instellingen een eigen bijdrage aan een samenwerkingsrelatie moeten leveren, gesteld op vijftien procent van de projectkosten. Overigens krijgen de Nederlandse instellingen nu alle kosten vergoed die samenhangen met de *directe* projectuitvoering, inclusief de managementkosten van het project en de salariskosten gedurende korte missies.

De Nuffic wordt belast met het beheer van het MHO-programma. Daarnaast wordt een onafhankelijke commissie van deskundigen ingesteld, de MHO-projectencommissie, die verantwoordelijk is voor de implementatie van het programma: het selecteren van de samenwerkingsrelaties en het ontwikkelen van het beleid.

Aan Nederlandse kant kunnen alle universiteiten (13) en alle hogescholen (75) meedingen om als partner in een samenwerkingsrelatie op te treden. Er zijn drie stappen in dat proces. Allereerst komt er een selectie van universiteiten in ontwikkelingslanden die als MHO-speilers optreden. Universiteiten in het Zuiden kunnen, ondersteund door Nederlandse partners, zich daarvoor kandidaat stellen. In de periode 1993-1994 worden er zeventien nominaties ingediend, vaak door universiteiten die al eerder met Nederlandse universiteiten samenwerkten. De projectcommissie selecteert daaruit vervolgens tien instellin-

gen voor deelname aan het MHO. Tenslotte voegt minister Pronk zelf nog twee landen aan de lijst toe, namelijk India en Zuid-Afrika. De eindlijst van de instellingen onder het MHO ziet er dan als volgt uit:

190	Afrika:	Burkina Faso:	Université de Ouagadougou
		Eritrea:	University of Asmara
		Kenia:	Moi University
		Mozambique:	Universidade Eduardo Mondlane
		Tanzania:	University of Dar es Salaam
		Zambia:	University of Zambia
		Zuid-Afrika:	Technikon Northern Gauteng
Azië:		Filippijnen:	University of San Carlos
		India:	Cochin University of Science and Technology
		Vietnam:	Can Tho University
Latijns-Amerika:		Bolivia:	Universidad Mayor de San Simón
		Costa Rica:	Universidad Nacional.

Om tot partnerrelaties te komen nodigt de Nuffic deze instellingen uit om een plan voor samenwerking uit te werken; daarin moet een overzicht staan van projecten die steun nodig hebben, een strategisch plan van aanpak, het benodigde budget, en een lijst van Nederlandse instellingen die erbij kunnen worden betrokken. Tenslotte moet het institutionele plan duidelijk maken dat de projecten aan de MHO-doelstellingen beantwoorden. Om zoveel mogelijk uit te gaan van de prioriteiten van de universiteiten in het Zuiden, moeten de Nederlandse instellingen zich in deze fase op de achtergrond houden.

De plannen worden vervolgens door de Nuffic naar alle Nederlandse instellingen gestuurd, met de vraag voor welke projecten ze interesse en expertise in huis hebben. Vervolgens wordt elke instelling in het Zuiden gevraagd een delegatie naar Nederland te sturen om de geïnteresseerde universiteiten en hogescholen te bezoeken. Met deze vraaggestuurde procedure wordt eerst de vraag goed gearticuleerd, en wordt vervolgens het aanbod erop afgestemd. In deze fase van het proces sturen de betrokken Nederlandse instellingen missies naar de universiteiten in het Zuiden om te helpen de projecten meer in detail te formuleren. De projectvoorstellen worden door de partners gezamenlijk

bij de Nuffic ingediend. Na een commentaar door de staf worden de voorstellen beoordeeld door de MHO-projectencommissie.

De hierboven beschreven procedure is minstens even ingewikkeld en bureaucratisch als de aanpak van het vorige programma, het PVO. Vooral de activiteiten in het voortraject, waarbij de universitaire partners worden vastgesteld, hebben heel wat voeten in de aarde.

Als de voorbereidingen zijn afgerond, kunnen de plannen van start gaan, elk met een jaarbudget van 3,5 miljoen gulden. Voor ieder samenwerkingsverband komt er aan beide kanten, dus in Nederland en bij de partner in het Zuiden, een stuurgroep die de bijdragen van de verschillende Nederlandse instellingen aan dezelfde partneruniversiteit moet coördineren. De bedoeling daarvan is om het samenspel van de bijdragen tot een toegevoegde waarde te brengen. Via het zogeheten 'Jan Tinbergen'-beurzenprogramma is een studentenuitwisseling in het kader van het MHO mogelijk tussen de betrokken universiteiten; voor elke partneruniversiteit zijn veertig beurzen per jaar beschikbaar.

191

Na de nodige voorbereidingsexercities komt de VU uit de bus met omvangrijke projecten in vijf MHO-programma's: in Bolivia, Filippijnen, Mozambique, Tanzania, en Zambia. In twee andere MHO-verbanden, in Vietnam en Costa Rica, gaat de VU deelprojecten uitvoeren.

Pronk wordt als minister voor Ontwikkelingssamenwerking opgevolgd door drs. Eveline Herfkens (1998-2002). Zij legt de nadruk op 'good governance', dat wil zeggen adequaat en niet-corrump bestuur, en op een overheidsbeleid dat de nationale ontwikkeling bevordert. In verband daarmee wordt het aantal landen voor bilaterale hulpverlening drastisch beperkt. Zo vallen bijvoorbeeld de Filippijnen van de lijst van Nederlandse voorkeurslanden. Minister Herfkens onderstreept bovendien de lokale verantwoordelijkheid voor en 'ownership' van ontwikkelingsprojecten. Ook besluit zij om de duur van de samenwerkingsprogramma's in het MHO te bekorten van drie uitvoeringsfasen naar twee. De derde fase van vier jaar die zou beginnen in 2004, komt daarmee te vervallen. Dat betekent een contractbreuk, omdat aan de partners in het Zuiden al bij de start van het MHO de toezegging van drie uitvoeringsfasen was gedaan. De beslissing van Herfkens is mede ingegeven door haar ernstige twijfel, of technische assistentie wel tot lokale capaciteitsopbouw en 'ownership' kan leiden. Ook in andere kringen, zoals bij de Wereldbank worden steeds meer vraagtekens gezet bij het uitzenden van deskundigen voor langere tijd.

Projecten worden meer en meer uitgevoerd met korte missies van specialisten.⁸

192 Hoewel het MHO in het voortraject de nadruk legt op het initiatief van de universiteiten in het Zuiden, komt er gaandeweg kritiek op de toch nog aanwezige asymmetrie van het programma. De aanpak als zodanig is immers eenzijdig vanuit Nederland ontwikkeld, met een projectcommissie die geen leden vanuit het Zuiden heeft. Een ander punt van kritiek is dat de verwachte 'toegevoegde waarde' van verschillende projecten die aan dezelfde instelling plaatsvinden maar heel moeilijk zichtbaar te maken is. Zo groeit er behoefte aan een andere vorm van universitaire ontwikkelingssamenwerking.

Het nieuwe programma is het NPT, een acroniem voor 'Netherlands programme for institutional strengthening of post-secondary education and training capacity'. Het richt zich niet alleen op instellingen voor hoger onderwijs in ontwikkelingslanden, maar kan bijvoorbeeld ook betrekking hebben op het opzetten in een ontwikkelingsland van een nationale instantie voor de kwaliteitsbewaking van het onderwijs. De ambassade in het betreffende ontwikkelingsland kan veel meer initiatief nemen en speelt een grotere rol dan dat bij het MHO het geval was. Voor het nieuwe programma heeft de Nuffic vijftien landen uit de voorkeurslijst van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking geselecteerd.⁹

Begin 2003 vinden de eerste inschrijvingen onder het nieuwe programma plaats. En eind 2004 maakt de VU de balans op: op een totaal van zes inschrijvingen zijn er vijf met succes bekroond. Deze projecten vinden plaats in Ethiopië, Oeganda, Ghana, Mozambique en Jemen, terwijl er nog vier andere inschrijvingen (op één project in Ethiopië en in Mozambique, en op twee projecten in Colombia) in de pijplijn zitten. De gehonoreerde projecten hebben elk een duur van vier jaar; voor twee projecten worden weer deskundigen voor een langere termijn uitgezonden.

FONDSEN EN ALLIANTIES

Naast de Nuffic-fondsen zijn er andere financieringsmogelijkheden voor universitaire ontwikkelingsprojecten. Als de partneruniversiteit

lokale functies vacant heeft, kunnen hiervoor ook Nederlandse deskundigen worden uitgezonden die suppletie van het lokale salaris krijgen, via DGIS of Dienst over Grenzen (DOG).¹⁰

Een belangrijk deel van het VU-programma in zuidelijk Afrika is vanaf 1977 mede gefinancierd uit het Europees Ontwikkelingsfonds op basis van de zogenaamde Lomé-overeenkomsten van de Europese Gemeenschap met de ACP-landen (Afrika, Cariben, en Pacific-gebied). Het Europees Ontwikkelingsfonds (EOF) is reeds in hoofdstuk [8] als mogelijk financieringskanaal naar voren gekomen vanuit het netwerk van contacten dat de VU in zuidelijk Afrika heeft opgebouwd. 193

De bijdragen aan het VU-programma vanuit fondsen buiten de Nuffic zijn aanzienlijk geweest. Een voorbeeld is het 'pre-entry science'-project in Botswana, voor de periode 1977-1992. Het gaat daarbij om alle kosten, inclusief stafsalarissen, studentenbeurzen en kosten van apparatuur en gebouwen. De relatieve bijdrage van de Nuffic bedroeg in deze periode slechts 17 procent. Het grootste deel van de financiering kwam van elders, namelijk van de Botswana-overheid (33 procent), EOF (29 procent), DGIS (8 procent), ICCO (8 procent), eigen bijdrage van de VU (3 procent), en van DOG (2 procent).¹¹

Het ontwikkelingsprogramma van de VU heeft zodoende een veel grotere omvang dan met de beperkte Nuffic-fondsen mogelijk zou zijn. Voor de grote donoren, zoals de Europese Unie en de Wereldbank, zijn consortia van met elkaar samenwerkende organisaties eigenlijk de meest geschikte partners om een contract mee aan te gaan. Vandaar dat in de jaren negentig het Centrum Internationale Samenwerking (CIS) van de VU op zoek gaat naar instellingen waarmee met succes is in te schrijven op nieuwe projectmogelijkheden.

Na een jaar voorbereiding wordt in 1997 het oprichtingsdocument getekend van PROFESS, een acroniem voor 'providers for educational services'. Dit is een internationale alliantie van het CIS met de universiteiten van Manchester (Engeland), Murcia (Spanje), en Porto (Portugal), en met een instituut in Helsinki (Finland) voor 'continuing education'. De alliantie is opgezet om de expertise te combineren van de vijf instellingen die elkaar aanvullen in regionale kennis en inhoudelijke professionaliteit. Het voorzitterschap van het consortium rouleert; en de eerste twee jaren is het CIS de voorzitter. PROFESS heeft een gering succes gehad, geweest, het heeft de VU uiteindelijk geen nieuwe projecten opgeleverd.

194 Vervolgens ontwikkelt zich iets moois tussen sectie 'basic science' van het CIS en de afdeling Toegepaste Onderwijskunde (TO) van de Universiteit Twente. Een van de uitvloeisels daarvan is de start van DECIDE, het 'Dutch Expertise Consortium for International Development of Education' – een samenwerkingsverband van het CIS met de afdeling TO en het Centrum voor studie van Hoger Onderwijs Beleid van de Universiteit Twente. Begin 2000 zet DECIDE zichzelf op de kaart met een symposium over 'Capacity building for sustainable education reform', met sprekers van de Wereldbank en UNESCO. Het consortium richt zich op drie gebieden: 'education & training', 'consultancy & development', en 'research & evaluation'. Een kernelement van het eerste aandachtsgebied is de internationale masteropleiding 'education and training systems design', die bij de afdeling TO van de Universiteit Twente kan worden gevolgd, en waarbij het CIS verantwoordelijk is voor het bètaonderwijs.

Naast de VU en de universiteit Twente voegen zich in de volgende jaren nieuwe partners bij het samenwerkingsverband; zoals bijvoorbeeld het Freudenthal Instituut, een Utrechts expertisecentrum voor reken- en wiskundeonderwijs. De eerste jaren blijkt dat dit consortium de VU meer kansen geeft op succes bij het gezamenlijk inschrijven op nieuwe projecten.

VERANDERINGEN IN UNIVERSITAIR NEDERLAND

In de jaren 1960-1990 vinden er in Nederland een enorme groei en schaalvergroting van de universiteiten plaats. Het aantal studenten neemt in die periode toe van 40.000 naar 180.000. Aan de VU groeit in die jaren de instroom van eerste jaarsstudenten met een factor zes, terwijl de personeelsformatie ook groeit, maar met minder dan een factor vier. Dat geeft ook aan dat de werkdruk van de staf in die periode sterk toeneemt.¹²

Kenmerk van jaren zeventig is het invoeren van een nieuwe facultaire en universitaire bestuursorganisatie, volgens de Wet Universitaire Bestuurshervorming (WUB) van 1970. Aan de VU komt een universiteitsraad met veertig zetels, waarvan er elf voor de studenten zijn ingeruimd, en veertien voor de wetenschappelijke staf. De studenten laten zich naast de staf duidelijk horen, in het bijzonder op het gebied van

het buitenlandbeleid en de universitaire ontwikkelingssamenwerking.

De jaren tachtig zijn vooral jaren van bezuinigingen; de leuzen zijn: 'taakverdeling en concentratie' en 'krimp en groei'. Het 'hogere onderwijs voor velen' blijft onaangetast en er komen niet meer beperkingen van de instroom voor bepaalde studierichtingen. Maar met de tweefasenstructuur wordt de nominale studieduur wel verkort tot vier jaar (met een maximale inschrijfduur van zes jaar). En de studie-financiering met een basisbeurs wordt beperkt tot vijf jaar. Het onderzoek uit de eerste geldstroom komt voor een deel te vallen onder de 'voorwaardelijke financiering', waarbij aan kwaliteitseisen van inhoud en samenhang moet worden voldaan. En er wordt een nieuw universitair rangenstelsel ingevoerd, waarbij de meerderheid van de wetenschappelijke staf uit universitaire docenten bestaat; het aantal formatieplaatsen voor hoofddocenten en hoogleraren wordt sterk beperkt gehouden. Voor het doorstromen naar de positie van universitair hoofddocent is de kwaliteit van het verrichte onderzoek het belangrijkste criterium, en niet zozeer het onderwijs, laat staan de activiteiten op het gebied van ontwikkelingssamenwerking. Ook komen er promotie-medewerkers nieuwe stijl, de aio's; daarmee moeten de eeuwige doctorandussen verdwijnen. En er komt een systeem van onafhankelijke 'peer review'-beoordelingen van de universitaire programma's, met onderwijs- en onderzoeksvisities.

195

In de jaren negentig krijgen kwaliteitsbewaking en professionalisering nog meer aandacht. Daarnaast komt er de Wet Modernisering Universitaire Bestuurshervorming (MUB), die wordt ingevoerd in 1997. Daarmee komt een einde aan de 'democratische universiteit' met de dubbele structuur van college van bestuur en universiteitsraad. Er komt een sterk college van bestuur aan de top, en de universiteitsraad verdwijnt; er komen machtige decanen, en medebestuur door de faculteitsraad maakt plaats voor medezeggenschap. De vakgroepen worden nu afdelingen en zijn niet langer bestuurseenheden. De betrokkenheid van medewerkers en studenten bij de universiteit wordt kleiner. Studenten hebben alleen nog enige invloed als het hun directe belangen betreft, en niet langer (zoals onder de WUB) op het beleid van de universitaire ontwikkelingssamenwerking.

In de afgelopen veertig jaar heeft universitair Nederland hard moeten werken aan de verhoging van het rendement van het onderwijs en

de kwaliteit van het onderzoek. Daarmee is de universiteit zich volledig gaan concentreren op haar kerntaken. De studieduurverkortung, de voorwaardelijke financiering van het onderzoek, en de modernisering van de universitaire bestuurs hervorming hebben hun tol geëist. De mogelijkheden voor de academische staf en de studenten om zich in te zetten voor universitaire ontwikkelingsprojecten in de Derde Wereld, zijn mede hierdoor aanzienlijk verminderd.

196

ONTWIKKELINGSINZET VAN DE VU

Na de start van het P.U.O.-programma in 1976 blijkt dat de fondsen van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking maar zeer beperkt zijn. Er komt geen vergoeding voor de inzet van eigen staffijd in faculteit en bureau buitenland; de universiteiten worden geacht daarvoor zelf voldoende middelen te hebben. De VU gaat ertoe over om ontwikkelingssamenwerking als een prioriteit te beschermen binnen het universiteitsbudget. In 1978 besluit de universiteitsraad om een aparte toewijzing op te nemen in het universitaire verdelingsmodel van personeelsplaatsen, ter compensatie van staffijd die wordt ingezet voor de universitaire ontwikkelingssamenwerking. In dat jaar gaat het om 10 personeelsplaatsen, waarvan de meeste bestemd zijn voor de faculteiten en enkele voor bureau buitenland. Die laatste komen boven de basisformatie van het bureau buitenland (vier personeelsplaatsen), waarmee het zich al zodanig al meer kan ontplooien dan vergelijkbare afdelingen aan andere universiteiten.

Begin jaren tachtig consolideren zich de ontwikkelingsprogramma's die in de jaren daarvoor tot stand zijn gebracht. Er zijn dan veertien projecten in uitvoering en elf sub-/inter-faculteiten zijn daarbij betrokken. Daarmee nadert de VU haar maximale capaciteit om ontwikkelingsprojecten te ondersteunen. De universiteit levert dan een eigen bijdrage aan ontwikkelingshulp van in totaal twintig personeelsplaatsen. Tegen de bezuinigingswind van die jaren in gaat de VU op deze wijze door met universitaire ontwikkelingssamenwerking. Die ontwikkeling leidt in 1987 tot de oprichting van de gespecialiseerde Dienst Ontwikkelingssamenwerking (DOS). Hierin gaan het bureau buitenland en het centrum dienstverlening ontwikkelingssamenwerking (dat advieswerk verricht op dat gebied) met elkaar samen.¹³ De basissubsidie van bureau buitenland blijft in DOS gehandhaafd. De om-

zet van ontwikkelingssamenwerking stijgt van 1,6 miljoen gulden in 1974 tot 13,5 miljoen gulden in 1989.¹⁴

Ook het onderzoek in het kader van de ontwikkelingssamenwerking geniet aan de vU een zekere voorkeursbehandeling. Begin jaren zeventig worden op centraal niveau personeelsplaatsen gereserveerd in wat later gaat heten het 'universitair stimuleringsfonds'. Naast criteria als wetenschappelijke kwaliteit, krijgen bepaalde gebieden daarbij speciale aandacht, één daarvan is ontwikkelingssamenwerking. Een voorbeeld van zo'n onderzoeksproject is: 'Lokale integratie van vluchtelingen in de Derde Wereld, veldwerk in Soedan', uit begin jaren tachtig. Een ander voorbeeld: 'Preconcepties van studenten in ontwikkelingslanden ten aanzien van natuurwetenschappelijke begrippen', een onderzoeksproject dat eind jaren tachtig wordt gehonoreerd.

197

Als bijzondere universiteit heeft de vU bovendien de mogelijkheid om voor activiteiten die een relatie hebben met de christelijke doelstelling, in overleg met de vU-Vereniging fondsen te krijgen van 'Vrouwen vU-Hulp'. De spaardoelen van deze organisatie liggen nogal eens in de Derde Wereld. De steun voor de medische faculteit van de Université Libre du Congo begin jaren zeventig, is daarvan een voorbeeld. Ook: vU-studiebeurzen voor zwarte Zuid-Afrikaanse theologen in de jaren tachtig (nadien uitgebreid tot meer studierichtingen dan alleen theologie). En als een continu aandachtspunt: steun aan de christelijke universiteit Satya Wacana in Indonesië. Ook de met de vU gelieerde Van Coeverden Adriani Stichting heeft financiële steun gegeven aan projecten in Indonesië en zuidelijk Afrika.¹⁵

AANDEEL IN DE NUFFIC-TOEWIJZINGEN

In hoeverre heeft de ontwikkelingsinzet aan de vU een stevig aandeel in de toewijzing van Nuffic-fondsen opgeleverd? Twee voorbeelden om de landelijke positie van de vU op dat gebied te markeren. In het jaar 1990 financiert de Nuffic onder het programma 'Samenwerkingsverbanden' in totaal 82 ontwikkelingsprojecten van vijftien Nederlandse instellingen van hoger onderwijs. Daarbij is de vU betrokken bij de uitvoering van 19 projecten, hetzelfde aantal als de Wageningen Universiteit; de derde en vierde plaats worden ingenomen door de Technische Universiteit Delft (11 projecten) en de Rijksuniversiteit

*Universiteit en Hogescholen Aandeel in MHO-fondsen, eind 1995
(in procenten)*

198	Technische Universiteit Delft	21
	Vrije Universiteit	20
	Wageningen Universiteit	12
	Universiteit Utrecht	10
	Universiteit van Amsterdam	10
	Rijksuniversiteit Groningen	5
	Universiteit Maastricht	4
	Katholieke Universiteit Nijmegen	2
	Universiteit Leiden	2
	Technische Universiteit Eindhoven	2
	Universiteit van Tilburg	1
	Universiteit Twente	1
	Erasmus Universiteit Rotterdam	—
	Hogescholen (elf instellingen nemen deel)	9

siteit Groningen (8 projecten). De vU en de Wageningen Universiteit lopen ver voor op de andere universiteiten en hogescholen die aan het programma deelnemen. Van de Wageningen Universiteit is dat minder opmerkelijk, want daar ligt de wetenschappelijke interesse met vakken als tropische landbouw in veel gevallen in de Derde Wereld. Maar de vU dankt haar eerste plaats vooral aan de solide uitwerking van een eigen voorkeursbeleid voor ontwikkelingssamenwerking.

Van alle Nuffic-projecten uit dat jaar vinden er 42 in Afrika plaats; waarbij 13 projecten vanuit de vU worden ondersteund. De vU is verreweg nummer één op de lijst in Afrika. In de andere continenten is haar aandeel meer bescheiden: van de 26 projecten in Azië ondersteunt de vU er vier; en van de 18 projecten in Latijns Amerika ondersteunt zij er twee.¹⁶

Onder het MHO-programma financiert de Nuffic in het jaar 1995 in totaal 66 miljoen euro voor de uitvoering van ontwikkelingsprojecten door Nederlandse universiteiten en hogescholen. Het relatieve aandeel van de vU in de toegewezen fondsen bedraagt in dat jaar twintig procent. Samen met de Technische Universiteit Delft loopt de vU daarmee ver voor op de andere universiteiten, ook op de Wageningen Universiteit. De vU heeft in dat jaar ongeveer evenveel projecten als

Delft, maar vanwege de kapitaalsintensiviteit van de Delft-projecten heeft die universiteit een hoger aandeel in de fondsen.¹⁷

In een interview met drs. A. Boeren, 'senior policy adviser' van de Nuffic bevestigt deze dat de vU vanaf de start van het universitaire ontwikkelingswerk tot de grootste project-uitvoerders behoort. Daarbij doelt hij op de programma's gericht op institutieopbouw; in het beurzenprogramma neemt de vU een betrekkelijk kleine positie in. Boeren 199
schrijft de topositie van de vU toe aan de volgende punten: "De vU heeft altijd zeer doordacht gewerkt op het gebied van ontwikkelings-samenwerking, met duidelijke ideeën en met een goed bureau buitenland. Ze heeft zich heel strategisch geprofileerd op een beperkt aantal gebieden zoals 'basic science'. Zo'n projectmodel werd in verschillende landen ingezet en ging als een olievlek over zuidelijk en oostelijk Afrika heen; ook andere financiers, zoals het Europees Ontwikkelingsfonds, werden daarvoor warm gemaakt. De vU is niet primair gericht op activiteiten waar ze zelf ook wat aan heeft, en de producten worden ter plekke ontwikkeld. Bij andere universiteiten is ontwikkelingssamenwerking niet zo ingebed in het institutionele beleid, en meer afhankelijk van de belangstelling van individuele hoogleraren. Dat merk je aan de kwaliteit van de projectvoorstellen en verslagen van de vU. Die laat de lokale vraag prevaleren. Dat is een spagaat, want het heeft wel tot gevolg dat het de universiteit zelf niet veel oplevert."¹⁸

Ten slotte nog een andere zegsman van de Nuffic, drs. J. F. van Olden die begin jaren tachtig hoofd beleidszaken was. In een interview geeft hij de volgende karakterisering van het vU-beleid. "De Vrije Universiteit had de grootste projecten en deed het ook het beste. Aan de andere universiteiten was er meestal een bepaalde club van activisten op ontwikkelingsgebied, of iemand in het college van bestuur die daarvan bevlogen was. Maar bij de vU was ontwikkelingssamenwerking een belangrijk onderdeel van het universitaire beleid. Er bestond de vrees dat de vU steeds alle projecten kreeg, vooral in de tijd van de samenwerkingsverbanden. Selectie vond plaats op basis van kwaliteit, maar juist omdat deze universiteit zo goed georganiseerd was, kwamen daar de goede voorstellen vandaan. De kracht van de vU was dat zij, meer dan de andere universiteiten, geleerd had van wat was opgezet en daar de beste dingen uithaalde. Bewonderenswaardig zoals

ze zich op de 'pre-entry science'-cursussen concentreerde en ook onderwijskundig vormgaf (zie hoofdstuk [8]). Dat getuigde van visie. De vU had ook geen knipperlichtensyndroom, zoals je wel zag bij andere universiteiten, waar het plotseling aannemen van een motie in de universiteitsraad weer alles kon veranderen bij de projecten. Bij deze universiteit was de ontwikkelingssamenwerking bestuurlijk beter ingekaderd, er was stabiliteit en continuïteit. De vU voelde zich echt gecommiteerd aan de uitvoering van ontwikkelingsprojecten." ¹⁹

Bij de schuivende panelen van de afgelopen veertig jaar heeft de vU een vaste koers weten te houden. Met aanzienlijke bijdragen uit eigen middelen heeft de vU ook in tijden van bezuinigingen de ontwikkelingsactiviteiten kunnen continueren. De prioriteit voor ontwikkelingssamenwerking heeft een grote inzet en creativiteit tot gevolg gehad.

Aan het eind van de jaren zestig heeft de vU een samenwerkingsrelatie met twee christelijke universiteiten, één in Congo (zie hoofdstuk [6]), en één in Indonesië (zie hoofdstuk [7]). Deze landen blijven niet lang meer de enige projectlocaties. Hoofdstuk [8] heeft laten zien hoe in de jaren zeventig een groot 'basic science'-project tot stand kwam in Botswana. Naast deze onderneming voerde de vU echter ook andere projecten uit in Botswana, en in Lesotho en Swaziland. Bovendien kwamen er elders projecten op gang, niet alleen in Afrika, maar ook in Azië en Latijns-Amerika. Wat voor projecten, en waar? Dat is het onderwerp van dit hoofdstuk. 201

Het verhaal begint in 1970 als de (sub)faculteiten projecten in de Derde Wereld kunnen gaan opzetten. Met het nationale programma universitaire ontwikkelingssamenwerking is er vanaf dat jaar de mogelijkheid om deze activiteiten gefinancierd te krijgen, onder voorwaarde dat de Nuffic het projectvoorstel positief beoordeelt. Verschillende projecten gaan zo van start.

FACULTAIRE INITIATIEVEN

De afdeling niet-westerse sociologie van de subfaculteit Sociaal-Culturele Wetenschappen begint in 1970 een groot project in Karachi voor stedelijke ontwikkeling en 'slum'-verbetering. Het gaat om onderzoek van verschillende typen krottenwijken (slums) dat beleidsadviezen aan de Pakistaanse overheid moet opleveren. Het eerste idee voor dit project komt in 1967 van het Algemeen Diakonaal Bureau (ADB) van de Gereformeerde Kerken dat, namens sociale werkers in de krottenwijken van Karachi, de niet-westerse sociologen vraagt om hierbij met onderzoek te assisteren. De eerste twee jaar vindt er een voorstudie plaats over de ontwikkelings-mogelijkheden van één bepaalde krottenwijk. Het eindrapport van deze studie vormt de aanleiding voor een

Pakistaanse overheidscommissie, om de vU te verzoeken samen met de universiteit van Karachi een uitgebreider onderzoek te doen naar mogelijkheden voor slumverbetering in deze stad, en eventueel in andere steden van Pakistan. Het project, dat uit dit verzoek voortkomt, wordt door de Nuffic goedgekeurd voor een periode van vijf jaar; daarna wordt het met financiering van ДТН (Dienst Technische Hulp van het ministerie van Buitenlandse Zaken) nog twee jaar verlengd. Voor dit onderzoek worden vier projectmedewerkers uitgezonden met drs. Jan van der Linden als teamleider. Hij is één van de vier projectmedewerkers die in de loop der jaren aan de vU promoveren op het slumverbeteringsonderzoek.

Jan van der Linden is later een geliefd docent bij colleges in het interfacultair keuzevak ontwikkelingsvraagstukken waarin hij de uitkomsten van het Karachi-onderzoek uiteenzet. Bij het aanpakken van stedelijke sloppenwijken moet er vooral aandacht zijn voor de creativiteit van de slumbewoners zelf om hun eigen woonsituatie te verbeteren. Daarbij zijn nogal wat obstakels te overwinnen. Door het tekortschieten van de overheid hebben zich allerlei bemiddelaars opgeworpen die de verdeling van goederen en diensten van de overheid zijn gaan overnemen. Dat systeem van patronage verhindert structurele verbeteringen. De echte oplossingen moeten uitgaan van de initiatieven en processen aan de basis, van de direct betrokkenen.¹

Een ander project in deze periode wordt gestart door de afdeling natuurkunde van de subfaculteit Natuurkunde, Wiskunde en Sterrenkunde. Het gaat om een gerichte bijscholing in de experimentele natuurkunde van juniorstafliden aan de Universitas Gadjah Mada (UGM) in Yogyakarta, Indonesië. Het project begint in 1971, in eerste instantie voor een periode van vijf jaar, en met drie uitgezonden medewerkers: twee fysici en één technicus. De voorgeschiedenis van dit project is als volgt.

In 1969 komt een staflid van de UGM, mevrouw Zahara Muslim, met een studiebeurs van de Nederlandse regering voor één jaar naar de vU om zich te bekwamen in de kernfysica. De vakgroep waarin zij aan de universiteit in Yogya werkt, is op dat gebied gericht. Waarom is de keuze van mevrouw Muslim op de vU gevallen? De hoogleraar van haar vakgroep, prof. A. Baiquni, had zelf aan de Technische Hogeschool in Bandung gestudeerd, de enige fysica-opleiding in die tijd in

Indonesië. Daar is H. R. Woltjer hoogleraar in de natuurkunde, tot zijn vertrek naar de vU in 1948. Vanaf 1955 is dr. Ong Ping Hok, een aan de vU opgeleide kernfysicus, in Bandung hoogleraar natuurkunde. Zo hebben Baiquni en Muslim geweten dat zij voor kernfysica bij de Vrije Universiteit moeten zijn.²

In het jaar aan de vU loopt Zahara Muslim college bij prof. C. C. Jonker, en doet ze experimenteel onderzoek in de werkgroep bij drs. Gerard Dulfer. Ze verbaast zich over de heel andere aanpak van onderwijs en onderzoek dan zij in Yogya gewend is. De staf van de afdeling natuurkunde krijgt ook van haar te horen welke spullen en instrumenten ze in Yogya niet hebben. De subfaculteit roept de Yogyacomissie in het leven en benoemt de kernfysicus dr. Jan Rethmeier tot voorzitter. Veel apparatuur die op de vU overtuillig is geraakt, wordt door de commissie naar Yogya verzonden. Maar op de eerste verkenningreis die hij eind van dat jaar maakt, valt het Rethmeier op dat in Yogya heel wat spullen wel aanwezig zijn, maar dan bij een andere groep binnen de afdeling natuurkunde. Elk stafid is dus vooral bezig op zijn of haar eigen onderwerp, en heeft weinig contact met de anderen. Eigenaardig vindt Rethmeier het ook, hoe stafleden tegen het vak natuurkunde aankijken, hoe ze het erbij laten zitten als een experimentele opstelling niet werkt en niet nieuwsgierig gaan zoeken naar de oorzaken. Het wordt hem duidelijk dat Zahara Muslim geen uitzondering is, maar dat de gehele staf een experimentele bijscholing nodig heeft. Het jaar daarop kan een 'Plan of operations' voor dit Nuffic-project worden opgesteld.

"Na die reis ben ik ook gaan begrijpen dat het probleem in Yogya vooral *cultureel van aard* was", zegt Rethmeier in een interview, meer dan veertig jaar later. Hij herinnert zich een voorbeeld van prof. Jan van Baal over een huisje waar van de ene dag op de andere een paddestoel tegenaan groeit.³ Onze reactie in het westen zou zijn: dat is een raadsel, dat gaan we onderzoeken. De Javaan zal zeggen: dat is *anéh*, iets merkwaardigs, daar zitten krachten achter. Daar moet je eerbied voor hebben en verder van afblijven. Een Javaan ziet het als het belangrijkste in het leven om tot het hogere te komen en je daarop te concentreren. Het doen van experimenten houdt je daar alleen maar vanaf. Het hogere is niet het onderwerp van een proefneming; het experiment hoort bij de stoffelijke dingen. Het hogere is datgene wat je in verzoening kan brengen met de mensen om je heen. Een experiment hoef je daarvoor niet

te doen, want dat kan alleen maar bevestigen wat je al denkt. “Je kunt niet zeggen dat Indonesiërs geen talent hebben voor natuurkunde. Maar wel, dat de dominante Javaanse cultuur het doen van experimenten niet als een hogere activiteit ziet en dat ook niet bevorderen zal”, aldus Rethmeier. In die tijd had hij ook overleg met de afdeling culturele antropologie. Hij wilde horen welke ingang je zou moeten kiezen om binnen een Javaanse omgeving tot systematisch experimenteel onderzoek te kunnen komen. “Maar de antropologen konden mij geen aanwijzingen geven voor een vruchtbare aanpak”, zegt hij.⁴

Dan begint een project dat, na veel vallen en opstaan, en met enige projectverlengingen, zijn beslag krijgt over een periode van meer dan twintig jaar.

Het derde voorbeeld uit het begin van de jaren zeventig is een project in de geologie. Het gaat over hydrologische en geomorfologische analyse van het Serayudal op Midden-Java. Het onderzoek wordt uitgevoerd door de geografische faculteit van de Universitas Gadjah Mada, samen met geologen van de VU, de Universiteit van Amsterdam, en het ITC (International Training Centre for Aerial Survey) in Enschede.⁵ Een door de VU uitgezonden staf lid gaat vanaf 1973 het project opzetten. Het is de bedoeling om staf leden van de geografische faculteit op te leiden in het doen van onderzoek naar de samenhang van meteorologische omstandigheden, erosie, hoeveelheid water, en slibafvoer. Het bovenstroomse gedeelte van de Serayurivier is sterk geërodeerd, en dat leidt tot een groot transport van zand en slib. Dit materiaal wordt in het benedenstroomse gebied afgezet waardoor de afvoer van de rivier bemoeilijkt wordt. Dat heeft overstromingen tot gevolg en het ondieper worden van de riviermonding. Daarmee komt de bereikbaarheid van Cilacap in gevaar, de enige grote haven aan de zuidkust van Java. Vandaar de strategische betekenis van het onderzoeksproject.

Een vierde voorbeeld is het project van de afdeling bestuurskunde van de subfaculteit Sociaal-Culturele Wetenschappen aan de VU over districtsbestuur op het platteland in Zambia. Twee staf leden worden uitgezonden om hiernaar onderzoek te doen en een lokaal team op te leiden. Het onderzoek moet uitmonden in beleidsadviezen voor de Zambiaanse overheid. Het project start in 1971 en wordt in een periode van vijf jaar uitgevoerd met de Universiteit van Zambia en het National Institute for Public Administration.

Het laatste voorbeeld is het project aan de afdeling kindergeneeskunde in het Kilimanjaro Christian Medical Centre in Tanzania. Vanaf 1972 is hier een kinderarts van de v.u. voor een aantal jaren werkzaam voor het begeleiden van co-assistenten van Oost-Afrikaanse medische faculteiten en het opleiden van specialisten in de pediatrie.

De andere projecten die de Nuffic in deze tijd steunt, hebben geen medewerkers die voor twee of meer jaren zijn uitgezonden, maar worden 205 uitgevoerd met projectbezoeken van een kortere duur. Een voorbeeld daarvan is het project van de subfaculteit Psychologie dat vanaf 1970 wordt uitgevoerd met de Universiteit Padjadjaran te Bandung. Het doel van dit project is het ontwikkelen van selectietests voor middelbare scholieren en universiteitsstudenten in Indonesië. Een ander voorbeeld is het project voor de ontwikkeling van psychologische tests voor drie Oost-Afrikaanse landen, dat vanaf 1974 door de v.u. wordt uitgevoerd met de Universiteit van Nairobi in Kenia, de Makerere Universiteit in Oeganda, en de Universiteit van Dar-es-Salaam in Tanzania. In het eerste ontwikkelingsonderzoek is drs. Nico Bleichrodt de uitvoerder; in het tweede project heeft drs. Henk van der Flier een centrale onderzoeksrol. Later, begin jaren negentig, worden beiden aan de v.u. benoemd tot hoogleraar psychologie.

Het tweede voorbeeld is het project van de subfaculteit Geologie voor geologische kartering van de Southern Highlands van Tanzania. Daarmee is basiskennis te verkrijgen voor exploratie van delfstoffen, landontginning en hydrologie. Het project start in 1971 en loopt drie jaar. Het wordt uitgevoerd samen met de Universiteit van Amsterdam en de geologische dienst van Tanzania. De analyse van de bij het veldwerk verzamelde gesteentemonsters vindt plaats in de laboratoria van de betrokken vakgroepen.

Het laatste voorbeeld in dit verband is een project voor filosofieonderwijs in Indonesië. Docenten van de v.u. en van de Universiteit Leiden geven in dit kader gastcolleges aan de Universitas Gadjah Mada. Het project start in 1971 en heeft een duur van vijf jaar.

Naast deze activiteiten staan in de jaarverslagen van bureau buitenland uit die tijd ook andere projecten, die niet door de Nuffic worden gefinancierd. Voorbeelden daarvan zijn de projecten in Kisangani/Congo en Salatiga/Indonesië, die financiële steun ontvangen van

DTH en de zending (zie hoofdstukken [6] en [7]). Andere voorbeelden zijn de contacten met enige christelijke studiecentra zoals: een theologische hogeschool te Beiroet in Libanon, en een centrum voor studie van religie en samenleving te Bangalore in India. Staffleden van het instituut voor godsdienstwetenschap van de vU zijn één of meer jaren bij deze studiecentra gedetacheerd.

206 De projecten, die de faculteiten begin jaren zeventig ondernemen in de Derde Wereld, geven een caleidoscopisch beeld te zien. Het meest voorkomende projectmodel is *stafraining in toegepast onderzoek*. Dit type project vindt plaats in één van de vakken natuurkunde, geologie, niet-westerse sociologie, bestuurskunde, of psychologie. De projectlocaties zijn zeer verschillend; meer institutionele samenhang gaat er pas komen als de Nuffic in 1977 aan het ontwikkelingsprogramma de vorm van universitaire samenwerkingsverbanden geeft.

NAAR EEN UNIVERSITAIR BELEID

Met de vroegtijdige beëindiging van het Congo-project omstreeks 1972 (zie hoofdstuk [6]) belandt de vU in een nieuwe situatie. Na het verwerken van de kater rijst de vraag, hoe de Vrije Universiteit nu te werk moet gaan. Zal zij zich richten op een centrale aanpak van ontwikkelingsprojecten, of moeten alle faculteiten op eigen houtje projecten in de Derde Wereld gaan opzetten? Het probleem is dat er nog geen scherp beeld bestaat hoe universitaire ontwikkelingssamenwerking eruit zou moeten zien. Er is geen goed kompas en er zijn nog geen instrumenten voor het kiezen van geschikte partners en het opzetten van een effectieve samenwerking.

Na de instelling in 1972 van een college van bestuur en een universiteitsraad aan de vU, groeit dan ook de behoefte aan een beleid op dat gebied. Na twee jaar wordt drs. Harry Brinkman de portefeuillehouder voor ontwikkelingssamenwerking binnen het college van bestuur. Daarmee komt er een krachtige impuls voor universitair beleid. Allereerst stelt de universiteitsraad (UR) vast waar het om moet gaan: universitaire onderwijs- en onderzoekactiviteiten die samenhangen met de doelstelling van de vU in internationaal verband. Het college van bestuur (CVB) stelt aan de UR voor om in de verdere discussies een aantal vragen aan de orde te laten komen.

Een van de punten is of de universiteit, gezien haar wetenschappelijk karakter, een specifieke rol heeft bij internationale samenwerking. Een ander punt is de mate van symmetrie in de samenwerkingsrelatie. Moet de v u samenwerken met een universitaire partner met eenzelfde wetenschappelijke capaciteit, in een symmetrische relatie? Of moet het gaan om samenwerking in een asymmetrische relatie, in een situatie waarin de v u wetenschappelijk dominant is? Anders gezegd, in hoeverre moeten internationale relaties in het teken staan van ontwikkelingssamenwerking?⁶

207

In de daaropvolgende jaren heeft de u r een serie besprekingen aan de hand van discussienota's van de commissie internationale samenwerking.⁷ Achtereenvolgens komen op de agenda: een 'interim-nota internationale samenwerking' (1975), een eerste beleidsstuk over ontwikkelingssamenwerking (1976), een stuk over samenwerking met geestverwante instellingen en organisaties (1978), en een nota over het aangaan/verbreken van relaties (1978). En als slotstuk componeert het cvb de 'beleidsnota internationale samenwerking' (1978) waarin de hoofdlijnen voor internationale samenwerking uit de discussies van de voorafgaande jaren worden samengevat. Ook dit stuk wordt door de u r aanvaard.

De beleidsnota geeft een basis voor concrete beslissingen op buitenlandgebied, die wordt gedeeld door u r en cvb. Eén van de uitgangspunten van de nota is de erkenning dat alle mensen gelijke rechten hebben op de mogelijkheden die deze wereld biedt om een menswaardig bestaan te verwerven. Ontwikkelingssamenwerking moet om die reden prioriteit hebben ten opzichte van andere vormen van internationale samenwerking.

De internationale activiteiten van de v u behoren tot de normale taak van de universiteit en dienen dus geïntegreerd te zijn in de facultaire programma's voor onderwijs en onderzoek. Bij ontwikkelingssamenwerking moet het belang van het betreffende land voorop te staan. Het gaat bij voorkeur om ontwikkelingsactiviteiten, die aan de gehele bevolking – en in het bijzonder de armsten – ten goede komen, en die de samenleving minder afhankelijk van hulp maken. In haar relaties met de partneruniversiteiten wil de v u ook niet-universitaire instanties betrekken, zoals instellingen van zending, werelddiaconaat en medefinanciering.

Bij het afwegen van de vraag of een zinvolle relatie kan worden aangegaan, is één van de criteria of de partnerinstelling de vereiste deskundigheid daarvoor in huis heeft. De relatie moet niet volledig eenzijdig zijn. Een samenwerkingsrelatie dient echter aan meer voorwaarden te voldoen. De instelling voor hoger onderwijs waarmee wordt samengewerkt moet ook een ruime mate van academische vrijheid hebben. Daarnaast moet de partneruniversiteit voldoende mogelijkheden hebben voor een kritische rol binnen de politiek-maatschappelijke context waarin zij functioneert. Als de keuze bestaat tussen een christelijke en een niet-christelijke universiteit, dan is het gestelde doel voor de samenwerking beslissend bij de partnerkeuze, en niet een eventuele voorkeur voor een verwante instelling.

De relaties met verwante instellingen krijgen in de nota aparte aandacht. De samenwerking met geestverwanten zou vooral moeten gaan over mondiale vraagstukken waarbij de toekomst van de mens en de samenleving in het geding is, en waarbij de christelijke levensbeschouwing een wezenlijke bijdrage kan leveren voor de fundamentele achtergrondvragen. Te denken valt aan de dialoog met het marxisme, de islam, de joodse godsdienst, en de bevrijdingstheologie. Maar ook de vragen van oorlog en vrede, milieuproblemen, voedsel, bevolking en schaarse hulpbronnen, en de grenzen en mogelijkheden van communicatie en gedragsbeïnvloeding. Juist bij 'het dienen van God en Zijn wereld' is het noodzakelijk dat de vu beschikt over goede relaties met instanties die hetzelfde doel beogen, zoals de Wereldraad van Kerken en andere oecumenische organisaties.

In hoeverre moet de vu bij het afwegen van een universitaire samenwerkingsrelatie ook de politieke situatie van het betreffende land beoordelen? De nota spreekt uit dat niet het regime van het land, maar de rol van de partneruniversiteit en de te ondernemen activiteiten, bij de beoordeling centraal moeten staan. Een repressief politiek klimaat zal de projectuitvoering zeker belemmeren, maar belangrijker is de vraag of de potentiële partner kans ziet de kleine marges goed te benutten. Als dat niet kan, en als de academische vrijheid grotendeels ontbreekt, dan heeft de samenwerking geen reëel perspectief. Als de vu een samenwerkingsrelatie verbreekt dan moet zij de beslissing publiek verantwoorden.

Samenwerkingsprojecten moeten gebaseerd zijn op goed uitgewerkte werkplannen en een heldere regeling van rechten en (financiële) verplichtingen voor het project en de resultaten ervan. De verantwoordelijkheden in projectverband stijgen uit boven de individuele kanten; het projectbelang is belangrijker dan de wetenschappelijke carrière van de betrokken medewerkers:

De bij het project betrokken personen zullen bereid moeten zijn het projectdoel voorrang te verlenen boven persoonlijke doeleinden (bijvoorbeeld: publiceren, promoveren, loopbaan) voorzover deze niet samenvallen met het belang van het project. Het is ook goed denkbaar dat onderzoeksbelangen niet strijdig zijn met het projectdoel, maar dan moeten de kosten van een dergelijk onderzoek op een rechtvaardige wijze verdeeld worden over het projectbudget en het budget van de betreffende vakgroep.⁸ 209

Projectbelang gaat dus vóór eigenbelang. Mede om dat te bewaken moet een facultaire projectcommissie worden ingesteld en een projectverantwoordelijke worden aangewezen. Vanuit het universitaire niveau wordt ondersteuning verleend door de centrale diensten, zoals het bureau buitenland. Nieuwe projectvoorstellen worden getoetst op de volgende criteria:

- de urgentie van het project voor het doel van een leefbare wereld voor allen;
- de behoefte aan ondersteuning van de zijde van de instelling in het ontwikkelingsland;
- de beschikbare deskundigheid en ervaring binnen de vU;
- de wens van de partneruniversiteit om met de vU samen te werken.

Het college van bestuur moet de institutionele aspecten van de ontwikkelingssamenwerking behartigen.

BETEKENIS EN KARAKTER

In de 'beleidsnota internationale samenwerking' heeft de vU haar uitgangspunten vastgelegd om samenwerkingsrelaties met universiteiten in ontwikkelingslanden aan te gaan. Hoe kijken vU-stafleden die bij de beleidsdiscussies betrokken waren, erop terug?

210 Dr. Gerard Dulfer, lange tijd plv. hoofd van de Dienst Ontwikkelingssamenwerking, onderstreept het belang van de exercitie. "Met de beleidsnota heeft de universiteit zich voor een lange periode gecommitteerd met een goed uitgewerkte visie op ontwikkelingsprojecten", zegt hij, in een interview vlak voor zijn overlijden in 2003. "Mede om die reden is er in de universiteit een bereidheid gekomen om personeelsplaatsen beschikbaar te stellen voor werk op dat gebied. Zelfs onder de zware bezuinigingen van de jaren tachtig heeft de universiteitsraad volledig meegewerkt aan het zoveel mogelijk veiligstellen van de ontwikkelingssamenwerking."⁹

In hoeverre heeft het internationale beleid van de vU een specifiek karakter? Prof. Goudzwaard heeft een belangrijke stem gehad in de ontwikkeling van het beleid; hij kan die vraag het beste beantwoorden. "De doelstelling van de Vrije Universiteit gaat over dienstbaarheid aan *God* en zijn *wereld*. Het eerste aandachtspunt houdt in ieder geval een relativering in van het eigenbelang; ook in onderwijs en onderzoek staat de dienstbaarheid voorop. Het tweede aandachtspunt betekent onder meer dat de vU haar aandacht moet richten op wereldproblemen, zoals armoede, milieuvraagstukken, rassendiscriminatie, oorlog en vrede", aldus Goudzwaard. Die opstelling van dienstbaarheid is nogal uitzonderlijk, zegt hij. "In de samenleving en de politiek is er veelal een blind vertrouwen dat het nastreven van eigenbelang tot de beste uitkomst leidt, en niet zozeer dienstbaarheid."

Goudzwaard deelt de kritiek van de sociaal filosoof Habermas, dat de heersende politiek-economische systemen de mensen in toenemende mate aanzetten tot beperkte, rationele doelen. Daarmee wordt afbreuk gedaan aan de menselijke waarde. "Bij alle professionalisering van de ontwikkelingssamenwerking moet je ervoor waken dat je de eigenheid van de leefwereld respecteert", zegt Goudzwaard. "De vU moet een open oog houden voor de noden van ontwikkelingslanden en daaraan dienstbaar willen zijn, zoveel mogelijk in contact met hun cultuur. De Vrije Universiteit moet bestaande financieringsmogelijkheden gebruiken om te kunnen assisteren bij datgene wat de partneruniversiteit zelf het meest nodig vindt." Die belangeloosheid is karakteristiek voor het ontwikkelingsbeleid van de vU.¹⁰

DE EERSTE SAMENWERKINGSVERBANDEN

De eerste samenwerkingsverbanden die de universiteitsraad aan de hand van de nieuwe beleidsnota in 1978 goedkeurt, zijn de overeenkomsten met de UBLS (de regionale universiteit van Botswana, Lesotho en Swaziland) en met de Universitas Gadjah Mada (UGM) te Yogyakarta in Indonesië. Welke projecten zijn in deze overeenkomsten opgenomen?

211

De projecten aan de universiteit UBLS spelen zich af op drie gebieden: 'basic science', geologie en milieuwetenschappen, en toegepast sociaal-wetenschappelijk onderzoek (zie hoofdstuk [8]). De VU is de voornaamste uitvoerder van het samenwerkingsverband; bij een enkel project zijn andere instellingen betrokken (Universiteit Utrecht, Hogeschool Larenstein).

Het eerste samenwerkingsgebied, 'basic science', hangt samen met het gebrekkige niveau van het middelbaar onderwijs in de exacte vakken. De eerste aanpak van dat probleem is een brugcursus om schoolverlaters tot het universitaire ingangsniveau te brengen. Dat gebeurt met intensief onderwijs in alle exacte vakken, gericht op de essentiële begrippen, met veel practica en zelfwerkzaamheid, en instructie in Engelse taal- en studievvaardigheden. De tweede aanpak richt zich meer direct op de verbetering van het middelbaar onderwijs en betreft projecten voor bij- en nascholing van bètaleraren. In plaats van een brugcursus met een duur van vier tot zeven maanden, kan de eerste aanpak ook de vorm hebben van een basistraining aan de bètastudenten van de universiteit, in het eerste semester of gedurende het gehele eerste jaar. Het gebied 'basic science' kent dus twee projectmodellen: *brugcursus of basisjaar in de exacte vakken*, en *bijscholing van bètaleraren*.

In alle drie landen vindt een *brugcursus* in de exacte vakken plaats, met daarnaast ook aandacht voor Engels, studievvaardigheden en beroepsoriëntatie. In Botswana leidt de cursus alleen op voor de exacte faculteit en de bètalerarenopleiding van de universiteit. In Swaziland en in Lesotho leiden de cursussen bovendien op voor niet-universitaire onderwijsinstellingen: tweedegraadslerarenopleiding, technisch onderwijs en landbouwonderwijs. Swaziland heeft de cursus vanaf het begin gezien als een tijdelijke oplossing, die bij een verbetering van het middelbaar onderwijs niet langer nodig zou zijn. Na acht jaar

wordt het programma om die reden verkort van zeven naar vier maanden, en na twaalf jaar wordt de cursus opgeheven.

212 De brugcursus in Botswana groeit wat aantal studenten betreft razend snel, van 120 bij de start, naar 400 in het jaar 1992 als de vu-betrokkenheid tot een einde komt. Hoewel de cursus op dat moment nog steeds het eeuwige leven lijkt te hebben, wordt het programma in 1995 toch beëindigd, omdat de examenresultaten van het middelbaar onderwijs inmiddels voldoende verbeterd zijn. De brugcursus in Lesotho (voor 100-150 studenten) hanteert een apart selectiemodel: schoolverlaters met goede testresultaten hebben directe toegang tot de exacte faculteit; de cursus is meer bedoeld voor het tweede echelon: de schoolverlaters met slechtere resultaten. Met dit directe toegangsmodel is goed te onderzoeken of de tweede kans die de brugcursus biedt, iets oplevert. Kunnen schoolverlaters, die zich formeel niet voor de universiteit kwalificeren, voldoende worden bijgespijkerd? Hoe goed zijn de resultaten van de studenten, die na de cursus voor de exacte faculteit worden aanbevolen, aan het eind van het eerste universitaire jaar? Onderzoek wijst uit dat het tweede echelon het dan beter doet dan de schoolverlaters die geen cursus nodig hadden. Conclusie: het bieden van een goede tweede kans levert inderdaad extra studenten op.¹¹

De *bijscholing* van bètaleraren komt in alle drie landen iets later op gang dan de brugcursussen; het eerst in Swaziland (1979) en het laatst in Botswana (1988). De eerste stafleden van de bijscholingsprojecten hadden daarvóór in een brugcursus in zuidelijk Afrika gewerkt. Hoe het bijscholen van leraren het beste kon worden vormgegeven, dat moesten de vu en de projectmedewerkers nog leren. Belangrijk voor het professionaliseren van het bijscholingswerk zijn de contacten die eind jaren tachtig op gang komen met de afdeling Toegepaste Onderwijskunde van de Universiteit Twente (ut). Een mijlpaal is de door de vu en de ut georganiseerde conferentie in 1995 te Windhoek in Namibië, waar deskundigen met een internationale reputatie het bijscholen van leraren in een breder wetenschappelijk perspectief plaatsen. Lerarenopleiders uit elf landen in zuidelijk Afrika wonen deze conferentie bij.¹²

Eind jaren tachtig komt uit het aandachtsgebied 'basic science' een nieuw soort project voort: het *ICT-model*, waarin informatie- en communicatietechnologie wordt ingezet voor problemen van onderwijs en

universitaire organisatie. In 1988 begint zo'n type project in Swaziland en in 1993 in Lesotho.

Onder het *tweede* samenwerkingsgebied vallen twee v u-projecten. Het eerste project is van het type *faculteitsopbouw*. Het betreft steun aan de afdeling geologie in Botswana, voor het opzetten van een bacheloropleiding minerale exploitatie en hydrogeologie, en voor het trainen van staffleden.¹³ Het tweede project vindt in Lesotho plaats en betreft onderzoekstraining op het gebied van fysische geografie. 213

Onder het *derde* samenwerkingsgebied vallen drie v u-projecten: onderzoek naar milieu en ontwikkeling in Botswana, een project rond districtplanning en rurale ontwikkeling in Lesotho, en een sociaal-economisch onderzoek naar rurale ontwikkeling in Swaziland.

De meeste uitgezonden v u-medewerkers in de Boleswa-landen zijn werkzaam in de 'basic science'-projecten. Eind jaren tachtig bedraagt het aantal uitgezonden op dit gebied circa twintig, versus zes op de andere twee samenwerkingsgebieden bij elkaar. En dan zijn daarbij nog niet eens de Nederlandse student-assistenten meegeteld, die vanaf 1981 voor een periode van zeven maanden naar elke brugcursus worden uitgezonden; dat zijn er tenminste zes per jaar.

In 1993 wordt het UBLs-samenwerkingsverband geëvalueerd door de Inspectie Ontwikkelingssamenwerking te Velde (IOV). Het rapport spreekt van een grote inzet van de Nederlandse medewerkers. De 'basic science'-projecten krijgen een goede beoordeling in termen van lokale capaciteitsopbouw en duurzaamheid; de projecten op de andere twee gebieden krijgen een minder goede of matige beoordeling. Het sociaal-wetenschappelijk onderzoek genoot bij de partneruniversiteiten geen hoge prioriteit en werd vooral gestuurd door Nederlandse inzichten, aldus het rapport.¹⁴

Aan het samenwerkingsverband met de Universitas Gadjah Mada nemen drie Nederlandse instellingen deel: de v u (die ook de coördinatie behartigt), de Universiteit van Utrecht en de Landbouw Hogeschool Wageningen. De UGM is in 1949 als universiteit van de revolutie opgericht. Zij behoort tot de vijf beste Indonesische staatsuniversiteiten, en heeft een centrale functie bij het onderwijs in Midden-Java. Eind jaren zeventig is het aantal studenten rond 15.000 en bestaat de academische staf uit circa 1.000 medewerkers. Het samenwerkings-

verband is gericht op twee hoofdgebieden: 'training en toegepast onderzoek in de exacte vakken', en 'geïntegreerde rurale ontwikkeling'.¹⁵ Het programma is bescheiden vergeleken met de UBLS-samenwerking; het totaal aantal VU-medewerkers in de projecten aan de UGM blijft beperkt tot circa zes.

214 Onder het *eerste* hoofdgebied valt het natuurkundeproject dat de VU in 1971 had gestart. De onderzoekstraining in dit project heeft zich inmiddels verbreed. Niet alleen meer aandacht voor kernfysica, maar ook geofysisch veldwerk op de hellingen van de Kelud, een actieve vulkaan in Oost-Java. Staffleden meten de temperatuur van het kratermeer om eventuele vulkaanuitbarstingen te kunnen voorspellen. Toegepast onderzoek dat hen sterk motiveert.¹⁶ Medio jaren tachtig start een nieuw VU-project: training op het gebied van farmacie. De bedoeling van dit project is om een centrum op te zetten voor opleidingen op het gebied van onderzoek naar de werking van geneesmiddelen. Andere projecten op dit hoofdgebied: bijscholingscursussen natuurkunde voor staf van andere Indonesische universiteiten (een project van de Universiteit Twente), en een scheikundeproject (Utrecht).

Onder het *tweede* hoofdgebied valt het Serayudal-project (aardwetenschappen) waarmee de VU in 1973 begon. Bovendien start een nieuw VU-project: 'rurale gezondheid en ontwikkeling. Hiervoor worden twee stafleden uitgezonden, een antropoloog en een sociaal-geneeskundige. Het gaat in dit project om sociaal-medisch leeronderzoek met aandacht voor alternatieve vormen van primaire gezondheidszorg, en staftraining. Andere projecten onder het tweede hoofdgebied: bosbouw en natuurbeheer (Wageningen), en een sociaal-economisch project (Utrecht).

Ten slotte gaat de VU een samenwerkingsrelatie (buiten het Nuffic-kader) aan met de christelijke universiteit Satya Wacana. Daarbij zijn er vier aandachtsgebieden: bètalararenopleiding, economie, biologie, en ontwikkelingsstudies (zie hoofdstuk [7]).

Alle drie samenwerkingsverbanden moeten door de universiteitsraad worden beoordeeld aan de hand van de beleidsnota internationale samenwerking. De discussies kunnen moeilijk gaan over vakinhoudelijke aspecten van de afzonderlijke projecten. De aandacht van de UR richt zich dan ook meer op het karakter van de samenwerking en vooral op de politieke context.

Hoe verlopen de besprekingen in de universiteitsraad? Een voorbeeld uit de UR-vergadering van 20 juni 1978 waarin de samenwerking met Botswana, Lesotho en Swaziland aan de orde komt. De studentenfractie van de Progressieve Kiesvereniging (PKV) deelt het uitgangspunt dat de samenwerking gericht moet zijn op de emancipatie van de zwarte bevolking. Maar de fractie heeft haar bedenkingen bij het programma: 'Legt de VU met haar projecten niet de westerse ideologie op aan deze landen? Zijn ze niet met handen en voeten gebonden aan Zuid-Afrika? Kan het samenwerkingsverband geen nare bijwerking krijgen, zoals bijvoorbeeld het in kaart brengen van Botswana waardoor de vluchtwegen vanuit Zuid-Afrika bekend zullen worden?' De PKV zegt, dat zij met de verstrekte gegevens geen beoordeling kan maken. De voorzitter van de stuurgroep Zuidelijk Afrika (Drenth) reageert. Er is geen enkel project denkbaar, zegt hij, dat niet een negatief neveneffect zou kunnen hebben. Maar het voorgestelde programma is juist gericht op de eigen ontwikkeling van de landen. Als voorbeeld noemt hij het geologieproject in Botswana. Daarmee wordt midden- en hoger kader opgeleid om tegenweer te bieden aan geologen die verbonden zijn aan buitenlandse exploitatiemaatschappijen. Ten slotte besluit de UR om de samenwerkingsovereenkomst goed te keuren – 26 stemmen voor en acht blanco.¹⁷ 215

De samenwerking met de UGM roept scherper verzet op in dezelfde UR-vergadering. De PKV stelt dat de overeenkomst voorbijgaat aan de werkelijke problemen in Indonesië: de politieke gevangenen, de hongersnood, en het militaire ingrijpen op de universiteit. Hoe speelt de universitaire samenwerking daarop in? 'Er wordt niet ingegaan op Indonesische wetenschappers die gevangen zitten en die veelal het werk van de uitgezonden Nederlanders kunnen overnemen'. En, zegt de PKV: 'De Universitas Gadjah Mada maakt als grote staatsuniversiteit deel uit van de structuren die het systeem in Indonesië in stand houden. Zij kan zodoende nooit een rol spelen in een samenwerkingsovereenkomst die ten goede zou moeten komen aan de armste lagen van de bevolking.' De voorzitter van de commissie internationale samenwerking (Goudzwaard) reageert hierop. 'De politieke context en de situatie in Indonesië is binnen de commissie uitgebreid aan de orde gekomen', zegt hij. 'Maar de commissie heeft vooral gekeken in

hoeverre de politieke situatie de projecten kan bedreigen. Dat is een redenering vanuit de microsituatie; terwijl de PKV-fractie een andere richting volgt, en vooral de macrosituatie beoordeelt.' Overigens tekent Goudzwaard aan dat een continue bezinning over de gevolgen van de politieke situatie geboden blijft. Ten slotte besluit de UR de samenwerkingsovereenkomst met de UGM goed te keuren, 24 stemmen voor, acht tegen en één blanco.¹⁸

216 Maar ook in de volgende jaren blijven de studenten kritisch tegenover samenwerking met Indonesië. Medio 1979 komt aan de Vrije Universiteit een werkgroep-Indonesië tot stand, die zich gaat verdiepen in de achtergronden, de doelstellingen en de uitvoering van de drie VU projecten (natuurkunde, geologie, gezondheidszorg) aan de UGM. Eén van de leden, Gerrit Jongkind, wijdt zijn doctoraal-scriptie sociale geografie aan het onderwerp. Mede op basis van deze studie brengt de werkgroep een gedetailleerd rapport uit waarin veel 'belastend materiaal' zou staan.¹⁹

Er verschijnen artikelen over deze kwestie in de landelijke pers. 'Hulp VU bestempeld als steun aan regime Soeharto', schrijft *NRC Handelsblad* (22 maart 1980) op basis van een verklaring van de studentenraad, de PKV en de werkgroep-Indonesië.

Deskundigen van de VU werken al jaren in een streek, waar zij adviezen geven over en onderzoek doen naar voortdurende overstromingen en de gezondheidstoestand van de bevolking. De gegevens over het onderzoek zijn geheim maar worden wel ter beschikking gesteld van de Indonesische autoriteiten, zeggen de critici. De activiteiten van de VU in Midden-Java leiden onder meer tot adviezen aan het bewind hoe de bevolking ertoe kan worden gebracht zich te schikken in grote ontwikkelingsprojecten die de bevolking niet ten goede komen, aldus de verklaring [...] De critici hebben verder bezwaren tegen het feit, dat natuurkundigen van de VU Indonesische collega's kennis hebben bijgebracht over atoomfysica ten behoeve van de bouw van kerncentrales.²⁰

VU-subfaculteiten geven hierop persberichten uit en stafleden houden interviews met *Ad Valvas* om de onjuistheden van het werkgroeprapport aan te geven. Kernfysica is als vakgebied alleen gekozen om de UGM-staf de kunst van het experimenteren te leren; het natuurkunde-project heeft niets met kernenergie te maken, laat staan met een In-

donesische atoombom – allemaal apekool. De staf van het project over gezondheidszorg is altijd open én kritisch geweest ten aanzien van de rurale problemen, van geheimzinnigheid is geen sprake. En het geologieproject rond het Serayudal is niet gestart om de haven van Cilacap een militaire functie te kunnen geven. Maar het duurt nog vele weken voordat de deining aan de vU is weggeëbd.²¹

Ondanks de kritische discussies over Indonesië die in de UR plaatsvinden, heeft de vU zich nooit uit de samenwerking met de UGM teruggetrokken. De projecten kwamen pas tot stilstand toen de Indonesische regering in 1992 om politieke redenen besloot om de ontwikkelingshulp van Nederland niet langer toe te laten.

217

De UR is eind jaren zeventig niet alleen kritisch over samenwerking met Indonesië, maar vraagt ook om meer aandacht voor Latijns-Amerika. De gedachten gaan vooral in de richting van Nicaragua als de Sandinisten daar in 1979 de macht hebben overgenomen. Ruerd Ruben van de progressieve studentenfractie brengt in dat verband naar voren dat de marges om in Nicaragua te werken groter zijn dan in Indonesië. Medio 1979 neemt de UR een motie aan, die uitspreekt dat de vU behoort bij te dragen aan de stabilisering en verdere opbouw van het nieuwe Nicaragua. Daarbij geeft de raad tevens steun aan de oprichting van een initiatiefcomité 'vU voor Nicaragua'.²²

Het college van bestuur neemt hierbij een afwachtende houding aan. Aan de vU is weinig expertise op het gebied van Latijns-Amerika. Ook is het de vraag of hoger onderwijs wel een prioriteit is in Nicaragua. Het belangrijkste bezwaar van het college is echter dat er door de omvangrijke verplichtingen die voor de bestaande samenwerkingsverbanden zijn aangegaan, geen capaciteit meer is voor een nieuwe voortrekkersrol.

Maar de studentenorganisaties aan de vU blijven niet stil zitten. De inzamelingsactie 'vU voor Nicaragua' brengt zo'n 1200 studenten op de been en levert ruim 70.000 gulden op, onder andere bestemd voor ondersteuning van de alfabetiseringscampagne in Nicaragua. Een deel van het geld wordt echter gebruikt voor een oriëntatiebezoek aan Nicaragua, in maart 1980. Het bezoek van de verkenner (vU-econoom drs. Jan de Groot) is een succes. Hij wordt met open armen ontvangen in een nog chaotisch Nicaragua. Steun voor het hoger onderwijs is wel degelijk een prioriteit, en er zijn mogelijkheden voor vU-samenwer-

king met de nationale universiteit, bijvoorbeeld op het gebied van de landbouweconomie.²³

218 De grote manifestatie ter afsluiting van de actie van het initiatiefcomité eindigt met een oproep aan het college van bestuur om stappen te nemen in de richting van structurele samenwerking met Nicaragua. In antwoord daarop komt het college van bestuur met een nota 'vU-beleid Latijns-Amerika'. Daarin wordt bepleit om vooral de contacten met geestverwante instellingen, zoals de theologische hogeschool ISEDET in Argentinië, te versterken. Maar de UR stemt in de vergadering van juni 1980 voor 'een ruimere formulering van het eigen Latijns-Amerikabeleid'. Ook betoogt dr. Piet Born, van de commissie buitenlandbeleid, dat het college van bestuur actiever moet zijn bij het zoeken naar mogelijkheden voor samenwerking met Nicaragua. Ten slotte besluit de UR unaniem voor 'een nadere uitwerking en vormgeving van mogelijke vU-samenwerking met instellingen in Nicaragua', en bovendien 'een oriëntatie op Latijns-Amerika die bestuurlijk en ambtelijk op centraal niveau vorm wordt gegeven'.²⁴ Initiatieven van de UR naar aanleiding van actuele politieke ontwikkelingen, blijken dus te kunnen leiden tot nieuwe oriëntaties in het universitaire ontwikkelingsbeleid.

LATIJS-AMERIKA

In augustus 1980 gaat een vU-delegatie naar Nicaragua voor de verdere uitwerking van een project. Drie economen met ervaring in Latijns-Amerika nemen eraan deel: prof. Hans Linnemann, drs. Bram van Noord en drs. Jan de Groot.²⁵ Zo komt er contact tot stand met de nationale universiteit in Nicaragua voor steun op het gebied van landbouweconomie. Eind 1981 gaat de ontwikkelingseconoom drs. Ruurd Ruben aan deze universiteit werken als suppletiedeskundige op dat gebied; zijn echtgenote, drs. Ineke Bakker, wordt door de gereformeerde zending uitgezonden als theologisch docente bij het Baptistenseminarie in Nicaragua.

Bij afdeling landbouweconomie van de UNAN, de nationale universiteit van Nicaragua, zijn eind 1981 bijna alle ervaren docenten vertrokken – naar het ministerie van planning of naar het buitenland. Het onderwijs moet in die tijd worden verzorgd door student-assisten-

ten. In het kader van het vU-project krijgen zij een voortgezette opleiding. In de loop der jaren hebben de meesten van hen een mastergraad behaald en enkelen zijn gepromoveerd, aan universiteiten in Mexico, Cuba en Brazilië. De allereerste student-assistent, Gustavo Siles, is later (anno 2004) academisch vice-rector van de UNAN.²⁶

Vanaf 1984 gaan de stafontwikkeling en de curriculumverbetering die Ruben had opgestart, deel uitmaken van een nieuw interuniversitair samenwerkingsprogramma van de Nuffic. Het project krijgt steun van de vakgroep van Linnemann, en De Groot wordt projectverantwoordelijke. Het onderzoek richt zich op thema's als landhervorming, rol van coöperaties, en ontwikkeling van agrarische bedrijfssystemen. De activiteiten leiden tot veel conferentiepapers en publicaties, vooral in Latijns-Amerika. Het project wordt in 1996 afgesloten; in totaal hebben dan zeven Nederlandse deskundigen aan de universiteit gewerkt. Maar de vU-relatie met de afdeling landbouweconomie van de UNAN is blijven bestaan.²⁷ 219

Ook de samenwerking van de theologische faculteit met het Baptistenseminarie in Nicaragua ontwikkelt zich voorspoedig. Theologiestudenten van de vU lopen er stage, en Ineke Bakker schrijft vanuit Managua haar maandelijkse column 'En de groeten van Sandino' in *vU-magazine*.

In 1989 vertrekt Ruben met zijn vrouw naar Costa Rica. Daar zet hij een kantoortje op voor onderzoekstages van studenten ontwikkelings- en agrarische economie. Op voorstel van Linnemann wordt het een stichting, waarvoor zijn vakgroep het oprichtingskapitaal verschaft. Zo ontstaat het CDR, de Spaanse afkorting voor 'centrum voor rurale ontwikkeling'. Het centrum doet contractonderzoek en adviesverlening voor rurale ontwikkelingsprojecten in de gehele regio. "Vooral op de terreinen van ruraal krediet en duurzame landbouw heeft de stichting een sterke positie opgebouwd", concludeert Ruben in een interview in 2004. "De organisatie heeft nu vijf medewerkers, een eigen kantoorpand en een goed ontwikkeld netwerk. In de regio Midden-Amerika heeft de vU hiermee een goede naam verkregen."²⁸ Vanaf 1998 raakt de Vrije Universiteit bovendien betrokken bij activiteiten in Costa Rica op het gebied van ICT en universitair management, in de vorm van een deelproject van een ontwikkelingsprogramma van de Universiteit van Tilburg.

Ten slotte is de vU vanaf 1995 ook in Bolivia aan het werk, in een ICT-project dat bekend staat onder de naam INCAS. Hierin wordt onder meer gewerkt aan nieuwe student- en personeelsinformatiesystemen van de Universidad Mayor de San Simón. Een van de activiteiten is ook de installatie van een fiberoptisch netwerk op de campus. Het project krijgt grote waardering, zoals ook blijkt uit het eredoctoraat dat de universiteit in 2000 toekent aan dr. Gerard Dulfer, de projectverantwoordelijke vanuit de vU. Het INCAS-project wordt ten slotte in 2004 afgesloten.²⁹

Steve Cranko heeft als staf lid van de vU meer dan drie jaar in Bolivia gewerkt. In een interview in 2004 kijkt hij met gemengde gevoelens op die tijd terug: "Hoewel ik INCAS als een succesvol project beschouw, denk ik toch ook dat het niet bestand was tegen de problemen die inherent zijn aan de Latijns-Amerikaanse maatschappij. Het project had bijvoorbeeld een aantal elementen waarbij de controle op eerlijkheid was ingebakken. De gevormde centrale eenheid voor informatievoorziening was om die reden onafhankelijk gemaakt van de financiële afdeling, van personeelszaken en van academische zaken. Deze beslissing bleef echter een betwist punt. Uiteindelijk werd de eenheid toch onder financiën geplaatst. Aanvankelijk had het project veel 'impact' op machtsmisbruik en corruptie, maar al gauw werden er wegen gezocht om dat teniet te doen. Het creëren van een nieuwe maatschappelijke orde en van nieuwe opgeleiden zal de komende decennia een uitdaging blijven."

Een veelzeggend verhaal. Hoe het beschikbaar komen van informatie een soort cultuurverandering kan betekenen. En hoe de institutionele positie van een project het uiteindelijke succes ervan bepaalt, ondanks alle inzet van de projectstaf.

AFRIKA

In Afrika breidt het aantal vU-projecten zich in de loop der jaren stormachtig uit. De geografische kaart op de volgende bladzijde laat de plaatsen zien waar de projecten zijn uitgevoerd. Het betreft de partneruniversiteiten waar vU-stafleden gewerkt hebben die voor een langere periode werden uitgezonden. De eerste locatie is Kisangani, waar van 1967 tot 1973 stafleden van de vU werkzaam zijn geweest aan de Uni-

De Universidad Mayor de San Simon (UMSS) te Cochabamba in Bolivia verleent in 2000 een eredoctoraat aan dr. Gerard Dulfer (midden vooraan, met bril, en glas in de hand) wegens zijn verdiensten voor deze universiteit als vU-verantwoordelijke voor het INCAS-project. *Fotodienst UMSS.*

versité Libre du Congo. Nadat de uitwisselingsovereenkomst uit 1958 met de universiteit van Potchefstroom is opgezegd, starten er vU-projecten aan de universiteiten in Botswana (1977), Swaziland (1978), en Lesotho (1980). Daarna volgen er binnen enkele jaren meer vU-projecten in de regio zuidelijk Afrika, het zijn vooral projecten van het 'basic science'-model.

222 Een universitaire *basis cursus* in de exacte vakken start in Mozambique (1985), in Zuid-Afrika/Pietersburg (1992), in Zambia (1995), en in Zuid-Afrika /Pretoria (2000). De opzet van de basis cursus varieert. Aan de Eduardo Mondlane universiteit in Mozambique gaat het om het eerste semester van het eerste jaar voor studenten in de exacte wetenschappen, aanvankelijk ook voor studenten (dier)geneeskunde en studenten techniek en landbouwkunde. Gezien het grote aantal studenten (rond 400) zijn er in sommige jaren meer dan tien projectmedewerkers bij de cursus betrokken. De vU-steun wordt na twaalf jaar afgebouwd.

Een ander voorbeeld is het basisjaar aan de Universiteit van het Noorden in Pietersburg, Zuid-Afrika; een zogeheten 'historically black university'. Zodra de periode van apartheid rond 1990 beëindigd is en er een nieuw Zuid-Afrika op gang komt, gaat de vU als eerste Nederlandse universiteit een samenwerkingsproject vormgeven aan de universiteit waarvan Nelson Mandela de *chancellor* is. Het basisjaar van de Universiteit van het Noorden is een voorbereiding op het eerste jaar voor exacte wetenschappen, gezondheidswetenschappen en landbouwkunde. Honderd plaatsen zijn bestemd voor studenten die onvoldoende voor deze studies gekwalificeerd; vijftig plaatsen voor degenen die wel gekwalificeerd zijn, maar een extra training willen. Dit project wordt vanaf 1992 uitgevoerd door vijf vU-projectmedewerkers, gefinancierd met Europees geld (EOF), in samenwerking met vijf 'counterparts' – daarvoor vrijgestelde stafleden van de lokale universiteit. Ook voor dit project is selectie van geschikte schoolverlaters van essentieel belang. De ontwikkeling van geschikte instrumenten voor deze selectie werd om die reden het onderwerp van een proefschrift aan de vU.³⁰ Het project is succesvol en krijgt een goede evaluatie. Onderzoeken naar de latere prestaties van voormalige basisjaarstudenten, zogeheten 'tracer studies', leveren interessante resultaten op. De groep niet-gekwaliificeerde schoolverlaters doet het na het basisjaar beter in het eerste jaar van de universiteit dan formeel gekwali-

Kaart van Afrika met de plaatsen van partnerinstellingen waar v.u.-medewerkers gedurende een aantal jaren in projecten werkzaam zijn geweest. De locaties zijn genummerd in chronologische volgorde, oplopend met het aanvangsjaar van de samenwerking. De eerste samenwerking, met de Université Libre du Congo in Kisangani, begon in 1967. Het laatste project is een samenwerking van de v.u. met het ministerie van onderwijs te Addis Abeba in Ethiopië, waarheen eind 2004 een v.u.-medewerker werd uitgezonden. Kaart: Geoscan.

ficeerden zonder basisjaar. De steun van het project helpt dus overtuigend.³¹

224 Helaas kan de vu na zes jaar geen financiering meer krijgen. Het aanbestedingsmodel van het Europees Ontwikkelingsfonds schijnt te eisen dat een andere projectuitvoerder aan de beurt moet komen. Het vu-team moet zodoende het project overdragen aan een Fins team. Maar de Finse deskundigen worden door de Universiteit van het Noorden na twee jaar al terzijde geschoven, ondanks het Europese geld dat in het spel is. De lokale staf geeft er de voorkeur aan om het voortaan zelf te doen. Dat laat wel zien dat de training van de 'counterparts' het nodige zelfvertrouwen heeft opgeleverd.

Projecten gericht op *bijtscholing* van bètaleraren gaan van start in Zimbabwe (1984), Malawi (1990), Namibië (1991), en Tanzania (1995). Om een voorbeeld te geven, het project in Zimbabwe heeft als doel het opleiden van tweedegraadsleraren tot leraren met een eerste-graadsbevoegdheid. Het vervolgproject, dat tot 2000 loopt, richt zich op de nascholing van 'A-level'-leraren. Het zesjarige project in Namibië, een ander voorbeeld van bij- en nascholing, hangt samen met de invoering van nieuwe leerplannen. In dat verband vinden allerlei activiteiten plaats, variërend van workshops voor het maken van examen-vragen met de nieuwe leerstof, tot ontwikkelingsonderzoek naar voorbeeldlesmateriaal.

Na dit overzicht van het 'basic science'-gebied belichten we enige projecten op andere gebieden. Het onderzoeksproject naar integratie van vluchtelingen in Soedan, uit het midden van de jaren tachtig, komt hierbij als eerste voor het voetlicht. Wat is de aard en de achtergrond van dit onderzoek? De vu had bij haar eeuwfeest in 1980 aandacht gegeven aan de problematiek van vluchtelingen. Er kwam in dat jaar een voorbereidend jaar voor vluchtelingstudenten, en bovendien werd een onderzoek opgezet naar de integratie van vluchtelingen in een rurale en urbane context, met veldwerk in Soedan. In dat land zaten in die tijd honderdduizenden vluchtelingen (afkomstig uit Ethiopië en Eritrea), en in de regio Kassala maakten zij zelfs twintig procent van de bevolking uit. De algemene onderzoeksvraag betrof de lokale integratie van vluchtelingen in de Derde Wereld: Waar integreren vluchtelingen gemakkelijker? Is het gewenst om hen in speciale nederzettingen te laten vestigen? Of is het beter om hen in bestaande steden of dor-

pen op te nemen? De conclusie van het onderzoek was, dat de vluchtelingen, die temidden van de bevolking leefden, het economisch niet slechter hadden dan in de kampen.

Kort na de afronding van dit onderzoek krijgt de VU in 1985 de gelegenheid om met een forse subsidie uit het onderzoeksprogramma van DGIS een uitgebreider vervolgonderzoek te doen. Het project betreft de universiteit van Khartoem bij de uitvoering van het onderzoek en heeft daarmee ook een trainingscomponent. De onderzoeksvraag gaat over de economische gevolgen van de instroom van vluchtelingen voor de lokale bevolking. Twee uitgezonden VU-onderzoekers werken in het project samen met twee lokale onderzoekers en met twee stafleden van de universiteit van Khartoem. 225

De eindconclusie van het vervolgonderzoek is, dat de vluchtelingen in de regio Kassala eerder positieve dan negatieve effecten op de regionale economie hebben gehad – vooral vanwege het tekort aan arbeidskrachten in de landbouw. Eén van de aanbevelingen is om de kampen geleidelijk af te bouwen, en de vluchtelingenhulp zodanig te besteden dat ze vooral aan de armsten ten goede zou komen, zonder onderscheid te maken tussen vluchtelingen en lokale bevolking. Dr. Tom Kuhlman, die één van de onderzoekers was, kijkt in een interview op het project terug. “De conclusie van het onderzoek was verrassend, voor mijzelf, maar ook voor de betrokken kamporganisatie. Bureaucraten denken immers dat zij de samenleving beter kunnen inrichten, maar het resultaat daarvan wordt meestal slechter dan wanneer de mensen het zelf doen.”³²

Na dit wat uitvoeriger gedeelte over het vluchtelingenonderzoek, volgt nu een kortere aanduiding van de overige projecten. In Zimbabwe komt in 1988 een geologieproject voor onderzoekstraining op het gebied van mineralogie, met een projectduur van twaalf jaar. En in Tanzania start in 1998 een geologieproject op het gebied van curriculumontwikkeling en onderzoek, met een projectduur van zes jaar. Daarnaast komen er in de jaren negentig projecten op het gebied van ICT en universitair management in Zuid-Afrika (Universiteit van het Noorden) en in Zambia. Het laatste project, dat eind 2004 in Ethiopië wordt opgestart, gaat speciale centra aan de universiteiten inrichten om de kwaliteit van het hoger onderwijs te verbeteren. Begin 2005 is dit nog het enige project waarin een door de VU uitgezonden medewerker werkzaam is.

226 Naast de eerdergenoemde projecten, zijn er ook programma's waarbij vU-medewerkers korte bezoeken afleggen voor overleg en advies, en dus niet voor een langere periode worden uitgezonden. Een voorbeeld daarvan is het project aan de universiteit van Zimbabwe, waarbij de Faculteit Biologie aan de vU in de jaren rond 1990 steun geeft aan een masterprogramma in biotechnologie. Een ander voorbeeld is het regionale programma 'Indigenous soil and water conservation in Africa', waarmee vU-staffleden ontwikkelingen in Afrika op gang brengen op het gebied van rurale bronnen van bestaan en milieubeheer (zie het verhaal van drs. Chris Reij in hoofdstuk[11]).

vU-projecten in Afrika zijn er gewoon te veel om in detail te kunnen beschrijven; ze zijn hier zelfs niet allemaal vermeld. Dat de projecten waardering krijgen is bijvoorbeeld af te lezen uit het eredoctoraat, dat de Universiteit van Swaziland in 1994 verleent aan de voorzitter van het college van bestuur aan de vU, drs. Harry Brinkman. De overwegingen die daarbij worden genoemd, verwijzen naar zijn buitengewone leiderschap en zijn uitstekende bijdrage aan internationale samenwerking en bevordering van het onderwijs in Swaziland en zuidelijk Afrika. Een hommage aan de persoon van Brinkman, maar ook een compliment voor het tot stand gebrachte vU-projectenpakket in Afrika.

AZIË

Naast de reeds genoemde projecten in Pakistan en Indonesië komen er ook andere vU-activiteiten in Azië op gang. Medio jaren zeventig start de medische faculteit een revalidatie-project voor de slachtoffers van de oorlog in Vietnam. De activiteiten richten zich onder meer op het ontwerpen van een aangepaste rolstoel, en een audio-visueel lesprogramma voor fysiotherapeuten en prothesemakers. Een universitaire inzamelingsactie brengt fl. 170.000 op, vooral door de inzet van de studentenverenigingen en van 'Vrouwen VU-Hulp'.

In Indonesië gaat de vU vanaf 1988 samenwerken met de Universitas Diponegoro in Semarang op het gebied van medisch onderwijs. Een programma wordt opgezet voor training van medische vaardigheden in de studie geneeskunde, waaraan verschillende andere Indone-

sische universiteiten meedoen. Het model is een algemeen co-schap, als overgang van de meer theoretische leerfase naar de klinische co-schappen. Dit algemeen co-schap wordt enige jaren later als officieel onderwijsprogramma in Indonesië ingevoerd. Bovendien geven vu-medewerkers samen met stafleden van de Universitas Diponegoro onderwijs aan medewerkers van de *Puskesmas* – centra voor primaire gezondheidszorg, waarbij dezelfde onderwijsmethoden worden toegepast.

227

In de Filippijnen komen drie vu-projecten tot stand aan de Universiteit San Carlos, die gevestigd is in Cebu, de tweede stad van het land. Het eerste project start in 1995 en werkt aan de opbouw en ontwikkeling van de natuurkundeafdeling. Het tweede project begint in 1996 en richt zich op opleidings- en bijscholingsprogramma's van bètaleraren. Beide projecten krijgen nadere aandacht in hoofdstuk [II], waar twee medewerkers er op terugkijken. Het derde vu-project start in 2000 en gaat over verbetering van het universitaire management. Alle drie projecten worden medio 2004 afgesloten.

Vanaf 1995 is de vu betrokken bij projecten in Vietnam op het gebied van ict en vu universitair management en biologie aan de Can Tho Universiteit. Bovendien steunt de vu de Hue Universiteit met een economieproject op het gebied van micro- en kleinbedrijf.

Ten slotte, in 1998 gaat een vu-project in Bangladesh van start op het gebied van innovatiestrategieën in kleinschalige landbouw. Hierin werken de biologische faculteit en de dienst ontwikkelingssamenwerking samen met de Grameen Krishi Foundation.

Ook in Azië krijgen de vu-projecten de nodige waardering. Zo ontvangt prof. Henk Timmerman, die vanuit vu leiding heeft gegeven aan het farmacieproject, een eredoctoraat van de UGM in 2003. Zijn verdiensten voor onderzoek en training op het gebied van farmacie zijn de belangrijkste overweging hierbij. Een duidelijke indicatie van het succes van het project was ook al het octrooi dat het VS-octrooibureau in het voorafgaande jaar had toegekend aan de UGM-faculteit farmacie. Twee stafleden van de UGM staan nu samen met de vu-hoogleraar als de uitvinders van een nieuw geneesmiddel geregistreerd. Dat is opmerkelijk nieuws voor een universiteit in Indonesië.

De Universitas Gadjah Mada (UGM) te Yogyakarta in Indonesië verleent in 2003 een eredoctoraat aan prof. Henk Timmerman (vierde van rechts), vU-verantwoordelijke voor het farmacieproject, wegens zijn verdiensten voor onderzoek en training op het gebied van farmacie en zijn actief bevorderen van industriële onderzoekssamenwerking aan deze universiteit. *Fotodienst UGM.*

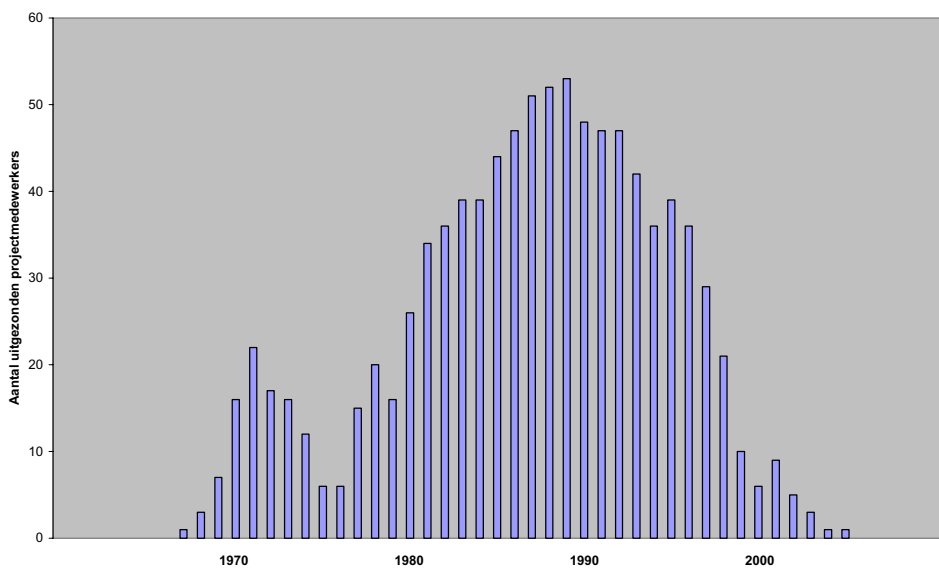
Na een spontane start van facultaire projecten in het begin van de jaren zeventig, ontwikkelt de vU een beleid voor ontwikkelingssamenwerking, waarin de dienstbaarheid voorop staat. Eind jaren zeventig komen de eerste samenwerkingsverbanden tot stand. De discussies in de universiteitsraad gaan niet zozeer over de aard van de projecten, maar meer over de politieke context en de marges die het regime in het betreffende land voor universitaire samenwerking toelaat. 229

Aanvankelijk is het ontwikkelingswerk beperkt tot Azië en Afrika, maar op initiatief van UR beginnen er ook activiteiten in Latijns-Amerika. De vU-projecten op deze drie continenten hebben het volgende karakter:

- basiscursus in de exacte vakken
- bij- en nascholing van bètaleraren
- faculteitsopbouw
- training in toegepast onderzoek
- ICT en universitair management
- rurale ontwikkeling en milieubeheer.

De meeste uitgezonden stafleden zijn werkzaam op het gebied van 'basic science', aanvankelijk vooral in basiscursussen in de exacte vakken, later ook in projecten voor bijscholing van bètaleraren. De projectmodellen zijn in de eerste samenwerkingsverbanden ontwikkeld, op speciaal verzoek van de partneruniversiteiten. In de loop der jaren heeft de vU er veel expertise mee opgedaan. Zo ontstond ook in andere landen vraag naar deze projecten.

Twee voorbeelden. Aan de Universiteit van Zimbabwe kwamen vU-projecten tot stand toen prof. Phineas Makhurane daar begin jaren tachtig vice-rector werd. Makhurane kende de vU-projecten uit de tijd dat hij in Botswana als de lokale projectverantwoordelijke betrokken was bij de brugcursus in de exacte vakken. In zijn nieuwe functie in Zimbabwe bepleitte hij de start van een vU-project voor bijscholing van bètaleraren. Iets dergelijks deed prof. Setidisho, die eind jaren zeventig rector was van de Universiteit van Botswana. Toen hij in Malawi ging werken, nodigde hij de vU uit om daar een bijscholingsproject voor bètaleraren op te zetten. Zo konden de verschillende projectmodellen worden ingezet bij het entameren van nieuwe samenwerkingsverbanden.

Ontwikkeling van het aantal uitgezonden projectmedewerkers in de periode 1967-2005. Bron: *archief vu (c1s)*, *Jaarverslagen Internationale Samenwerking*.

UITZENDINGEN WORDEN ZELDZAAM

Na de start van het Congoproject in 1967 en het begin van de facultaire projecten in 1970 bereikt het aantal uitgezonden medewerkers een eerste maximum in 1971. In 1978 beginnen de eerste samenwerkingsverbanden in Indonesië en de Boleswa-landen, en neemt het aantal uitzendingen snel toe. Met de uitbreiding naar andere landen in zuidelijk Afrika bereikt het aantal uitgezonden een maximum rond 1989. Daarna zet zich een teruggang in. De grote 'basic science'-projecten worden afgebouwd. Eerst de brugcursus in Botswana, daarna het basisjaar in Mozambique, vervolgens de andere grote projecten die ook met Europees geld zijn gefinancierd, zoals die in Namibië en Zuid-Afrika (Pietersburg). Rond 2000 zijn er nog maar tien uitgezonden medewerkers. En na een paar jaar is het op één uitgezondene na geheel bekeken. Is de ontwikkelingssamenwerking van de v u nu weer terug bij af? 231

Nee, het plaatje laat een *voorbijgaand verschijnsel* zien: het uitvoeren van een ontwikkelingsproject door Nederlandse medewerkers die voor een aantal jaren naar het ontwikkelingsland worden uitgezonden. Die vorm is gebruikelijk tot in de jaren negentig. Daarna nemen de uitzendingen af. In plaats daarvan vliegen de betrokken stafleden nu veelvuldig naar het betreffende ontwikkelingsland, voor relatief korte projectbezoeken en adviesopdrachten; de rapporten worden voorbereid en uitgewerkt in Nederland. De betrokkenheid bij de projectuitvoering verschuift van het *zelf uitvoeren* van onderwijsinnovaties, naar het *begeleiden* van processen van vernieuwing.

In de afgelopen veertig jaar zijn de tijden sterk veranderd. De thuisbasis van de projecten aan de v u is in verschillende opzichten een afspiegeling van dat proces. Met het afnemen van het aantal uitgezonden projectmedewerkers gaat ook de thuisbasis een ander karakter krijgen. (zie hoofdstuk [12]).

[II] De werkers in het veld

- 232 Ontwikkelingswerkers die voor een project worden uitgezonden, moeten de projectdoelstellingen helpen realiseren. Met het projectdocument in de hand staan ze voor de opgave om in de lokale context daaraan uitvoering te geven. Natuurlijk, het document is in samenspraak met de partneruniversiteit tot stand gekomen. En de handtekeningen van de projectverantwoordelijken aan beide kanten staan er onder. De projectverantwoordelijke van de partneruniversiteit is meestal een topfunctionaris, zoals de vice-rector, of de decaan van een faculteit; maar in de uitvoering van het project moet met staffleden worden samengewerkt, die niet altijd betrokken zijn geweest bij de projectformulering. Daar kan het wel eens gaan wringen. Bovendien, het document biedt alleen de contouren van een raamwerk en kan niet in alle mogelijke omstandigheden voorzien. Improvisatievermogen en creativiteit blijven dus geboden.

EXPERTISE

Wat zijn ontwikkelingswerkers voor mensen? De oud-minister voor ontwikkelingssamenwerking, Jan Pronk, heeft de grootste bewondering voor hen. Over projectmedewerkers in de Derde Wereld spreekt hij als: 'de echte helden van Nederland'.¹ Natuurlijk maken ze fouten, maar zij doen het toch maar. Overigens, zoals bij het optreden van zijn opvolgster Eveline Herfkens bleek, is het ministerie voor ontwikkelingssamenwerking in de jaren negentig meer gaan verwachten van korte missies dan van langdurige uitzendingen van deskundigen.

Afgezien van de vakmatige voorbereiding moeten ontwikkelingswerkers zich voor de uitzending inlezen in de projectachtergronden, de politieke situatie en de cultuur van het land, en zich voorbereiden op de taal van de projectcommunicatie en het onderwijs. In de meeste project-landen is Engels de voertaal, maar in sommige projecten wordt

Frans (Congo, Mali), Spaans (Nicaragua, Bolivia), Portugees (Mozambique), of Bahasa Indonesia (Indonesië) gesproken. Soms ook is enige kennis van een lokale taal wenselijk, zoals Javaans (Indonesië), Setswana (Botswana), Swahili (Tanzania), of Urdu (Pakistan).²

Verder moeten huisvesting en verzending van de verhuisgoederen geregeld worden, en eventuele scholen geboekt als er van een gezin met kinderen sprake is. Maar de meeste voorbereidingstijd is nodig voor het krijgen van een goed beeld van de werksituatie, en voor correspondentie met deskundigen van de partneruniversiteit, om uit te zoeken welke boeken en materialen het beste in de te verwachten projectbehoeften kunnen voorzien. 233

Het uitvoeren van een project is geen eenvoudige zaak. Het werken in de lokale situatie, met collega's van de partneruniversiteit, die vaak minder opgeleid en anders gemotiveerd zijn, brengt een zekere mate van isolement met zich mee, en vereist grote veerkracht en flexibiliteit. In zijn bijdrage aan het boek *Culture and Communication: the forgotten dimension in development cooperation* (1993) betoogt Nico Vink dat de rol van ontwikkelingswerker door de jaren heen veranderd is.

In de jaren vijftig en zestig kreeg overdracht van kennis de meeste aandacht, in de jaren zeventig en tachtig kwam een grotere aandacht voor het helpen van de rurale armen. In de jaren negentig hebben we geleerd dat uiteindelijk mensen zichzelf moeten helpen, dat het een zaak is van zelfemancipatie.³

Ook stelt hij dat 'leren' niet is: kennis overgedragen krijgen van een deskundige, maar dat het gaat om deel te gaan uitmaken van een gemeenschap van mensen, zoals boeren of leraren. Willen ontwikkelingsdeskundigen echte veranderingen bewerkstelligen, dan moeten zij beginnen uit te gaan van de bestaande situatie, in een dialoog die de expertise en ervaringen van beide partijen serieus neemt. En Aristo Mossanne schrijft in hetzelfde boek, dat de eerste voorwaarde voor overdracht van kennis in een verschillende culturele situatie is: bereidheid om over de lokale cultuur te leren. Wout van den Bor sluit daarbij aan en benadrukt dat de ontwikkelingswerker daarbij ook bereid moet zijn eigen denkbeelden en ideeën te relativiseren.⁴

Aan de andere kant moet de ontwikkelingswerker niet alleen bedacht zijn op een andere, soms hoogstaande cultuur, ook meer nete-

lige zaken kunnen zijn aandacht vragen. Als bijvoorbeeld de 'counterpart' projectgoederen (zoals computers) niet voor de overeengekomen doelen gebruikt, moet de uitgezondene ook die kwestie op een diplomatieke manier aan de orde weten te stellen. Het boek *De deskundige: leerling en leermeester* (2002) geeft een overzicht van een halve eeuw uitzending van ontwikkelingswerkers vanuit het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking (DGIS) van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken. Daarin komt naar voren dat DGIS tijdens de identificatie- en formuleringsfase van een project grote aandacht geeft aan het vooraf gedetailleerd vastleggen van de projectuitvoering en de beperking van risico's. Maar ook, dat de dialectiek van ontwikkelingswerk ligt in de *kloof tussen twee werelden*. Enerzijds de wereld van het ministerie waar gekeken wordt naar de Nederlandse projectcriteria en de vraag of de cijfers kloppen. Maar de lokale projectsituatie is een andere werkelijkheid:

Anderzijds een wereld waar scharrelen de wetten van het leven bepaalt, waar overleven een kunst is, waar weinig is te voorzien. Waar slagvaardigheid wordt bepaald door het toepassen van instincten en sociale vaardigheden, waar een kopje thee onder een boom meer oplost dan urenlange vergaderingen in bedompte zaaltjes, waar wonderen verricht kunnen worden met een glimlach, en rampen zich voltrekken na een ongepaste vuistslag op tafel. Creativiteit, geduld, menselijk inzicht – de levertraan van zinvol ontwikkelingswerk.⁵

Dit hoofdstuk laat vier ontwikkelingswerkers aan het woord die elk rond de twintig jaar werkzaam zijn geweest in het kader van het Centrum Internationale Samenwerking van de VU. Hun is gevraagd enige karakteristieke werkervaringen te schetsen, geheel anders dan ze gewend zijn in de gebruikelijke projectvoortgangsrapportage. Het gaat dus om een kleine schets van welke aanpak de ontwikkelingswerker in het project kiest en wat hij aan problemen tegenkomt.

Het eerste bericht van de werkvloer is van drs. Chris Reij (1948). Hij heeft urbane en rurale geografie van ontwikkelingslanden gestudeerd aan de VU, en bijvakken ontwikkelingseconomie en regionale planning gedaan aan de Landbouw Universiteit Wageningen. Al in een vroeg stadium werd hij geïntrigeerd door het verband tussen ontwik-

keling en natuurlijke hulpbronnen, zoals in vraagstukken van plattelandsontwikkeling en landdegradatie. Hij was vier jaar werkzaam in Mali en Burkina Faso, tot 1982.⁶ Sindsdien werkt hij aan de vu bij het Centrum Internationale Samenwerking (CIS), dat tot 2002 Dienst Ontwikkelingssamenwerking heette. Hij is senior stafid van de 'Resource Development Unit' (RDU) van CIS. In dat kader heeft hij door de jaren heen een zeer groot aantal projectadviezen en 'consultancies' uitgevoerd voor organisaties als CEBEMO, DGIS, FAO, IFAD, OXFAM en de Wereldbank.⁷ Tussen 1997 en 2001 coördineerde hij een door DGIS gefinancierd programma, getiteld: 'Indigenous soil and water conservation in Africa', dat in zeven Afrikaanse landen plaatsvond. In 2002 verscheen een bericht in de 'New Scientist' over het spectaculaire verschijnsel van het 'opnieuw groen worden' van de zuidelijke rand van de Sahel, waarin Reij als onderzoeker van de vu werd geciteerd. Dit leidde tot uitvoerige aandacht van de internationale pers.⁸ Hoe heeft de Resource Development Unit van CIS zo'n naamsbekendheid kunnen krijgen? Terugkijkend op de afgelopen twintig jaar schetst Chris Reij hoe RDU een participatieve benadering heeft ontwikkeld om de leefomstandigheden van rurale armen te verbeteren.

235

INNOVERENDE BOEREN IN AFRIKA

Chris Reij

In 1984 werd de Dienst Ontwikkelingssamenwerking door het 'International Fund for Agricultural Development' (IFAD) gevraagd om een nieuw beleid te ontwikkelen voor bodembescherming en waterconservering in Afrika. Dit moest vrij snel gebeuren omdat het IFAD een speciaal programma aan het ontwikkelen was voor landen die in 1984 getroffen waren door extreme droogte.

Vroegere projecten op dit gebied bleken weinig te hebben opgeleverd. Onze studie leverde het inzicht op wat de achtergrond daarvan zou kunnen zijn. In die projecten werd de boeren *verteld* welke problemen ze hadden, en welke technieken ze moesten gebruiken om die problemen op te lossen. Wij stelden de volgende verandering voor: 'laten we eerst eens gaan kijken naar de technieken die de boeren *zelf* toepassen en daarop verder bouwen'. Een ander voorstel was dat tech-

nieken vooral eenvoudig moesten zijn, en snel tot opbrengstverhoging van de gewassen moesten leiden.

Op basis van ons rapport, getiteld: 'Soil and Water Conservation in Sub-Saharan Africa: Issues and Options', werd DOS vervolgens gevraagd om in enkele landen (Burkina Faso, Niger, Lesotho en Tanzania) projecten te formuleren op basis van de nieuwe inzichten. De exercitie die wij voor IFAD uitvoerden, heeft aan de basis gestaan van
 236 tal van nieuwe opdrachten. Die hebben uiteindelijk geleid tot het inzicht, dat boeren in Afrika die onder druk staan – vanwege toename van de bevolkingsdichtheid, of het optreden van droogte of veranderingen in landbouwbeleid – vaak experimenteren en innoveren om zelf oplossingen te vinden voor hun problemen.

Bij het actieonderzoek dat het Centrum Internationale Samenwerking (CIS) in Afrika opstartte, zijn in acht landen ongeveer duizend 'farmer innovators' geïdentificeerd. Hun innovaties liggen vooral op het vlak van verbetering van de bodemvruchtbaarheid en op het gebied van bodembescherming en waterconservering. Maar er zijn ook boeren die nieuwe gewassen of variëteiten uitproberen, die in hun dorp nog niet worden verbouwd.

Eén van de meest aansprekende vernieuwers is Yacouba Sawadogo. Deze analfabete boer woont in de dichtbevolkte Yatenga-regio van Burkina Faso, die tussen 1968 en 1985 regelmatig werd geteisterd door ernstige droogte. Veel families besloten om te vertrekken, maar Yacouba wilde tot elke prijs op het land van zijn voorvaderen blijven. Hij begon te experimenteren met traditionele plantgaten -'zai' – die werden gebruikt voor het rehabiliteren van zwaar gedegradeerde gronden. Het lukte hem om deze techniek te verbeteren door de plantgaten te vergroten en er in het droge seizoen mest in te brengen. Nu zijn duizenden hectares zwaar gedegradeerde grond met behulp van 'zai' gerehabiliteerd.

Yacouba is op eigen initiatief doorgegaan met innoveren. Hij heeft een goede methode gevonden om bomen te introduceren in de verbeterde plantgaten, hij heeft een zaadbank opgezet, waarin een groot aantal variëteiten van gierst en sorghum zijn opgeslagen, en verder heeft hij een voorlichtingssysteem ontwikkeld waarbij boeren die de plantgaten toepassen onderling ervaringen uitwisselen. De stelling kan worden verdedigd dat Yacouba meer invloed heeft gehad op bo-

dembescherming en waterconservering in de Sahel dan alle internationale onderzoekers bij elkaar. De afgelopen twintig jaar is Yacouba voor mij, en voor vele anderen, een bron van inspiratie geweest. Bij elk bezoek aan Burkina Faso ga ik als het even kan bij hem langs om te zien wat hij nu weer heeft bedacht of gerealiseerd.

Overigens heeft het actieonderzoek zich niet beperkt tot het inventariseren van boeren en hun innovaties. Ook zijn er koppelingen gemaakt tussen onderzoekers en boeren, om samen de innovaties te analyseren en waar mogelijk te verbeteren. Tijdens een eerste workshop in 1997 in Babanki, een dorp in het noordwesten van Kameroen, stond een boer op. Hij richtte zich tot de onderzoekers en zei: "Wij hebben onze prioriteiten [vervolgens noemde hij er drie] en jullie hebben je eigen prioriteiten. Laten we eerst aan die van ons werken en daarna helpen wij jullie." De onderzoekers waren verbluft dat de boer zijn voorkeerpunten zo duidelijk wist te formuleren. Ze reageerden positief op zijn voorstel. Dit leidde tot het opzetten van experimenten op de velden van vier boeren. Boeren en onderzoekers werden partners en gingen gezamenlijk experimenteren. Dat heeft niet alleen nuttige gegevens opgeleverd, maar ook de capaciteit van de boeren om zelf te experimenteren vergroot. 237

Eén van de belangrijkste prioriteiten van Afrikaanse boeren is het verwerven van nieuwe kennis. En dat is op een efficiënte manier te bereiken door boeren onderling ervaringen te laten uitwisselen. In 1989 bracht een delegatie van boeren uit Niger, op voorstel van DOS, een bezoek aan de Yatenga-regio in Burkina Faso en ook aan Yacouba Sawadogo. Bij terugkeer begonnen zij op een paar velden te experimenteren met wat zij in Yatenga hadden gezien. De resultaten waren boven verwachting en dit had onmiddellijk een sneeuwbal effect. Binnen een paar jaar adopteerden duizenden boeren in Niger de verbeterde plantgaten, en dat leidde tot een snelle rehabilitatie van gedegradeerde gronden. Er ontstond zelfs een grondmarkt: zwaar gedegradeerde gronden werden gekocht om gerehabiliteerd te worden. Eind 1998 werd geschat dat veertig procent van de boeren in het Illela-district gronden hadden gekocht of verkocht.

Het denken bij de Resource Development Unit van CIRS is de afgelopen twintig jaar veranderd. In de beginjaren legden wij de nadruk op het gebruikmaken van traditionele technieken voor bodembescher-

Bartheley Djambou, een innoverende boer in Kameroen, legt zijn aanpak uit aan enige bezoekers. [Van Yacouba Sawadogo in Burkina Faso is geen foto beschikbaar.] *Foto: Chris Reij.*

Boeren en boerinnen die door de universiteit van Mekelle (Tigray, Ethiopië) zijn onderscheiden voor hun innovaties. Zij zijn deelnemers aan een door CIS gecoördineerd programma. *Foto: Chris Reij.*

ming en waterconservering. In die tijd was dat nieuw. In 2004 gaat het minder om technieken en meer om het stimuleren van processen waarbij boeren nieuwe kennis verwerven. Innoverende boeren die andere boeren trainen, boeren die studiereizen maken naar onderzoekstations, teams van onderzoekers en boeren die gezamenlijk experimenteren. Wij hebben ervaren, dat de dynamiek op microniveau in Afrika dikwijls veel groter is dan de sombere macrogegevens ons doen geloven.

240 Wat wij doen is eigenlijk heel eenvoudig. Waar dat kan scheppen wij de mogelijkheden voor boeren om onderling ervaringen uit te wisselen om zo nieuwe kennis te verwerven. Op die manier katalyseren we ontwikkelingen. Omdat wij veel veldervaring hebben in een reeks van landen in Afrika, kunnen we goede tips geven over wie te bezoeken en wat te gaan zien. Dit geldt binnen landen, maar ook tussen landen. Natuurlijk is het plaatje methodologisch wat ingewikkelder dan de bovenstaande schets. We kijken namelijk steeds meer naar de veranderingen van de landbouw en het milieu als gevolg van ontwikkelingsprojecten en macrobeleid. Maar dat is weer een ander verhaal.

Het volgende bericht is van dr. Ed van den Berg (1951). Hij heeft natuurkunde gestudeerd aan de vU, en is daarna gepromoveerd op het gebied van 'science education' aan de University of Iowa, in de vs. Van den Berg heeft lange tijd gewerkt in twee ontwikkelingsprojecten begeleid vanuit de vU. Zij eerste projectperiode (1981-1991) was gericht op het opzetten van lerarenopleidingsprogramma's in de exacte vakken aan de Indonesische universiteit Satya Wacana.⁹ Zijn tweede projectperiode (1996-2002) speelde zich af aan de universiteit San Carlos in de Filippijnen. Daarbij ging het om het opzetten van een exacte leraaropleiding met prioriteit voor de vakken natuur- en scheikunde, omdat circa tachtig procent van de Filippijnse docenten die deze vakken geven niet bevoegd is. De projectdoelen omvatten ondermeer: ontwikkeling van een lerarenopleidingsprogramma – met nadruk op de samenhang van natuurwetenschap en alledaagse verschijnselen en een sterk vakgerichte didactiek, het rekruteren van goede studenten, en stafontwikkeling. Het bericht van de werkvloer belicht hiervan enige markante punten.¹⁰

LERAREN OPLEIDEN IN DE FILIPPIJNEN

Ed van den Berg

Conditie

Het zijn typische condities waar leraren in de Filippijnen voor moeten worden opgeleid: 50 tot 60 leerlingen in één lokaal en alleen stoelen met een schrijfplank. De temperatuur ligt iets boven de 30 graden en het is vochtig. Er is vaak lawaai van buiten, zoals van de drukke wegen die vlak onder de open ramen lopen. Leerlingen hebben veel respect voor de docent en het is gemakkelijker dan in Nederland om een grote groep stil te houden. De meeste docenten en schooldirecteuren zijn vrouwen, hetzelfde geldt voor de schoolinspectie. Ook bij het vak natuurkunde is de grote meerderheid van de docenten een vrouw, maar meestal met een andere vakachtergrond, zoals wiskunde, biologie, Engels, of handvaardigheid. 241

Slechts enkele scholen hebben een practicumlokaal. Apparatuur is alleen te vinden in die scholen die in het verleden buitenlandse hulp hebben ontvangen. Zonder een practicumlokaal en zonder apparatuur kun je op zich ook heel wat praktische activiteiten uitvoeren, maar de lokale docenten zijn daar meestal niet op voorbereid. De beschikbaarheid van leerboeken varieert sterk. Er zijn scholen waar maar enkele leerlingen per klas een boek hebben. In dat geval dicteert de docent de leerstof. Soms ook probeert de docent elke letter van het aanwezige boek uit te leggen. Maar dat is niet eenvoudig, want het officiële leerboek is te dik en te moeilijk.

Nascholingscursussen worden soms aangegrepen door schooldirecteuren om docenten uit andere vakken om te scholen voor een bètavak. We hadden ooit een cursus van drie dagen over gemakkelijk te improviseren experimenten. Een handarbeiddocente meldde zich. Haar school had een vacature voor natuurkunde, en verwachtte dat de docente na deze driedaagse cursus dit vak zou kunnen geven. Daar dachten wij anders over.

Diverse buitenlandse projecten hebben in het verleden ingezet op het nascholen van onbevoegde docenten. Maar in vakken als natuur- en scheikunde kom je er niet met een cursus van enige weken. Ons

project biedt een degelijke vierjarige docentenopleiding voor scherp geselecteerde studenten, en ook met nazorg om toe te zien dat de studenten in het onderwijs goed bezig zijn.

Aanpak

- 242 In Zuidoost-Azie worden enorme bedragen en veel docententijd gespendeerd aan nascholing en ook aan practicum. Maar wat als de getrainde lesmethoden alleen uit de kast worden gehaald voor bezoekers? En wat als de apparatuur in de dozen blijft? Wat moet je dan als nascholer doen?

Wij zelf leggen de prioriteit bij de initiële lerarenopleiding. Maar ook dan sta je voor de vraag welke lesmethoden realistisch zijn, gezien de grote klassen, het gebrek aan leermiddelen, de sterk variërende managementkwaliteit op scholen, en de gezins- en geldproblemen van veel docenten. Wij zijn hard op zoek naar realistische (dus weinig voorbereiding vragende) maar toch effectieve methoden. Daarbij willen we onze studenten ook trainen in een effectieve terugkoppeling op het lesgeven. Bijvoorbeeld door even in wat schriften te kijken, in een pauze een leerling te interviewen over het kernconcept van de afgelopen les, de leerlingen in de klas zelf te laten werken en als docent hier en daar een paar vragen te stellen.

Door allerlei scholen te bezoeken, proberen we te achterhalen welke factoren de effectiviteit van docenten hinderen of juist stimuleren, en wat er binnen de bestaande randvoorwaarden te verbeteren valt. Dan gaan we kleine veranderingen voorstellen, in plaats van compleet andere methoden van lesgeven. Als aanwezige boeken nu maar eens gebruikt worden, als leerlingen per les zo'n 10-15 minuten zelf bezig zijn met de stof, als er af en toe eens een leuk experimentje wordt gedemonstreerd, of als leerlingen nu eens redelijk goede aantekeningen zouden krijgen als er geen leerboek is, dan is er al heel wat verbeterd.

Studenten werven

Voor de nieuwe docentenopleiding proberen we voldoende goede studenten krijgen. In 1996 maakte ik voor het eerst een promotiesessie

Een schoolpracticum waarbij blijkt dat de multimeters niet werken omdat de batterijen zijn doorgeroest. Zowel de leerlingen als de docent hebben dat niet in de gaten. Foto: Ed van den Berg.

op een school mee; mijn collega hield een wervend praatje en ik moest wat experimentjes laten zien.

244 “Je kunt geen burgemeester worden, geen groot zakenman, en geen president zonder leraren! Jezus zelf koos voor het leraarschap.” Zo begint mijn Filippijnse collega haar praatje voor de leerlingen. Het leraarsberoep is niet erg populair in de Filippijnen, vooral niet onder studenten met aanleg voor natuurwetenschappen. De meeste andere beroepen betalen een stuk beter dan de 9.000 pesos (zo’n 150 euro) per maand van een leraar. Vandaar dat het nodig lijkt om seculiere en religieuze coryfeeën van stal te halen bij de promotie van onze nieuwe lerarenprogramma’s. Dat doet mijn collega met veel verve.

Nog zo’n gouden uitspraak: “The most beautiful and handsome in the professions are teachers, because they have a two month vacation to rest and beautify themselves” (de meeste docenten zijn vrouwen). Er wordt even aan voorbijgegaan dat de meeste docenten een gezin hebben en daar ook alle energie in moeten steken – behalve degenen die huishoudelijke hulp hebben (kosten: 60 euro per maand). De Filippijnse leerlingen reageren minder sceptisch dan Nederlandse leerlingen op dit soort uitspraken, maar ze weten best hoe de zaak in elkaar zit in het leraarsberoep: veel werk voor een laag salaris.

“Het leraarschap is hard en vermoeiend?” *Ja*, zeggen de kinderen. “Kun je er miljonair mee worden?” *Nee*, zegt de klas. “Weten jullie wel dat leraren lange vakanties hebben en worden doorbetaald?” *Nee*, dat wisten ze niet. “Weten jullie wel dat een leraar geen 2.000 à 3.000 pesos per maand verdient, maar 9.000 pesos? Kijk eens naar mrs. Reyes (hun scheikundedocente), ziet ze er arm uit?” *Nee*. “En ik?” *Ook niet*. “En kijk eens naar dr. Ed, is hij arm?” *Nee!*, wordt er gebruld. Zo’n buitenlander met een dik salaris zie je ze denken. “Maar hij is ook leraar. Het valt dus wel mee! Wie heeft een vader of moeder die lesgeven?” Dat zijn er wel een paar. “Nou, die hadden toch ook geld om jullie hier naar school te sturen.”

Zo zijn we heel wat scholen af geweest, met haar praatje en mijn carrousel van demonstraties. Anno 1996 hebben we op die manier 36 studenten voor onze lerarenopleiding gekregen. Omdat het aantal gegadigden erg groot was, hebben we scherp kunnen selecteren. In het verleden waren er maar twee of drie kandidaten en was er geen selectie. Alle studenten hebben nu een beurs, van de Filippijnse overheid

Marcel Dumaguít (gestreept T-shirt), student lerarenopleiding, in actie bij een demonstratie op een 'science exhibition'. Inmiddels geeft hij les op een school in Cebu. Nestor Bonifacio (links in wit shirt), toen ook nog leraar in opleiding, geeft inmiddels les op het eiland Mindanao. *Foto: Ed van den Berg.*

of vanuit een projectfonds. Wat in 1996 begon, is sindsdien steeds gelukt. Met uitgebreide promotie en het aanbieden van beurzen hebben we elk jaar dertig goede studenten binnen kunnen halen. Zodoende waren er aan het einde van het project al ruim 149 studenten afgestudeerd, waarvan er nu in elk geval 135 voor de klas staan.

246 *Collega's trainen*

Naast het opzetten van de opleidingsprogramma's is stafontwikkeling een ander hoofddoel van het project. Wij werken daar vooral aan met 'team-teaching'. Ik geef bijna elk college samen met een ander staffid. We ontwikkelen nieuw lesmateriaal voor nieuwe cursussen en voeren de nieuwe lessen samen uit. Vaak wordt dit proces in de volgende cursus nog eens herhaald. Na een jaar worden die cursussen dan gereviseerd en vervolgens weer samen gegeven. Ten slotte wordt die cursus door het betreffende staffid *alleen* gegeven. De voordelen zijn dat het lokale staffid volop betrokken is bij de ontwikkeling van een nieuwe cursus en daarnaast een collegiale training krijgt in het geven van het onderwijs. Bij het gezamenlijke lesgeven kom je elkaar's zwakke punten tegen en dat vereist in de Aziatische cultuur dat je heel gevoelig te werk gaat. Je moet veel tijd steken in persoonlijke relaties. Maar dan kun je met elkaar ook tot goede resultaten komen.

Naast deze aanpak vindt er natuurlijk ook staftraining plaats via een voortgezette universitaire studie, in master- en phd-programma's. Die studie is noodzakelijk om een beter fundament te krijgen in het vak, maar zij leidt niet vanzelf tot beter lesgeven. Dat lukt het beste via 'team-teaching'.

Onderwijsverbetering

Dat één-op-één werken is natuurlijk vreselijk duur en inefficiënt in termen van het aantal stafleden dat ermee getraind kan worden. Daarom nu een voorbeeld van onderwijsverbetering waarbij grote aantallen stafleden betrokken zijn en wel uit andere afdelingen dan de lerarenopleiding. In een phd-onderzoeksproject werken we aan het scheikunde-onderwijs dat jaarlijks aan 1000 tot 1500 techniekstudenten van de

universiteit als een steunvak wordt gegeven. Onze PhD-kandidate, een kordaat stafflid met veel leservaring, reviseerde de cursus. Zij probeerde het hoorcollege om te zetten in een meer gevarieerd onderwijsstraject: na een korte introductie van nieuwe stof, gaan de studenten zelf aan de slag (waarbij de docent rondgaat en bij problemen assisteert), en volgt aan het eind een klassikale bespreking van de geobserveerde knelpunten. Op deze manier krijgen zowel de docenten als de studenten een scherper beeld van de moeilijke punten.

247

Na enige revisies werd deze cursus uiteindelijk op een grote schaal geïmplementeerd door veertien docenten. Zij werden intensief begeleid, met wekelijkse voor- en nagesprekken over de observaties van hun klassen door onze staf. Het anders lesgeven en het luisteren naar leerlingen om gevoelig te worden voor hun conceptuele problemen, dat is niet eenvoudig voor docenten die zelf al jarenlang voor de klas hebben gestaan. Begeleiding in de eigen les is dan ook cruciaal.

We hebben dit proces vervolgens op grote schaal toegepast, onder andere in het basisonderwijs (wiskunde, natuurkunde of scheikunde) voor ingenieurs. Het proces heeft veel vakdiscussies opgeleverd tussen de docenten van de betrokken afdelingen, en daarbij ook gebrekkige vakkennis aan het licht gebracht. Daaraan wordt gewerkt, maar niet altijd met succes. Ongeveer de helft van de betrokken docenten geeft nu echt anders les.

Het derde verhaal komt van Wout Ottevanger (1952). Hij is als chemicus opgeleid aan de Universiteit Utrecht. Zijn eerste werkervaring in Afrika doet hij op als leraar, uitgezonden via Dienst Over Grenzen in Zambia. Vanaf 1983 werkt hij in dienst van de VU in een drietal projecten op het gebied van universitaire brugcursussen en bijscholing van leraren in de exacte vakken. Om te beginnen ruim vijf jaar in Swaziland, daarna ruim vier jaar in Namibië, en tenslotte twee jaar in Botswana.¹¹ Ottevanger is gespecialiseerd in curriculumontwikkeling, de opleiding van leraren, en hun professionele ontwikkeling. Vanaf 1999 is hij senior projectmanager bij de thuisbasis van de projecten: het Centrum Internationale Samenwerking (CIS) aan de VU.

Wout Ottevanger

Mr Mwale – Zambia, 1980

248 “I am glad you have finally arrived Mr. Ottevanger. Please take the weekend to get organised, you can start on Monday, teaching physics to the examination class, class 5B. They have not had a teacher since the beginning of the school year. They will be happy to see you”. Voor Mr Mwale, headmaster van Kalomo Secondary School in Zambia is daarmee de kous af. “But I am not a physics teacher”, probeer ik nog tegen te werpen, maar dat is duidelijk niet aan Mr Mwale besteed. Hij is al weer bezig met de lange rij mensen die buiten zijn kantoor zijn aandacht proberen te krijgen.

Een eindexamen klas natuurkunde. Als scheikundeleraar laat ik het nieuws langzaam inzinken. Het wordt geen leuk weekend, en vertwijfeling strijdt met het Jan-de-Witt-gevoel dat we het varkentje wel eens even zullen wassen. Eerste wet thermodynamica, of eerste wet van Newton, principe van de kleinste dwang of principe van Bernouilli, zou het veel uitmaken in deze omgeving, vraag ik me af. Desondanks is het zweten en hard werken om, gewapend met de natuurkundeboeken uit mijn bagage, tijdens de komende lessen steeds een paar bladzijden bij de studenten voor te blijven.

De man met het koffertje – Swaziland, 1986

“Het moet allemaal anders”, zegt de vu-man met het koffertje. Hij is nog maar net aangekomen uit Nederland, maar verdoet geen tijd met plichtplegingen en prietpraat. “Het moet allemaal veel beter.” Het klinkt als een slecht-weer-mededeling op een ongelukkig moment aan het einde van de laatste zware cursusweek met medewerkers die op hun wenkbrauwen lopen. Tegenwerpingen doet de man met het koffertje af als overspannen gedrag. Dat valt bij menigeen verkeerd, zeker na zes maanden slopende cursus met honderd procent inzet en toewijding van de staf.

Dit blijkt wel vaker te gebeuren. Contacten van projectstaf in het veld met ‘Amsterdam’ lopen daardoor nogal eens stroef. Maar in dit geval zijn de fricties vruchtbaar. En zo breiden de projectwerkzaamheden zich na twee jaren uit met een meer intensieve nascholing voor leraren. Het programma bevat workshops voor leraren, waar ze allerlei praktisch werk uitvoeren en bediscussiëren. We helpen leraren bij het maken van werkschema’s en lesplannen. We hebben er lol in, we voelen dat we goed bezig zijn. Leraren bevestigen dat tijdens workshops. Daarom schrikken we als we in scholen gaan kijken. Er komt in de klas helemaal niks terecht van wat we met de leraren tijdens workshops bespreken en doen. Waarom niet?

249

Quizmaster Oranjebal – Namibië, 1994

“We noemen dit het fiasco-plaatje”, zegt de bezoeker uit Nederland. Het INSTANT-project heeft hem gevraagd eens mee te brainstormen over nascholing van leraren in Namibië. Met een paar handgeschreven transparanten geeft de bezoeker aan wat, in de internationale context, de problemen met nascholing zijn, met terloops ook suggesties om die problemen te lijf te gaan. Het gaat erin als koek. “Ja, dit hadden we zelf ook wel kunnen bedenken”, hoor ik mijn Engelse collega naast me zeggen. De spijker op zijn kop, alleen hadden wij dat niet gedaan.

Kern van het betoog is dat we bezig zijn om in een onduidelijke context een programma proberen te ontwikkelen zonder dat je systematisch kunt meten of het doet wat het moet doen. Een meer voorzichtige ontwikkeling van de interventie – met voorbeeldlesmateriaal en met een onderzoeksmatige ondersteuning daarvan – is dan de weg vooruit.

Tijdens het bezoek van de gast uit Nederland vindt de viering van Koninginnedag plaats. De bezoeker treedt op als quizmaster bij het Oranjefeest. In een Windhoek’s café praat ik nog wat met hem na. Terugkomend op zijn nascholingspresentatie vraag ik de quizmaster hoe hij zich die aanpak voorstelt en hoe het materiaal concreet vorm kan krijgen. Het blijkt de eerste gedachtewisseling te zijn in een lange reeks van daarop volgende gesprekken. Uiteindelijk leiden die tot een proefschrift over materiaalontwikkeling ter ondersteuning van leraren in de klas¹³.

Activiteiten tijdens een nascholing in Namibië van leraren in de exacte vakken. Foto: Wout Ottevanger.

De Katima Mulilo middelbare school in de Caprivistrip in Noordoost-Namibië, waar één van de leraren exacte vakken, Aaron Musonda, via het INSTANT-project een doos met practicumapparatuur krijgt toegestuurd. Als de projectstaf na twee maanden de school bezoekt, is er geen spoor van de doos te bekennen in het leslokaal. Aaron zegt dat hij geen opslagruimte heeft en dat daarom de apparatuur in het kantoortje van de directeur is. Deze laat met trots de doos zien. Het meeste materiaal is nog niet uitgepakt. "Now that the kit is in my office, I can also keep an eye on it", zegt de directeur. "Even when the inspector comes, I can show him that at this school we know how to treat government property."¹² Foto: Wout Ottevanger.

Overdenkingen vanuit een flexplek bij CIS

Nog vaak denk ik terug aan het voorval met de headmaster van Kalamo Secondary School. De Swazi-leraren, vaak nauwelijks en slecht opgeleid voor het werk wat ze moeten doen, moeten zich minstens zo slecht gevoeld hebben als ik in dat weekend in Zambia indertijd.

252 De man met het koffertje heeft uiteindelijk natuurlijk gelijk gekregen. Nascholing voor leraren was een voor de hand liggende uitbreiding van de projectactiviteiten op het gebied van 'basic science'. Sinds die tijd heeft de ontwikkeling in nascholing zowel in theoretische als in praktische zin een enorme vlucht genomen. Die ontwikkeling is ook te zien in de nascholingsprojecten waar de vU bij betrokken is in Afrika en Azië. Daarnaast hebben projectmedewerkers ook individueel een vergelijkbare ontwikkeling doorgemaakt.

Na zoveel jaren 'in het veld' in zuidelijk Afrika heb ik nu de beschikking over een flexplek bij CIS, op de bovenste verdieping van de Filosofenhof. Nog steeds krijgen projecten bezoek van mannen met koffertjes die vinden dat het allemaal anders moet. Ook nu geeft dat van tijd tot tijd de nodige spanning. Wat dat betreft is er de afgelopen twintig jaar weinig veranderd.

Het laatste bericht van de werkvloer komt van Ben Zuidberg (1946). Hij is als natuurkundige opgeleid aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en gepromoveerd op een onderwerp uit de laserfysica. Hij heeft over een periode van vijfentwintig jaar in ontwikkelingsprojecten gewerkt. Om te beginnen zeven jaar in Tanzania, in een project dat door de universiteit van Nijmegen gesteund werd; daarna in een drietal vU-projecten: vijf jaar in Indonesië, vier jaar in Zambia, en ten slotte zes jaar in de Filipijnen.¹⁴

Tussen Indonesië en Zambia was hij twee jaar werkloos. Ook in andere opzichten ervoer hij de risico's van het projectenwerk. De titel van zijn stuk verwijst naar *RISK*, een strategisch spel dat gespeeld wordt op een wereldkaart die verdeeld is in een groot aantal gebieden. Het doel is om de in het begin van het spel verkregen opdracht (vergeelijk het projectdocument) te volbrengen, reizend van land naar land en met de nodige risico's.

HET RISKSPEL MET PROJECTEN

Ben Zuidberg

Indonesië

Na de zeven jaren in Tanzania keerde ik naar Nederland terug. Daar kreeg ik in 1986 de kans om voor de VU te gaan werken in Yogyakarta, in het natuurkundeproject dat al in 1972 was opgestart. Mijn taak was het geven van onderwijs en het opzetten van onderzoek in het masterprogramma. Het onderwijs was niet veel verschillend van het onderwijs dat ik in mijn eerste project moest verzorgen. Een verschil was dat er in Yogya geen kwaliteitscontrole van het onderwijs plaatsvond. In Tanzania was dat met het systeem van 'external examiners' juist goed geregeld. Maar op een ander punt, de mogelijkheden om materialen te kopen, was de situatie in Yogya weer beter dan in Tanzania. Het project was zodoende minder afhankelijk van aanvoer vanuit Nederland. En ook het dagelijkse leven was een stuk gemakkelijker: er waren in Yogya geen levensmiddelentekorten en zwarte markten. 253

Voor het onderzoek ging ik drie junior-stafleden begeleiden. Dat was weerbarstig werk, vooral door de omzichtigheid waarmee je met hen moest omgaan. Bij deze leerling-onderzoekers was er uiteraard wel eens reden voor kritiek, maar je moest er dan op letten dat je de kritische noten een mooie verpakking gaf. Ook was het lastig om een echte onderzoekssfeer tot stand te brengen. Daarvoor was een soort cultuuromslag binnen de afdeling natuurkunde nodig.

Maar er werden wel vorderingen gemaakt, zij het in een laag tempo. Zo werden we in 1989 uitgenodigd om een presentatie over fotoakoestiek te geven op een internationale conferentie in Jakarta. De voorbereiding daarvan had heel wat voeten in de aarde. Ik gaf er de voorkeur aan dat mijn 'counterpart' het verhaal zou presenteren, maar zijn Engels was daarvoor te slecht. De oplossing van het probleem was, dat ik de tekst geheel uitschreef, en dat hij die vier pagina's compleet uit zijn hoofd leerde. De uiteindelijke presentatie op de conferentie liep als een trein.

Als Nederlandse projectmedewerkers mochten we ons niet met politiek inlaten. Maar we kregen wel met de gevolgen van de politiek te

254 maken, via de affaire Pronk. Jan Pronk was minister voor Ontwikkelingssamenwerking in het kabinet Lubbers-Kok. Binnen zijn partij, de pvda, was de hulprelatie met Indonesië een heikel punt. Het voorzitterschap van de internationale donorconferentie 1GG1 gaf de Nederlandse minister echter een prominente positie.¹⁵ Tijdens zijn bezoeken aan Indonesië had Pronk zich niet erg geliefd gemaakt door nogal eens af te wijken van het protocol en kritiek te uiten op het Indonesische beleid. Toen kwam november 1991. In Dili, de hoofdstad van Oost-Timor (in 1975 door Indonesië geannexeerd) werd een demonstratie gehouden tegen de Indonesische aanwezigheid. Het leger antwoordde met grof geweld en volgens ooggetuigen werden zeker tweehonderd mensen gedood. Videobeelden van de schietpartij gingen de wereld rond en leidden tot veel verontwaardiging en heftige kritiek; ook van Pronk.

Maart 1992 besloot de Indonesische regering dat men genoeg had van de Nederlandse kritiek en de prominente rol van Jan Pronk binnen de 1GG1. De Indonesische regering maakte bekend dat zij geen verdere hulp accepteerde van de Nederlandse regering. De ontwikkelingsdeskundigen die werkzaam waren in Nederlandse projecten kregen een maand de tijd om de zaak af te ronden; na eind april mochten ze de werkplek niet meer betreden. Dat zou betekenen dat ik het semester niet zou kunnen afronden. Uiteindelijk lukte het me toch om met een lokale aanstelling van enkele maanden, het onderwijs goed af te maken.

De interuniversitaire projectcommunicatie verliep soms wat stroef en gaf ook wel eens aanleiding tot misverstanden. Een klein voorbeeld daarvan. De voorzitter van het college van bestuur van de vu bracht in die tijd een bezoek aan Yogya om over de toekomst van het project te praten. De discussie die tijdens het programma was gepland, ontwikkelde zich tot een veertig minuten durende monoloog van de bezoeker van de vu. De lokale projectverantwoordelijke, prof. Mugiono, had zich op een gedachtewisseling voorbereid, en kon pas achteraf vaststellen dat het daar niet van gekomen was. Misschien een voorbeeld van een intercultureel misverstand?

Bezoek uit Nederland aan het natuurkundeproject aan de Universitas Gadjah Mada (UGM) te Yogya (juni 1992). Van links naar rechts: dr. Ben Zuidberg, dr. Jan Hendriks (hoofd natuurkundepracticum van de Katholieke Universiteit Nijmegen), de fysicus dr. Mohammed Jokowi, drs. Daan van Egmond (voorlichter subfaculteit natuurkunde VU), en Rus Fitrihadi (hoofd van de natuurkundewerkplaats). Met deze fotoakoestische opstelling is Jokowi aan de UGM gepromoveerd door het meten van de ethyleenemissie van lokale vruchten, zoals mango, avocado en rambutan. Het natuurkundeproject had Fitrihadi op zijn taak voorbereid met een technische training van anderhalf jaar in de werkplaats van de VU. *Fotodienst UGM.*

Zambia

Na terugkeer in Nederland werd ik geconfronteerd met de gevolgen van mijn lange afwezigheid op de Nederlandse arbeidsmarkt. Het vinden van passend werk bleek niet eenvoudig te zijn. Twee jaar lang had ik, op een enkele korte missie na, niet veel om handen. Tot begin 1995 het Medefinanciering Hoger Onderwijs (MHO)-programma op gang kwam en ik opeens uit drie mogelijkheden kon kiezen. Het werd een project in Zambia.

De University of Zambia werkte in het MHO-programma samen met de VU en de universiteiten van Delft en Twente. Met een aanstelling van DGIS ging ik als natuurkundedocent werken in het VU-project met als doel: onderwijsverbetering in het eerste jaar van de Faculty of Science. Alle bètastudenten moesten met een gemeenschappelijk eerste jaar op een A-level gebracht worden, in de vakken wiskunde, natuurkunde, scheikunde en biologie.¹⁶

Mijn werk bestond uit het verzorgen van onderwijs: colleges, practica en 'tutorials', en in een latere fase: het opzetten van een nieuwe cursus. Mijn collega's in het project hadden al eerder werkervaring op dit niveau (eind middelbare school in Nederland) opgedaan. Maar ik had tot dusver alleen te maken gehad met studenten met natuurkunde als hoofdvak. Het was vooral de instelling van de studenten waar ik nu aan wennen moest.

Medio maart 1997 waren er rellen op de campus tussen studenten en oproerpolitie. Dat was een jaarlijks ritueel dat meestal resulteerde in een korte sluiting van de universiteit. Maar ditmaal bleek het een begin te zijn van een diepe crisis die vele maanden zou duren. Eerst kwam er een universitaire onderzoekscommissie die er een rapport over uitbracht. Maar de minister van onderwijs accepteerde de conclusies niet, en stelde een eigen commissie in. Het duurde allemaal heel lang. En intussen bleef de universiteit gesloten, tot grote ongerustheid van de ambassade, DGIS en de Nuffic, vanwege de veertien Nederlandse projectmedewerkers die erbij betrokken waren. De hoorzittingen van de ministeriële commissie ontaardden in beschuldigingen over financieel wanbeheer. De universitaire leiding werd geschorst en de chaos werd steeds groter. Uiteindelijk ging de universiteit onder grote druk van de internationale donoren aan het eind van het jaar weer open, zonder echter dat er iets wezenlijks veranderd was.

Kort na de opening dreigde de politiek weer roet in het eten te gooien. Op een dag in oktober deden militairen een poging tot een staatsgreep, die in de vroege ochtend begon met een bezetting van het tv-station (2 km achter de universiteit). Rond acht uur's ochtends hoorden we geweervuur en kort daarna was het voorbij. Het geheel maakte een amateuristische indruk. Ook stafleden van onze ambassade leken niet goed voorbereid. Zo werd mijn Nederlandse buurman door hen gebeld met de vraag: op welke golflengte de 'world service' van de BBC te ontvangen was. 257

Medio 1998 ben ik uit Lusaka verkast naar een ander project, in de Filippijnen. Binnen een jaar na mijn vertrek werd het МНО-programma aan de universiteit van Zambia uiteindelijk gestopt. De eerder beloofde structurele hervormingen waren toen nog steeds niet uitgevoerd.

Filippijnen

Aan de University of San Carlos in Cebu City kwam ik te werken in het natuurkundeproject van de VU dat in 1995 was opgestart. Ook dit keer had ik een DGIS-aanstelling als suppletiedeskundige. De eerste vier jaren werkte ik met een Nederlandse collega; daarna was ik de enige projectmedewerker van de VU. Het leven leek wel wat op mijn tijd in Yogya. Er waren minder persoonlijke veiligheidsrisico's vergeleken met Afrika, en voor het eerst had ik nu huisvesting buiten de campus.

San Carlos is een privé universiteit die gerund wordt door de paters van het Goddelijk Woord. Deze orde is gesticht door Arnold Janssen, een priester die in 2003 door de paus heilig werd verklaard.¹⁷ De katholieke signatuur van de universiteit is duidelijk merkbaar, niet alleen doordat alle bestuurders paters zijn, maar ook door de terugkerende rituelen in de dagelijkse praktijk. Veel officiële bijeenkomsten beginnen met een mis of een gebed.

In de eerste jaren heeft het project zich gericht op het opzetten van een nieuw bachelorprogramma, 'toegepaste natuurkunde', en een revisie van de natuurkundecursussen voor studenten met een ander hoofdvak, bijvoorbeeld een ingenieursstudie. Tot 1995 was het aantal hoofdvakstudenten zeer klein, slechts een paar per jaar. Eén van de projectdoelen was dan ook om het aantal natuurkundestudenten

De 'graduation ceremony' in maart 1999 bij het afstuderen van 6 bachelors in de afdeling natuurkunde van de University of San Carlos (usc) in de Filippijnen. Vooraan, vierde van rechts: het hoofd van de natuurkunde-afdeling, mrs. Helen de los Reyes; geheel rechts: dr. Ben Zuidberg. De vergroting van het aantal succesvolle natuurkunde studenten door het project is een jaar later voor het eerst goed zichtbaar. Op de 'graduation ceremony' in 2002 studeren er 26 bachelors af. *Fotodienst usc.*

aanzienlijk te vergroten. Andere doelen waren: het opzetten van onderzoek, een nieuwe inrichting van de laboratoria, training van staf en het aanbieden van een vernieuwd master-programma. Mijn werk betrof: onderwijs, onderzoek en projectcoördinatie. Anno 2004 durf ik te stellen dat het project in een aantal opzichten uitermate succesvol is geweest. Daar is een aantal redenen voor aan te geven.

De eerste groep die het nieuwe bachelorprogramma had doorlopen, deed examen in maart 1999. Van de groepen afstudeerders van dat jaar en de drie jaren daarna werden tien jonge mensen aangetrokken als stafid. Met deze nieuwe mensen kwam het onderzoek echt op gang, wat geïllustreerd kan worden met de volgende cijfers. In 1998 had de afdeling twee bijdragen op de nationale fysicaconferentie, een aantal dat in 2003 was gestegen tot zeventien. Daarmee kwam San Carlos op de tweede plaats in het land. Verder was het een groot voordeel dat wij via ons onderwijs tot een goede beoordeling van kandidaat-stafleden konden komen. We hadden bovendien het geluk dat er een aantal echt grote talenten bijzaten. 259

De kwaliteit blijkt duidelijk uit de resultaten van de staftraining. Sinds de start van het natuurkundeproject hebben tien stafleden aan een topuniversiteit in Manila of aan de vU een mastersgraad behaald en één een doctorsgraad. Momenteel (begin 2004) zijn er vijf bezig met een promotieonderzoek. Van die vijf hebben er drie een aio-positie aan de vU weten te verkrijgen, waarbij we konden inspelen op het tekort aan kandidaten voor die posities in Nederland. Verder heeft de instroom van nieuwe mensen echt geleid tot een cultuuromslag binnen de afdeling. Er is inderdaad iets van een onderzoeksatmosfeer gekomen. Ik denk dat behalve het talent ook het grote aantal stafleden daarbij een rol heeft gespeeld. In het Yogyaproject is het niet gelukt om die omslag te bewerkstelligen, vermoedelijk omdat het aantal stafleden daar te klein was .

Dus alleen maar succes te melden? Nee, er zijn ook wel punten van zorg. Ik vind het verontrustend dat er aan deze universiteit, net als dat in Yogya het geval was, nauwelijks enige kwaliteitscontrole is op het onderwijs. Dat was in Afrika vanuit de Britse traditie beter geregeld. Verder bestaat er zorg of de resultaten wel zullen beklijven. Kunnen die jonge stafleden met een doctorsgraad wel worden vastgehouden, en krijgen ze wel de kans om door te gaan met research? Met het einde van het project in zicht is daarover een discussie aan de gang.

Ook in Cebu kreeg ik met de Nederlandse politiek te maken. De beslissing van Eveline Herfkens, de nieuwe minister voor Ontwikkelingssamenwerking, om de Filippijnen te schrappen van de 'landenlijst', betekende in 2000 dat mijn DGIS-contract niet verlengd kon worden. Maar door een interventie van de Nederlandse ambassadeur in Manilla kon een vroegtijdige aftocht worden voorkomen. Ik mocht zodoende mijn contract toch uitdienen tot juli 2002, het einde van de 260 DGIS-steun. Na die datum was er nog wel Nuffic-geld beschikbaar om mij te financieren tot het einde van het project (juli 2004). Maar de VU wilde mij niet in dienst nemen, vanwege de last van mijn arbeidsverleden.

Door een slimme constructie kon ik echter toch nog tot het einde in het project werkzaam zijn. Ik begon een bedrijfje waaruit de VU mij inhuurde voor de laatste periode in de Filippijnen. Hiermee kon ik mijn arbeidskosten bij de VU en de Universiteit San Carlos in rekening brengen zonder dat mijn arbeidsverleden een schrikbeeld voor de dienst personeelszaken werd. Wie zegt dat ontwikkelingswerkers niet creatief zijn?

[12] De thuisbasis en de teruggekeerden

Wie dragen het ontwikkelingwerk dat aan de vu wordt ondernomen? 261
Waar komen de ideeën vandaan en waar worden de projectplannen uitgewerkt? Wie begeleiden de uitgezonden projectmedewerkers? Kortom, wie vormen de thuisbasis van de projecten? En ten slotte, welke ervaringen hebben de teruggekeerde medewerkers in de projecten opgedaan?

Als eind jaren zestig de ontwikkelingssamenwerking op gang komt, spelen individuele stafleden uit verschillende faculteiten daarbij een beslissende rol. Tot 1975 worden alle projecten vanuit de faculteiten aangezwengeld. Het Congoproject is weliswaar geëntameerd op universiteitsniveau, maar de vormgeving van het project ligt geheel bij de facultaire staf. De eerste ontwikkelingsprojecten komen tot stand op facultair initiatief, zoals het sloppenonderzoek in Karachi (niet-westerse sociologie), en de onderzoekstraining aan de Universiteit Gadjah Mada in Yogya (natuurkunde). De faculteiten staan dus aan de wieg van het ontwikkelingswerk.

Na de invoering van de universitaire bestuurs hervorming begin jaren zeventig gaat er echter een universitair beleid komen, en daarin wordt ontwikkelingssamenwerking een parel in de kroon. De groei van het aantal projecten gaat stormachtig hard, en er ontwikkelt zich een portefeuille waarin 'basic science' het grootste aandeel heeft. Welke rol hebben de faculteiten in de begeleiding, en in hoeverre is het projectenwerk gecentraliseerd in de dienst ontwikkelingssamenwerking (DOS)?

De thuisbasis van de projecten verandert van locatie; zij krijgt in de loop der jaren steeds minder een facultair en steeds meer een centraal gezicht. Dat komt voor een deel omdat onderwijs en onderzoek onder hoge druk komen te staan en faculteiten steeds minder ruimte krijgen voor ontwikkelingssamenwerking. Het komt voor een ander deel omdat DOS zich steeds meer ontwikkelt tot de meest professionele speler op dat gebied.

262 Welke eenheden binnen de universiteit dragen de inhoudelijke verantwoordelijkheid voor de verschillende vu-projecten? Het antwoord op die vraag hangt van de tijd af, maar aanvankelijk zijn de betreffende eenheden: de vakgroepen of de (sub)faculteiten. De bètaprojecten worden gedragen door de werkeenheid 'Basic Science Projects' (BSP) van de subfaculteiten Natuurkunde, Scheikunde en Biologie, en daarnaast door de subfaculteit Aardwetenschappen (geologie en fysische geografie). De overige projecten worden gedragen door de daarmee verwante afdelingen in de universiteit, waarvan de belangrijkste zijn: de vakgroep ontwikkelings- en agrarische economie (OAE) en, op een kleinere schaal, de vakgroep niet-westerse sociologie.

Tot medio jaren tachtig zijn de bètasubfaculteiten en de twee ontwikkelingsvakgroepen het meest betrokken bij de ondersteuning van projecten. Omstreeks 1986 komt echter een ontwikkeling op gang waarbij de dienst ontwikkelingssamenwerking een grotere rol bij de projecten gaat spelen, en in sommige gevallen de projectuitvoering geheel gaat overnemen. Waarom slaat rond die tijd de balans om, van een facultaire naar een centrale uitvoering van ontwikkelingsprojecten? Om die vraag te beantwoorden, kijken we eerst naar de ontwikkeling bij de vakgroep OAE, en daarna naar de verschuivingen bij 'basic science'.

De vakgroep OAE is halverwege de jaren tachtig betrokken bij de begeleiding van projecten in Indonesië, in Lesotho en Swaziland, en in Nicaragua. Eind 1985 begint binnen de vakgroep een discussie over de vraag of zij die verantwoordelijkheid nog wel op zich kan blijven nemen. De aanleiding is dat de vakgroep in die tijd een forse subsidie van DGIS in de wacht heeft gesleept voor een nieuw project, om het bestaande vluchtelingenonderzoek in Soedan uit te breiden (zie hoofdstuk [10]). Maar valt de begeleiding daarvan nog wel te combineren met het reguliere wetenschappelijke werk? Nee, zegt dr. Henk J. Tieleman, die binnen de vakgroep bij een groot aantal projecten betrokken is. Het projectenwerk levert namelijk onvoldoende publicaties op in het kader van de voorwaardelijke financiering (VWF). Onderzoek in projecten moet vaak gericht worden op kortetermijnproblemen en op typisch lokale en regionale vraagstukken, waardoor het

allerm minst zeker is dat een goede aansluiting bij een vwf-programma mogelijk is. De opdrachtgevers vragen om verslaglegging via rapporten en zijn niet zo geïnteresseerd in wetenschappelijke artikelen, of staan die zelfs niet toe. Publicaties in het kader van de projecten zijn zeer wel mogelijk, maar dragen naar hun aard weinig bij aan de academische loopbaan. Een academische carrière komt zodoende in gevaar als de tijdsbesteding voor ontwikkelingssamenwerking prioriteit krijgt. Met die achtergrond schrijft Tieleman: 'Op het facultaire en het centrale bestuursniveau worden de internationale samenwerkingsactiviteiten niet beschouwd als een wezenlijk pakket van de vakgroep en bij de beoordeling van stafleden worden ze niet in de beschouwing betrokken.'¹

263

Tieleman stelt zijn vakgroep voor om het nieuwe project in Soedan er *niet* bij te nemen: de begeleiding ervan zou een te groot beslag leggen op de seniorstaf. De vu-compensatieregeling voor ontwikkelingstaken geeft wel enige vergoeding, maar resulteert in een voor het vakgroeponderzoek onvoordelige ruil. De reden is dat de tijd van seniorstaf wordt gecompenseerd met brokjes formatie waarop, vanwege de tijdelijke basis, slechts juniormedewerkers kunnen worden aangesteld. Tieleman suggereert dat het project wel doorgang zou kunnen vinden door het over te hevelen naar de Universiteit van Amsterdam. Medewerkers van de uva-vakgroep sociale geografie van ontwikkelingslanden, betrokken bij het vooronderzoek, zouden het project verwelkomen.²

Deze kwestie geeft de nodige opschudding in een bredere kring. De rector magnificus wil tot geen prijs dat de vu de subsidie laat schieten, ook al omdat de universiteit zelf geïnvesteerd heeft in de eerste onderzoeksfase. De vakgroep gaat overleg voeren over deze kwestie met het bureau buitenland, dat graag wil meedenken over een organisatievorm waarbij minder management en organisatie door de wetenschappelijke staf wordt gedaan. Ten slotte wordt overeengekomen dat de vakgroep wetenschappelijk betrokken blijft bij het project, maar dat dos voor de projectuitvoering zal zorgen en de projectverantwoordelijke zal leveren. De crisis is hiermee bezworen. De Stuurgroep Zuidelijk Afrika geeft als reactie dat zij verheugd is dat de vu zodoende de subsidie voor het vluchtelingenonderzoek kan blijven behouden.³

De vakgroep oae schrijft aan het bestuur van de economische facul-

teit, dat zij besluit haar participatie in de internationale samenwerking van de VU te gaan beperken door het aantal projecten waarin zij een rol speelt, terug te brengen. Bovendien gaat de vakgroep voor de projecten waarin zij blijft participeren, geen organisatie- en beheerstaken meer vervullen en 'haar inbreng strikt beperken tot de wetenschappelijke aspecten van de samenwerking, met het accent op die taakonderdelen die in publicaties zullen uitmonden.'⁴ Het bestuur van de economische faculteit gaat ermee akkoord dat de nieuwe formule wordt toegepast op het facultaire samenwerkingsproject met de Universiteit van Khartoum voor het vluchtelingenonderzoek. De stafleden die projectverantwoordelijke van één van de projecten van de vakgroep OAE willen blijven, kunnen voor dat deel van hun tijd in dienst komen bij de dienst ontwikkelingssamenwerking.

Maar het DOS-bestuur plaatst kritische kanttekeningen bij de gevolgde beleidslijn. Het bestuurslid prof. Harry Boer vreest dat de (gedeeltelijke) overname van OAE-projecten door DOS een precedentwerking heeft voor andere faculteiten, en dat zoiets zou kunnen leiden tot marginalisering van de facultaire betrokkenheid bij ontwikkelingssamenwerking. Boer pleit ervoor om een duidelijke keuze te maken tussen twee alternatieven: óf facultaire verantwoordelijkheid en draagvlak, óf één overkoepelend orgaan waarin alle universitaire ontwikkelingsactiviteiten worden ondergebracht.⁵ Die bestuurlijke keuze wordt op dat moment nog niet gemaakt. Maar de vraag of een facultaire uitvoering nog mogelijk is geldt in deze tijd inderdaad voor meer projecten. De gang zaken bij de Faculteit Economie wijst immers op het steeds groter wordende probleem om het projectenwerk in te passen en te koppelen aan de reguliere onderwijs- en onderzoekstaken, gegeven de herstructurering van het onderwijs en de voorwaardelijke financiering van het onderzoek in de jaren tachtig (zie hoofdstuk [9]).

DE PLAATS VAN 'BASIC SCIENCE'

Voor de 'basic science'-projecten geldt het probleem van de facultaire betrokkenheid in versterkte mate. Deze projecten spelen zich af op een vakinhoudelijk niveau dat vergelijkbaar is met de bovenbouw van een Nederlandse middelbare school; en dat terrein is niet de eerste zorg van de meeste stafleden van een bètafaculteit. De meeste interes-

se voor dat werk valt nog te verwachten van de vakdidactici. Het 'basic science'-pakket valt aanvankelijk geheel onder het patronaat van de Faculteit Wiskunde en Natuurwetenschappen, waarin met name de subfaculteiten Natuurkunde (Botswana, Indonesië), Scheikunde (Swaziland), en biologie (Lesotho) voor de uitvoering van de projecten in een bepaald land verantwoordelijk zijn. In de jaren dat de projecten op gang komen, moet in de drie subfaculteiten de begeleidingsexpertise voor het 'basic science'-gebied nog gaandeweg worden opgebouwd.

265

Na terugkeer uit Botswana word ik (G. Thijs) in 1982 gevraagd toe te treden tot de vakgroep algemene vorming van de Faculteit Wiskunde en Natuurwetenschappen, om te gaan werken aan het draagvlak voor het projectenwerk, en om de coördinator te zijn van de facultaire werkeenheid 'Basic Science Projects' B.S.P. Zo raak ik betrokken bij de ontwikkeling van facultaire expertise op dat gebied.

In de volgende jaren concentreert de werkeenheid B.S.P. zich op het verzamelen van mogelijk te gebruiken onderwijs- en onderzoeksmaterialen, en op het selecteren en op hun uitzending voorbereiden van de vele nieuwe projectmedewerkers en student-assistenten. Na enige tijd komen er maandelijkse seminars op gang, waarin deskundigen, ook van buiten de VU, actuele onderwerpen inleiden die met het gebied van 'basic science' samenhangen. Deze seminars worden bijgewoond door stafleden die bij de projectbegeleiding betrokken zijn, maar onder meer ook door facultaire vakdidactici. Zo ontwikkelt zich een levendige voedingsbodem voor inhoudelijke discussies. Er ontstaan plannen voor onderzoek in samenhang met de 'basic science'-projecten. Vóór 1982 ging alle energie zitten in het opstarten van de projecten; bovendien had de betrokken projectstaf geen specifieke onderzoekservaring op dit gebied. In de jaren tachtig begint het eerste onderzoek, aanvankelijk alleen over selectie van studenten, daarna ook over alternatieve concepties van studenten, en daarop toegesneden onderwijsstrategieën en lesmaterialen. Er worden publicaties op dat gebied uitgebracht en er wordt een promotieproject ingediend bij het universitaire stimuleringsfonds en gehonoreerd.⁶

De expertiseontwikkeling vindt vooral plaats bij de subfaculteit Natuurkunde, die met drie commissies (voor Yogya, Salatiga en Botswana) veel energie steekt in projectbegeleiding. Het is dan ook niet verwonderlijk dat juist de natuurkundehoogleraar C. C. Jonker in zijn bijdrage aan de eeuwfeestpublicatie *Wetenschap en Rekenschap 1880-*

1980 een gedeelte wijdt aan ontwikkelingshulp. Hij betoogt daarin dat 'de voorwaarden om de natuurwetenschappen in de ontwikkelingslanden tot ontplooiing te brengen slechts in een lang en geduldig begeleid proces tot stand kunnen worden gebracht'.⁷ Maar hoeveel tijd is de (sub)faculteit hiervoor gegund?

266 In elk geval wordt, op initiatief van dr. Gerard Dulfer, een groep natuurkundigen gevormd om onderwijsmaterialen te ontwikkelen, in eerste instantie voor het lerarenopleidingsproject in Salatiga.⁸ De vakdidacticus dr. Pieter Licht doet samen met mij (G. Thijs) een onderzoek, waarbij we elk afzonderlijk onderzoeksdata verzamelen en waarover we vervolgens gezamenlijk publiceren.⁹ Misschien zijn de vakdidactici in de andere subfaculteiten ook te vinden voor zo'n coöperatief samenspel met de projectbegeleiders? Ze worden in elk geval meer en meer betrokken bij de vragen uit de projectenpraktijk. De verschillende vakdidactici zijn in de jaren tachtig nog niet op facultaire basis georganiseerd; ze werken elk voor een afzonderlijke subfaculteit (biologie, natuurkunde, scheikunde, of wiskunde). Maar begin jaren tachtig gaan zij gezamenlijk de tweede fase van de lerarenopleiding voorbereiden. Bovendien komen ze vanaf 1987 bij elkaar om onder leiding van Licht een gezamenlijk onderzoeksprogramma voor te bereiden. Maar dat proces verloopt moeizaam, het programma komt niet van de grond. En ook de verdergaande facultaire bundeling van de vakdidactici lijkt niet te lukken. Daarbij is (ook hier) het probleem, of de samenwerking moet worden opgezet in facultair verband of in centraal verband (samen met de alfa- en gammafaculteiten).

Het wordt steeds meer de vraag of de bètafaculteit haar verantwoordelijkheid voor het steeds maar groeiende pakket 'basic science'-projecten wel kan waarmaken. De werkeenheid BSP heeft weliswaar een formele facultaire status, maar ontvangt geen facultaire middelen; alle leden krijgen hun inzet vergoed via de centrale compensatieregeling voor projectbegeleiding.¹⁰ Als in 1986 een ervaren projectverantwoordelijke als dr. Piet Born bij de VU vertrekt (voor een functie bij de zending in Pakistan), is er binnen de subfaculteit Natuurkunde geen stafid als opvolger te vinden. En als er nieuwe projecten komen (in Mozambique, Malawi en Namibië), dan moet uiteindelijk dus de projectverantwoordelijken leveren. Daarnaast neemt deze dienst ook het financiële management van de derdegeldstroom voor het grote BSP-

pakket voor haar rekening; zij is daarvoor beter toegerust dan de faculteit. DOS verzorgt eveneens het personeelsbeheer, regelt de indiensttreding en behartigt de logistiek van de uitzending. Weliswaar probeert de faculteit op haar beurt de inhoudelijke basis van het werk te bevorderen, maar de schaal waarop dat gebeuren kan, met een paar vakdidactici, en met één staflid plus een enkele student-assistent in de vakgroep algemene vorming, is te klein.

Begin 1991 vertrekt Pieter Licht bij de VU (voor een nieuw functie bij de KPN) omdat hij – zoals hij zelf zegt – is stuk gelopen op de structurele problemen in organisatie en besturing die hij bij zijn werk ervaren heeft.¹¹ Dat betekent een gevoelig verlies, niet alleen voor de natuurkundedidactiek aan de VU, maar ook voor de inhoudelijke begeleiding van het projectenwerk. Bovendien, als uiteindelijk niet de faculteit maar het Bureau Universitaire Lerarenopleiding (BULO) het gezamenlijke huis van de bètavakdidactici wordt, is het duidelijk dat het idee, dat de Faculteit Wiskunde en Natuurwetenschappen de inhoudelijke thuisbasis van de bètaonderwijsprojecten zou kunnen zijn, een illusie is geworden. Zo kan de vakinhoudelijke begeleiding van 'basic science', het goudhaantje onder de VU-projecten, alleen nog worden ondergebracht bij de dienst ontwikkelingssamenwerking. *En ikzelf wordt eind 1991 gevraagd voor een halve baan bij DOS, met als aandachtspunt: meewerken aan de inhoudelijke professionalisering van de staf.* 267

Bij de bètaprojecten die op het gebied van de aardwetenschappen liggen, doet zich eenzelfde ontwikkeling voor. Het staflid dat het sterkst betrokken is bij het initiëren en begeleiden van ontwikkelingsprojecten op dat gebied, dr. Laszlo Westra, wordt door zijn subfaculteit eind jaren tachtig voor de helft van de werktijd gedetacheerd bij DOS; en hij zal daar, enkele jaren later, voltijds gaan werken.¹² Zo is het algemene beeld aan het eind van de jaren tachtig dat de thuisbasis steeds meer een centraal gezicht krijgt, namelijk dat van DOS.

DE EXPERTISE VAN DOS GROEIT

Vanaf de oprichting in 1966 blijft de personeelssterkte van bureau buitenland lange tijd constant, op vier tot vijf plaatsen – de basisformatie. In de jaren tachtig vindt een enorme uitbreiding plaats in sa-

menhang met het snel toenemende aantal projecten. De groei treedt ook op door de ontwikkeling van bureau buitenland in de richting van een zelfstandige dienst ontwikkelingssamenwerking, die niet alleen projecten begeleidt, maar ook adviesopdrachten uitvoert. Dit proces is vooral bevorderd door drs. Ruud Kapteyn, vanaf 1973 hoofd van bureau buitenland. Mede door zijn ondernemerschap ontwikkelt het aantal projecten zich explosief en krijgt de dienst een groot aantal medewerkers, met een top van 36 in het begin van de jaren negentig.

De ontwikkeling van een nieuwe organisatie begint in 1982, als bij bureau buitenland het idee opkomt om de deskundigheid op het gebied van ontwikkelingssamenwerking aan de v.u. beter te organiseren, om daarmee te voorkomen dat ervaren medewerkers bij bezuinigingen het veld moeten ruimen. Stafleden, die hun expertise aanbieden aan andere organisaties voor het (op kostenbasis) uitvoeren van opdrachten, zouden op die wijze zichzelf kunnen financieren.¹³ Zo wordt eind 1983 het Centrum 'Dienstverlening Ontwikkelingssamenwerking' (DOS) opgericht, in eerste instantie voor een experimentele periode van twee jaar. De v.u. stelt een voorschot ter beschikking, maar DOS streeft ernaar om economisch op eigen benen te staan. Het centrum heeft een eigen bestuur dat verantwoording schuldig is aan het college van bestuur en de universiteitsraad. De kernstaf bestaat om te beginnen uit twee medewerkers, drs. Chris Reij en drs. Gert Jan van Apeldoorn, en het secretariaat wordt verzorgd door bureau buitenland, waar het centrum ook gehuisvest is – in Provisorium III. Het centrum richt zich op die gebieden waarin de v.u. een zekere reputatie heeft opgebouwd en waar de mogelijkheden voor verdere uitbouw zich aftekenen. De belangrijkste activiteiten zijn: onderwijs en onderzoekstraining, ontwikkelingsgericht onderzoek (in aansluiting op bestaande facultaire programma's), en 'consultancies' / adviesopdrachten (vooral evaluaties van ontwikkelingsprogramma's voor bijvoorbeeld DGIS, Wereldbank, en SNV).¹⁴ Het centrum richt zich op het stimuleren van een adequate uitvoering van projecten door faculteiten, door middel van werkgroepen.

'Resource development in Africa' is de eerste werkgroep, met als focus: de relatie tussen mens en milieu in Afrika ten zuiden van de Sahara. Kernstafleden van DOS en facultaire verantwoordelijken van projecten op dat gebied, maken er deel van uit. Medio 1984 dient de kernstaf een onderzoeksvoorstel in bij een aantal donororganisaties over bodembescherming en waterconservering. Als er een opdracht

komt van het 'International Fund for Agricultural Development' (zie de bijdrage van Reij in hoofdstuk [11]), neemt de werkgroep een grote vlucht. Twee jaar later komt er ook een werkgroep 'Basic science education', met twee kernstafleden. Het jaarverslag over 1986 meldt dat deze werkgroep 'in samenspel met de facultaire werkgroep BSP voortgang maakt met de uitbouw van de activiteiten'.¹⁵

De uitbreiding van bureau buitenland/DOS is mogelijk gemaakt doordat bureau buitenland in deze tijd meer vergoeding van 'overhead'-kosten krijgt dan voorheen, toen de projecten vooral door de Nuffic werden gesteund. De achtergrond daarvan is dat het Europees Ontwikkelingsfonds (EOF) onder het Lomé III-verdrag (dat in 1985 van start gaat) veel aandacht geeft aan onderwijs en steeds meer vu-projecten gaat financieren. Het EOF hanteert een ruime tariefstelling: boven het salaris van elke uitgezondene verleent het fonds een tegemoetkoming in de extra kosten van de uitzending, die het drievoudige van het salaris bedraagt. Dat bedrag is bijvoorbeeld bedoeld voor voorbereidingskosten, een uitlooperperiode van (maximaal) zes maanden na terugkeer in Nederland, maar ook projectmanagement en personeelsbeheer. Deze financiering leidt tot grote stuwmeren die in eerste instantie functioneren als reserves voor de uitlooperregeling. Maar door de hogere inkomsten neemt ook het aantal stafleden van bureau buitenland/DOS snel toe, van rond zes omstreeks 1980 naar 22 in 1987. Al spoedig moet dan ook naar een nieuwe huisvesting voor DOS worden gezocht.

Het succes van het experimentele centrum DOS en de gestegen financieringsmogelijkheden onder het EOF leiden tot een ontwikkeling waarbij bureau buitenland en centrum DOS in 1987 worden geïntegreerd in één professionele dienst, de Dienst Ontwikkelingssamenwerking, aangeduid met het al eerder gebruikte acroniem DOS; in het Engels: 'Centre for Development Cooperation Services' (CDCS).

SYMBIOSE

DOS krijgt een min of meer zelfstandige status als een organisatie, die de universiteit profileert op het gebied van ontwikkelingssamenwerking en die zoveel mogelijk haar eigen financiering regelt. Eind 1988, bij de opening van de nieuwe huisvesting, zegt de voorzitter van het college van bestuur, drs. Harry Brinkman, onder andere:

Twaalf jaar geleden begonnen we met een combinatie van vakwetenschappelijke inzet uit faculteiten en organisatorische inzet van bureau buitenland. Bij de ontwikkeling van die combinatie van deskundigheden is de waterscheiding tussen universitaire ambtenaren en facultaire wetenschappers vervaagd. Er is over de grens van de twee systemen, universiteitsbureau/diensten en faculteiten, een symbiose, een synergie gegroeid, zich manifesterend in een keurkorps waar we trots op zijn. [...] Dos mobiliseert deskundigheid uit diverse kernfuncties van de universitaire organisatie in faculteiten en diensten, en brengt die bij elkaar op het specifieke, niet traditionele werkgebied van de universiteit: ontwikkelingssamenwerking. Dat kan alleen door Dos relatief zelfstandig in en naast de universiteit te maken, als een 'satellietorganisatie', zoals dat heet in het modern universitair organisatiejargon.¹⁶

Die symbiose van twee systemen is wel een spanningsvolle constructie. Voor 'basic science' bijvoorbeeld is er nu een taakeenheid met kernstafleden *binnen* Dos, én een *facultaire* werkgroep BSP; samen gaan ze de Dos-werkgroep op dat gebied uitmaken. Maar Dos heeft in deze jaren veel ruimere financiële mogelijkheden dan de bètafaculteit, en dat geeft scheve ogen binnen de werkgroep. Ook krijgen de facultaire leden van de werkgroep het gevoel dat er met Dos een soort schaduworganisatie van de bestaande facultaire werkeenheden wordt opgebouwd; ze vragen zich af wie er nu eigenlijk aan het vakinhoudelijke stuur zit. Een andere vraag is, of Dos eigenlijk niet de ambitie heeft om een soort universitair instituut voor ontwikkelingsprojecten te worden – een instituut, waarin niet alleen maatschappelijke dienstverlening, maar ook onderwijs en onderzoek op dat gebied plaatsvindt. De symbiosegedachte probeert vermoedelijk de keuze voor een soort instituut te vermijden, maar het concept blijft daardoor schimmig. Daarnaast is de naam 'Dos' dubbelzinnig: zij duidt het centrum aan waartoe de kernstafleden behoren, maar ook de overkoepelende werkgroep waaraan tevens facultaire stafleden deelnemen. Het probleem voor de facultaire stafleden is tenslotte, dat het deelnemen aan de Dos-werkgroep voor hun academische status binnen de faculteit niet meetelt. De verhouding tussen Dos en bètafaculteit houdt zo nog lange tijd een element van spanning en competitie.

Dr. Ian Macfarlane wordt in 1987 één van de nieuwe medewerkers van Dos op het gebied van 'basic science education'; hij was vóór die

tijd scheikundedocent aan de Universiteit van Botswana en enige tijd decaan van de exacte faculteit aldaar. In Botswana had Macfarlane vanaf 1977 de inzet kunnen observeren van vu-stafleden in de 'pre-entry science'-cursus, en hij was erg onder de indruk geraakt van hun aanpak en toewijding. Bewondering had hij ook voor het optreden van dr. Gerard Dulfer, die vanuit bureau buitenland het project regelmatig bezocht en dan heel professioneel een besluitvormingsproces, bijvoorbeeld over de zoveelste uitbreiding van de projectstaf, met alle betrokkenen binnen korte tijd tot een goed einde wist te brengen. Gezien de prestaties in het veld, had Macfarlane een thuisbasis met een groot aantal deskundigen op het gebied van bètaonderwijs verwacht. Maar, als hij in 1987 bij de vu gaat werken, zijn er tot zijn verwondering maar enkelen die op dat gebied deskundig zijn, en als ze er zijn, zitten ze in de bètafaculteit. Zoals hij later in een interview zegt: "bij dos trof ik een leeg huis aan".¹⁷ De vakinhoudelijke basis van het projectenwerk heeft inderdaad versterking nodig.

271

Wat de professionalisering betreft, komen er rond die tijd twee thematische groepen tot stand (één voor onderzoek van conceptuele ontwikkeling en practica, en één voor didactische ondersteuning van leraren), en vier onderwijssteungroepen (één voor elk van de vier vakken biologie, natuurkunde, scheikunde, wiskunde). Stafleden van de bètafaculteit (waaronder de vakdidactici) en kernstaf van dos nemen aan deze groepen deel, met de bedoeling om zoveel mogelijk voorbeeldmateriaal voor de projecten te ontwikkelen, vakinhoudelijke adviezen te geven aan de projectmedewerkers in het veld, en onderzoeksresultaten op het gebied van bètaonderwijs door te spelen. De kernstaf gaat zich professionaliseren en krijgt ook de kans om vakinhoudelijke conferenties bij te wonen. Ook start dos een documentatiecentrum waarin het onderwijsmateriaal uit alle projecten bijeen wordt gebracht, en waarvoor ook vakinhoudelijke boeken over bètaonderwijs worden aangeschaft. Tenslotte is dos betrokken bij het organiseren van grote internationale conferenties op het gebied van 'basic science'; deze vinden plaats in 1987 in Botswana, en in 1995 in Namibië (zie hoofdstukken [8] en [10]). Ze worden bijgewoond door projectmedewerkers, lokaal en regionaal betrokkenen, en internationale deskundigen. Het professionele zelfbewustzijn van de kernstaf van dos neemt hierdoor sterk toe. Overigens verschuift het inhoudelijke aandachtsveld steeds meer van de onderwerpen conceptuele ontwikkeling van studenten en

practica, naar het onderwerp bijscholing van leraren. Om expertise op het laatste gebied te ontwikkelen, worden vanaf het eind van de jaren tachtig de contacten met de afdeling Toegepaste Onderwijskunde van de Universiteit Twente geïntensiveerd.

272 Zo neemt het draagvlak in de bètafaculteit voor de dos-werkgroep 'basic science' steeds meer af, terwijl tegelijkertijd de professionaliteit van de kernstafleden toeneemt. Bovendien wordt de dienst ontwikkelingssamenwerking steeds meer uitgebreid met ervaren medewerkers, die aan het einde van hun contract terugkeren van één van de projecten. Dat verschijnsel maakt dos tot een levendige bijenkorf, een plek die ook cohesie en kleur krijgt door de altijd aanwezige Chris van Nispen.

EEN KLEURRIJK VERSCHIJNSEL

Jhr. mr. Christiaan van Nispen tot Sevenaer (1920-2004) had na zijn rechtenstudie in Leiden allerlei banen in Nederland, van advocaat in Middelburg tot studentendecaan in Leiden. In 1963 monsterte hij aan op een schip dat hem naar Kaapstad bracht. Daar werd Van Nispen de persoonlijke chauffeur van een mevrouw die een rondreis wilde maken door zuidelijk Afrika. Hierbij deed hij Lesotho aan en werd hij aangetrokken door de regionale universiteit van Botswana, Lesotho en Swaziland. Van Nispen bleef elf jaar in zuidelijk Afrika, onder meer als studentendecaan in Lesotho en docent 'Roman-Dutch Law' in Swaziland. In 1976 kwam hij op de vu te werken als adviseur voor zuidelijk Afrika van de dienst ontwikkelingssamenwerking. Dat bleef hij tot zijn pensionering in 1985, maar ook daarna hield hij nog vijftien jaar een werkplek bij dos.

Tijdens zijn bezoeken aan de regio wilden allerlei mensen Van Nispen weer spreken. De koning van Lesotho, Moshoeshe II, liet hem van het vliegveld ophalen voor een onderhoud op het paleis⁸. En in Botswana werd hij voor de nationale radio gehaald. Studenten die hij had opgeleid tijdens zijn verblijf in zuidelijk Afrika waren inmiddels vice-chancellor van een universiteit geworden, of minister van Buitenlandse Zaken. Hun deuren stonden altijd open voor de voormalige docent. Op zijn veelsoortige contacten en op de partners in de vu-projec-

ten maakte Van Nispen diepe indruk door zijn massieve gestalte, zijn hoffelijkheid, en zijn grote enthousiasme. Je hoorde steeds weer nieuwe verhalen over hem. Dat hij in zijn studententijd de elfstedentocht had gereden, maar ook dat hij in 1944 in de dodencel in Scheveningen had gezeten en sindsdien een rusteloze zwerver was geworden.

Bij dos had Chris van Nispen een socialiserende rol zoals: alle kamers langs lopen om voor de koffie van half elf op te roepen. Maar hij vervulde ook een inhoudelijke brugfunctie, door je te attenderen op het belang van het werk van de anderen voor datgene waar je zelf mee bezig was. Mede door Chris van Nispen werd de dienst ontwikkelings-samenwerking een plaats van boeiende verhalen. Chris was de icoon van dos, een kleurrijke vogel binnen het grijze vu-gebouw, een soort *African Hoopoe*.¹⁹ 273

CONFLICT MET DE VELDSTAF

Omstreeks 1990 verschijnen er uiterst kritische publicaties over ontwikkelingshulp, waaronder het boek *Lords of Poverty* van Graham Hancock. Hierin wordt ontwikkelingssamenwerking van haar aureool ontdaan en voorgesteld als een stevig betaalde maffia die met zinloze projecten weinig heil brengt in de Derde Wereld. De aanval van de auteur is weliswaar vooral gericht op de grote en in zijn ogen weinig gemotiveerde organisaties zoals de Wereldbank, maar toch.

The Development Set is bright and noble,
Our thoughts are deep and our vision global;
Although we move with the better classes,
Our thoughts are always with the masses.²⁰

Gaan er in deze tijd ook negatieve berichten over het projectenwerk van de vu komen? Tot dusver hebben alle evaluaties een positieve beoordeling gegeven van de vu-projecten en van de motivatie en de inzet van de medewerkers. De rapporten blijven onverminderd positief, maar wel wordt een verandering gemeld in de motivatie van de veldwerker. Het rov-evaluatierapport uit 1993, van de universitaire samenwerkingsverbanden in Botswana, Lesotho, Swaziland en Tanzania, signaleert een andere opstelling van de individuele buitenlandse

November 1995: de Dienst Ontwikkelingssamenwerking viert de vijfenzeventigste verjaardag van mr. Chris van Nispen in de Tuinzaal van de Faculteit Natuurkunde en Sterrenkunde.

projectmedewerkers – geluiden die komen van de kant van de lokale universiteiten.

Vroeger, stelden de universiteitsbestuurders, voelden deze projectmedewerkers zich sterk betrokken bij de lokale situatie. Ze kwamen met een duidelijke missie om te helpen. Nu is men veel zakelijker ingesteld, en ziet men het werk als een normale baan. Het lijkt erop dat de toenemende ideologische lading van het beleid compensatie moet bieden voor de afnemende ideologische motivatie van de projectuitvoerders.²¹

275

Het kan niet missen dat deze typering ook betrekking heeft op v.u.-medewerkers, omdat de meeste van de in dit rapport geëvalueerde activiteiten betrekking hebben op projecten van de v.u. In elk geval is die meer zakelijke opstelling van projectmedewerkers ook merkbaar in het felle conflict dat zich tussen 1994 en 1996 afspeelt tussen de leiding van dos en de veldstaf.

De aanleiding is dat dos medio 1994 een nieuw uitzendreglement gaat invoeren – een volslagen verrassing voor de veldstaf. Wat was de reden om een nieuw reglement te ontwerpen? De brief van de directeur van dos noemt als argument dat het bestaande reglement onduidelijk is en niet evenwichtig; maar de veldstaf denkt dat de noodzaak om te bezuinigen de eigenlijke reden is. De nieuwe uitzendvoorwaarden gaan uit van het model, dat een projectmedewerker in het ontwikkelingsland min of meer dezelfde financiële positie moet hebben als bij vergelijkbaar werk in Nederland. Hij mag er bij de uitzending dus niet op achteruitgaan, maar hij mag er ook geen voordeel van hebben. Zo geeft het model aan de ene kant een zo volledig mogelijke compensatie van de extra kosten in het ontwikkelingsland, terwijl aan de andere kant het model het tot dusver bestaande fiscale voordeel van het verblijf buitenslands sterk corrigeert.²² Dat laatste punt geeft uiteraard de nodige opschudding. Maar de grootste grief van de veldstafleden is dat zij niet zijn geconsulteerd over de veranderingen in het uitzendreglement. Dat wordt als ‘demoraliserend en beledigend ervaren’ omdat de leiding van dos hiermee de directe betrokkenheid van de projectmedewerkers bij hun eigen werksituatie miskent.²³

De discussies lopen hoog op, mede aan de hand van het omvangrijke document dat de gezamenlijke veldstaf in 1995 produceert, en waarin in detail wordt aangegeven hoe veeleisend het projectwerk is,

en hoe het wordt onderschat. De veldstaf betoogt dat er voor dit werk nieuwe functiebeschrijvingen moeten komen, en dat er ook iets moet worden gedaan aan carrièreplanning; dat het uitzendreglement moet worden ingetrokken, en dat een nieuwe regeling zich zou moeten baseren op erkende standaardvoorwaarden, bijvoorbeeld die van DGIS.²⁴

276 Na enige mislukte overleggingen in het Zuiden, wordt tenslotte op de VU met een delegatie van de veldstaf overeenstemming bereikt over een definitieve vorm van de aanpassing. De bijgestelde uitzendvoorwaarden kunnen dan van toepassing worden verklaard op alle uitgezonden. De nieuw uitgezonden medewerkers, op wie al de eerste versie van de nieuwe voorwaarden was toegepast, krijgen een financiële compensatie. Pas eind 1996 keert de rust weer; maar er is wel iets verloren gegaan. Het familiegevoel, dat door een groot aantal mensen binnen de organisatie in de loop der jaren was opgebouwd, heeft door alle onenigheid een flinke deuk opgelopen.

DOS MOET OP DE HELLING

De jaren negentig luiden nieuwe tijden in voor DOS. De voormannen van het eerste uur, drs. Ruud Kapteyn en dr. Gerard Dulfer, treden in 1990 terug om voor de halve werktijd op een andere positie door te gaan. Bovendien gaat in 1996 drs. Harry Brinkman, de grote roerganger in het cvb voor ontwikkelingssamenwerking, met vervroegd pensioen. In 1991 begint een proces van systematisch nadenken over de richting waarin DOS zich zou moeten ontwikkelen. Verschillende groepjes gaan werken aan een bedrijfsplan, dat voor een periode van vier jaar (vanaf 1992) de na te streven activiteiten en producten vastlegt. In deze tijd wordt besloten om de reserves van DOS, die dan zijn opgelopen tot acht miljoen gulden, gedeeltelijk te besteden aan investeringen die voortvloeien uit het bedrijfsplan. Dat plan moet een instrument zijn om een antwoord te geven op de onzekerheden in de omgeving van DOS op het punt van mogelijke donoren, de markt voor eventuele opdrachten, en de beschikbaarheid van expertise uit de faculteiten. Het bedrijfsplan geeft een analyse van DOS – uitgedrukt in sterke kanten, te verbeteren punten, kansen en uitdagingen – en maakt daarbij strategische keuzen. Een paar voorbeelden: de taakgroep ‘Basic science education’ gaat haar vakinhoudelijke expertise

verder versterken, de deelgroep 'Computer applications' zal zich richten op management-informatiesystemen, en de taakgroep 'Natural resource management' moet relaties met faculteiten opbouwen. Andere actieplannen zijn onder meer: een intern informatiesysteem opzetten, donoren actief benaderen, en de externe presentatie van dos verbeteren. Elk actieplan wordt in elk van de volgende vier jaren op voortgang getoetst. Zo meet de eindtoets bijvoorbeeld wat de expertiseontwikkeling heeft opgeleverd: zijn er tenminste x publicaties verschenen, en zijn de onderzoeksresultaten gebruikt in de projecten? Zo nee: stoppen. De geplande investeringen bedragen in totaal circa drie miljoen gulden.²⁵

277

Het pleidooi om in te zetten op management-informatiesystemen leidt op den duur tot 'universitair management' als concentratiepunt. Dit onderwerp sluit uitstekend aan bij de aanpak die de Nuffic in het midden van jaren negentig bepleit om de organisatie en de beheerstructuur van de partneruniversiteiten te ontwikkelen. De investeringen van het bedrijfsplan hebben bijgedragen aan de goede positie van dos in de wereld van de universitaire ontwikkelingssamenwerking. Maar het uiteindelijke effect van de investeringen is niet voldoende om de teruggang in de financiële positie van dos te keren. Het aantal Europees gefinancierde projecten kalft in de loop van de jaren negentig af; weliswaar komen er nieuwe Nuffic-projecten voor in de plaats, maar die hebben een lagere tariefstelling. Een andere factor bij de teruggang is, dat de vu in deze jaren bepaalde interne kosten in rekening gaat brengen. De huisvestingskosten (een kwart miljoen gulden per jaar) en de wachtgeldverplichtingen worden nu aan dos doorberekend. Als gevolg van de terugkeer van veel projectmedewerkers in deze periode nemen de wachtgelden in omvang toe. In 1997 is het duidelijk dat ongewijzigd beleid dos aan de afgrond zou brengen en dat een reorganisatie onvermijdelijk is.

De werkgroep die deze operatie moet voorbereiden, analyseert de veranderingen die zich op de markt van ontwikkelingssamenwerking hebben voorgedaan. In de jaren zeventig vroegen veel projecten om de langdurige inzet van deskundigen ter plaatse omdat de lokale capaciteit ontbrak. Dat is veranderd, zegt het werkgroeprapport. Het gaat nu veel meer om de versterking van aanwezige capaciteit bij partnerinstellingen. Dit betekent een verschuiving van het *uitvoeren* van onderwijsinnovaties naar het *begeleiden* van vernieuwingen. Het werk

concentreert zich op korte missies, assistentie voor op maat gesneden staftraining, onderzoekssamenwerking en uitwisseling van staf. DOS moet functioneren als een centrum voor kennisoverdracht en uitwisseling; de taakgroepen vervullen een *makelaarsrol* voor faculteiten en diensten. De belangrijke donoren gaan steeds meer uit van de vraag van de partners – die bepalen de inhoud van de projecten. Dat betekent dat DOS grote aandacht moet geven aan acquisitieactiviteiten. Te sterke afhankelijkheid van één of enkele donoren maakt de organisatie kwetsbaar, donordiversificatie is geboden. De inhoudelijke expertise van DOS zal vooral betrekking moeten hebben op acquisitie, alliantievorming en beheerstaken. De organisatie moet inspelen op de verschuiving van op solidariteit gebaseerde ontwikkelingssamenwerking naar meer symmetrische internationale samenwerking; daarbij sluit de naam ‘Centrum Internationale Samenwerking’ (CIS) beter aan dan de naam DOS. Aldus het rapport van de werkgroep.²⁶

Doordat de reorganisatie tijdig is aangekaart, zijn er bij DOS geen tekorten ontstaan. Wel moet er uit de centrale middelen van de VU circa één miljoen gulden komen voor de afvloeiingsregelingen. Circa tien stafleden ruimen het veld, sommigen met gedwongen ontslag, anderen met vervroegde pensionering. Begin 2000 is het pijnlijke proces afgerond. Ook ik (G. Thijs) vloeï af bij DOS, maar voor de halve werktijd blijf ik verbonden aan de Faculteit Exacte Wetenschappen.

In plaats van de taakgroepen komen er na de reorganisatie drie units: ‘Education and development unit’ (EDU), ‘Resource development unit’ (RDU), en ‘Information, communication and organisation unit’ (ICO) – waarvan universitair management een onderdeel is. De laatste unit gebruikt de deskundigheid van verschillende diensten, zoals bestuurlijke informatie-systemen, computeraangelegenheden, financiële zaken, en personeelszaken, en ook de expertise van het college van bestuur; een goed voorbeeld van samenwerking binnen de VU. De aandacht voor acquisitie en de presentatie van de expertise van de staf, komt bij DOS steeds meer centraal te staan.²⁷ Vanaf 2000 wordt de nieuwe naam CIS gehanteerd, en het centrum komt los te staan van het bureau van de universiteit. Eind 2004 heeft CIS 23 formatieplaatsen, waarvan de VU de basisformatie van vijf plaatsen voor haar rekening neemt – de rest moet extern gefinancierd worden. De opdrachtgever krijgt niet alleen de korte missies naar het ontwikkelingsland in rekening gebracht, maar ook de managementdagen en de noodzake-

lijke activiteiten op de thuisbasis. Om CIS min of meer kostendekkend te laten opereren, moet elk lid van de kernstaf tenminste honderd dagen per jaar voor missies in het buitenland verblijven.

KRITISCHE NOTEN

Welke resultaten heeft het heroriëntatieproces van DOS opgeleverd? 279
Ik vraag drie stafleden van CIS, uit elke unit één, om kritisch terug te blikken op de jaren negentig. Het zijn achtereenvolgens dr. Ian Macfarlane van EDU, dr. Stephen Turner van RDU, en dr. Eric Kluyfhout. Laatstgenoemde heeft leiding gegeven aan de unit ICO tot hij in 2000 de VU verliet.²⁸

Macfarlane: “Het is jammer dat het niet gelukt is om de schat aan werkervaringen, die met de ‘basic science’-projecten is opgedaan, te kapitaliseren. We zijn er niet in geslaagd om de *projectexpertise in een academisch gezicht te vertalen*, om de VU als platform van projectervaringen het centrum in Nederland te doen zijn op het gebied van bèta-onderwijs in ontwikkelingslanden. Dat is niet gelukt binnen de exacte faculteit, maar ook niet in een samenwerkingsverband met de elders ondergebrachte vakdidactici – in BULO, en later IDO of Onderwijscentrum; en tenslotte ook niet in deze tijd, nu CIS deelneemt aan DECIDE – het professionele consortium van instellingen op dat gebied.²⁹”

Turner: “De jaren negentig was een teleurstellende periode door de vijandigheid tussen het veld en de thuisbasis over de uitzendvoorwaarden, en door de zware druk op de organisatie om te bezuinigen. Ik denk dat CIS lange tijd een duidelijke doelbewustheid heeft gemist door het aarzelen van het universiteitsbestuur of het centrum wel een noodzakelijk onderdeel van de universiteit zou zijn. Hoewel er nu een formeel antwoord op die vraag is gegeven, heb ik het gevoel dat die ambivalentie nog steeds bestaat.”

Kluyfhout: “De druk om bedrijfsmatig te werken werd in de loop der jaren steeds sterker, waardoor de ideële kant in de verdrukking kwam. Deze trend was overal zichtbaar en had mede tot doel het amateurisme binnen de ontwikkelingssamenwerking terug te dringen. Maar binnen de VU heb ik daar weinigen op kunnen betrappen, integendeel, de stafleden van CIS waren niet alleen zeer betrokken maar ook uiterst professioneel. Ikzelf heb meegewerkt aan die rationaliserings-

280 trend, maar ik vraag me nu wel eens af of dat goed was. In de drang om 'projecten te scoren' ging het om onze eigen werkgelegenheid en dat leidt niet per definitie tot beslissingen die goed zijn voor de partners in het Zuiden. Wat me ook steeds meer tegen ging staan, was het hele circus rond ontwikkelingssamenwerking, de vele procedures en nota's met mooie uitgangspunten, zoals vraaggestuurdheid en duurzaamheid; maar ondertussen zijn het de Nederlandse instellingen zelf die de voorstellen moeten schrijven. De afstand tussen het papieren beeld en de echte werkelijkheid werd mij uiteindelijk te groot."

Dit zijn de gevraagde kritische noten. Maar daarnaast benadrukken ze alle drie hoe trots ze zijn op wat ze, ook in deze jaren, in de projecten tot stand hebben gebracht.

HOOFDEN AAN HET WOORD

Hoe verliep het proces om ontwikkelingssamenwerking onderdeel te laten worden van de universitaire omgeving in de afgelopen veertig jaar? Voor een antwoord op die vraag is nu het woord aan alle zeven hoofden/directeuren van bureau buitenland/DOS/CIS uit die periode.³⁰

"Aan de vu bestond een pretentie, afkomstig van de stichter Abraham Kuiper, in de zin van: 'wij moeten de wereld in', aldus drs. Bram van Noord die in 1966 als eerste hoofd aantreedt. "Maar de oude garde van hoogleraren was daar niet zo enthousiast voor. De internationale oriëntatie is vooral bij de studenten begonnen. Het buitenlandwerk had succes bij die faculteiten die belang hadden bij afstudeerstages van studenten in ontwikkelingslanden. Maar voor het overige waren het maar enkelen binnen de universiteit die door ontwikkelingssamenwerking waren gegrepen."

In 1973 treedt drs. Ruud Kapteyn aan. "Onderwijs en onderzoek zijn vandaag de dag verreweg de belangrijkste functies van de universiteit. De maatschappelijke dienstverlening komt als universitaire functie niet langer meer prominent naar voren. En daar moet universitaire ontwikkelingssamenwerking het toch van hebben. Maar ook ons is het niet gelukt om het universitaire belang van de pre-universitaire bètacursussen echt voor het voetlicht te krijgen, terwijl toch de

noodzaak van deze projecten als een paal boven water staat, gezien de enorme achterstand in de exacte vakken in Afrika.” Ontwikkelings-samenwerking is eigenlijk ondankbaar werk, vindt hij. “Maar de vu is opgericht voor de emancipatie van de kleine luyden, en zij heeft de plicht om die belofte te globaliseren.”

“Eén van de problemen bij dos was het geringe verloop van de staf”, zegt ir. Heimo Heringa, die in 1990 aantreedt. “vu-medewerkers waren ooit betrokken geraakt bij een project, hadden jaren overzee ge- 281 werkt, en konden niet meer terug naar de faculteit waar ze vandaan kwamen, zodat dos ze te werk moest stellen. Vaak werden ze na terugkomst ‘desk manager’ van het samenwerkingsverband waarin ze zelf gewerkt hadden. Dat gaf soms culturele inteelt en gebrek aan professionele vooruitzichten, want de specialisaties van dos hadden weinig verband met de faculteiten.”

Dr. Jaap van Weeren, die in 1991 aantreedt, concludeert na zijn vertrek in 2000: “De concentratie van de universitaire projectuitvoering in een speciale eenheid die daarop in haar organisatie is toegespitst, is de enige mogelijkheid om op lange termijn als universiteit ontwikkelingssamenwerking vol te houden. De lange historie van dos lijkt deze mening te ondersteunen.”

In 2000 komt dr. Jan Donner aan het stuur. Hij stelt dat cis de faculteiten voor de vraag plaatst of zij alleen topwetenschappelijk onderwijs, onderzoek en maatschappelijke dienstverlening op een hoog niveau verzorgen, of dat er ook ruimte is voor dienstverlening op een lager niveau. In een ontwikkelingsrelatie met universiteiten in de Derde Wereld is sprake van asymmetrische verhoudingen waarvan de vu óók kan leren. Mogelijk heeft cis wel eens te weinig oog voor de belangen van de faculteiten, maar die zijn op hun beurt vaak kortzichtig omgegaan met de mogelijkheden die het centrum biedt. Omdat het binnen de universiteit een hybride organisatie is, zowel academisch als praktisch, moet cis ook meer buiten de eigen universitaire wereld kijken.”

In 2001 treedt dr. Rien Kool aan als interim-directeur. Hij memoereert dat er in die tijd een discussie was over de positie van cis, waarbij het college van bestuur aan alle faculteiten vroeg welke rol zij zagen voor een centrum internationale samenwerking. “De reacties waren gemengd en varieerden van ‘opheffen’, via ‘neutraal’, tot ‘laten bestaan’. Dat laatste is dus gebeurd, maar het was niet onomstreden. In

het nieuwe ontwikkelingsprogramma (NPT) kan ook met niet-universitaire partners in een ontwikkelingsland worden samengewerkt. Misschien dat er daarmee meer mogelijkheden komen om de facultaire expertise te benutten.”

282 “CIS heeft zich losgezongen van de faculteiten en moet weer terug worden gebracht in de universiteit.’, meent drs. Kees van Dongen, die vanaf 2002 leiding geeft. “Het college van bestuur kan immers moeilijk subsidies geven aan een consultancyafdeling die voor de kerntaken van de VU niets oplevert. We zijn bezig daar systematisch aan te werken, maar het is niet eenvoudig om tot resultaten te komen.”

Zoveel hoofden, zoveel zinnen. Allen benadrukken de uitzonderlijke positie van ontwikkelingssamenwerking in een universitaire omgeving. De aansluiting blijft een hardnekkig probleem.

DE TERUGGEKEERDEN

In een recent artikel in *NRC handelsblad* beschrijft Frank Westerman een feestje in Gaborone, Botswana, waar hij gewezen wordt op een blanke man met wilde krullen, van hetzelfde grijs als zijn wenkbrauwen. ‘Dat is Ernst Engels’, wordt er gefluisterd. ‘Hij is de laatste der ontwikkelingswerkers’.³¹ Ernst Engels heeft vanaf 1978 vrijwel aansluitend gewerkt in projecten van de VU, in Botswana, in Lesotho en tenslotte in Zimbabwe. Met vierentwintig jaar veldwerk spant hij waarschijnlijk de kroon. Het is de vraag of hij nog in Nederland zou kunnen aarden. Projectmedewerkers die (wel) terugkeren, krijgen met stevige aanpassingsproblemen te maken. Om duidelijk te maken dat het werken in een project ook een prijs vraagt, laat ik enige teruggekeerden aan het woord.

Dr. Henk Vos ging met vrouw en vier kinderen voor twee jaar naar Indonesië. Daarna bleef het gezin wegens ziekte van een kind in Nederland, terwijl Henk nog een jaar in Yogya ging werken, met steeds tussentijdse reizen naar Nederland. Als hij definitief terugkeert naar Nederland ervaart hij een verschijnsel dat hij aanduidt als een ‘culture shock’, iets waarvan hij een jaar lang last heeft. “En het probleem is dat je juist in die tijd een nieuwe carrière moet zien op te bouwen, waarbij je wetenschappelijk gezien zo ongeveer weer bij nul moet be-

ginnen", zegt hij. Zijn werkervaring in Yogya lag op een geheel ander vlak. Hij heeft daar ervaren dat natuurkunde een bepaalde cultuur nodig heeft om te kunnen functioneren, en dat je de westerse fysica niet zomaar naar Indonesië kunt overplanten. "Ik miste een praktische voorbereiding op het gebied van management van veranderingsprocessen, zegt hij. "Of ons gezin aan gevaren heeft blootgestaan? Ja, een keer met de ziekte van een kind, en enige malen in het autoverkeer. Dat heet ervaring in de tropen opdoen. Je kunt je daar niet echt op voorbereiden, en je hebt geluk als je er zonder kleerscheuren doorheen komt".³²

283

Dr. Wim Kouwenhoven ging met vrouw en drie dochtertjes voor achttien jaar naar Afrika. Dat betekende voor hem een constant ont-heemd gevoel van niet werkelijk betrokken te zijn: overal wonen, nergens thuis. Soms, bij ziekte en overlijden van dierbaren, voelde hij zich afgesneden van direct contact. Zijn weg vinden in een nieuwe werkkring kost hem nu, een paar jaar na terugkeer, nog steeds veel energie. Heeft je partner zich gehinderd gevoeld door het verblijf buitenslands?, vraag ik. "Mijn vrouw heeft zich professioneel gezien niet kunnen ontwikkelen. Ze ging zich ook steeds meer ergeren aan de oppervlakkige omgangscultuur van de 'expatriates', vooral in Mozambique." Aan welke risico's hebben jullie blootgestaan? "Het gevaarlijkst is wel het verkeer, door de loslopende koeien en de dronken automobilisten. Maar er zijn ook andere bedreigingen. We hebben in Botswana de *raids* van het apartheidsregime meegemaakt. Als je dan 's nachts wakker wordt van de explosies en geweervuur weet je eigenlijk niet wat er is gebeurd, tot de volgende morgen. We hebben het huis moeten opruimen van de Somalische vriend van een Nederlandse vrouw, die werd aangezien voor een ANC-activist en doorzeefd werd met kogels. Zijn vriendin, een paar maanden zwanger, kon zich verbergen in een kast en werd in haar benen geschoten. De oorlog kwam dus dichtbij, maar we hebben ons toch niet bedreigd gevoeld. Naïef misschien?" Hoe zie je op die tijd terug? "De jaren in Afrika hebben mijn leven enorm verrijkt. Op de eerste periode in Botswana kijk ik terug met zeer dierbare gevoelens. We waren domweg gelukkig in Gaborone."³³

Drs. Cara Ella Schulte Nordholt heeft veertien jaar in Indonesië doorgebracht als echtgenote van een VU-medewerker die werd uitgezonden naar de universiteit in Salatiga. "Het kennismaken met een

nieuwe cultuur was geweldig”, zegt ze. “Maar de confrontatie met de armoede grijpt je ook aan. Bovendien blijken de problemen met de gezondheid niet gering te zijn. Zo heeft ons hele gezin (para)tyfus gehad – inentingen helpen maar gedeeltelijk; de twee jongens hebben die ziekte maar nauwelijks overleefd. Ik droom er soms nog van. Er waren bovendien altijd verkoudheden die maar niet over gingen; bacteriën blijven lang hangen in de tropen. En dat alles kost je heel veel energie.” Is in die tijd je professionele ontwikkeling doorgegaan? “Nico had de baan, ik deed vrijwilligerswerk als docent op de universiteit – maar dat heeft minder status, en ik heb er geen dienstjaren mee opgebouwd. Wel heb ik Indonesisch en wat Javaans geleerd en ben ik boeken en verhalen uit het Indonesisch gaan vertalen.” Hoe kijk je op die tijd terug? “Met veel voldoening, maar ook wel met de gedachte, dat het moeilijk was. De combinatie van je rol als moeder en het lesgeven aan je eigen kinderen maakte je positie ambivalent. Bovendien gingen de bedienden enorm interfereren in mijn opvoeding van de kinderen, die daardoor niet meer accepteerden dat ik ze corrigeerde. Dat zijn invloeden die lang hebben doorgespeeld”. Hoe hebben de kinderen de uitzending ervaren? “Het was voor hen niet goed dat de uitzendperiode zo lang was. De problemen kwamen in Nederland, vreemd genoeg pas veel later, toen wij dat al niet meer verwachtten: eind middelbare school en daarna. In Indonesië is alles heel gedisciplineerd, hier in Nederland heerst in het onderwijs een veel lossere stijl. Dat was voor hen heel verwarrend.”³⁴

In deze paragraaf past een aanduiding van mijn eigen (G.Thijs) geschiedenis. Ik behoor immers ook tot de teruggekeerden, na zes jaar werken in vu-projecten, eerst in Indonesië en later in Botswana. Op onze vakantie is het gebeurd: een fataal verkeersongeluk. Plotselinge persoonlijke verliezen keren mijn leven ondersteboven. Het emotionele isolement en de afstand tot het moederland worden onhanteerbaar groot. Vóór die dag waren we met ons vijven – twee jaar later keren we met ons drieën terug.

Dr. Piet Born, de projectverantwoordelijke, komt in die ongeluksperiode bij mij langs. In het gesprek laat hij voorzichtig doorschemeren dat ook hij een kind heeft verloren, tijdens zijn verblijf in Pakistan. Dat geeft ons beiden een gevoel van verwantschap. Veel later, begin

2004, vertel ik hem dat dit boek ook aandacht geeft aan problemen van de werkers in het veld. In dat verband vraag ik hem naar de omstandigheden waaronder hij en zijn gezin een kind verloren. In het stuk dat ik niet lang daarna krijg toegestuurd, vertelt zijn vrouw Els het verhaal.

Met twee dochtertjes vertrokken we naar Pakistan in de herfst van 1963. Daar werd in februari 1965 ons derde kind, een zoon geboren. Het was een 285 tangverlossing in het lokale zendingsziekenhuis. Later bij het naar huis gaan, bleek hij via een niet-steriele speen in het ziekenhuis spruw te hebben opgedaan, waar hij veel last van ondervond. Toen in juni de warmte kwam opzetten gingen we naar het vakantieoord voor taalstudie in de uitlopers van de Himalaya. Ons jongetje, nu bijna zes maanden, was redelijk goed gegroeid door de moedermelk en je zag hem een echt mensje worden, prachtige ogen, hij kon schateren, was heel betrokken al op ons. We hadden het idee dat hij het echt ging maken. Echter, na een paar weken werd hij ernstig ziek vanwege een door een virus veroorzaakte longontsteking. We tobden zelf met injecties, maar zo snel verliep het proces dat hij binnen drie dagen stierf. Piet heeft alles geregeld, en zo werd hij op mijn éénendertigste verjaardag, een dag na het overlijden, begraven op de kleine begraafplaats voor christenen in de Murree Hills in Pakistan. We werden omringd en getroost door velen. In Nederland is dit kindje 'onbekend' gebleven bij onze familie en vrienden. Maar zolang onze vier kleinkinderen zich zijn naam (één kleinzoon draagt een deel van zijn naam) zullen herinneren, zal dit kindje hier bekend blijven. Op zijn grafje lieten we de Engelse tekst van Marcus 10:15 uitbeiteln: 'Whoever does not receive the Kingdom of God like a child will never enter it'. Het grafje is daar in het Islamitische land als een stille getuige.

Het bedenken van projecten is één ding, de werkelijkheid van de uitzending is iets anders.

- 286 De afgelopen veertig jaar is de VU intensief betrokken geraakt bij allerlei projecten in de Derde Wereld. Heeft al die energie zich ook vertaald in een grotere aandacht voor mondiale problemen *binnen* de universiteit? Zijn er misschien ook onderwijsafdelingen of onderzoeksinstituten tot stand gekomen die samenhangen met een gerichtheid op ontwikkelingslanden? In hoeverre komt deze aandacht ook naar voren in de eredoctoraten die de VU heeft verleend? Kortom, wat valt er binnen de VU te merken van een derdewereldoriëntatie? Daarover gaat dit hoofdstuk. Het zal niet gaan over de thuisbasis van de projecten – die is al belicht in het vorige hoofdstuk. Evenmin komen bestaande studieprogramma's op dat gebied, zoals ontwikkelingseconomie of niet-westerse sociologie, aan bod. Het gaat in dit verhaal over speciale voorzieningen voor onderwijs- en onderzoek en over eredoctoraten waarmee de VU zich op de ontwikkelingskaart heeft gezet.

ONDERZOEK WERELDVOEDSELVOORZIENING

In het begin van de jaren zeventig voorspelt de Club van Rome in zijn rapport 'Grenzen aan de groei' een somber perspectief van het uitgeput raken van de natuurlijke hulpbronnen en een sterke toename van milieuproblemen. Dit scenario leidt in samenhang met een voorspelde verdubbeling van de wereldbevolking tegen 2010 tot ernstige zorgen over de mondiale voedselsituatie. In 1972 vraagt de Club van Rome aan prof. Hans Linnemann, ontwikkelingseconoom aan de VU, om onderzoek te doen naar deze mondiale ontwikkelingen en daarbij in het bijzonder te kijken naar de gevolgen voor de voedselveiligheid van de armen. Linnemann neemt deze opdracht ter hand en start met twee andere VU-economen een onderzoekssamenwerking met de Wageningen Universiteit. Volgens afspraak gaat het team in Wageningen een studie doen naar het productiepotentieel van de wereldlandbouw

onder optimale omstandigheden. Het team in Amsterdam probeert een wereldmodel te maken voor de fysieke en sociaal-economische kanten van het voedselvraagstuk.

Het vu-project wordt genoemd naar de Griekse schikgodin Moira – het acroniem staat voor ‘Model for international relations in agriculture’. De vraag die Linnemann zich stelt, luidt: ‘Is het mogelijk je een beleid voor te stellen, nationaal en internationaal, waardoor over de hele wereld een redelijke voedselvoorziening tot stand kan komen tegen de tijd dat de wereldbevolking is verdubbeld?’¹ Er blijkt in brede kring grote belangstelling te bestaan voor de unieke onderzoeksbena- 287
dering. Ook ‘Vrouwen VU-hulp’ is enthousiast en levert een fikse financiële bijdrage aan het project. Het team uit Wageningen komt tot de uitspraak dat het optimale landbouwpotentieel van de wereld ongeveer dertig keer hoger ligt dan het productieniveau van het jaar 1965. Een slotconclusie van het MOIRA-project is, dat het hongervraagstuk vooral ontstaat door een tekortschietende verdeling, en niet door een tekortschieten van de voedselproductie. De oplossing moet worden gezocht in verkleining van de inkomensverschillen, zowel in rijke als in arme landen, maar ook tussen rijke en arme landen.

In 1977 loopt het MOIRA-project af en wordt als institutionele opvolger de Stichting Onderzoek Wereldvoedselvoorziening (sow) in het leven geroepen. Professor Wouter Tims is de eerste directeur van sow. In de eerste jaren blijft de staf verdeeld over Amsterdam en Wageningen, maar in 1987 worden alle medewerkers gehuisvest op de vu; de naam van het instituut verandert dan in sow-vu. In 1995 treedt Tims af en wordt opgevolgd door prof. Michiel Keyzer. sow-vu is een onderzoeksinstituut, verbonden aan de Faculteit Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde, dat zowel op nationaal als internationaal niveau steun geeft aan de voorbereiding van voedsel- en landbouwbeleid, en aan maatregelen gericht op armoedebestrijding. Het instituut wordt voornamelijk gefinancierd door het ministerie van Buitenlandse Zaken (uit fondsen van ontwikkelings-samenwerking) en het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Sinds 2000 ontvangt het instituut ook een bescheiden bijdrage van de vu. Voor de meeste projecten komt de financiering van internationale instellingen zoals de Wereldbank. Tot begin jaren negentig zijn de projecten geconcentreerd in Zuid- en Zuidoost-Azië, met nationale landbouwstudies in Thailand, Bangladesh en Indonesië. Daarna verschuift de pro-

jectenportefeuille naar landen in Afrika beneden de Sahara.

288 Het instituut telt gemiddeld tien tot vijftien onderzoek(st)ers en richt zich op beleidsvraagstukken die relevant zijn voor ontwikkelingslanden.² Een bijzonder aandachtspunt is het ontwerpen van strategieën voor het veiligstellen van de voedselvoorziening. Eén van de onderzoeksprojecten van het instituut heeft zich bijvoorbeeld gericht op de gevolgen van een toename in de vleesconsumptie – een belangrijke vraag omdat met de vleesproductie relatief veel voedsel is gemoeid.³ De hoofdconclusie was, dat de vraag naar vlees sneller stijgt dan in het algemeen door internationale instellingen zoals de Wereldvoedselorganisatie wordt aangenomen. Het instituut werkt samen met wetenschappers en beleidsmakers in ontwikkelingslanden, en geeft bijdragen aan beleidsdebatten over problemen die met de voedselsituatie te maken hebben. Omstreeks de eeuwwisseling had de wereld 800 miljoen mensen die aan ondervoeding leden. Dat geeft aan hoeveel er nog te doen valt. Het jaarverslag van sow-vu uit 2002 concludeert: 'Vijfentwintig jaar na de oprichting van het instituut gaat de staf er nog steeds met volle overtuiging vanuit dat de vooruitzichten van de armen ten goede kunnen worden gekeerd en dat een klein onderzoeksinstituut in Amsterdam daarbij een bescheiden rol kan spelen.'⁴

VOORBEREIDEND JAAR ANDERSTALIGE STUDENTEN

Bij het eeuwfeest van de vu in 1980 wordt er actie gevoerd om studiebeurzen voor vluchtelingen te financieren. De actie levert niet alleen een half miljoen gulden op aan beurzen, maar leidt ook tot het idee om iets structureels te doen aan de onderwijsbasis en de begeleiding van deze studenten. Zo wordt in de zomer van 1980 een voorbereidend jaar voor vluchtelingstudenten (vjv) in het leven geroepen. Veertien cursisten gaan in dat jaar van start, met twee vaste leerkrachten, zonder eigen lokalen, en met een experimenteel lesprogramma. In de jaren daarna ontwikkelt de cursus zich snel tot een professionele opleiding. De eerste uitbreiding komt in 1987 als het vjv fuseert met het voorbereidend jaar van de Faculteit Wiskunde en Natuurwetenschappen. De naam verandert dan in 'voorbereidend jaar anderstalige studenten Vrije Universiteit' (vasvu). Vanaf dat jaar staat de inschrijving niet alleen open voor vluchtelingen, maar ook voor andere niet-

westerse studenten. Degenen die als vluchteling zijn erkend door het UAF (de stichting voor vluchtelingstudenten) blijven overigens voorrang houden bij de toelating tot de cursus. Tot 1990 bedraagt de jaarlijkse instroom in het VASVU zo'n 30 studenten; in de jaren daarna neemt het aantal toe tot zo'n 60 studenten. De VU besluit in 1991 om de formatie van het voorbereidend jaar te verhogen, van anderhalve naar tweeënhalve plaats, voor een vaste staf van vijf deeltijddocenten. Het VASVU wordt dan als een zelfstandige afdeling opgenomen in de Faculteit Letteren, maar de staf behoudt haar eigen begeleidingscommissie, die onder andere bestaat uit studietoelatingcoördinatoren van verschillende studierichtingen en studentendecanen. De staf van het voorbereidend jaar ontwikkelt steeds meer professionele contacten met de verschillende 'schakeljaren voor het hoger onderwijs' in Nederland, en met vergelijkbare cursussen in het buitenland. Een mijlpaal in deze ontwikkeling is de internationale conferentie *Education for Transition* die in 1995 plaatsvindt op de VU.⁵ Het is de eerste internationale conferentie op dat gebied; vervolgconferenties vinden plaats in Wenen (1998) en in Bonn (2002), terwijl de vierde conferentie in voorbereiding is. 289

Het VASVU is een speciale voorbereidingscursus van één jaar waarin aspirant-studenten met een buitenlandse vooropleiding hun deficiënties voor een universitaire studie kunnen wegwerken. Om toegelaten te worden tot het VASVU moet een deelnemer een voldoende vooropleiding hebben gehad om binnen één jaar op het ingangsniveau van de universitaire studie van zijn keuze te kunnen komen. Daarnaast moet hij een voldoende beheersing van de Nederlandse taal hebben. Kandidaat-deelnemers leggen voor toelating tot het VASVU toetsen af in Nederlands en Engels, en sommigen van hen ook een toets in wiskunde. Het VASVU verzorgt het onderwijs in de vakken Nederlands, Engels en wiskunde met de eigen staf, terwijl de vakken biologie, economie en geschiedenis in modulevorm worden gegeven door gastdocenten. Voor de vakken natuurkunde en scheikunde kunnen de studenten aanschuiven bij het 'voorbereidend jaar geneeskunde', een onderwijsvoorziening bij de Faculteit Geneeskunde voor vwo-studenten met deficiënties in hun Nederlandse vooropleiding. Als in 2004 die voorziening komt te vervallen, neemt het VASVU bovendien een docent natuurkunde in dienst; het vak scheikunde wordt nu verzorgd door een docent (op detacheringsbasis) van het Centrum Internatio-

Aida en Yasaman, twee Iraanse vasvu-studenten die zich voorbereiden op een studie in respectievelijk tandheelkunde en geneeskunde, doen een proef met ultrasoongeluid bij een natuurkundeproject. *Foto: Jon Ruijschoot.*

nale Samenwerking (CIS). Het VASVU werkt ook organisatorisch samen met de VU-afdeling onder de naam 'Nederlands als tweede taal', die cursussen Nederlands geeft voor een ruimere doelgroep (inclusief westerse studenten) dan het VASVU. Het programma dat de student in het voorbereidend jaar volgt, hangt af van de ingangseisen van de gekozen universitaire studie. Globaal genomen zijn er vier typen programma's. Het eerste is afgestemd op letteren, rechten, psychologie en sociale wetenschappen; het tweede op economie; het derde op exacte wetenschappen; en het vierde op biologie, geneeskunde en tandheelkunde. In alle programma's worden de vakken Nederlands en Engels gegeven.

291

De deelnemers aan het voorbereidend jaar hebben uiteenlopende achtergronden. Het volgende voorbeeld komt uit de cursus 2002/2003: van de 60 VASVU-studenten is meer dan de helft vluchteling, in totaal zijn er 23 landen van herkomst, maar de meeste studenten komen uit Iran, Afghanistan of Marokko. Van de 60 studenten voltooiën 55 de cursus, en een totaal aantal van 21 schrijft zich in bij de VU.⁶ Het totaalplaatje van de zestien jaren die aan 2003 vooraf zijn gaan, toont het volgende beeld. In die periode hebben in totaal 740 deelnemers de cursus voltooid, 47 procent van hen is direct na de cursus aan de VU gaan studeren, 4 procent heeft zich ingeschreven aan een andere universiteit – meestal omdat de gewenste opleiding niet door de VU wordt aangeboden, en 15 procent is naar het hoger beroepsonderwijs gegaan.⁷ Bij het tienjarig jubileum in 1990 verzoekt het VASVU aan een extern bureau om een *tracer*-studie uit te voeren en daarmee een beeld te geven van het studiesucces van de vroegere VASVU-studenten. Er zijn dan inmiddels 10 oud-cursisten afgestudeerd, 23 zijn met hun doctoraalfase bezig, en 16 zitten in de propedeusefase. Het blijkt dat slechts een klein aantal van degenen die hun propedeuse hebben gehaald, nog in studiemoeilijkheden komt.⁸ In 2000 komen er nieuwe gegevens over de oud-cursisten, als de studentenadministratie van de VU haar hele bestand tussen 1980 en 2000 op dat punt gaat doorlichten. Dit onderzoek betreft bovendien vergelijkbare groepen (zoals 'colloquium doctum'-kandidaten) in de analyse. Het resultaat van deze studie laat zien dat er geen grote verschillen zijn tussen de verschillende groepen en dat een redelijk percentage van de vroegere VASVU-deelnemers doorstroomt in de diverse vervolgopleidingen.⁹

Uit een onderzoek van het UAF in 2003 blijkt dat van alle Neder-

292 landse universiteiten en hogescholen de vU het hoogste aantal vluchtelingstudenten telt. Met 92 vluchtelingstudenten staat de vU op eenzame hoogte; de (grotere) universiteiten van Utrecht en Groningen komen met 80 en 75 vluchtelingen op de tweede en derde plaats. 'Die hoge score wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door het feit dat de vU het voorbereidend jaar anderstalige studenten aanbiedt', meent Jaap Hijmans, voorlichter van het UAF. 'Andere universiteiten hebben ook wel een programma voor anderstaligen, maar niet iets als het vasvU, dat al 25 jaar bestaat en inmiddels een gevestigd instituut is.' Hijmans vermoedt dat de naam 'Free University' positieve connotaties oproept bij studenten die hebben moeten vluchten voor onderdrukkende regimes, en dat de vU als goed georganiseerde universiteit een stevige reputatie heeft binnen de vluchtelingengemeenschap.¹⁰

Kamal Amain – van Koerdische afkomst, vlucht in 1982 uit Irak, en krijgt politiek asiel in Nederland. In 1983 neemt hij deel aan het voorbereidend jaar en gaat vervolgens culturele antropologie en economie studeren aan de vU; na zijn studie wordt hij beleidsmedewerker en *freelance* onderzoeker. Twaalf jaar later kijkt hij in een interview terug op het voorbereidend jaar en zegt dat hij er een heel positief beeld van heeft. Het ging hem indertijd niet zozeer om hoge cijfers te halen, maar meer om de mogelijkheden die het voorbereidend jaar bood om in contact te komen met de Nederlandse universiteitscultuur. Bovendien merkt hij op: 'Het vasvU had voor mij ook een bijna therapeutische functie. Je zit er met mensen die vergelijkbare dingen hebben meegemaakt, soms nog erger, en dat geeft je het motiverende gevoel dat je het ondanks alle problemen nog kúnt. Het vasvU is nu weliswaar niet meer alleen voor vluchtelingen, maar voor migranten geldt hetzelfde: je komt uit een ander land, een andere cultuur, je hebt andere normen en waarden en achtergrondkennis. Maar je bent niet in je eentje, er zijn anderen die zich er ook doorheen slaan.'¹¹

INTERFACULTAIR KEUZEVAK ONTWIKKELINGSVRAAGSTUKKEN

Het interfacultair keuzevak ontwikkelingsvraagstukken is voortgekomen uit het werk van het 'actiecomité hulp ontwikkelingslanden' dat begin jaren zestig aan de vU werd opgericht. Na een periode van geld inzamelen gaat het comité zich ook richten op het organiseren van on-

derwijs (zie hoofdstuk [5]). Dat leidt in 1974 tot de instelling van een interfacultair bijvak ontwikkelingsproblematiek, een erkend keuzevak voor studenten uit nagenoeg alle studierichtingen. Het bijvak, dat later wordt omgedoopt tot 'interfacultair keuzevak ontwikkelingsvraagstukken', kan een beroep doen op stafleden uit een groot aantal vakgroepen. De directe begeleiding komt te berusten bij drie vakgroepen: ontwikkelingseconomie, niet-westerse sociologie, en sociale geografie van de ontwikkelingslanden. Begin jaren tachtig gaat ook de vakgroep algemene vorming van de Faculteit Wiskunde en Natuurwetenschappen deel uitmaken van deze kerngroep. Daarmee wordt de speciale expertise, die in de begeleiding van de 'basic science'-projecten van de vU is opgedaan, betrokken bij het onderwijs in ontwikkelingsvraagstukken. 293

Het keuzevak bestaat uit een basiscursus, die wordt afgesloten met een schriftelijk tentamen, en een vervolgtraject. De basiscursus is opgebouwd uit een serie inleidende colleges in het eerste semester, die een beeld geven van de verschillende aspecten van het ontwikkelingsvraagstuk, en een serie colleges over een specifiek onderwerp – een thema dat elk jaar opnieuw wordt vastgesteld. Voorbeelden van thema's uit de laatste jaren zijn: vluchtelingen, sociale zorg, schuldenproblematiek, mensenrechten, cultuur en identiteit, falende overheden, migratie, globalisering. De keuze van het thema wordt bepaald door drie overwegingen: de actualiteit van het onderwerp, de expertise op dat gebied aan de vU, en de vraag of het onderwerp interessant is voor studenten uit verschillende studierichtingen. De hoorcolleges worden gegeven door deskundigen van de VU, en van elders – niet alleen uit universiteiten en overheidsinstellingen, maar ook uit kerkelijke kring, uit het bedrijfsleven, of uit de wereld van de diplomatie, cultuur, of literatuur. Vooraanstaande personen die in het verleden een college hebben gegeven, zijn onder andere: de Noorse polemoloog prof. Johan Galtung (Universiteit Oslo), prof. Francois Houtart (Katholieke Universiteit Leuven), en verschillende Nederlandse ministers (niet alleen voor Ontwikkelingssamenwerking). In 1990 wordt besloten om de themacolleges in boekvorm uit te brengen en met jaarlijkse publicaties een reeks themabundels op te bouwen. Deze boekjes trekken de aandacht, ook buiten de directe clientèle van het keuzevak.

Het vervolgtraject is gecentreerd in het tweede semester en omvat het schrijven van een werkstuk, waarvoor uit verschillende aandachts-

gebieden kan worden gekozen. Bovendien bestaat sinds 2000 de mogelijkheid om deel te nemen aan een studiereis van twee weken naar Suriname; een maximum van 20 studenten kan daar gebruik van maken. Het doel van de excursie is om samen met de staf en studenten van de Anton de Kom Universiteit te Paramaribo onderzoek te doen naar de effectiviteit van ontwikkelingsprojecten. De vu heeft een samenwerkingsrelatie met deze universiteit, waarbij de onderlinge uitwisseling van studenten een belangrijk punt is. Dat is dan ook de reden dat de vu een tegemoetkoming in de kosten verleent aan de studenten die aan deze studiereis deelnemen. Voor hun vertrek verdiepen de deelnemers zich in de samenleving, economie en cultuur van Suriname, vormen van ontwikkelingshulp, en geschikte methoden van onderzoek. In nauw overleg met staf en studenten van de Anton de Kom Universiteit worden de onderzoeksonderwerpen gekozen en de opzet van het onderzoek ontworpen. Na hun onderzoek, aan het eind van hun verblijf in Suriname, presenteren de studenten de resultaten op de Anton de Kom Universiteit. Op basis van de geraadpleegde literatuur en de verzamelde onderzoeksgegevens moeten de studenten na terugkeer een werkstuk schrijven van minimaal zes studiepunten. Over wat voor soort onderwerpen kan het onderzoek gaan? Bij de studiereis van 2004, bijvoorbeeld, hebben de onderzoeksgroepjes zich gericht op de volgende gebieden: speciaal onderwijs, aids-preventie, ondersteuning van vrouwelijke ondernemers, sociale huisvesting, en milieu. De onderzoeksrapporten komen integraal op de website te staan, en worden bij de start van de volgende cursus gepresenteerd voor de nieuwe lichting studenten.

De staf van het keuzevak voert elk jaar een uitvoerige publiciteitscampagne, niet alleen aan de vu, maar ook in landelijke informatiebulletins. Hoeveel belangstelling heeft dit interfacultaire keuzevak in de afgelopen dertig jaar getrokken? Het aantal studenten dat zich voor het keuzevak inschrijft, blijft tot in het begin van de jaren tachtig vrij constant op ongeveer 30. Weliswaar is het aantal incidentele toehoorders veel groter, maar niet iedereen volgt de colleges met de bedoeling om er als keuzevak studiepunten mee te halen. Vanaf 1986 neemt het aantal ingeschrevenen toe tot een niveau van rond de 70. Een uitzondering hierop zijn de jaren 1991 tot en met 1993, als er zo'n 150 studenten zijn ingeschreven; daarna valt het aantal weer terug op het oude niveau. Wat is de achtergrond van die tijdelijke toename?

Een beeld uit 2004 van de studiereis naar Suriname: studenten van de milieugroep op weg naar hun onderzoekslocatie. *Foto: Edgar Rouwenhorst.*

In 1991 wordt landelijk een ov-jaarkaart voor studenten ingevoerd. Het gratis reizen dat deze jaarkaart mogelijk maakt heeft tot gevolg, dat veel studenten uit andere universiteitssteden, tot aan Groningen toe, het keuzevak op de vU gaan volgen. In 1994 perkt de overheid het recht van de student op openbaar vervoer in. Vanaf dat jaar kan een student kiezen óf tijdens het weekeinde óf door de week van gratis openbaar vervoer gebruik te maken en met die maatregel komt een eind aan het college-toerisme. Overigens geeft de episode wel aan dat het keuzevak ontwikkelingsvraagstukken aan de vU een aantrekkingskracht uitoefent op studenten van elders. Aan het eind van het jaar 2000 zet de kernstaf een nieuw publiciteitsoffensief in met het verzoek aan alle onderwijscoördinatoren van de vU om het keuzevak meer dan voorheen onder de aandacht te brengen van hun studenten. Dat levert inderdaad iets op: vanaf 2001 gaat het aantal deelnemers sterk omhoog en blijft sindsdien op een niveau van rond de 160 studenten.

Naast studenten kunnen ook anderen de colleges van het keuzevak tegen betaling van cursusgeld bijwonen. Onder hen zijn beleidsambtenaren van de overheid of medewerkers van ontwikkelingsorganisaties. Eén van de problemen van het keuzevak is, dat slechts de helft van de studenten aan het tentamen deelneemt en dat een nog kleiner deel het vervolgetraject in gaat. Om te voorkomen dat de colleges alleen maar vrijblijvend worden bijgewoond, worden er ook andere onderwijsvormen gehanteerd. In aansluiting op de inleidende colleges, vinden videosessies plaats, waarover de studenten gevraagd wordt een essay te schrijven. Ook zijn er in sommige gevallen begeleidingscolleges, voorafgaand aan de hoorcolleges. En daarnaast vinden er responsiecolleges plaats over de tentamenliteratuur. Maar dit alles heeft het aantal afgelegde tentamens nog niet drastisch doen toenemen. Het 'studium generale'-karakter van de cursus is zijn charme, maar ook zijn achilleshiel. In 1995 stelt het college van bestuur voor om de anderhalve formatieplaats (voor vier stafleden en een secretaresse), terug te brengen tot een halve formatieplaats. Maar de universiteitsraad is het daar niet mee eens en weet het onheil te beperken. Zo krijgt het keuzevak toch nog één formatieplaats toegewezen, onder de voorwaarde dat het vak te zijner tijd onder één faculteit wordt gebracht, maar wel met behoud van het interdisciplinaire karakter. In 2000 gaat het interfacultaire keuzevak ontwikkelingsvraagstukken deel uitmaken

van de Faculteit Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde. De hoogleraar ontwikkelingseconomie, dr. Jan Willem Gunning, wordt de eerstverantwoordelijke persoon.

De studiereis naar Suriname draagt ongetwijfeld bij aan de populariteit van het keuzevak. Maar ook de basiscursus krijgt positieve evaluaties van het Onderwijscentrum van de v.u., die eindigen met conclusies als: 'Volgens de studenten was de basiscursus een goed gedoceerd en door hen (zeer) hoog gewaardeerd, vooral ook een buitengewoon interessant studieonderdeel. Het door hen ervaren leereffect was groot.'¹² Andere Nederlandse universiteiten bieden cursussen aan, die in zekere zin te vergelijken zijn met het keuzevak. Maar de bijzondere situatie aan de v.u. – waar nagenoeg alle studierichtingen het keuzevak met studiepunten erkennen, het thematische karakter van het onderwijs, de neerslag van de themacolleges in een reeks publicaties, en tenslotte de jaarlijkse studiereis naar Suriname – dat alles maakt dat het interfacultaire keuzevak ontwikkelingsvraagstukken in zijn soort uniek is, en bijdraagt aan de identiteit van de v.u. 297

EREDOCTORATEN

Een universiteit kan een eredoctoraat verlenen aan een persoon om daarmee zijn of haar bijzondere verdiensten te eren op wetenschappelijk of maatschappelijk gebied. Met het eredoctoraat spreekt de universiteit uit welke verdiensten zij van bijzondere betekenis acht, en daarmee markeert ze ook haar identiteit. Als het om maatschappelijke verdiensten gaat, laat de universiteit zien welke activiteit in de samenleving zij belangrijk acht, of welke aanpak van een maatschappelijk probleem zij toejuicht. De Vrije Universiteit verleent haar eerste eredoctoraat in 1930, vijftig jaar na haar oprichting, aan Hendrik Colijn, in die tijd politiek leider van de ARP, president-directeur van de Vereniging van de v.u., en minister van Staat. Een andere bekende eredoctor van de v.u. is Prins Bernhard, die in 1965 een eredoctoraat in de economische wetenschappen krijgt vanwege 'zijn uitstekende verdiensten voor de Nederlandse volkshuishouding door de daadwerkelijke bevordering der internationale economische betrekkingen'.¹³ Eredoctoraten in de kring der machtigen.

Maar vanaf het jaar 1965 komen er ook eredoctoraten voor perso-

298 nen die van betekenis zijn geweest voor de Derde Wereld. Als eerste in dat kader verleent de vu een eredoctoraat in de economische wetenschappen aan Paul Hoffman, de directeur van het United Nations' Special Fund, voor zijn bijdrage aan de verbetering van de economie van onderontwikkelde gebieden.¹⁴ In datzelfde jaar krijgt dr. Martin Luther King, de voorvechter van gelijkberechtiging in de Verenigde Staten, een eredoctoraat in de sociale wetenschappen voor zijn geweldloze aanpak en zijn leiderschap in de strijd van zijn onderdrukte rasgenoten voor een nieuwe samenleving.¹⁵ En tenslotte verleent de vu in 1972 een eredoctoraat in de godgeleerdheid aan ds. Beyers Naudé, een verklaard tegenstander van het apartheidsregime in Zuid-Afrika, 'uit respect voor zijn overtuiging dat het noodzakelijk is om bruggen te blijven bouwen en kloven te dempen tussen van elkaar vervreemde mensen en rassen'.¹⁶

Vanaf 1966 kent de vu bovendien eredoctoraten toe aan vooraanstaande personen die zelf uit de Derde Wereld afkomstig zijn. In dat jaar ontvangt dr. T. S. G. Mulia, hoogleraar aan de christelijke universiteit te Jakarta in Indonesië, een eredoctoraat in de godgeleerdheid vanwege zijn voortrekkersrol in de oecumenische samenwerking van de kerken in Indonesië. In zijn dankwoord memoreert Mulia dat dit bij zijn weten de eerste maal is dat een Nederlandse universiteit een eredoctoraat aan een Indonesiër heeft verleend.¹⁷

In 1972 krijgt prof. mr. O. Notohamidjojo, rector van de christelijke universiteit Satya Wacana te Salatiga in Indonesië, een eredoctoraat in de rechtsgeleerdheid voor zijn bijdrage aan de ontwikkeling van het hoger onderwijs in Indonesië (zie ook hoofdstuk [7]).¹⁸ Bij het lustrum in 1975 verleent de vu een eredoctoraat in de sociale wetenschappen aan Dom Helder Camara, bisschop van Recife in Noordoost-Brazilië, voor zijn strijd tegen analfabetisme en armoede, het bewustmaken van zijn volk van de sociale en politieke situatie, en het stem geven aan hen die geen stem hebben.¹⁹

Bij het eeuwfeest van de vu, in 1980, gaat een eredoctoraat in de godgeleerdheid naar dr. Miguez Bonino, hoogleraar aan een theologische hogeschool in Argentinië en vertegenwoordiger van de Latijns-Amerikaanse bevrijdingstheologie, voor zijn inspanningen om geloof en politiek met elkaar in verband te brengen en voor zijn aandacht voor de betekenis van het evangelie voor de armen. In datzelfde jaar ontvangt mr. Yap Thiam Hien, advocaat te Jakarta, een eredoctoraat in de

rechtsgeleerdheid voor zijn belangeloze en moedige inzet voor de verdediging van politieke gevangenen in Indonesië. En bovendien krijgt mevr. drs. S. Kruyt, arts te Surabaya, in dat jaar een eredoctoraat in de geneeskunde, voor haar inspanningen voor sociaal-medisch werk, voorlichting over hygiëne en voeding, en geboorteregeling in Indonesië.²⁰ Bij het volgende lustrum van de vU, in 1985, gaat een eredoctoraat in de godgeleerdheid naar Oemboe Hina Kapita, een deskundige op het gebied van taal en cultuur van het eiland Sumba in Indonesië vanwege zijn aandeel in de vertaling van de bijbel in het Oost-Sumbaas.²¹

In 1990 krijgt dr. Liek Wilardjo, stafid van de christelijke universiteit Satya Wacana, een eredoctoraat in de natuurkunde onder andere voor zijn publicaties voor een breed publiek, waarin hij gestalte geeft aan zijn visie dat de besluitvorming over de toepassing van wetenschap en techniek een zaak is voor de hele samenleving, en niet alleen voor deskundigen (zie ook hoofdstuk [7]).²² In datzelfde jaar gaat een eredoctoraat in de letteren naar Ernesto Cardenal, een priester die geëngageerde gedichten schrijft en minister van Cultuur is in Nicaragua, als erkenning voor zijn artistieke visie en zijn onvermoeibare inzet voor de culturele ontwikkeling van de armste groepen in de Nicaraguaanse samenleving. Als paus Johannes Paulus II in 1982 bij een bezoek aan Nicaragua weigert hem de hand te schudden omdat hij als priester deel uitmaakt van de Sandinistische regering, is dat wereldnieuws. Cardenal zelf beschouwt het eredoctoraat van de vU als een erkenning voor Nicaragua en de Sandinistische revolutie.²³

In 1995 ontvangt dr. Njabulo Ndebele, hoogleraar aan de Universiteit van het Noorden te Pietersburg in Zuid-Afrika een eredoctoraat in de rechtsgeleerdheid voor zijn prestaties als Afrikaans literator, en voor zijn bijdragen aan de ontwikkeling van het academisch onderwijs in het nieuwe Zuid-Afrika. Ndebele was een vooraanstaand lid van de bevrijdingsbeweging ANC en leefde twintig jaar in ballingschap. De laudatio opent met een citaat van hem²⁴

If the fish in a river
boiled by the midday sun
can wait for the coming of the evening,
we too can wait
in this wind-frosted land,
the spring will come...

Na de apartheidsperiode keerde Ndebele naar zijn geboorteland terug. Als vice-chancellor van een zwarte universiteit is hij een identificatiemodel voor hen die geloven dat de lente zal komen.

300 Ten slotte, in 2000 ontvangt mw. Irene Fernandez uit Kuala Lumpur in Maleisië een eredoctoraat in de geneeskunde vanwege haar inspanningen voor organisaties in Azië die zich inzetten voor de gezondheid en de belangen van legale en illegale immigranten, en voor haar betrokkenheid bij actieonderzoek onder gemarginaliseerde groepen in de samenleving.²⁵

Vanaf haar oprichting in 1880 tot en met 2005 heeft de v u in totaal 58 eredoctoraten verleend. Daarvan zijn er veertien toegekend aan personen die van speciale betekenis zijn geweest voor de Derde Wereld, of die er zelf toe behoren. In de periode van 1965 tot 2000 heeft bij één op de drie erepromoties de sociaal-economische of cultureel-maatschappelijke situatie van ontwikkelingslanden centraal gestaan. Kortom, met haar eredoctoraten heeft de v u vanaf het midden van de jaren zestig een duidelijk ontwikkelingsgezicht laten zien.

In de halve eeuw die dit boek omspannt, hebben de 'kleine luyden' van de Vrije Universiteit zich sterk ontwikkeld. In 1955 is de VU een nog erg kleine universiteit met weinig studierichtingen. Het is een sterk gereformeerde wereld, waarvan de internationale contacten zich beperken tot geestverwanten. In de jaren daarop ontbranden hevige discussies onder de studenten naar aanleiding van de crisis rond Nieuw-Guinea en de apartheid in Zuid-Afrika – problemen van, respectievelijk, dekolonisatie en stamverwantschap. Studenten verzetten zich hierbij tegen de traditionele ARP-politiek die hun paternalistisch aan doet. Met de Essaigroep en het Politiek Gezelschap manifesteren ze zich op het politieke vlak. Het traditionele studentenleven gaat zich geleidelijk aan vermaatschappelijken. De internationale belangstelling neemt toe, mede door de corpscongressen die in die jaren plaatsvinden. 301

Vooraf op het corpscongres in 1961, met professor mr. W.F. de Gaay Fortman als voorzitter, begint de situatie van de ontwikkelingslanden onder de aandacht te komen van de VU-studenten. Dit mondiale besef is al eerder doorgedrongen tot de mannenbroeders van de gereformeerde zending. Door de politieke spanningen met Indonesië is de zending in die jaren gedwongen het traditionele zendingsterrein in dat land (tijdelijk) te verlaten, en naar nieuwe gebieden uit te kijken. Een soort 'dekolonisatie' van de zending treedt op, waardoor nieuwe gebieden in Azië, Afrika, en Latijns-Amerika, in het vizier komen. Bovendien gaat de zending, en vooral het werelddiaconaat, steeds meer aandacht krijgen voor het bevorderen van gerechtigheid en de sociaal-economische opbouw van ontwikkelingslanden. Er komen zendingsvacatures voor economen en docenten in exacte vakken, afgestudeerden van de VU gaan er heen, en krijgen steun van het academische thuisfront. Ze vervullen een voorbeeldfunctie voor de achterblijvers. Het steunen van ontwikkelingslanden wordt een soort religieuze prioriteit.

De jaren zestig zijn voor de vU een periode van snelle groei. De uitbreiding met talrijke nieuwe studierichtingen dreigt alle energie op te eisen. Maar de vooraanstaande hoogleraar in de biologie, dr. Jan Lever, bepleit in 1961 dat de vU zich ook in deze tijd dienstbaar gaat maken voor de ontwikkelingslanden en de zending. Dat kan met beurzen voor
302 niet-westerse studenten, met gastdocenten uit de ontwikkelingslanden, door het wetenschappelijk onderzoek aan de vU mede te richten op de problemen van deze landen, en door stafleden uit te zenden om universiteiten in de Derde Wereld te helpen opbouwen. Lever spreekt over de Vrije Universiteit als 'ontwikkelingsgebied'. De kleine luyden moeten zelf een veranderingsproces doormaken om van betekenis te kunnen zijn voor de ontwikkelingslanden. Zijn woorden trekken sterk de aandacht. Het jaar 1961 is een omslagpunt in de ontwikkeling van de universiteit in de richting van een bredere internationale oriëntatie.

In 1966 wordt die ontwikkeling geïnstitutionaliseerd met een universitair bureau buitenland, een Nederlandse primeur. En een jaar later vertrekken de eerste stafleden naar twee christelijke universiteiten, in Congo en Indonesië, waar de vU een meerjarige samenwerking mee aangaat. Op een congres over de toekomst van Vrije Universiteit, in 1968, bepleiten De Gaay Fortman en Lever om het interkerkelijke en oecumenische karakter van de universiteit meer uit de verf te laten komen, maar vooral om de universiteit nog sterker te richten op het grootste mondiale probleem: de nood van de ontwikkelingslanden. De universiteit krijgt in deze jaren nieuwe iconen. Door eredoctoraten te verlenen aan ds. Martin Luther King – de voorvechter van rechten van zwarten – en aan de Zuid-Afrikaanse dissident ds. Beyers Naudé, markeert de vU een nieuwe duidelijkheid in haar opstelling ten aanzien van het rassenprobleem en de apartheid.

De vU trekt langzaam weg uit haar traditie van vooral geestverwante contacten, om te beginnen op het tweede corpscongres; en sterker nog bij het conflict met de christelijke universiteit van Potchefstroom in Zuid-Afrika, waarmee in de jaren vijftig een onderlinge uitwisseling van hoogleraren was afgesproken. Eind jaren zestig komt aan de vU het apartheidsbeleid steeds meer ter discussie te staan, en de associatie met de eenzijdige blanke universiteit roept verzet op. In 1974 besluit de universiteitsraad, mede op advies van ds. Beyers Naudé, om

de overeenkomst met Potchefstroom te verbreken en te kiezen voor steun aan een zwarte, niet-confessionele universiteit in de regio zuidelijk Afrika. Zo gaat de v u van een aparte naar een zwarte universiteit, net in de tijd dat de Nuffic de ontwikkelingssteun van de Nederlandse universiteiten wil gaan omzetten in samenwerkingsverbanden met partnerinstellingen in het Zuiden.

De zwarte universiteit, gevestigd in Botswana, Lesotho en Swaziland, gooit hoge ogen voor dit nieuwe programma. En binnen een paar jaar neemt de v u aan drie universitaire samenwerkingsverbanden deel, twee in Indonesië en één in zuidelijk Afrika. En dat is nog afgezien van de vele facultaire ontwikkelingsprojecten die rond 1970 van start zijn gegaan. Het grote Congo-project wordt voortijdig beëindigd vanwege een min of meer onverwachte nationalisering van het hoger onderwijs in dat land. Maar het project heeft de v u ook ervaren staffleden opgeleverd die onorthodoxe dingen hebben gedaan in lastige ontwikkelingscontexten. 303

EEN NIEUW BELEID

De in 1972 geïnstalleerde universiteitsraad gaat zich intensief met het buitenlandbeleid bezighouden. De tot stand gekomen 'beleidsnota internationale samenwerking' wordt het uitgangspunt voor beslissingen op dat gebied. Hierin krijgt ontwikkelingssamenwerking de voorrang boven andere internationale activiteiten, en staat de vraag van de partnerinstelling voorop. Projectbelang gaat boven eigenbelang van de uitgezonden medewerkers. Kenmerkend voor het beleid is de opstelling van dienstbaarheid, een begrip dat direct samenhangt met de identiteit van de v u. Niet het regime van het betreffende land maar de positie en functie van de partneruniversiteit staat centraal bij het beoordelen of een samenwerkingsverband wenselijk is.

De studenten in de universiteitsraad blijven echter geneigd om de politieke situatie een groter gewicht te geven. Dat betekent in de jaren zeventig dat ze weinig enthousiast zijn of regelrecht afkeurend over een samenwerkingsverband met een Indonesische universiteit, maar ook dat zij rond 1980 het initiatief nemen om Latijns-Amerika prominent op de agenda te zetten, en dat zij de samenwerking met een universiteit in Nicaragua weten te bevorderen.

Met de beleidsnota heeft de universiteit een breed draagvlak voor het ontwikkelingswerk gekregen. Daardoor is er overeenstemming om personeelsplaatsen voor projectbegeleiding beschikbaar te stellen, zelfs onder de zware bezuinigingen van de jaren tachtig. Medio jaren zeventig is een universitair beleid tot stand gekomen waarin ontwikkelingssamenwerking een parel in de kroon van de vU vormt.

STORMMAGHTIGE GROEI EN TERUGGANG

De groei van het aantal projecten verloopt stormachtig, vooral in de regio zuidelijk Afrika. Dankzij de vaste koers van drs. Harry Brinkman in het college van bestuur, het entrepreneurschap van drs. Ruud Kapteyn en de soliditeit van dr. Gerard Dulfer in bureau buitenland, ontwikkelt zich een grote projectenportefeuille, waarin een opvallend groot pakket 'basic science'. Dat type projecten omvat een basisjaar in de exacte vakken voor aankomende studenten, en bijscholing van bètaleraren in het middelbaar onderwijs. Die aanpak voorziet in een grote behoefte bij de zwarte universiteiten in de regio, en om die reden krijgt het pakket ook royale financiering uit het Europees ontwikkelingsfonds.

Bij alle wisselingen van Nederlandse overheidsprogramma's voor universitaire ontwikkelingssamenwerking blijft de vU bovenaan staan in de toewijzing van de Nuffic-fondsen op grond van prima projectevaluaties en goed doortimmerde nieuwe projectvoorstellen. Op verzoek van de partneruniversiteiten, en door jarenlange praktijk van de projectuitvoering, bouwt de vU een brede expertise op, niet alleen met 'basic science', maar ook met: faculteitsopbouw, training in toegepast onderzoek, rurale ontwikkeling en milieubeheer, en tenslotte ICT en universitair management. Veel projecten zijn gericht op de 'kleine luyden' in ontwikkelingslanden, zoals: onderzoek naar verbetering van sloppenwijken, tweede kans onderwijs voor schoolverlaters die zich op een andere wijze niet kwalificeren voor de bètafaculteit van de universiteit, en innoverende landbouwmethoden voor kleine boeren.

Bureau buitenland verruimt zijn takenpakket door in een speciaal centrum betaalde adviesopdrachten te gaan uitvoeren. Centrum en bureau fuseren in 1987 tot één dienst ontwikkelingssamenwerking (DOS), waarbij een symbiose wordt beoogd van centrale projectexper-

tise en facultaire deskundigheid. Omstreeks 1990 bereikt het ontwikkelingswerk van de vU zijn grootste omvang. Er zijn dan in totaal meer dan tachtig medewerkers bij betrokken, waarvan meer dan vijftig werkzaam zijn in projecten overzee. De vU heeft tientallen meerjarige ontwikkelingsprojecten helpen uitvoeren. In dat kader heeft een groot aantal stafleden langere tijd gewerkt aan zeven universiteiten (in vier landen) in Azië, aan dertien universiteiten (in twaalf landen) in Afrika, en aan drie universiteiten (in drie landen) in Latijns-Amerika.

305

Door het aflopen van de projecten die gefinancierd zijn met het grote Europese geld zet na 1990 de teruggang in. Het aantal uitgezonden medewerkers neemt sterk af, ook al omdat ontwikkelingssamenwerking nieuwe stijl tot korte missies leidt in plaats van lange uitzendingen. Dos moet inkrampen tot zo'n 25 medewerkers terwijl er op dit moment nog maar één staflid voor langere tijd is uitgezonden. In 2000 wordt de naam van de dienst gewijzigd in CIS, Centrum voor Internationale Samenwerking. De nieuwe naam geeft aan dat de op solidariteit gebaseerde ontwikkelingssamenwerking is verschoven naar een meer symmetrische vorm van internationale samenwerking.

GERICHTHEID OP DE DERDE WERELD

Dit boek is een zoektocht naar de aard en de achtergronden van het proces waarin de vU zich op de Derde Wereld gaat richten. Eén van de vragen is of het ontzuilingproces in de jaren zestig er mee te maken heeft dat de vU zich op de Derde Wereld gaat richten. Het nieuwe aandachtsveld zou gewenst kunnen zijn om de christelijke identiteit te profileren. In de jaren zestig slaat in Nederland de ontkerkelijking toe, ook onder studenten en staf van de vU. Maar de gereformeerde achterban is nog altijd trouw met de vU-busjes in de weer. Waar moeten die bijdragen op gericht worden, als de universiteit volledig door de overheid gefinancierd gaat worden (wat in 1970 inderdaad gebeurt)? En hoe valt de gereformeerde doelstelling nog te rijmen met de opstelling van de universiteit die inmiddels is veranderd in een meer oecumenische richting?

Het congres in 1968 over de toekomst van de vU heeft deze vragen als achtergrond. Het congres richt zich simultaan op twee gebieden: verruiming van de doelstelling, en nieuw elan voor de steun aan ont-

wikkelingslanden. Dat wijst er inderdaad op, dat de Derde Wereld in het proces van (relatief beperkte) ontzuiling een rol speelt bij het profileren van de christelijke identiteit van de universiteit. Het congres heeft als resultaat dat er in 1972 een nieuwe, meer oecumenisch gerichte doelstelling gaat komen. De inspiratie hiervoor komt mede door het perspectief dat de hoogleraren De Gaay Fortman en Lever op het congres weten te bieden op het werk dat een door christelijk verantwoordelijkheidsgevoel gedreven universiteit in het rijke Westen kan doen in de Derde Wereld

De ontwikkelingsbelangstelling van de VU is voortgekomen uit het ethos van deze universiteit, dat gericht is op emancipatie van achtergestelden. In de tweede helft van de twintigste eeuw wordt dat streven toegepast op de kleine luyden in ontwikkelingslanden. Deze voorstelling van zaken sluit naadloos aan bij de mening van hen met wie voor dit boek is gesproken over het ontwikkelingswerk van de VU. Zo was de emancipatie van de protestantse minderheid in Congo een belangrijke overweging bij het enthousiast inzetten van VU-stafleden aan de vrije universiteit in dát land.

Een andere vraag is of bij de VU eenzelfde proces heeft plaatsgevonden als bij de Katholieke Universiteit Nijmegen, waar de expertise vanuit de missie is omgezet in een seculiere ontwikkelingscapaciteit. Vanuit haar raakvlakken met de (gereformeerde) zending heeft de VU steeds toegang gehad tot een wereldwijd netwerk van contactpersonen. Vooral in Indonesië, maar vanaf de jaren zestig ook in Pakistan, Rwanda/Congo, Argentinië en Brazilië, en tenslotte ook Nicaragua. Stafleden van de VU nemen bovendien deel aan commissies voor zending en werelddiaconaat, en krijgen langs die lijn ook projectideeën. Studenten aan de VU, die zich in de jaren zestig al vaak niet meer christen durven noemen, waardenen niettemin de buitenlanddeskundigheid van de zending als het gaat om lokale situaties in de Derde Wereld. Zo wordt in de jaren zestig en zeventig de zendingsexpertise vertaald naar universitair ontwikkelingswerk.

Is de groeiende interesse in de jaren zestig voor ontwikkelingslanden een onderdeel geweest van een breder proces? Is er in die tijd ook een toenemend maatschappelijk engagement bij de universiteit op te merken? Inderdaad, zie de groeiende vermaatschappelijking van het studentenleven in die jaren. Zie ook, in een latere periode, de acties voor

Vietnam – na de beëindiging van de oorlog, en de acties voor Nicaragua – na de Sandinistenrevolutie, en de daaruit voortvloeiende projecten. Is de interesse voor de Derde Wereld in de jaren zestig vooral te vinden bij de studenten, of ook bij de staf? Het zijn de studenten die het initiatief nemen voor een grote universitaire betrokkenheid op 'de verre naaste'; maar dat streven krijgt grote weerklank bij enkele internationaal georiënteerde hoogleraren, onder wie oud-zendingsmensen. En wat de projecten betreft komt de concrete vormgeving en de uitvoering veelal in handen van jonge leden van de wetenschappelijke staf die zich internationaal willen oriënteren. 307

De universiteit heeft, om iets te kunnen betekenen voor de Derde Wereld, ook zélf een ontwikkeling moeten doormaken. Zo heeft de vu de grote problemen in de ontwikkelingslanden eerst in de praktijk moeten ervaren. Om er een paar te noemen: de problemen van zwarte universiteiten in de regio zuidelijk Afrika, die tot 1990 door apartheid werd gedomineerd. En de dilemma's van een kleine christelijke universiteit in Indonesië, die probeert vorm te geven aan het concept van een maatschappij-kritische horzelfunctie. Maar het is vooral ook een leerproces geweest om het vu-beleid en de eigen inzet voor ontwikkelingslanden goed te definiëren en strategisch te benutten. Hoe valt het werkpakket van ontwikkelingssamenwerking in te passen in de universitaire prioriteiten, en hoe valt het te relateren aan de kerntaken van onderwijs en onderzoek? Dat zijn vragen die steeds zijn blijven spelen.

In de loop der jaren dienen zich heel wat veranderingen aan in de uitvoering van de projecten. Het accent valt aanvankelijk op een facultaire projectuitvoering, met grote inzet van projectcommissies en met zeer betrokken medewerkers in bepaalde subfaculteiten en vakgroepen, vooral: aardwetenschappen, biologie, natuurkunde, ontwikkelings- en agrarische economie en scheikunde. Omdat universitair onderwijs en onderzoek in Nederland onder grote druk komen te staan, moet de facultaire betrokkenheid worden teruggebracht. De projectuitvoering wordt dan steeds meer centraal georganiseerd in de professionele Dienst Ontwikkelingssamenwerking.

De meeste projecten worden aanvankelijk uitgevoerd met langdurige uitzendingen, later komen er meer korte missies. Het heilige vuur van het begin wordt gaandeweg omgezet in een grotere professiona-

liteit. Maar de gedeeltelijke ontzuiling geeft ook een gedeeltelijke ontzeling. Het idealistisch bevlogen groepje van bij de start wordt geleidelijk omgezet in een zakelijk opererende organisatie, die steeds meer op zoek moet gaan naar kostendekkende activiteiten om haar voortbestaan veilig te stellen. De betrokkenheid van de vU-studenten bij de universitaire ontwikkelingsprojecten loopt opvallend terug in de afgelopen veertig jaar: van een intensieve participatie bij de besluitvorming naar het verdwijnen van medezeggenschap.

Aan alle Nederlandse universiteiten heeft de internationalisering grote aandacht gekregen in de laatste twintig jaar van de vorige eeuw. De vU heeft echter niet alleen het belang van internationale contacten onderkend, zij is in de jaren zeventig ook prioriteit gaan geven aan ontwikkelingssamenwerking. Dat is uniek voor de vU. In dit verband is het interessant om te zien wat de historicus prof. Roelink hierover schrijft bij het eeuwfeest van de vU-Vereniging in 1979 – een jaar waarin de ontwikkelingssamenwerking aan de vU zich nog in een sterk groeiende belangstelling mocht verheugen. Hij begint op te merken, dat vóór 1960 gedacht werd dat de mondiale betekenis van de vU opging in haar verbondenheid met calvinisten over heel de wereld. Nu, schrijft hij, zien wij in dat soort uitingen symptomen van een voorbijgegaan tijdperk. En hij vervolgt: ‘men moet wel bedenken dat mettertijd het streven naar ontwikkelingssamenwerking van modern tijden, hoe vreemd dat voor de hedendaagse mens ook schijnen mag, onder een soortgelijk oordeel kan vallen.’¹

Is universitaire ontwikkelingssamenwerking een symptoom van een voorbijgegaan tijdperk? De omvang die het ontwikkelingswerk had aan het eind van de jaren tachtig is niet meer geëvenaard, de betrokkenheid van universitaire staffleden en studenten is sinds die tijd aanzienlijk teruggelopen, en het werk is nu geconcentreerd in een aparte, professionele dienst. Dat betekent, dat het universitaire draagvlak van het ontwikkelingswerk, door deze ontwikkelingen, meer problematisch is geworden.

Ten slotte, wat is er van de verwachtingen van een halve eeuw geleden terecht gekomen? Kort gezegd: de wensen die professor Jan Lever in 1961 formuleerde aan het begin van dit hoofdstuk, zijn anno 2005 min of meer gerealiseerd: vanaf de beurzen aan niet-westerse studenten, tot aan de uitzending van staffleden naar niet-westerse universi-

teiten. De groeiende bemoeienis met de Derde Wereld heeft talrijke resultaten opgeleverd. Allereerst, een hoger professioneel niveau van een groot aantal partneruniversiteiten, en een groot aantal beter opgeleide studenten en leraren in de Derde Wereld. En aan de VU zelf, een gespecialiseerd Centrum Internationale Samenwerking met een zeer ervaren staf en een groot internationaal netwerk. Daarnaast ook speciale onderwijs- en onderzoeksfaciliteiten, zoals de voorbereiding van niet-westerse studenten op een studie aan de VU, of het onderzoek naar de wereldvoedselvoorziening. 309

De meest menselijke sporen van de projectentijd zijn de teruggekeerde VU-medewerkers zelf. Eén van hen karakteriseert wat hem in die tijd het meest bevredigd heeft als: het werken aan een meer leefbare wereld voor alle mensen.

Dankwoord

310 Voor het schrijven en samenstellen van dit boek heb ik gebruik mogen maken van de inbreng van zeer velen. Allereerst noem ik de gesprekken die ik mocht hebben met een kleine tachtig personen, die een rol hebben gespeeld bij de ontwikkelingsprojecten van de vu. Hun namen staan aan het eind van het boek, in 'Geraadpleegde Bronnen', onder de sectie 'Interviews'. Vijf van hen noem ik in het bijzonder: dr. Ed van den Berg, dr. Wout Ottevanger, drs. Chris Reij en dr. Ben Zuidberg, omdat zij een bijdrage hebben geschreven als 'werkers in het veld', en drs. Kommer Braber voor zijn impressies van lesgeven in Pakistan.

Voor adviezen bij de tekst en de opmaak van het boek wil ik de volgende personen bedanken. Allereerst prof. dr. Dick Kuiper en dr. Ad Tervoort, die als redacteurs van de Historische Reeks een grote rol hebben gespeeld bij het tot stand komen van het manuscript. Vervolgens Elly Manenschijn, die mij bijzonder geholpen heeft bij de weergave van de noten en bij problemen van woordkeuze en taal. En ten slotte memoreer ik de goede adviezen van mijn vrouw, Elly Thijs, over opzet en verhaallijn van het boek.

Voor de historische aanpak en de stilerings van het boek heb ik veel gehad aan gesprekken met drs. Ab Flipse, dr. Bas Jongeling en dr. Kees de Pater, drie collega's uit mijn vakgroep. Veel dank ben ik verschuldigd aan allen die inhoudelijk commentaar hebben gegeven op eerste concepten van gedeelten van het manuscript: dr. Ed van den Berg, drs. Sipko de Boer, dr. Piet Born, drs. Kommer Braber, drs. Harry Brinkman, drs. Huub Coppens, drs. Keimpe Dijk, prof. dr. Bob Goudzwaard, drs. Ko Heins, dr. Rien Kool, dr. Tom Kuhlman, prof. dr. Dick Kuiper, prof. dr. Mels van der Ploeg, dr. Gottfried Leibbrandt, drs. Chris Reij, drs. Jon Ruijschoot, dr. Henry Sandee, dr. Jan Simons, drs. Kees Smit, drs. Cara Ella Schulte Nordholt, prof. dr. Nico Schulte Nordholt. Voor het op maat samenstellen van de Afrika-kaart kreeg ik hulp van Monique Husslage van het bedrijf *Geoscan*. Ten slotte wil ik

de staf van de universiteitsbibliotheek bedanken voor de toegang tot de verzameling proefschriften die aan de vU verdedigd zijn, en drs. Karin Dagmare Houniet van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800 – heden) voor haar hulp bij het raadplegen van de collectie. De archivaris Hugo van Kinschot wil ik bedanken voor zijn assistentie bij mijn verzoeken om bepaalde documenten uit de geschiedenis van de vU naar boven te halen. Het vinden van de weg in het vU-archief bleef echter een moeilijke zaak als het ging om documenten van ontwikkelingsprojecten van de vU. Het gevolg was dat ik in sommige gevallen de benodigde gegevens langs een andere lijn moest achterhalen. Dat ik enige informatieve stukken kon krijgen van de erven van dr. Gerard Dulfer was een gelukkige omstandigheid. 311

‘Vrije Universiteit en Derde Wereld’ is een boeiend onderwerp, dat vermoedelijk iedereen heeft gefascineerd die daar op enigerwijze bij betrokken is geweest. Niet voor niets heeft het schrijven van het boek mij in de afgelopen jaren geheel in beslag genomen. Dat zo velen dit werk van belang achten, heeft mij sterk gemotiveerd. Mede door hun bijdragen was ik in staat om dit project tot een goed einde te brengen.

Heemstede, mei 2005

Noten

1. De 1990-begroting voor de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking bevat uitgaven voor onderwijs en training voor een bedrag van meer dan 500 miljoen gulden op een totale begroting van 6.076 miljoen gulden. Bron: 10v 1993, 33. Nederlandse universitaire ontwikkelingssamenwerking is van belang, in: A. Boeren, *Bruggen bouwen*, Nuffic (Den Haag 1999), i.

2. J.A. van Kemenade, 'Hij kon erg vasthoudend zijn', artikel bij afscheid van drs. H. J. Brinkman als voorzitter van het college van bestuur van de v.u., in: *Ad Valvas*, 29-2-1996, 12.

3. D.A. Hellema, 'Nederlands bijzondere rol in de wereld. Vijftig jaar beleid van ontwikkelingssamenwerking', in: J.A. Nekkers en P.A.M. Malcontent (red.), *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1949-1999* (1999), 339-343.

4. M. Kuitenbrouwer, *De ontdekking van de Derde Wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland 1950-1990* (1995), 248-258.

5. P.A.M. Malcontent en J.A. Nekkers, 'Inleiding', in: J.A. Nekkers, en P.A.M. Malcontent (red.), *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1949-1999* (1999), 11-60. Ook aangeduid: in A. van der Staden, 'De rol van Nederland in het Atlantisch Bondgenootschap. Wat veranderde en wat uiteindelijk bleef', in: N. C. F. van Sas (red.), *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid in historisch perspectief* (1991), 219-231.

6. Eén van de voormannen van de Academische Leken Missie Actie is mr. Th. Bot, die in 1965 aantreedt als de eerste Nederlandse minister voor Ontwikkelingssamenwerking. Hoe de missie uitraakt en ontwikkelingswerk in, is aangeduid in Jan Th. Willemsen, *Academische Leken Missie Actie 1947-1967* (1990), 274.

[2] DE WERELD WORDT GROTER

1. In het weekblad *Vrij Nederland* verschijnt na de watersnoodramp van 1953 een artikel met als kop: 'En nu wij'. Daarin komt de vraag aan de orde of het

Nederlandse volk na de februariramp, waarbij het zo edelmoedig door tientallen volken werd bijgestaan, niet de plicht had aan de nood van andere volken te denken. Uit: Hans Beerends en Marck Broere, *De bewogen beweging. Een halve eeuw mondiale solidariteit* (Amsterdam 2004), 31.

2. Met de Wet Universitaire Bestuurshervorming wordt de bestuursstructuur van de VU in 1972 gewijzigd. De colleges van directeuren en curatoren worden in dat jaar opgeheven; hun functies worden voor een groot deel overgenomen door het college van bestuur en de universiteitsraad; voor een beperkt deel door het bestuur van de Vereniging. De functie van de senaat wordt overgenomen door het college van decanen. Bronnen: *Gegevens betreffende de Vrije Universiteit* (Kampen 1980), 33 en J. Roelink, *Een blinkend spoor. Beeld van een geschiedenis der Vereniging voor wetenschappelijk onderwijs op gereformeerde grondslag 1879-1979* (Amsterdam 1979), 56.

3. D. Th. Kuiper: 'Geschiedenis van de hervormingen in het corps', in: *Studenten Almanak van de Vrije Universiteit 1962*, 177-186. Kuiper noemt als vernieuwingsgezinde rectores in periode 1953/54 1960/61 achtereenvolgens: A. J. Dunning, J. C. Schouten, H. J. Brinkman, J. H. van Oostveen, S. J. Koster, J. N. Scholten, J. A. Aertsen en S. J. Hartkamp. Scholten (cursief) is de enige die afkomstig is uit een voorkamerdispuut.

4. Drs. Jan Nico Scholten wordt in 1970 Tweede-Kamerlid voor de ARP en later het CDA. Hij maakt deel uit van de groep van christen-radicalen. In 1986 wordt hij lid van de PvdA en later senator voor deze partij. Hij is de oprichter van enkele anti-apartheidsorganisaties, zoals de 'Association of West-European Parliamentarians for Actions against Apartheid'. Scholten is bovendien voorzitter van de Vereniging Vluchtelingenwerk Nederland, van 1983 tot 1998. Bron: *NRC Handelsblad*, 7-11-1998.

5. J. N. Scholten, 'Het Politiek Gezelschap van 1957-1962', in: *Studenten Almanak van de Vrije Universiteit 1962*, 208-209.

6. D. Th. Kuiper, 'Geschiedenis van de hervormingen in het corps', in: *Studenten Almanak van de Vrije Universiteit 1962*, 177-186.

7. Verslag corpscongres 'Student en Koninkrijk', 29 maart – 2 april 1958 te Woudschoten, Zeist.

8. Interview dr. Mels van der Ploeg, 22-3-2003 en 30-7-2003.

9. Interview dr. Cees Blomberg, 7-5-2003.

10. Interview drs. Emiel Droop, 30-7-2003 en 2-8-2003.

11. Bruins Slot schrijft hoofdartikel 'Niet ter discussie' in *Trouw*, 4-11-1958, waarin hij Verkuyl weigert om het onderwerp Nieuw-Guinea in *Trouw* ter discussie te stellen. Ben van Kaam, 'De Nieuw-Guinea-crisis en de zending', in: *VU-magazine*, jrg. 1 (1972), no. 14, 43-46. Ook: Peter Bak, 'Bruins Slot, Nieuw-Guinea en de "ommezwaai"', in: *Transparant. Tijdschrift van de Vereniging van Christen-Historici* (2000), 19-20.

12. Gedicht ondertekend met KJK bij artikel van K. J. Kraan, 'Lans voor Verkuyl', in: *Pharetra*, jrg. 13, no. 2 (15-II-1958), 1-2.
13. De corpsvergadering wordt bijgewoond door volgende coryfeeën: dr. Jan Schouten (politiek leider ARP 1946-1956), en: de president-curator, enige directeuren en de rector magnificus van de VU. J. N. Scholten, 'Jaarverslag van het studentencorps aan de Vrije Universiteit over het corpsjaar 1958-1959', in: *Studenten Almanak van de Vrije Universiteit* 1960.
14. Interview Teo Hagen- lid van de Essaigroep, 20-II-2003.
- 314 15. De Nieuw-Guinea-groep heeft bij de oprichting de volgende leden: Theo de Boer, Ad Bos, Henk Eikelboom, Theo Fransen, Teo Hagen, Henk Koetsier, Sam Koster, Gottfried Leibbrandt, Anton Mulder, Johan van Oostveen, Jaap Veldkamp, en Hille de Vries. Bron: interview Teo Hagen, 20-II-2003. Mr. Adriaan Bos krijgt in 2005 een eredoctoraat van de VU vanwege zijn verdiensten voor, onder andere, het opstellen van het Statuut van het Internationaal Strafhof te Den Haag.
16. De Nieuw-Guinea groep had een Steering Committee, waarvan de afkorting sc is te schrijven als 'essai': het Franse woord voor experiment/probeersel. Vanuit die associatie wordt de nieuwe naam *Essai-groep* gekozen. Maar niet-puristen schrijven de naam ook wel als 'Essay-groep'. De Essaigroep gaat op het terrein van ontwikkelingsproblematiek nauw samenwerken met de Pleingroep/ Sjaloomgroep van pater Simon Jelsma en Piet Reckman.
17. Een voorbeeld van pvdA-oriëntatie van de Essaigroep is dat Teo Hagen van het begin af aan deel uitmaakt van de groep Nieuw Links. In de eerste publicatie (eind 1966) 'Tien over rood. Uitdaging van Nieuw Links aan de pvdA', staat als een van de tien kenmerkende programmapunten: 'De pvdA neemt niet deel aan de regering tenzij vaststaat dat de ontwikkelingshulp in 1970 2% van het nationale inkomen bedraagt.' Dat was ook het standpunt van de Essaigroep.
18. D. Th. Kuiper, 'Tussen observatie en participatie. Twee eeuwen gereformeerde en anti-revolutionaire wereld in ontwikkelingsperspectief' (Hilversum 2002), 242-243, en: 250-252.
19. De Essaigroep publiceert over het ontwikkelingsvraagstuk in een apart nummer van het tijdschrift *Bezinning*, 1963.
20. Op 3-10-1961 bepleit Bruins Slot in de Tweede Kamer 'met een duidelijke trilling in zijn stem een gesprek met Indonesië zonder condities vooraf.' Zie: Ben van Kaam, 'De Nieuw-Guineacrisis en de zending', in: *VU-magazine*, jaargang 1, no. 14 (1972), 43-46.
21. D. Th. Kuiper: 'Indonesia-Nederland: een heroriëntatie', in: *Studenten Almanak van de Vrije Universiteit* 1964, 165-188.
22. K. L. Roskam, 'Inter-racial relationships in the Union of South Africa and the international community' (proefschrift VU 1960). Karel Roskam is vanaf 1961 een bekend politiek commentator voor de VARA-radio.

23. H. J. Brinkman, 'Kanttekeningen bij een promotie of postkolonialisme aan de vU', in: *Pharetra*, 15^e jrg., no.16 (1 augustus 1960), 3; en: H. J. Brinkman, 'Een gemiste kans', in: *Maandblad Zuid-Afrika*, 37^e jrg., no.10 (oktober 1960), 162-164.

24. R. L. K. Fokkema, 'Fascisme in Zuid-Afrika', in: *Pharetra*, 16^e jrg., no. 7 (15-3-1961), 5-6.

25. Interview drs. Harry Brinkman, 23-4-2003.

26. Kees Schuyt en Ed Taverne, *Welvaart in zwart-wit 1950* (Den Haag 2000), 279.

315

27. Hans Beerends en Marck Broere, *De bewogen beweging. Een halve eeuw mondiale solidariteit* (Amsterdam 2004), 82. Het programma Brandpunt heeft rapportages van Aad van den Heuvel over bijvoorbeeld: Belgisch Kongo, een aardbeving in Peru, en overstromingen in Bangladesh.

28. Na 1960 loopt het percentage gereformeerde studenten aan de vU snel terug: in 1975 geeft 32% van de vU-studenten op gereformeerd te zijn, 19% Nederlands Hervormd, en 16% rooms-katholiek, terwijl 30% de aanduiding geeft: 'geen godsdienst'. J. Roelink, *Een blinkend spoor. Beeld van een geschiedenis der Vereniging voor wetenschappelijk onderwijs op gereformeerde grondslag (1879-1979)* (Kampen 1979), 137-138.

29. Deze paragraaf is mede gebaseerd op D. C. Mulder: 'Hoofdmomenten uit de geschiedenis van de Gereformeerde zending na 1945', in: P. N. Holtrop (red.), ZGKN100. *Een bundel opstellen over de Zending van de Gereformeerde Kerken in Nederland ter gelegenheid van de honderdjarige herdenking van de Synode van Middelburg 1896* (Kampen 1996), 107-125.

30. H. Kraemer, 'Grootheid en ellende van het Vasco da Gama-tijdperk', in: *Wending*, jrg.14 (1959), 403-415, aldaar: 413.

31. D. C. Mulder (1996), a.w., 125.

32. J. A. Aertsen 'Jaarverslag van het studentencorps aan de Vrije Universiteit over het corpsjaar 1959-1960', in: *Studenten Almanak van de Vrije Universiteit 1961*, 124-138.

33. De gelijkenis van de barmhartige Samaritaan, Lucas 10:25-37.

[3] DE VERRE NAASTE

1. Drs. Ruud Lubbers wordt in 2001 benoemd tot Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties. Vanwege een controverse legt hij begin 2005 zijn functie neer.

2. Archief vU (SEN), Notulen senaatsvergadering d.d. 17-3-1961.

3. De tekst van ds. Fijn van Draat gaat over de brief van Paulus aan de Efeziërs, 2:10: 'Want zijn maaksel zijn wij, in Christus Jezus geschapen om goede

werken te doen, die God tevoren bereid heeft, opdat wij daarin zouden wandelen.’; en over Zondag 33. 91 van de Heidelbergse Catechismus: ‘Vraag: Maar wat zijn goede werken? Antwoord: Alleen die uit waar geloof (a), naar de Wet Gods (b), alleen Hem ter ere geschieden (c), en niet die op ons goedgevoelen of op mensen inzettingen gegrond zijn (d).’

4. Historisch Documentatie Centrum Nederlands Protestantisme (HDC), archief De Gaay Fortman, archiefstuk no. 515: congresmap ‘De Verre Naaste’.

5. In 1969 krijgt Tinbergen de (eerste) Nobelprijs economie.

316 6. In 1964 trekt Van Randwijk sterk de aandacht met twee (gefingerde) welsprekende redevoeringen die hadden kunnen worden gehouden op de wereldhandelsconferentie te Genève. Eén vanuit het gezichtspunt van de arme landen, en één vanuit het gezichtspunt van het westen. H. M. van Randwijk, ‘Ondermaans commentaar IV’, in: *Maatstaf*, 12(3), 212-232.

7. Ad den Besten werkt mee aan de totstandkoming van het *Liedboek voor de kerken* (1973), en draagt daar 86 liederen aan bij.

8. R. L. K. Fokkema, ‘Negerpoëzie op het podium’, in: *Pharetra*, 16e jrg., no. 7 (15-3-1961), 7. Het gedicht is van Léon-G. Damas – geboren in 1912 in Guyana; de vertaling is van Sybren Polet, ‘Moderne Franstalige negerpoëzie’, in: *Podium*, jrg. II (1960), no. 4, 249-256.

9. E. de Vries: ‘Point four in Nederland’, in: *Internationale Spectator*, jrg. 3 (1949), no. 2, 1-4. Al in 1950 worden er door het Bureau Internationale Hulp van het ministerie van Buitenlandse Zaken Nederlandse deskundigen uitgezonden in het kader van de VN-hulpprogramma’s. In 1950 zijn het er 8; in 1951 is het aantal toegenomen tot 56.

10. R. L. K. Fokkema, ‘Uit het dagboek van een leek’, in: *Pharetra*, jrg. 16, no. 10 (4-5-1961), 15-16.

11. S. J. Koster, ‘Verslag 2e Corpscongres’, in: *Studenten Almanak van de Vrije Universiteit* 1962, 193-195.

12. R. L. K. Fokkema, ‘Uit het dagboek van een leek’, in: *Pharetra*, jrg. 16, no. 10 (4-5-1961), 15-16.

13. Bas de Gaay Fortman is later ‘senior tutor’ aan de Universiteit van Zambia (1967-1971), daarna hoogleraar ontwikkelingseconomie/politieke economie 1ss, en vanaf 2002 hoogleraar mensenrechten in Utrecht.

14. Mr. Peter Kooijmans is later hoogleraar volkenrecht aan de VU en vervolgens aan de Universiteit Leiden; nadien staatssecretaris en minister van Buitenlandse Zaken. Vanaf 1997 is hij rechter bij het Internationaal Gerechtshof te Den Haag.

15. S. J. Koster, ‘Verslag 2^e Corpscongres’, in: *Studenten Almanak van de Vrije Universiteit* 1962, 193-195.

16. R. L. K. Fokkema, ‘Uit het dagboek van een leek’, in: *Pharetra*, jrg. 16, no. 10 (4-5-1961), 15-16.

17. D.Th. Kuiper, 'Oprichting kerkgemeenschap naar aanleiding van het corpscongres', in: *Pharetra*, jrg. 16, no. 10 (4-5-1961), 17.
18. Interview drs. Jan Greven, 20-11-2003.
19. Interview drs. Keimpe Dijk, 27-2-2003.
20. Informatie dr. Hittjo Kruyswijk, 12-12-2003.
21. Interview drs. Sipko de Boer, 2-7-2003.
22. Interview dr. Henk Thomas, 9-12-2002.
23. Interview drs. Harry Brinkman, 23-4-2003.
24. S.J. Hartkamp, 'Jaarverslag rector corporis 1960-1961', in: *Studenten- 317*
manak van de Vrije Universiteit 1962, 160-161.

[4] DE UNIVERSITEIT IN WERELDVERBAND

1. Archief vU (CBB), 'De Vrije Universiteit in de wereld van morgen', verslag van een causerie van prof. J. Lever op een professorenkrans, Amsterdam, 4-2-1961 (tweede en sterk gewijzigde editie, no. 8209), 2, 3.
2. Volledige subsidiëring van de vU is vanaf 1968 een feit. Bij wet van 1970 wordt de rijksbijdrage aan de vU op 100% gebracht, met terugwerkende kracht tot 1-1-1968. J. Roelink, *een blinkend spoor 1879-1979* (Amsterdam 1979), 103.
3. 'De Vrije Universiteit als ontwikkelingsgebied', verslag toespraak prof. J. Lever op een 'scholingsconferentie', november 1962 te Baarn, in: *Pharetra*, 18^e jrg., no. 6 (13-12-1962), 9-13.
4. J. W. Schoorl, 'Nieuwe studierichting in teken van hulp aan niet-westerse landen', in: *Vrije Universiteitsblad*, 27^e jrg., no. 11 (december 1962), 3-4.
5. Archief vU (CVD), 'Regeling Promoties der Vrije Universiteit te Amsterdam' (vastgesteld bij besluit van College van Dekanen van 11 november 1981), art. 1; art. 14: 'Het proefschrift en de stellingen worden onderworpen aan de goedkeuring van de promotor. Zij mogen niets bevatten wat is contra Deum aut bonos mores of strijdig is met de doelstelling der universiteit of met de openbare orde.' Ook: art. 113, Academisch Statuut (1981), in: Bijlage 1 van Regeling Promoties VU.
6. Archief vU (CVD), 'Besluit college van decanen d.d. 19-5-1993'. Archief vU (SEN), 'Prof. E. Boeker- rector magnificus aan drs. J. W. B. Overhagen (dienst voorlichting en externe betrekkingen) d.d. 11-4-1994' stelt bovendien dat de vU ook het vrijwillig leveren van stellingen niet meer op prijs stelt.
7. Alle proefschriften, vanaf oprichting vU in 1880 staan chronologisch geordend in een aparte afdeling van de universiteitsbibliotheek (UBVU) – de goudvoorraad van de vU; de periode 1955-1975 beslaat no's 422-1194.
8. UBVU, J. A. L. Taljaars, 'Franz Brentano as wysgeer' (proefschrift vU 1955), stelling no. 14 (uit 18).

9. UBVU, P.J.N. Smal, 'Die universalisme in die Psalms' (proefschrift vU 1956), stelling no. 21 (uit 23).
10. UBVU, J. D. W. Kritzinger, 'QeHal JAHWE; wat dit is en wie daaraan mag behoort' (proefschrift vU 1957), stelling no. 15 (uit 20).
11. UBVU, F. J. du Plessis, 'Wisselkoersmanipulasie as instrument vir die ekonomiese politiek van die overheid' (proefschrift vU 1958), stelling no. 7 (uit 7).
12. UBVU, W. J. Venter, 'The incidence of taxation on the brewing industry; a theoretical and empirical study of taxation impact on South African breweries in comparison with those of particular European countries' (proefschrift vU 1961), stelling no. 7 (uit 9).
13. De eerste keer dat een vU-stelling de term 'ontwikkelingslanden' bevat, betrefte het proefschrift van R. C. Winter over 'The new states and their constituting elements', 2-II-1960, promotor is prof. Gesina van der Molen (stelling no. 2). Het proefschrift gaat over ontwikkelingslanden – 'new states'. Om die reden zijn de bijgevoegde stellingen niet meegerekend in het onderzoek, dat zich immers richt op stellingen over een *ander* vakgebied dan het proefschrift.
14. UBVU, O. Jager, 'Het eeuwige leven; met name in verband met de verhouding van tijd en eeuwigheid' (proefschrift vU 1962), stelling no. 18 (uit 20).
15. UBVU, M. van der Ploeg, 'Het mechanisme van de peroxydase-dopa reactie' (proefschrift vU 1963), stelling no. 11 (uit 11).
16. UBVU, G. Dekker, 'Het kerkelijk gemengde huwelijk in Nederland' (proefschrift vU 1965), stelling no. 8 (uit 14).
17. UBVU, A. D. Vreugdenhil, 'On the structure of the Grignard reagent ethylmagnesium bromide in diethyl ether' (proefschrift vU 1965), stelling no. 9 (uit 11).
18. UBVU, Hk. Thierry, 'Loont de prestatiebeloning?; een empirisch-psychologische studie naar effecten van prestatiebeloning' (proefschrift vU 1968), stelling no. 9 (uit 12).
19. UBVU, G. J. Leibbrandt, 'Economen in dienst van politici; enige ervaringen met de 'Council of economic advisers to the president' en het 'Joint economic committee of the United States Congress'(proefschrift vU 1968), stelling no. 11 (uit 11).
20. UBVU, W. J. van Aardt, 'Quantitative aspects of the waterbalance in Lymnea Stagnalis' (proefschrift vU 1968), stelling no. 10 (uit 10).
21. UBVU, N. P. Dekker, 'Joint numerical range and joint spectrum of Hilbert space operators' (proefschrift vU 1969), stelling no. 10 (uit 10).
22. UBVU, G. H. Dulfer, 'Investigation of the decay of some short-lived Ga, Zn, and Ti nuclei partly using mass separated sources' (proefschrift vU 1971), stelling no. 6 (uit 6).
23. UBVU, H. de Vries, 'Landbouw en bevolking tijdens de agrarische depressie in Friesland (1878-1895)' (proefschrift vU 1971), stelling no. 12 (uit 15).

24. UBVU, Th. Faber, 'Regimes and regime-related basin properties of some Dutch small rivers' (proefschrift vU 1972), stelling no. 8 (uit 12).

25. UBVU, W.J. Schipper-de Leeuw, 'Le blanc et l'Occident. Au miroir du roman négro-africain de langue française (des origines au Festival de Dakar: 1920-1966)' (proefschrift vU 1973), stelling no. 7 (uit 14).

26. UBVU, C. Smeenk, 'Comparative-ecological studies of some East African birds of prey' (proefschrift vU 1974), stelling no. 17 (uit 17).

27. UBVU, J. Simons, 'De vaucheria soorten van het Nederlandse kustgebied' (proefschrift vU 1975), stelling no. 11 (uit 12).

28. D.C. Mulder, 'Hoofdmomenten uit de geschiedenis van de Gereformeerde Zending na 1945', in: P.N. Holtrop (red.), ZGKN100 (Kampen 1996).

29. A. van der Toorn, *Promots*, uitgave Instituut voor Sociale Wetenschappen (Den Haag 1971). Dit is de enige te achterhalen bloemlezing van stellingen over de periode 1955-1975.

30. A.H.A. Soons, *Stellingen leiden tot tegenstellingen -'n bloemlezing van promotiestellingen* (Rijksuniversiteit Utrecht 1982).

31. Archief vU (CIS), Van Aardt (PU) aan G.D. Thijs (vU) over: 'U navraag oor argumente vir stelling 10 van W.J. van Aardt', 29-4-2003.

32. Interview dr. Mels van der Ploeg, 22-4-2003 en 30-7-2003.

33. Dekker, Leibbrandt, Schipper-de Leeuw en Vreugdenhil raken betrokken bij het vU-project in Congo, zie hoofdstuk [6]; Dulfer en Faber gaan werken in vU-projecten in Yogyakarta, Indonesië; Simons is betrokken bij het Colombia-project dat aan de orde komt in hoofdstuk [5].

34. Sam Koster was voorzitter programmacommissie van het 2^e corpscongres 'De verre naaste' van maart 1961; zie hoofdstuk [3].

35. 'Rapport van de commissie ter bestudering van de situatie van het Christelijk wetenschappelijk onderwijs uitgebracht in november 1963', ook geheten: 'Rapport van de commissie Meynen', in: *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam* 1964, 125.

36. 'Rapport van de commissie Meynen' (Amsterdam 1964), 124-168.

37. De commissie Meynen denkt daarbij aan christelijke universiteiten, 'colleges', zendingsziekenhuizen en studiecentra 'ter benadering van de niet-christelijke religies'.

38. De grote aandacht van de Commissie Meynen voor het communisme hangt samen met de politieke situatie in die tijd. In 1962 vindt de Cubacrisis plaats, één van de heftigste episodes uit de koude oorlog. In veel ontwikkelingslanden speelt de tegenstelling Oost-West een grote rol.

39. 'Rapport van de commissie Meynen' (Amsterdam 1964), 154.

40. De Faculteit Geneeskunde van de Katholieke Universiteit Nijmegen opent al op 1-8-1965 een klein bureau buitenland, dat zich beperkt tot projecten in de gezondheidszorg. Pas vanaf 1-2-1971 gaat dit bureau ook diensten verle-

nen aan andere faculteiten dan geneeskunde en krijgt de afdeling het karakter van een *universitair* bureau buitenland. De vU heeft dus inderdaad de primeur met een universitair bureau buitenland dat al op 1-1-1966 is ingesteld. Informatie: drs. Jan Willemsen. Katholiek Documentatie Centrum Nijmegen, 12-5-2005.

41. Interview drs. Bram van Noord, 12-9-2002.

42. Het congres 'De Toekomst van de Vrije Universiteit' heeft een besloten karakter. De Gaay Fortman formuleert de reden van het besloten karakter als volgt: 'Het doel is niet gericht op het doen van tevoren vastgestelde uitspraken, maar een openhartige gedachtewisseling die wij buiten de publiciteit houden omdat wij onbevangen met elkaar willen spreken, in de trant van vrienden die elkaar op de sociëteit ontmoeten. Het is derhalve niet de bedoeling dat u het hier gesprokene of voorgedragene in de publiciteit brengt.', Ernst Ballegooijen, 'Hoe de Vrije Universiteit vrijblijvend kongresseerde', in: *Pharetra*, 23^e jrg., no. 4 (8-2-1968), 5.

43. Archief vU (SEN), W.F. de Gaay Fortman en J. Lever, 'De toekomstige ontwikkeling van de Vrije Universiteit', gestencilde uitgave van een voordracht bij het Congres over de Toekomst van de Vrije Universiteit (Amsterdam 1968).

44. In 1971 krijgt de vU een bredere, meer oecumenische doelstelling: 'om al haar arbeid in gehoorzaamheid aan het Evangelie van Jezus Christus te richten op het dienen van God en Zijn wereld'. M. van Os en W. J. Wieringa (red.), *Wetenschap en rekenschap 1880-1980* (Kampen 1980), 37.

45. De Gaay Fortman en Lever, 'De toekomstige ontwikkeling van de vU', 6.

46. Al in 1958 bepleit De Gaay Fortman om de buitenlandcontacten van de vU niet te beperken tot de Verenigde Staten en Zuid-Afrika, en om aandacht te geven aan het vraagstuk van de ontwikkeling der minder ontwikkelde gebieden. Zie verslag van de toespraak van De Gaay Fortman voor jaarvergadering Vereniging 3-7-1958 te Den Haag: 'Actuele vragen', in: *Vrije Universiteitsblad*, nummer 251 (augustus 1958), 2795-2796.

47. 'Promotie dr. Martin Luther King', toespraak van prof. G. Kuiper Hzn bij erepromotie Martin Luther King, 20-10-1965, in: *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam* 1965, 82-84.

48. 'Afkering krijgt het vU-eredoctoraat aan ds. Martin Luther King o.a. van de Kaapse synode der Nederduits Gereformeerde Kerk, en *The Banner*, het blad van calvinisten in de vs.', uit: Ben van Kaam, 'De vU en de Wereld', in: *vU-magazine*, jrg. 3 (1974), no. 1, 23.

49. Overplaatsing van de afdeling sociale geografie der ontwikkelingslanden van de vU naar de uva vindt in 1985 plaats in het kader van de landelijke operatie Taakverdeling en Concentratie.

50. Interview prof. Ad de Bruijne, 3-10-2003.

51. Ad de Bruijne, *Globe, oikoumene en oikos. Reflecties over human geography* (Amsterdam 2001), 41.

52. Berthe Siertsema, 'De menselijke achtergronden van de strijd in Nigeria', verslag diëstrede vvsvu, 8-II-1968, in: *Studenten Almanak van de Vrije Universiteit* 1969, 129-138.

53. De geciteerde uitdrukking verwijst naar één van de zendingsreizen van Paulus. Handelingen 16:9: 'En Paulus kreeg in de nacht een gezicht; er stond een Macedonische man die hem toeriep: Steek over naar Macedonië en help ons.'

54. Zie hoofdstuk [2] voor de verbreding van het gereformeerde zendingsgebied in 1961.

55. Near East School of Theology.

56. Voor niet-theologen is er de zgn. Azon-cursus.

57. G. Ch. Aalders, 'The Free University and its Quarterly', in: *Free University Quarterly*, jrg. I, no. I, 9.

58. Archief vu (SEN), J. Verkuyt en A. van Noord namens commissie 'Voortbestaan *Free University Quarterly*' aan Senaat, 2-8-5-1965; Advies Redactiecommissie FQU, sen. ingek. stuk. bijlage no. 142.

59. *vu-magazine* is de voortzetting van het *Vrije Universiteitsblad*, en heeft na 1987 als ondertitel: 'wetenschap, cultuur en samenleving'. De doelstelling is 'de betrokkenheid van de vu bij de maatschappij tot uitdrukking te brengen', in: R. Schippers, 'Een nieuw blad', in: *vu-magazine* 1^e jrg. (1971), no. 1, 3-4. Het blad besteedt ruime aandacht aan ontwikkelingslanden en projecten van de vu; in de eerste vijf jaargangen staan circa zeventig bijdragen op dat gebied.

60. Archief vu (CBB), prof. P. Mullender wordt in 1961 als voorzitter van de commissie buitenlandse betrekkingen opgevolgd door prof. S. Gerbrandy.

61. Archief vu (COG), Jaarverslag commissie ontwikkelingsgebieden 1962.

62. Ibidem.

63. Het aantal van 227 buitenlandse studenten is 2.9% van het totale aantal studenten dat in 1966-1967 aan de vu is ingeschreven. Onder de buitenlanders zijn 150 studenten afkomstig uit de Derde Wereld. Bron: 'Verslag van de Commissie voor de Buitenlandse betrekkingen aan de Vrije Universiteit over de cursus 1966-1967' (Amsterdam 1968). In 1967 komt 1.8% van alle studenten die bij de Nederlandse universiteiten zijn ingeschreven, uit het buitenland; bij de vu ligt dit percentage hoger (2.9%). Bron: 'Overzicht ingeschrevenen aan de Vrije Universiteit en totaal aan Nederlandse universiteiten, 1960-2002' opgesteld door het CBS (Voorburg 2002).

64. De vu-delegatie naar de Nuffic-conferentie bestond uit: dr. C. Boekesteijn, prof. H.A. Brasz, dr. mr. B. de Gaay Fortman, prof. D.C. Mulder, prof. L.W. Kuilman, mr. J. Meynen (president-curator), drs. A. van Noord, S.J. Noorda (secretaris buitenland NSR), prof. J.W. Schoorl. drs. J.D. Thijs, prof. A.

Troost, en prof. W. J. Wieringa. Uit: *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam 1967*.

65. Archief vU (UR), prof. H. Linnemann en dr. C. Blomberg, voorzitter resp. wnd. voorz. Commissie Internationale Samenwerking, worden in 1977 opgevolgd door prof. B. Goudzwaard (econoom).

66. De overeenkomst van de vU met de Universiteit van Potchefstroom eindigt in 1974, zie hoofdstuk [6].

67. Archief vU (CIS), prof. Wim Roeleveld (geoloog) volgt prof. Pim Schoorl op als BCO-voorzitter (1995).

322 68. Archief vU (CIS), in de Raad van Advies van het CIS worden in 2003 als leden van buiten de vU benoemd: mr. J. J. A. M. van Gennip (president Society International Development en CDA-lid van de Eerste Kamer) en drs. J. Röbben (directeur Programma Uitzending Managers).

69. Amelink, Agnes, *De gereformeerden* (Amsterdam. 2001), 187-188.

70. Rede 1962-1963 van rector-magnificus W. F. de Gaay Fortman, in: *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam 1963*.

71. H. Berkhof, 'Kroniek van New Delhi', in: *Wending*, jrg. 16 (1961), 800-812.

72. J. Roelink, *Een blinkend spoor. Beeld van een geschiedenis der Vereniging voor wetenschappelijk onderwijs op gereformeerde grondslag 1879 - 1979* (Kampen 1979), 114.

[5] ACTIES EN IDEALISME

1. J. J. Woltjer, *Recent verleden. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2001), 467-481; en: Hans Beerends en Marck Broere, *De bewogen beweging. Een halve eeuw mondiale solidariteit* (Amsterdam 2004), 43-55.

2. Marja Meerburg, 'Haalde Synoodkreet wat uit?', in: *vU-magazine*, 1^e jrg. (1971), no. 1, 33-38. Bij Synoodkreet zijn zo'n 30 personen betrokken geweest, voornamelijk vU-studenten en afgestudeerden; het aantal personen dat Synoodkreet-bulletins ontving, groeide tot ongeveer 450; Mient Jan Faber was de toenmalige woordvoerder van Synoodkreet.

3. E. H. Mulder, 'Synoodkreet, het verhaal van twee vU-busjes', in: *Pharetra*, 24^e jrg., no. 13 (28-6-1969), 9-10.

4. De 'hearing' bij de opening van de gereformeerde synode van Sneek is op 12-5-1969.

5. Marja Meerburg, 'Haalde Synoodkreet wat uit?', 33.

6. Rond 1968 wordt de landelijke werkgroep Kerk en Ontwikkelingssamenwerking opgericht door o.a. Jan Pronk. Hans Beerends en Marck Broere, *De bewogen beweging*, 223.

7. 'Jaarverslag over het corpsjaar 1961-1962 van de rector corporis H. Ber-

kouwer', in: *Studenten Almanak van de Vrije Universiteit* 1963.

8. De gezelligheidsverenigingen die naast het studentencorps aan het actiecomité deelnemen zijn: vvsvu, Federatie van vrije oratorische verenigingen, SSR-Amsterdam, en vgsa.

9. Interview drs. Keimpe Dijk, 27-2-2003. Met 'de directeuren' is bedoeld: de directeuren van de vu-Vereniging.

10. *Ad Valvas*, 23-3-1962.

11. *Ad Valvas*, 1-6-1962.

12. 'Verslag Actiecomité Hulp Ontwikkelingslanden', in: *Studenten Almanak van de Vrije Universiteit* 1963, 117-119. 323

13. Interview drs. Keimpe Dijk, 27-2-2003.

14. *Ad Valvas*, 1-2-1963.

15. Archief vu (sen), 'Nota aan de Civitasraad' van Actiecomité Hulp Ontwikkelingslanden is bijlage van: Civitasraad aan Senaat, 29-3-1963 (senaatsstuk D173).

16. Archief vu (cbb), 'Memorandum betreffende organisatie hulpverlening ontwikkelingslanden' d.d. 11-4-1963 van prof. mr. S. Gerbrandy namens de Commissie Buitenlandse Betrekkingen.

17. Archief vu (cog), Brochure Actiecomité Hulp Ontwikkelingslanden, november 1964, vermeldt samenstelling eerste bestuur Stichting Hulp aan Ontwikkelingslanden na de oprichting in juni 1964.

18. Informatie Henk Alting, archivaris van de Novib, 17-1-2003.

19. *Ad Valvas*, 8-3-1963; interview dr. Nico Schulte Nordholt, 21-3-2004.

20. *Ad Valvas*, 17-5-1963.

21. Archief vu (cog), Actiecomité aan Commissie Ontwikkelingsgebieden 5-10-1963 met nieuwe bestuurssamenstelling.

22. Jaarverslag 1963-1964 van rector magnificus prof. F. de Roos, in: *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam* 1964, 22-23.

23. Interview dr. Piet Born, 5-11-2002.

24. Verslagen Actiecomité Hulp Ontwikkelingslanden, in: de *Studenten Almanakken van de Vrije Universiteit in de periode 1962-1967*.

25. *Ad Valvas*, 21-11-1969: eerste 2 pagina's geheel gevuld met info van actiecomité.

26. A. C. W. Voorbij, 'Murray-markt', in: *Ad Valvas*, 1-10-1965, 2.

27. Arnoldien van Berge, 'Verslag van de boekenmarkt op 13 oktober 1965', in: *Studenten Almanak van de Vrije Universiteit* 1966, 336-337. Informatie drs. Arnoldien van Berge, 30-1-2003.

28. Verslag actiecomité 1964-1965, in: *Studenten Almanak van 1966*, 135-136.

29. *Ad Valvas*, 27-1-1967, over steun actiecomité aan bibliotheek Satya Wacana; en: Noorda (in gesprek met Quarles van Ufford), 'Werken in een ontwikkelingsland', *Ad Valvas*, 3-2-1967.

30. Voor de vU-samenwerking met de Université Libre du Congo, zie hoofdstuk [6].

31. *Ad Valvas*, 28-6-1968, 3.

32. Jaarverslag 1965-1966 van het actiecomité, in: *Studenten Almanak van de Vrije Universiteit* 1967, 68-69.

33. Interview Piet Ernsting, 24-9-2002.

34. Derdewereldweek 'De mentaliteit van het westen', 1-8 november 1968. *vU-gegevens periode 1955-1980*, 25.

324 35. *Ad Valvas*, 17-4-1970.

36. *Ad Valvas*, 20-2-1970.

37. *Ad Valvas*, 27-3-1970, 8.

38. *Ad Valvas* 15/ 29-1-1971.

39. *Ad Valvas*, 12-2-1971.

40. *Ad Valvas*, 19-2-1971 en 19-3-1971.

41. *Ad Valvas*, 20-1-1970, aankondiging bezoek van Paulo Freire aan Amsterdam 26-28 oktober.

42. *Ad Valvas*, jrg. 19, januari 1972, 12. 'De werkgroep onderwijsintegratie van het Actiecomité Hulp Ontwikkelingslanden' heeft een doktoraal bijvak 'Ontwikkelingsproblematiek' ingesteld dat in alle fakulteiten met keuzevakken in de doktoraalstudie opgenomen kan worden. Op 21 januari starten de eerste kolleges'.

43. *Ad Valvas*, 14-1-1973.

44. Drs. Anneke Svoboda.

45. Archief vU (CIS), jaarverslag internationale samenwerking 1974, 9. 'Op initiatief van het Actie-comité werd in 1971 een plan ontwikkeld om te komen tot een universitaire leergang ontwikkelingsproblematiek.' De stuurgroep die verantwoordelijk is voor de wetenschappelijke kant van het bijvak ontwikkelingsproblematiek bestaat uit vertegenwoordigers van de vakgroepen/afdelingen: sociale geografie van ontwikkelingslanden, ontwikkelings- en agrarische economie, niet-westerse sociologie, culturele antropologie, bestuurskunde, politicologie, missiologie en oecumenica, politieke geschiedenis, internationale betrekkingen, bureau buitenland'.

46. De beweging van de wereldwinkels werd in 1969 opgericht na de tweede Unctad-conferentie in 1968, waar derdewereldlanden tevergeefs pleitten voor verlaging van de tariefmuren voor hun producten. Zie: Beerends, Hans en Marck Broere, *De bewogen beweging*, 49.

47. *Ad Valvas*, 24-10-1975.

48. Interview vU-wereldwinkelstaf: Christian Laheij en Karin Hutter, 30-9-2003. Er zijn circa 400 wereldwinkels in Nederland; de vU is in 2003 nog steeds de enige universiteit met een wereldwinkel.

49. Archief vU (CBV), Kapteyn namens Commissie Buitenlandse Betrek-

kingen aan Actiecomité en Stichtingsbestuur, 11-3-1974. Drs. R. C. E. Kapteyn volgt drs. A. van Noord in oktober 1973 op als hoofd bureau buitenland, zie: *Gegevens Vrije Universiteit 1955-1980*.

50. Interview dr. Dick Kooiman, 14-12-2002.

51. Zie hoofdstuk [2] over uitbreiding van de gereformeerde zendingsgebieden na 1960.

52. P. Born, 'Murray College', in: *De Reflector*, no. 14 (1967), 15-16.; en P. Born, 'Murray College', in: *Ad Valvas*, 28-4-1967.

53. De vacatures van de gereformeerde zending bij Murray College in Pakistan worden door drs. Chris Steenwinkel genoemd op congres 'De verre naaste' in 1961. Zie hoofdstuk [3]; interview dr. Henk Thomas, 19-12-2002. 325

54. Interview dr. Pieter Born, 5-11-2002.

55. Interview drs. Kommer Braber, 23-10-2003.

56. Ibidem.

57. *Dar ul Hikblad*, jrg. 1-16 (1986-2003).

58. Interview Born.

59. C. H. (Henk) Koetsier is lid van de Essai-groep, zie hoofdstuk [2]. Over zijn rondreis door Latijns-Amerika schreef hij *Die de verdrukten recht verschaft: Op zoek naar een kerk van de armen in Zuid-Amerika* (Kampen 1973), 73. Koetsier promoveert in 1975 aan de vU op een proefschrift getiteld: 'Zending als dienst aan de samenleving. Over de houding van zending en kerk ten opzichte van sociaal-economische vraagstukken in Indonesië, in het bijzonder op Midden-Java.'

60. 'Colombia-onderzoek vU. Hebben de armen iets aan ontwikkelingshulp?', in: *vU-magazine*, jrg. 2 (1973), no. 9, 26-35.

61. Het verzoek van de Gereformeerde Kerken komt van het zwo-orgaan (Zending, Werelddiaconaat en Ontwikkelingssamenwerking) als onderdeel van het Algemeen Diaconaal Bureau (ADB).

KOS en AC, *Guldens tellen in Colombia, en de mensen? Effect van Nederlandse investeringen en ontwikkelingshulp*. Commissie OntwikkelingsSamenwerking van de Gereformeerde Kerken en Aktie Colombia (Amsterdam 1977), 179.

62. 'Onderzoeksteam bekeek Nederlandse bemoeiingen in Colombia. De armsten worden van "hulp" niets wijzer', in: *vU-magazine*, jrg. 5 (1976), no. 8, 9-15; en: 'Wat komt er terecht van ontwikkelingshulp?', in: *vU-magazine*, jrg. 7 (1978), no. 4, 17-24.

63. Jan Pronk was in die tijd minister voor Ontwikkelingssamenwerking (1973-1977). Een belangrijk criterium in zijn ontwikkelingsbeleid was: 'dat er in het ontvangende land een sociaal-politieke structuur aanwezig moest zijn die waarborgde dat de hulp daadwerkelijk bij de bevolking terecht kwam'. Hans Beerends en Marck Broere, *De bewogen beweging*, 68.

64. Verslagen werkgroep Kerk en Ontwikkelingssamenwerking te Amstel-

veen (periode 1970-1982), ter beschikking gesteld door dr. Jan Simons. De vU-leden van de K&O-groep: Gert Jan van Apeldoorn, Mient Jan Faber, Jan Simons, Ed Thieme, Gerard Thijs, Adriaan Veeffkind, Coen Zuidema. ANUC-informatie in: Donny Meertens, *Jonkers en boeren. De strijd om het land in Colombia. Drie essays over agrarische ontwikkeling, produktiewijzen en boerenstrijd*, CED-LA incidentele publicaties no. 13 (Amsterdam 1979), 85-86.

65. Verslag werkgroep 'Kerk en Ontwikkelingssamenwerking te Amstelveen' (1972-1973).

326 66. Verslag werkgroep 'Kerk en Ontwikkelingssamenwerking te Amstelveen' (1974-1975), bijlage 2.

67. 'Colombia-onderzoek vU. Hebben de armen iets aan ontwikkelingshulp?' in: *vU-magazine*, jrg. 2 (1973), no. 9, 26-35.

68. Huub Wieringa maakt van mei-augustus 1980 een oriëntatieris in Colombia als gast van de ANUC.

69. SLAC, *De Colombiaanse Boerenbeweging. Een balans anno 1981* – Stichting Landelijke Aktie Colombia (SLAC) (Amsterdam 1981), 52.

70. 'Beëindiging Colombia-project' (ongedateerd) memorandum), J. Simons en H. C. Koningen, namens Diakonie en Colombiabegeleidingsgroep.

71. Mient Jan Faber verwijst in een radio-interview (VPRO, 25-7-2003) naar zijn ervaringen in de groep K&O in Amstelveen: 'We hadden een relatie met een boerenbeweging in Colombia. De leider van de die beweging, de ANUC, kwam bij ons in Nederland. De eerste keer zag hij er uit als een echte boer. Maar de tweede keer was hij helemaal behangen met horloges en zo. Ik dacht toen al, dat zit niet helemaal goed. En inderdaad, later bleek heel veel geld verdwenen te zijn. Het was voor mij een ervaring met ontwikkelingshulp die verkeerd was uitgedacht.'

72. Hans Beerends en Marck Broere, *De bewogen beweging*, 69.

[6] EEN VRIJE UNIVERSITEIT IN CONGO

1. Archief vU (COG), Bespreking Commissie Ontwikkelingsgebieden met monsieur Rostand Munungu, Secrétaire de l'Enseignement du Conseil Protestant du Congo d.d. 27-4-1962. In: Rapport Commissie Ontwikkelingsgebieden, 30-11-1962.

2. Archief vU (COG), Verslag bespreking Commissie Ontwikkelingslanden met dr. Loewen d.d. 11-5-1965. Aanwezig zijn de hoogleraren S. Gerbrandy, L. Onvlee, J. W. Schoorl, B. Siertsema en J. Verkuyl.

3. *Ad Valvas*, 10-2-1967, 2.

4. Archief vU (SEN), Rector Magnificus aan College van Curatoren d.d. 5-7-1967.

5. Archief VU (CUR), Notulen curatoren verg. 10-7-1967, pagina 199I, punt 4: 'De vergadering kan zich met deze plannen verenigen. Het stuk zal aan het College van Directeuren worden voorgelegd'.

6. A. de Haan, 'Congo, enkele algemene gegevens', in: *De Heerbaan – Algemeen Zendingstijdschrift*, no. 22 (juli 1969), 153-182.

7. Bij de Simba (leeuw)-opstanden wordt Kisangani in 1963 uitgebrand en kort en klein geslagen.

8. C. van der Poort, 'De plaats van de Université Libre du Congo in het wetenschappelijk onderwijs in Congo', in: *De Heerbaan – Algemeen Zendingstijdschrift*, no. 22 (juli 1969), 221-230; aldaar: 228. 327

9. Interview dr. Gottfried Leibbrandt, 30-7-2003.

10. Archief VU (CBB), Verslag bezoek prof. H. L. Langevoort aan ULC, 14-23 november 1968.

11. Archief VU (CBB), Verslag bezoek R. Donner, R. H. Rozendal, en A. J. G. Spoelstra aan ULC, 20 januari-1 februari 1970. Donner, R., 'Een medische faculteit in de Congo', in: *Vrije Universiteitsblad*, 35e jrg., no. 5 (augustus 1970).

12. Archief VU (DIR), G. J. Sizoo, president-directeur, en C. A. Doets, secretaris, aan C. Hobgood, recteur de l'Université Libre du Congo, d.d. 9-7-197 (Directeuren stuk no. 483660). De brief is 'une lettre d' intention' met als bijlage: 'Convention d'Assistance pour l'Établissement d'une Faculté de Medecine à l'Université Libre du Congo'.

13. Archief VU (CBB), Mulder en Van Noord (namens Commissie Buitenlandse Betrekkingen) aan Directeuren d.d. 25-6-1970. Deze brief bediscussieert de bezwaren van Meynen.

14. Archief VU (DIR), 'Convention d'Assistance pour l'Établissement d'une Faculté de Medecine à l'Université Libre du Congo', bijlage brief 9-7-1970 (zie voetnoot 12). Article III bepaalt o.a. '1. La Vrije Universiteit s'engage à assurer dans les limites de ses possibilités l' enseignement dans les deuxième et troisième candidatures de la faculté de médecine de l'Université Libre du Congo. 2. Cet engagement commence au début de l'année académique 1970-1971 et continue pendant cinq ans. Dans certains départements cet engagement pourra être prolongé à dix ans s'il est jugé nécessaire par les deux contractants. 3. Par cet engagement la Vrije Universiteit promet de fournir des enseignants et assistants spécialisés et qualifiés dans la matière à enseigner'. En in: Article VI. 1: 'Il peut être mis fin à cette convention à n'importe quel moment par commun accord des contractants'.

15. Informatie d.d. 27-7-2004 van dr. Wijnholt Ferwerda, één van de docenten die een preklinische cursus (fysiologische chemie) van twee maanden aan de ULC hebben gegeven. 'Het was een heel bijzondere ervaring,' zegt hij. 'Het leren van de Franse taal kostte me veel tijd. Het college geven ging uiteindelijk wel, maar het verstaan van het Congolees-Frans van de studenten was lastiger.'

16. Haar eerste herinnering aan deze periode? 'De steeds terugkerende typefout "Buitenlandse Zakken," zegt secretaresse Nanny Meijster van bureau buitenland.

17. Archief vU (CBB), Verslag vergadering ULC-commissie Scheikunde, d.d. 15-2-1970.

18. G. Puchinger, *Zending en Ontwikkeling* (Delft 1972), 125-189, 151, 171-172.

19. Ibidem, 176-177, 136.

328 20. Archief vU (CBB), Verslag van prof. L. Vlijm van een bezoek van vier weken aan de ULC in 1969.

21. Puchinger, *Zending en Ontwikkeling*, 129-132.

22. Ibidem, 141.

23. Ibidem, 164-167.

24. Ibidem, 179.

25. Ibidem, 136, 184.

26. Ibidem, 158.

27. Archief vU (CBB), eerste rondzendbrief van G. J. van der Horst uit Kisangani d.d. 9-2-1971.

28. Ibidem, 168, 183.

29. Archief vU (CBB), Verslag dr. C. Blomberg van ULC-bezoek, 14 maart-23 juli 1969.

30. Archief vU (CBB), Verslag dr. D. C. Mulder van ULC-bezoek, 10-19 december 1970.

31. Interview dr. D. C. Mulder, 23-1-2003. Dr. Ngoy, een oud-student van ULC, vertelt achteraf dat zeer waarschijnlijk Koli zelf de studenten heeft aanzet tot de opstand, uit: interview dr. Gottfried Leibbrandt, 30-7-2003.

32. Droogers' proefschrift aan vU (1974) handelt over de Jongensinitiatie bij de Wagania, een vissersstam op het eiland Kisangani in de Congorivier.

33. Mineke Schipper publiceert in 1994 een roman *Conrads rivier* die mede gesitueerd is aan de universiteit van Kisangani. De titel verwijst naar Joseph Conrad's boek *Heart of Darkness* (1902) waarin de Congorivier een grote rol speelt.

34. Cees van der Poort promoveert aan de vU (1973) op een proefschrift getiteld: 'GAMBA, een onafhankelijke kerk in Zaïre. Een onderzoek naar structuur en funktionering'.

35. Interview dr. Cees Blomberg, 7-5-2003. Na de bezettingen van universiteitsgebouwen in Nederland, waarvan die van het Maagdenhuis (mei 1969) het meest in het oog springt, komen er veranderingen op gang die eind 1970 uitmonden in de Wet Universitaire Bestuurshervorming.

36. Interview Dekker.

37. Interview Leibbrandt.

38. Ibidem.
39. *NRC Handelsblad*, 13-5-2003.
40. Coltan wordt gebruikt voor toepassingen in de micro-elektronica en mobiele telefoontjes.
41. Interview Leibbrandt.
42. Interview drs. Harry Brinkman, 23-4-2003.
43. Interview dr. Gerard Dulfer, 28-6-2001.

[7] TROUW AAN HET WOORD IN SALATIGA

1. Onderwijskunde (met een lerarenopleiding in geschiedenis, aardrijkskunde, en Engels), theologie, rechten, filosofie, sociologie, landbouw, biologie, economie, elektrotechniek, en tenslotte, in 1993 ook een faculteit wiskunde en natuurwetenschappen, waarin een lerarenopleiding voor de exacte vakken is ondergebracht.
2. 26 kerken steunen Satya Wacana, uit: interview dr. Nico Schulte Nordholt, 31-3-2004.
3. O, Notohamidjojo: 'Toespraak bij het verkrijgen van een eredoctoraat aan de vU', in: *Jaarboek Vrije Universiteit 1972*.
4. Sutarno, 'Het Kuyperiaanse model van een christelijke politieke organisatie. Een onderzoek naar zijn doelmatigheid als middel om het politiek-staatskundige leven vanuit het christelijke geloof te beïnvloeden', proefschrift vU (Amsterdam 1970).
5. Han van der Horst, 1983: 'Universitas Satya Wacana wil vooral de opbouw van onderaf dienen', in: *Overzicht*, jrg.12 (1983), nummer 7, 15-20.
6. Archief vU (C15), Verslag bezoek prof. P. J. D. Drenth aan de universiteit Satya Wacana in 1986.
7. Archief vU (C06), Jaarverslag commissie ontwikkelingsgebieden 1963.
8. *Gegevens betreffende de Vrije Universiteit in de periode 1955-1980*. (Kampen 1980), 16, 18, 21, 23. Bezoek prof. Notohamidjojo: 15 april-15 maart 1965.
9. Voor het actiecomité, zie hoofdstuk [5].
10. Na zijn studie culturele antropologie is Nico Schulte Nordholt een klein jaar wetenschappelijk medewerker bij de afdeling niet-westerse sociologie van de vU, tot zijn vertrek in 1969.
11. In die jaren worden er grote irrigatiewerken uitgevoerd, o.a. door Nederlandse ingenieursbureaus, aan de noordkust van Midden-Java. Het sociaal-wetenschappelijk instituut van Satya Wacana krijgt een groot aantal opdrachten om onderzoek te doen naar de sociale achtergronden en de uitwerking daarvan.
12. Eén van hen promoveert aan de vU, een andere promovendus wordt mede door de vU begeleid; en de overigen promoveren in de VS en Maleisië.

13. Het Komit  Indonesië werd eind 1968 opgericht met als doel: steun te geven aan het verzet in Indonesië tegen de schending van de mensenrechten na de staatsgreep van 1965. Het Komit  ijvert voor de vrijlating van politieke gevangenen en bestrijdt elke politieke en economische steun aan het regime van Soeharto. Initiatiefnemers waren: prof. W. F. Wertheim, Fred van der Spek (fractievoorzitter PSP), pater Van Kilsdonk en Azi deskundige Jan Pluvier. Bron: Beerends, Hans, *De Derde Wereldebeweging – geschiedenis en toekomst* (Den Haag, 1993), 304.
- 330 14. Interview Schulte Nordholt; interview dr. Ed van den Berg, 10-5-2004.
 15. Interview Schulte Nordholt; interview prof. Dick Mulder, 13-4-2004.
 16. Gaay Fortman, W. F. de, 'Laudatio bij het eredocoraat aan de VU van prof. O. Notohamidjojo', in: *Jaarboek Vrije Universiteit 1972*.
 17. De vergadering van de universiteitsraad, waarin het samenwerkingsverband met Satya Wacana werd besproken, droeg het karakter van een politiek steekspel, waarbij de progressieve studentenfractie PKV en de overige fracties tegenover elkaar stonden. Uiteindelijk waren er 28 stemmen voor samenwerking en 8 (PKV) tegen. Bron: *Ad Valvas*, jrg. 27 (1979), no.1, 2.
 18. Dulfer werkte van 1971 tot 1976 in een natuurkundeproject van de VU aan de Universitas Gadjah Mada in Yogyakarta (op 60 km afstand van Salatiga).
 19. Het Indonesische universitaire onderwijs kent drie niveau's die worden afgesloten met de s(arjana)-graden: s1-voor bachelorsniveau, s2-voor mastersniveau, en s3-voor doctorsniveau (phd).
 20. Tot aan 2004 zijn er in totaal tien biologiestudenten van de VU voor een stage van drie maanden bij Satya Wacana geweest.
 21. Midden jaren tachtig is de universiteit Satya Wacana de eerste van de rond 300 particuliere universiteiten in Indonesië die van de overheid toestemming krijgt om een geaccrediteerd 'post-graduate' (s2) studieprogramma aan te bieden.
 22. Interview drs. Kommer Braber, 23-10-2003.
 23. Interview Van den Berg.
 24. De VU-delegatie bestaat uit de hoogleraren: dr. Harry Boersma (natuurkunde), dr. Guus Somsen (scheikunde) en dr. Kobus Oosterhoff (wiskunde), met als secretaris dr. Gerard Dulfer (Dienst Ontwikkelingssamenwerking), projectverantwoordelijke b talerarenopleiding aan Satya Wacana.
 25. Twee stafleden studeren af aan de VU met een doctoraalexamen in wiskunde en in natuurkunde; twee studeren aan de Universiteit Leiden af, terwijl de laatste twee hun verdere academische training in Maleisië afronden.
 26. Ariel Heryanto, 'Public intellectuals, media and democratization. Cultural politics of the middle classes in Indonesia' (waarin een sectie: 'Satya Wacana: the irony of success'), in: Ariel Heryanto en Sumit K. Mandal (red.), *Chal-*

lenging Authoritarianism in Southeast Asia. Comparing Indonesia and Malaysia (London & New York 2003), 23-53.

27. Interview dr. Henry Sandee, 30-3-2004.

28. Liek Wilardjo is bij Satya Wacana de projectverantwoordelijke voor de exacte lerarenopleiding. Hij krijgt in 1990 een eredoctoraat aan de VU, onder andere voor zijn inzet voor Indonesische taalontwikkeling van natuurwetenschappelijke termen.

29. Heryanto (2003), 33-41.

30. Interview Schulte Nordholt.

331

31. Interview Sandee.

32. Arief Budiman wordt na zijn vertrek van Satya Wacana hoogleraar in Australië.

33. Heryanto (2003), 35.

34. Interview Van de Berg.

35. Interview prof. Nico van Straalen, 1-4-2004.

36. Interview Sandee.

37. Volgens Van den Berg had de toenmalige rector van Satya Wacana, dr. Sutarno, de lerarenopleiding in 1980 nooit gestart zonder de steun van de VU.

[8] VAN EEN APARTE NAAR EEN ZWARTE UNIVERSITEIT

1. Rede bij de rectoraatsoverdracht van D. H. Th. Vollenhoven, in: *Jaarboek VU 1952/53*.

2. J. de Ruiter, *Jan Donner, jurist* (2003), 288.

3. Archief VU (SEN), Rector Potchefstroom aan Rector Magnificus Vrije Universiteit d.d. 28-3-1958.

4. Archief VU (SEN), Notulen senaatsvergadering 23-5-1958, punt X: 'Voorstel Universiteit van Potchefstroom tot uitwisseling van docenten'. Prof. J. Waterink ontving in 1955 een eredoctoraat van de PU.

5. Brinkman bezoekt in 1956 Zuid-Afrika met een onderzoeksteam en studeert er in 1957/1958, zie hoofdstuk [2]. Bron: interview drs. Harry Brinkman, 23-4-2003.

6. Stellingen openbaar debat d.d. 9-11-1959 van Studentencorps, in: 'Apartheidspolitiek in Zuid-Afrika', *Pharetra*, 15^e jrg., no.3.

7. In 1964 publiceert Brinkman het boekje *Zuidafrikaans samenleven*, met een voorwoord van mr. J. Donner.

8. Het contact met de UBLS ontstaat via dr. Gabriel Setiloane, docent 'Religious Studies', Botswana campus-UBLS. Hij is in 1973 in Nederland; als hij hoort dat velen aan de VU nog een dialoog willen hebben met Potchefstroom, is zijn reactie: 'Mijn hemel, u had twintig jaar de tijd voor een dialoog, waarom deed

u het al die tijd niet?' Bron: *VU-magazine*, jrg. 2, no. 10, 12. Dr. Setiloane kwam in contact met de VU via prof. Dick Mulder, die hij kende via het 'Programme to Combat Racism' van de Wereldraad van Kerken.

9. Archief VU (CVB), College van Bestuur aan Rector Potchefstroom Universiteit d.d. 15-10-1964, ref. nr. 1974/410v.

10. *VU-magazine* jrg. 3 (1974), no. 10, 7-10.

11. Archief VU (CIS), Verslag van een samenspreking tussen delegaties van de Vrije Universiteit en de Potchefstroomse Universiteit voor Christelijk Hoger Onderwijs (2-5 maart 1973), 17.

12. *Ad Valvas*, 9-1976, 11. De geciteerde brief van de PU-rector berustte op zijn woede over het verslag van de bespreking, omdat het een opmerkelijk kritische stellingname van PU-woordvoerders over het regeringsbeleid bevatte. Hiervan had de rector zich achteraf gedistantieerd, wat door de VU niet geaccepteerd werd. Bron: drs. Harry Brinkman, commentaar per e-mail 6-12-2004.

13. J. Verkuyl, 'Moet VU de internationale conferentie in 1981 mee organiseren?', *VU-magazine* jrg. 8, no. 3, 308.

14. GNP per Capita (US\$): Botswana: 960, Lesotho: 530, en Swaziland: 790. Bron: *World Development Report 1986*, de gegevens betreffen 1984. Voor het ontwikkelingssucces van Botswana, zie: Roel van der Veen, *Afrika van de Koude Oorlog naar de 21e eeuw* (2002), 96, 136-138.

15. Archief VU (CIS), 'Reisverslag Kapteyn/Mastebroek over de Universiteit van Botswana, Lesotho en Swaziland' (oktober 1974), bijlage III, 1.

16. Archief VU (CIS), 'Geschiedenis van het contact met Botswana, Lesotho en Swaziland', in: 'VU-Internationale Samenwerking Verslag 1975/76 en 1976/77', bijlage IV-A. De ontwikkelingsorganisatie ICCO (Interkerkelijke Coördinatie Commissie voor Ontwikkelingssamenwerking) is in 1964 opgericht door o.a. drs. Jone Bos (eerste directeur van ICCO). Verschillende VU-hoogleraren zijn voorzitter van het ICCO-bestuur geweest: Johannes Verkuyl (1964-1973), Bob Goudzwaard (1982-1992) en Wouter Tims (1992-1996).

17. Het Engelse Ordinary-level heeft in de jaren zeventig een niveau vergelijkbaar met havo-4,5.

18. Archief VU (CIS), Bijlage 'Pre-Entry Science Programme' bij brief prof. N. O. H. Setidisho aan de VU d.d. 11-11-1975. Ook: interview drs. Ruud Kapteyn, 7-11-2002. Nieuwe opleidingen te starten op de Botswana Campus-UBLS: 'Part Two Science, Environmental and Earth Science, and Engineering'.

19. Archief VU (UR), College van Bestuur aan Universiteitsraad d.d. 25-8-1976, bij UR-verg. 31-8-1976, UR-stuk nr. 61992.

20. Formele ingangseisen Faculty of Science – Universiteit van Botswana zijn: eindexamenresultaten met tenminste '1st or 2nd division COSC-results, credits in English language and Mathematics'.

21. Karel Roskam, *Zuid-Afrika: de toekomst begon gisteren* (Utrecht/Antwerpen 1981), 94.

22. Archief VU (CIS), Notes meeting 22-12-1976 between dr. Setidisho (University College of Botswana), staff of VU-Physics Department (P. Born, G. de Jager, J. Rethmeier, G. D. Thijs), and staff of ICCO (N. van der Stoep, C. van der Poort, T. Draaisma, R. Steenwijk, J. Bos).

23. Archief VU (CIS), Setidisho aan ICCO (ongedateerd), Bureau Buitenland-stuk no. 416, 3-2-1977.

24. Archief VU (CIS), Van der Poort/ICCO aan Setidisho, 17-2-1977, meldt in-diening voorstel bij DGIS. 333

25. Archief VU (CIS), Outline for a Plan of Operations. PESC-Botswana, 1977, I.

26. Archief VU (CIS), Plan of Operations, PESC-UCB, 1982-1986, I. UCB staat voor University College of Botswana.

27. Percentage Batswana leraren in exacte vakken in bovenbouw van de middelbare school steeg van 10% in 1977 tot 25% in 1992. Die stijging lijkt niet veel, maar het schoolsysteem is in die periode enorm uitgebreid: totaal aantal O-level kandidaten steeg van circa 800 tot meer dan 6.000. Bron: Nganunu, 'School environment in Botswana', in: M. Cantrell, W. Kouwenhoven, T. Mokoena, en G. D. Thijs, *Bridging School and University: The Pre-Entry Science Course at the University of Botswana* (Amsterdam 1993), 5, 11.

28. Henk Frencken, *Voor de klas in Zimbabwe* (1988), 77.

29. Het 'community scheme' in Botswana – onder de naam *Tirelo Setshaba* – is in de eerste jaren (1980-1986) vrijwillig; vanaf 1987 is het verplicht voor alle schoolverlaters. Bij deze sociale dienstplicht worden de studenten ook ingezet om les te geven in het basisonderwijs.

30. Observatie van drs. Jon Ruijschoot, die van 1987-1993 docent natuurkunde in de 'Lesotho Science Pre-Entry Course' was, en vanaf 1990 ook LESPEC-teamleider. Het practicum met de tijdtickers dat hij beschrijft heeft exact dezelfde opzet en sfeer als het vergelijkbare practicum in de pre-entry science cursus in Botswana. Het aantal opstellingen (15) dat Ruimschoot in zijn oorspronkelijke stukje noemt, is naar de Botswana-situatie (10) omgezet. Bron: e-mail J. M. Ruijschoot 13-10-2004.

31. Jan Deurwaarder, 'Selection of students', in: Cantrell, *Bridging school and university* (1993), 169-196.

32. 'Pre-entry science support project' (PRESS) loopt van 1988-1991.

33. 'In-service education and training project' (INSET) loopt van 1989-1999.

34. Botswana General Certificate for Secondary Education (BGCFE).

35. Wieby Altink, 'Selectie voor hoger onderwijs in ontwikkelingslanden', proefschrift VU (Amsterdam 1988). Dit onderzoek en andere promotieonder-

- zoeken in deze sectie genoemd, zijn niet gefinancierd uit projectfondsen. Selectieonderzoek door projectstaf, o.a.: G. W. Kouwenhoven, 'The predictive value of COSC-results in the selection of students for the Pre-Entry Science Courses at the University of Botswana', in: *International Journal of Educational Development*, vol. 11 (1991), no.1, 55-66.
36. G. D. Thijs e.a. (red.) *Learning difficulties and teaching strategies in secondary school science and mathematics* (Amsterdam 1987).
37. De werkeenheid 'basic science' van de Faculteit Wiskunde en Natuurwetenschappen aan de vU bestaat uit de projectverantwoordelijken van de 'basic science'-projecten.
38. J. Kuiper, 'Ideas of Force', proefschrift vU (1991); en: P. J. J. M. Dekkers, 'Making productive use of student conceptions in physics education', proefschrift vU (1997). Inocente Vasco, *Improving students' understanding of energy*, proefschrift vU (1998).
39. C. P. Smit, M. Oosterhout en P. F. J. Wolff, 'Remedial classroom teaching and computer-assisted learning with science students in Botswana', in: *International Journal of Educational Development* (1996).
40. Project 'Pre-Entry Science: a Process Analysis' (1991-1993) resulteert in het boek: Cantrell, *Bridging School and University*.
41. Thijs, Annette, 'Supporting science curriculum reform in Botswana: the potential of peer coaching', proefschrift UT (Enschede 1999). Motswiri, M. J., 'Supporting chemistry teachers to implement formative assessment of investigative practical work in Botswana', proefschrift UT (Enschede 2004).
42. Cantrell, *Bridging school and university*, 209, 211.
43. W. J. Boelman, I. C. M. Maxwell, en P. Kuperus, 'Nuffic Evaluation Report on the inter-university cooperation between the University of Botswana and Swaziland, National University of Lesotho, Free University Amsterdam 1977-1981' (Den Haag 1982), 28, 31-32, 35, 46, 66.
44. SIDA: Swedish International Development Authority/Agency. SIDA report: Roland Duberg & Alex Gorham, *Teacher training and teacher educators in Southern Africa* (Stockholm 1983), 29.
45. A. Boeren en A. Hordijk, 'Partnership in Progress. An evaluation of the link between Free University Amsterdam, Nuffic, National University of Lesotho, University of Botswana, University of Swaziland' (Den Haag 1987), 32, 34, 38.
46. C. T. A. Ruijter en T. A. Cardoso, 'Evaluation report of the interuniversity cooperation project on Pre-Entry Science Support (SV/Botswana/UB/FUA/PRESS)' (Den Haag 1991); en: F. de Mink en M. Kibi, 'Evaluation of the UB/FUA/INSET-project on In-Service Education and Training for Science and Mathematics Teachers at the University of Botswana, 1992-1996' (Den Haag 1996).

47. DHV-rapport 'Evaluation of linkages in the field of higher education and training – Botswana, Lesotho and Swaziland' (Den Haag 1992) stelt: 'A key reason for the apparent failure of PESC to improve overall degree standards, in spite of higher entry quality, is to be found in the teaching performance within the Faculties'.

48. Inspectie Ontwikkelingssamenwerking te velde (IOV), 'Samenwerkingsverbanden in het hoger onderwijs. Een evaluatie van samenwerkingverbanden in Botswana, Lesotho, Swaziland en Tanzania' (Den Haag 1993), 97, 250.

49. 'Framework for co-operation between the Vrije Universiteit at Amsterdam and die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys', 1997. Voor zijn bijdragen aan de PU op het gebied van management van het hoger onderwijs wordt drs. Harry Brinkman in 1999 een eredoctoraat van de universiteit van Potchefstroom toegekend. In 2004 fuseert PU met een historisch-zwarte universiteit (University of North West) in Zuid-Afrika, tot een nieuwe instelling onder de naam Noorwes-Universiteit, of: North-West University. Aantal studenten op de Potchefstroomcampus in 2003: 17.230 totaal, waarvan 5.760 zwarte, Indiër en kleurling-studenten. Bron: Joey Potgieter, Sentrale en Vergaderingsadministratie Noordwes-Universiteit, Potchefstroomkampus, 9-3-2004.

50. Gegevens over slagingspercentages in eerste jaar van 'Faculty of Science/University of Botswana', voor periode 1992-2001, en herziening van het onderwijsprogramma in 1997. Bron: interview drs. Sjaak Meulenberg (19/28-10-1972, 2/7-11-2004), stafid Departement Chemie van UB.

51. Nico Kussendrager, 'De VU in Afrika: een zinvol risico', in: *Trouw* 4-12-1982.

335

[9] SCHUIVENDE PANELEN

1. 'The task of the Dutch universities in respect to the developing countries-conference held at Utrecht, 26/27-5-1967', in: *Higher Education and Research in the Netherlands*, vol. IX (1967), no.3, 3-55.

2. Paragraaf is mede gebaseerd op: Kees van Dongen, 'The joint programme for cooperation in higher education (MHO)', in: W.J. de Gast (red.), *Linkages Revisited* (Den Haag 1995), 417-433.

3. PUO-reglement, 1977, 13.

4. H. van der Horst, *Een wereldstichting uit Den Haag* (Den Haag 1999), 38. Het Overlegorgaan Onderwijssamenwerking voor Ontwikkelingslanden bestond enerzijds uit Nuffic-bestuursleden en onafhankelijke deskundigen, en anderzijds uit ambtenaren van verschillende ministeries die lid waren van de Interdepartementale Stuurgroep Onderwijssamenwerking voor Ontwikkelingslanden.

5. Archief VU (CIS), 'Advies inzake het opnemen van samenwerkingsverbanden in het PVO, uitgebracht door het Overlegorgaan Onderwijssamenwerking voor Ontwikkelingslanden op 8 maart 1977', bijlage III-C bij 'VU-Internationale Samenwerking, jaarverslag 1976/1977'. Overigens had de VU had vóór de start van het PVO-programma al een samenwerking lopen met de Université Libre du Congo (1967-1973, die werd gefinancierd door DTH, de voorganger van DGIS [zie hoofdstuk 6].
- 336 6. Het aantal projecten is zo groot doordat ook de instituten voor internationaal onderwijs aan het sv-programma deelnemen. Het jaarbudget van het programma is ook hoger omdat de universiteiten en hogescholen de directe uitvoeringskosten nu vergoed krijgen.
7. De instituten voor internationaal onderwijs krijgen weer een eigen financiering zoals voorheen.
8. Paul Hoebink en Fons van der Velden, 'Van tropenarts en vrijwilliger tot institutieopbouw: Nederlandse technische assistentie in verleden en toekomst', in: Lau Schulpen (red.), *Hulp in ontwikkeling* (Assen 2001), en: Ad Boeren, 'The sectoral cakewalk' (Oegstgeest 1999).
9. Het NPT-programma richt zich op de volgende vijftien landen: Benin, Colombia, Eritrea, Ethiopië, Ghana, Guatemala, Indonesië, Oeganda, Mozambique, Rwanda, Tanzania, Vietnam, Jemen, Zambia, Zuid-Afrika.
10. DGIS zendt Nederlandse deskundigen uit op een lokaal dienstverband bij de partnerinstelling in het ontwikkelingsland. Deze suppletiedeskundigen ontvangen een aanvulling op het lokale salaris tot een Nederlands salarisniveau. Ze hebben bovendien als secundaire arbeidsvoorwaarden: vergoeding van voorbereidingskosten, recht op verlof in Nederland, sociaal zekerheidspakket – behorend bij een aanstelling in Nederland (zoals: ziektekostenverzekering en pensioenopbouw), en studieverlof, aan het eind van het dienstverband op te nemen ter reïntegratie op de Nederlandse arbeidsmarkt. Dienst over Grenzen (DOG) geeft ook suppletie op een lokaal salaris uit fondsen van de stichting Personele Samenwerking met Ontwikkelingslanden (PSO). DOG heeft veel leraren ingezet in het middelbaar onderwijs in zuidelijk Afrika, waarbij ook in de 'pre-entry science'-cursus in Botswana.
11. Cantrell e.a. (red.), *Bridging school and university* (Amsterdam 1993), 29-32, 47-48.
12. Paragraaf is mede gebaseerd op H. J. Brinkman, 'De Vrije Universiteit 1980-1990 en de modernisering van het Nederlands wetenschappelijk onderwijs in de tweede helft van de twintigste eeuw', in: *Jaarboek 1989-1990 Vrije Universiteit*, 13-28.
13. Gerard H. Dulfer, 'Support or cooperation?', in: W. J. de Gast (red.): *Linkages revisited. Higher Education and Development Cooperation*, Nuffic (Den Haag 1995).

14. Archief vU (CIS), Jaarverslag Internationale samenwerking vU 1980, 2, bijlage Ib. De vU-regeling voor de compensatie van de inzet van staftijd voor universitaire ontwikkelingsprojecten is gehanteerd vanaf 1978 tot en met 1991, het jaar dat de minister voor Ontwikkelingssamenwerking ertoe overgaat om de inzet van universitaire staftijd te honoreren.

15. Jan de Bruijn, *Helpende Handen* (Zoetermeer 1999), 106, 110, 127. A. H. Bornebroek, *Als een goed rentmeester. Een schets van de Van Coeverden Adriani Stichting en haar oprichter*, Donum Reeks V (Amsterdam 1991), 82-83.

16. Nuffic, 'Jaarverslag van het Programma Samenwerkingsverbanden' (Den Haag 1991). 337

17. Nuffic, 'Jaarverslag van het Programma Medefinanciering Hoger Onderwijs' (Den Haag 1996). De Nuffic schrijft het verschil van TUD en vU in aandeel MHO-fondsen toe aan de 'inhoud' van projecten en niet aan het aantal projecten. Bron: e-mail Arnout Legerstee/Nuffic 13-05-2003.

18. Interview drs. Ad Boeren, 10-4-2003.

19. Interview drs. Jan van Olden, 13-11-2003.

[10] PROJECTEN IN ALLE WINDSTREKEN

1. J. van der Linden, 'Overleven in slums. De cultuur van patronage en beleid', in: *Overleven in armoede. Sociale zorg in de niet-westerse wereld*, themabundel ontwikkelingsproblematiek nr. 7 (Amsterdam 1996).

2. H. R. Woltjer is hoogleraar aan de Technische Hogeschool in Bandung tot 1948. Bron: K. van Berkel, *In het voetspoor van Stevin. Geschiedenis van de natuurwetenschap in Nederland 1580-1940* (Meppel 1985), 219. Archief vU (CUR), Faculteit W&N (prof. G. J. Sizoo, d.d. 25-05-1948) stelt curatoren voor om Woltjer een leeropdracht aan de vU te verlenen. Ong Ping Hok is hoogleraar natuurkunde in Bandung van 1955-1964. Bron: informatie Ong Ping Hok, 29-4-2003.

3. Dr. Jan van Baal is van 1953 tot 1958 gouverneur van Nederlands Nieuw-Guinea, daarna hoogleraar antropologie aan de Universiteit Utrecht.

4. Interview dr. Jan Rethmeier, 8-10-2004.

5. Het Serayudal-project komt voort uit de Indonesische contacten die prof. Joop Wiggers legt op een internationaal geografisch congres in 1968 in India. Bron: interview prof. Wim Roeleveld, 10-2-2005.

6. Archief vU (UR), 'Preamble voor internationale samenwerking', UR/mei 1974; CVB-memorandum, 'Enkele opmerkingen en vragen over beleidslijnen voor internationale samenwerking door de Vrije Universiteit', september 1974, UR-nr. 8796.

7. De beleidsdiscussies aan de vU in de jaren 1975-1978 lopen parallel aan de beleidsontwikkeling bij de Nuffic in verband met het herstructureren van het PUO-programma.

8. Archief VU (CIS), 'Beleidsnota Internationale Samenwerking van de VU 1976', hoofdstuk III-B, para. 2c, 'De belangen van de betrokken medewerkers die in het geding zijn', 3-4.
9. Interview dr. Gerard Dulfer, 7-05-2003.
10. Interview prof. Bob Goudzwaard, 25-2-2003.
11. Archief VU (CIS), 'Eindrapport 'The Lesotho Science Pre-Entry Course (LESPEC) 1981-1994' (Amsterdam 1994), 19.
- 338 12. C. J. Stoll e.a. (red.), *Improving science and mathematics teaching in Southern Africa; effectiveness of interventions* (Amsterdam 1996).
13. In Botswana komt na het opbouwproject van de afdeling geologie (1977-1987) een vervolgpriject 'hydrologie-onderzoek en training' (1987-1990) en een grondwaterproject (1982-1997).
14. 10v, 'Samenwerkingsverbanden in het hoger onderwijs, een evaluatie van samenwerkingsverbanden in Botswana, Lesotho, Swaziland en Tanzania' (Den Haag 1993), 232, 260-267, 273, 276. Ook: 'Evaluatierapport uit kritiek op samenwerkingsverbanden', in: *Transfer*, november 1993, 5.
15. Hoofdgebied no.1 van het UGM-programma heette: 'basic sciences'. Het woord 'basic' geeft aan dat het niet gaat om fundamenteel onderzoek, maar om training en toegepast onderzoek. De naam geeft een verwarrende associatie met het 'basic science'-thema van het UBLS-programma waarin het bèta-onderwijs een meer elementair niveau heeft. Daarom wordt de naam van het UGM-hoofdgebied no.1 hier aangeduid als: 'training en toegepast onderzoek in de exacte vakken'.
16. Archief VU (CIS), Yogyacommissie, 'Yogyabulletin, samenwerkingsproject VUA-4, 1971-1976', 18-22.
17. Archief VU (UR), notulen UR d.d. 20-6-1978, 10-12; UR-stukken 80862, 80960, 81095.
18. Archief VU (UR), notulen UR d.d. 20-6-1978, 12-15, en UR-stukken 80961, 81095, 81155.
19. Archief VU (CIS), Indonesië werkgroep VU, 'De Vrije Universiteit in Indonesië', maart 1980.
20. 'Hulp VU bestempeld als steun aan regime Soeharto', *NRC Handelsblad*, 22-3-1980.
21. 'VU gebruikt ontwikkelingsgeld voor Indonesische kernfysica', in: *Ad Valvas*, 21-3-1980; 'Indonesië-scriptie Jongkind uiterst tendentius en onwetenschappelijk', in: *Ad Valvas*, 28-3-1980; 'Kernfysische research in Indonesië is wel wat anders dan in het Westen', in: *Ad Valvas*, 23-5-1980; 'Reaktie op kritiek HEDERA-project', in: *Ad Valvas*, 18-4-1980; 'In overtuiging gesterkt dat Indonesië onze steun behoeft', in: *Ad Valvas*, 13-6-1980; Indonesië-werkgroep VU, 'De Vrije Universiteit in Indonesië', 63.

22. Archief vU (UR), besluitenlijst UR-vergadering d.d. 21-8-1979, UR-nr. 91543. 'Unanieme steun UR aan oprichting aktiecomité "vU voor Nicaragua"', in: *Ad Valvas*, 31-8-1979.

23. Interview dr. Jan de Groot, 19-12-2002.

24. Archief vU (C15), College van Bestuur aan Universiteitsraad d.d. 21-5-1980, betr. vU-beleid Latijns-Amerika, , UR-nr. 80.0823; notulen UR-vergadering 3-6-1980, UR-nr. 80.1213.

25. In 1980 heeft Jan de Groot 15 jaar werkervaring in Colombia, en ruime onderzoekservaring in Midden-Amerika. In 1990 promoveert hij bij prof. Linnemann. 339

26. Interview dr. Ruerd Ruben, 22-10-2004.

27. Interview De Groot.

28. Interview Ruben.

29. INCAS: Information Networking and Computerized Administration Systems.

30. Hermien Zaaïman, 'Selecting students for mathematics and science: The challenge facing higher education in South Africa', proefschrift vU/ Human Sciences Research Council publishers (Pretoria 1998).

31. Michael Kahn en John Volmink, 'Evaluation of the University of the North Foundation Year, the UNIFY project', for the Commission of the European Communities (Pretoria 1994), 100-104.

32. Twee vU-medewerkers, onder wie drs. Tom Kuhlman, worden medio 1986 voor 15 maanden naar Kassala uitgezonden. Kuhlman promoveert later op de onderzoekgegevens bij prof. Linnemann met het proefschrift: *Asylum or Aid?* (Londen 1994). Bron: interview dr. Tom Kuhlman, 9-12-2004; Kuhlman, T., 'Over de integratie van vluchtelingen: Ethiopische vluchtelingen in Kassala (Sudan)', in: J. F. Heins (red.), *Vluchtelingen in de Derde Wereld*, themabundel ontwikkelingsproblematiek nr.1 (Amsterdam 1990).

[II] DE WERKERS IN HET VELD

1. Hans Beerends en Marck Broere, *De bewogen beweging. Een halve eeuw mondiale solidariteit* (Amsterdam 2004), 234.

2. Cursussen van het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam.

3. Louk Box e.a., 'Culture and Communication: The forgotten dimension in development cooperation', KIT Bulletin 329 (Amsterdam 1993), 28; 41.

4. Wout van den Bor, *The art of beginning. First experiences and problems of Western expatriates in developing countries with special emphasis on rural development and rural education* (Wageningen 1983), 145.

5. A. Zevenbergen, *De deskundige: leerling en leermeester. Een halve eeuw uit-*

zending van ontwikkelingswerkers (Den Haag 2002), 123.

6. Burkina Faso heette in die tijd Boven Volta, of Opper Volta.

7. CEBEMO (Centraal Bureau Medefinanciering Ontwikkelingsprogramma's) is een katholieke ontwikkelingsorganisatie die nu deel uitmaakt van Cordaid. FAO: Food and Agriculture Organization, een organisatie van de Verenigde Naties. IFAD: International Fund for Agricultural Development, een gespecialiseerde organisatie van de Verenigde Naties. OXFAM: Engelse ontwikkelingsorganisatie die in 1942 werd opgericht als Oxford Committee for Famine Relief.

340

8. Fred Pearce, 'Africans go back to the land as plants reclaim the desert', in: *New Scientist*, 21-9-2002, 4.

9. Science Teacher Training Project (STTP), aan de Universitas Kristen Satya Wacana te Salatiga, in Indonesië; zie hoofdstuk [7].

10. Science Teacher Education Project Southern Philippines (STEPS), aan de University of San Carlos te Cebu City in de Filipijnen.

11. Science Pre-Entry Course (SPEC), en: In-school Mathematics and Science Teaching Improvement Project (IMSTIP), projecten aan de Universiteit van Swaziland. In-Service Training and Assistance to Namibian Teachers (INSTANT), een project van het ministerie van Onderwijs en Cultuur in Namibië. In-Service Education and Training of Teachers (INSET) aan de Universiteit van Botswana; zie hoofdstuk [8].

12. Ibidem, 2.

13. W. Ottevanger, 'Teacher support materials as a catalyst for science curriculum implementation in Namibia', proefschrift UT (Enschede 2001).

14. In Tanzania: UDB-Science en UDB-CSW, projecten aan de University of Dar es Salaam (UD). In Indonesië: Physics Project aan de Universitas Gadjah Mada te Yogyakarta. In Zambia: Zambia Basic Sciences (ZAMBAS) aan de University of Zambia te Lusaka. In de Filipijnen: Physics Development Project (PDP) aan de University of San Carlos te Cebu City.

15. De 'Inter-Governmental Group on Indonesia' (IGGI) werd in 1967 opgericht.

16. O-level is in het Engelse schoolsysteem een niveau dat vergelijkbaar is met havo-5; A-level is een niveau dat correspondeert met het eindniveau-vwo.

17. Arnold Jansen (1837-1909) was een Duitse priester die in 1875 vlak over de grens met Nederland in het Limburgse Steyl het eerste missionaire seminarie opent; dat is het begin van de Societas Verbi Domini (SVD), de orde van het Goddelijk Woord.

[12] DE THUISBASIS EN DE TERUGGEKEERDEN

341

1. Archief vU (CIS), 'Memo H. J. Tieleman over internationale samenwerking aan H. Linnemann – voorzitter vakgroep OAE', d.d. 27-12-1985; en: 'Verslag vergadering meso-nivo socio-economic research op 23-1-1986'. Tieleman was vanaf het begin van de jaren tachtig betrokken bij het vluchtelingenonderzoek. H. J. Tieleman, 'Vluchtelingen in de Derde Wereld: een begripsvorming', in: J. J. F. Heins (red.), *Vluchtelingen in de Derde Wereld*, themabundel ontwikkelingsproblematiek nr. 1 (Amsterdam 1990).

2. Deze stafleden waren eerder bij de vU werkzaam; voetnoot 48, hoofdstuk [4].

3. Interview dr. Tom Kuhlman, 9-12-2004.

4. Archief vU (CIS), 'Memo Vakgroep OAE aan Bestuur Economische Faculteit', d.d. 28-1-1986, onderwerp: internationale samenwerking.

5. Archief vU (CIS), 'Aantekeningen DOS-bestuursvergadering 10-3-1986' (D116/RCK/mr, 12-3-1986).

6. G. D. Thijs en G. H. Dulfer, 'Research supporting basic science education: educational research and materials development related to pre-entry science courses and teacher training: overview of a decade', paper BOLESWA Educational Research Symposium (Botswana 1989).

7. C. C. Jonker, 'Natuurkunde en Scheikunde', in: M. van Os en W. J. Wieringa (red.), *Wetenschap en Rekenschap 1880-1980. Een eeuw wetenschapsbeoefening en wetenschapsbeschouwing aan de Vrije Universiteit* (Kampen 1980), 229-259; 236.

8. Dulfer is vanaf 1980 projectverantwoordelijke voor het lerarenopleidingsproject aan de christelijke universiteit Satya Wacana in Salatiga, Indonesië, en voor dat deel van zijn tijd (0.15 fte) gedetacheerd bij de vU-subfaculteit Natuurkunde en Sterrenkunde.

9. P. Licht en G. D. Thijs, 'Method to trace coherence and persistence of pre-conceptions', *International Journal of Science Education*, 12(4), 403-416.

10. In mei 1985 stelt de Faculteitsraad van de Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen het reglement vast van de werkeenheid 'Basic Science Projects' (BSP).

11. Interview dr. Pieter Licht, 10-12-2004.

12. Interview dr. Laszlo Westra, 30-11-2004.

13. Archief vU (CIS), 'De organisatie van deskundigheid op het gebied van ontwikkelingssamenwerking aan de Vrije Universiteit Amsterdam' (82.117/cr/dh).

14. SNV staat voor Stichting Nederlandse Vrijwilligers, een ontwikkelingsorganisatie die in 1965 is opgericht. Het aantal consultancies per jaar van DOS groeit snel, van 7 in 1984 naar 24 in 1990.

15. Archief vU (CIS), 'Internationale Samenwerking Jaarverslag 1986', 5.
16. Archief vU (CIS), H. J. Brinkman, 'Toespraak bij de opening van de nieuwe huisvesting van DOS op 20-12-1988.' De nieuwe huisvesting is in de medische faculteit op de 2^e verdieping van de J-vleugel.
17. Interview dr. Ian Macfarlane, 30-6-2004.
18. Moshoeshoe II was koning van Lesotho vanaf 1966 tot aan zijn dood in 1996.
19. *Upupa africana* (Hoephoep).
- 342 20. Tweede couplet van het gedicht 'The Development Set' van Ross Coggins, dat in het boek van Graham Hancock, *Lords of Poverty* (Londen 1989) staat afgedrukt.
21. IOV, *Samenwerkingsverbanden in het hoger onderwijs. Een evaluatie van samenwerkingverbanden in Botswana, Lesotho, Swaziland en Tanzania* (Den Haag 1993), 79. De 'ideologische lading van het beleid' doelt op de beleidsmatige voorwaarden, bijvoorbeeld op het gebied van armoedebestrijding, gelijkheid tussen de seksen en milieubescherming, waaraan door de projecten moet worden voldaan.
22. Omdat de vU een privaatrechtelijke instelling is, zijn vU-stafleden die in het kader van een project werkzaam zijn buiten Nederland, vrijgesteld van de Nederlandse belastingheffing.
23. Archief vU (CIS), Prof. M. A. Cantrell, project staff representative to director CDCS, 24-12-1995.
24. Archief vU (CIS), Rapport (115 blz.) van de veldstaf: 'The need to build upon strengths and remedy weaknesses: a submission in relation to ongoing discussions between the CDCS field-based staff and the CDCS director and management' (Pietersburg, Zuid-Afrika 1995).
25. Archief vU (CIS), 'Bedrijfsplan DOS/CDCS 1992 t/m 1995.' Eén van de investeringen in de taakgroep BSE is bijvoorbeeld het voorbereiden en presenteren van acht bijdragen aan de internationale conferentie 'Science education in developing countries' te Jerusalem, 3-7 januari 1993.
26. Archief vU (CIS), Werkgroep 'Nadere analyse en bijstelling van organisatie DOS', rapportage 6-5-1998.
27. Een belangrijke externe presentatie van de expertise van DOS is: Leo de Feiter, e.a., *Teacher development as a key to science curriculum reform in southern Africa*, paper presented at the Human Development Week at the World Bank (Washington 1998).
28. Interviews met dr. Ian Macfarlane (30-6-2004), dr. Stephen Turner (23-8-2004), dr. Eric Kluyfhout (7-10-2004).
29. IDO staat voor Instituut voor Didactiek en Onderwijspraktijk.
30. Interviews: drs. Bram van Noord (12-9-2002), drs. Ruud Kapteyn (7-11-2002), drs. Heimo Heringa (15-9-2004), dr. Jaap van Weeren (26-9-2004), dr.

Jan Donner (19-10-2004), dr. Rien Kool (7-10-2004), drs. Kees van Dongen (27-1-2004).

31. Frank Westerman, 'Integratiebeleid moet les van ontwikkelingshulp leren: bevoogding werkt niet', *NRC Handelsblad*, 27-3-2005.
32. Interview dr. Henk Vos, 12-2-2005.
33. Interview dr. Wim Kouwenhoven, 10-2-2005.
34. Interview drs. Cara Ella Schulte Nordholt, 19-1-2005.

[13] DE DERDE WERELD IN HUIS

1. 'Stichting maakt economische modellen voor arme landen – Het zand van de boer wordt niet zomaar goud', in: *VU-magazine*, 10 (1981) 2, 51-56.
2. Michiel Keyzer, 'Onderzoek naar de wereldvoedselvoorziening', in: *In de marge*, jrg. 12 (2003), no.3, 31-36.
3. Michiel Keyzer, 'Mondialisering en internationaal eerlijk delen', in: J.J.F. Heins en G.D.Thijs (red.), *The winner takes it all? Verdelingsvraagstukken in de wereld*, Themabundel ontwikkelingsproblematiek nr. 12 (Amsterdam 2000), 53.
4. Centre for World Food Studies/sow-VU, *Annual Report 2002* (Amsterdam 2003), 9.
5. C.P. Smit, e.a. (red.), *Education for Transition. Bridging non-western school and western higher education* (Amsterdam 1995).
6. VASVU, *Jaarverslag 2001 en Jaarverslag 2002*.
7. VASVU, *Jaarverslag 2003*, 8-9.
8. Tamara Walaardt Sacré en Koos van Dam, 'De oud-cursisten van het VJV / VASVU' (Leiden 1991), 20.
9. VASVU, *Jaarverslag 2001*, 9.
10. 'Waar studeren de UAF-studenten dit jaar?', in: *Momentopname UAF*, jrg. 48 (2003), no. 156, 2. 'Free University in trek bij asielzoekers', in: *Ad Valvas*, 11-12-2003.
11. Marie-Anne van Wijnen, *Het hoofd hier, het hart daar. Vijftien jaar voorbereidend universitair onderwijs aan anderstaligen VJV 1980 – VASVU 1995* (Amsterdam 1995), 23-24.
12. 'Jaarverslag 2001-2002 Interfacultair Keuzevak Ontwikkelingsvraagstukken IKO' (Amsterdam 2004), 8.
13. 'Toespraak promotor (prof. dr. F. de Roos) bij promotie Z.K.H. de Prins der Nederlanden', in: *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam 1965*, 77-79.
14. 'Toespraak promotor (prof. dr. W.J. Wieringa) bij promotie Paul G. Hoffman', in: *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam 1965*, 80-82.
15. 'Toespraak promotor (prof. dr. G. Kuiper Hzn.) bij promotie dr. Martin Luther King', in: *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam 1965*, 82-84.

16. 'Toespraak van prof. dr. G. C. Berkouwer, promotor bij erepromotie dr. C. F. B. Naudé', in: *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam 1972-1973*, 45-50.

17. Toespraak promotor (prof. dr. J. Verkuyl) bij promotie prof. dr. T. S. G. Mulia', en: 'Toespraak van prof. T. S. G. Mulia', in: *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam 1966*, 96-100; 100-103.

18. W. F. de Gaay Fortman, 'Laudatio bij het eredoctoraat aan de vU van prof. O. Notohamidjojo', in: *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam 1972*, 331-333.

344 19. 'Toespraak van prof. dr. J. W. van Hulst, promotor bij erepromotie van Dom Helder Pessoa Camara', uit: *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam 1975-1976*, 86-87.

20. *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam 1980-1981*, 88-96.

21. Prof. mr. dr. D. C. Mulder, 'Laudatio dr. Oe. H. Kapita', in: *Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam 1985-1986*, 80. Kapita was op Sumba de medewerker van dr. Louis Onvlee, die in 1956 wordt benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de culturele antropologie aan de vU.

22. Archief vU (DEC), 'Laudatio van dr. Liek Wilardjo' van de erepromotor prof. dr. E. Boeker. Egbert Boeker, 'Introduction', in: *The communication of science concepts* (Amsterdam 1990), 7.

23. Archief vU (DEC), 'Laudatio bij het eredoctoraat van Ernesto Cardenal', van de erepromotor prof. dr. M. Schipper de Leeuw. Hans Snoek, 'Ernesto Cardenal: omzien zonder wrok', in: *vU-magazine*, jrg. 19 (1990), no. 9, 3-6.

24. Prof. mr. E. J. H. Schrage. 'Laudatio of Njabulo Simakahle Ndebele' (20-10-1995), met een citaat uit een gedicht van Ndebele uit *Fools and other stories*, een bundel die is bekroond als beste Afrikaanse boek van 1983. Prof. Schrage was rond 1995 projectverantwoordelijke van een vU-project aan de Universiteit van het Noorden voor stafontwikkeling en assistentie bij het bachelorprogramma van de rechtenopleiding.

25. Archief vU (DEC), 'Laudatio bij het eredoctoraat van mw. Irene Fernandez' van de erepromotor prof. dr. Ivan Wolffers.

[14] EINDBALANS

1. J. Roelink, *Een blinkend spoor. Beeld van een eeuw geschiedenis der Vereniging voor wetenschappelijk onderwijs op gereformeerde grondslag, 1879 - 1979* (Kampen 1979), 113-114.

Geraadpleegde bronnen

ARCHIEVEN

345

Archief van de Vrije Universiteit Amsterdam (Archief VU):

Senaat: Notulen, Ingekomen stukken, Uitgegangene stukken (1958, 1961)
(SEN)

Senaat Commissie Buitenlandse Betrekkingen (1957-1967) (CBB)

Senaat Commissie Ontwikkelingsgebieden (1960-1966) (COG)

Directeuren: Notulen, Ingekomen stukken, Uitgegangene stukken (1970-1972)
(DIR)

College van Curatoren: Notulen, Ingekomen stukken, Uitgegangene stukken
(1967-1972) (CUR)

College van Decanen (DEC)

College van Bestuur (CVB)

Universiteitsraad: Notulen (UR)

Studentencorps (NDDD)

Bureau Buitenland / Dienst Ontwikkelingssamenwerking / Centrum Internationale Samenwerking: Projectrapporten, Verslagen projectbezoeken, Jaarverslagen (CIS)

Jaarboeken:

Jaarboek Vrije Universiteit Amsterdam (1955-1992)

Studenten Almanakken van de Vrije Universiteit (1952-1970)

Weekbladen en Periodieken:

Ad Valvas, jrg. 4-55 (1955-2005)

Pharetra, jrg. 10-25 (1955-1970)

Vrije Universiteitsblad, jrg. 1955-1970.

Archief Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam (UBVU): Stellingen bij proefschriften verdedigd aan de VU (1955-1975).

Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1880-heden) (HDC), Vrije Universiteit, Amsterdam: Archief De Gaay Fortman.

346 Dr. Ed van den Berg (1 mei 2003), dr. Cees Blomberg (7 mei 2003), drs. Sipko de Boer (juli 2003), drs. Ad Boeren en drs. Beer Schröder (10 april 2003), dr. Piet Born (5 november 2002), drs. Kommer Braber (23 oktober 2003), drs. Harry Brinkman (23 april 2003), prof. dr. Ad de Bruijne (3 oktober 2002), dr. Mike Cantrell (3 augustus 2004), Ron Cöhrs (10 december 2004), drs. Huub Coppens (24 oktober 2002), drs. Steve Cranko (18 oktober 2004), drs. Ad Davidse (18 februari 2003), dr. Nico Dekker (12 juli 2001), drs. Keimpe Dijk (27 februari 2003), drs. Kees van Dongen (27 januari 2004), dr. Jan Donner (19 oktober 2004), prof. dr. Pieter Drenth (11 maart 2004), drs. Emiel Droop (29 en 30 juli 2003), dr. Gerard Dulfer (28 juni 2001, 3 april en 7 mei 2004), Piet Ernsting (24 september 2002), drs. Huub van der Erve (28 augustus 2002), prof. dr. Henk van der Flier (16 januari 2003), prof. dr. Bob Goudzwaard (25 februari 2004), drs. Jan Greven (20 november 2003), dr. Jan de Groot (19 december 2002), dr. Roelf Haan (5 december 2002), Teo Hagen (20 november 2003), ir. Heimo Heringa (15 september 2004), Ben van Kaam (17 september 2002), drs. Ruud Kapteyn (7 november 2002), dr. Eric Kluyfhout (7 oktober 2004), dr. Dick Kooiman (17 december 2002), dr. Rien Kool (6 mei 2004), dr. Wim Kouwenhoven (10 februari 2005), dr. Tom Kuhlman (9 december 2004), prof. dr. Dick Kuiper (12 februari 2004), Christian Laheij en Karin Hutter (30 september 2003), dr. Gottfried Leibbrandt (30 juli 2003), dr. Pieter Licht (10 december 2004), dr. Ian Macfarlane (30 juni 2004), drs. Sjaak Meulenberg (19 en 28 oktober, 2 en 8 november 2004), prof. dr. Dick Mulder (23 januari 2003), dr. Doede Nauta (4 april 2004), mr. Christiaan van Nispen tot Sevenaer (21 december 2001, 10 oktober 2004), drs. Bram van Noord (12 september 2002), drs. Jan van Olden (13 november 2003), dr. Ong Ping Hok, 29 april 2003; drs. Johan van Oostveen (19 november 2002), dr. George van Overbeeke (5 september 2002), prof. dr. Mels van der Ploeg (22 april 2003), drs. Chris Reij (16 september 2003), dr. Jan Rethmeier (8 oktober 2004), prof. dr. Wim Roeleveld (9 februari 2005), Frans Rozemond (2 april 2003), dr. Ruerd Ruben (22 oktober 2004), dr. Jon Ruijschoot (13 oktober 2004), dr. Henry Sandee (30 maart 2004), prof. dr. Pim Schoorl (23 oktober 2002), prof. mr. Erik Schrage (10 maart 2004), prof. dr. Nico Schulte Nordholt (31 maart 2004), drs. Cara Ella Schulte Nordholt (19 januari 2005), dr. Jan Simons (26 november 2002), dr. Hidde Smit (17 april 2003), dr. Wim Sterrenburg (25 april 2002), dr. Coen Stoll (7 februari 2002), prof. dr. Nico van Straalen (20 april 2004), prof. dr. Bert Thijs (14 december 2002), prof. dr. Henk Thomas en prof. dr. Geertje Lycklama à Nijeholt (19 december 2002), prof. dr. Henk Timmerman (22 augustus 2002), dr. Stephen Turner (23 augustus 2005), drs. Theo Veenkamp (14 september 2002), drs. Ad Voorbij (28 januari 2003), dr. Henk Vos (12 februari 2005), dr. Jaap van Weeren (26 september

2004), dr. Laszlo Westra (30 november 2004), drs. Pieter Wolff (8 juli 2004), dr. Hans de Wit (3 oktober 2002) en dr. Ben Zuidberg (21 en 28 januari 2003).

Van alle 79 interviews is een verslag gemaakt. De verslagen zijn opgenomen in een bundel, getiteld: *VU en Derde Wereld, verslagen van gehouden interviews*, die is ondergebracht in het Archief VU (CIS). Vijftig interviews zijn mondeling afgenomen (gemiddelde duur 5 kwartier). De overige interviews hebben plaatsgevonden via e-mail, of via een schriftelijke correspondentie; een enkel interview was telefonisch.

347

BOEKEN, ARTIKELN, BROCHURES, EXTERNE RAPPORTEN

Altink, Wieby, 'Selectie voor hoger onderwijs in ontwikkelingslanden. Onderzoek naar het gebruik van tests in de selectie voor pre-entry science cursussen in Botswana', proefschrift VU (Amsterdam 1988).

Amelink, Agnes, *De gereformeerden* (Amsterdam 2001).

Bak, Peter, 'Bruins Slot, Nieuw-Guinea en de ommezwaai', in: *Transparant. Tijdschrift van de Vereniging van Christen-Historici* (2000), 19-20.

Beerends, Hans en Marck Broere, *De bewogen beweging. Een halve eeuw mondiale solidariteit* (Amsterdam 2004).

Beerends, Hans, *De Derde Wereldebeweging – geschiedenis en toekomst* (Den Haag 1993).

Berg, Rob. D. van den, 'Leert de hulp van lessen uit het verleden?', in: *Internationale Spectator*, jrg. LV, no. 5 (mei 2001), 253-267.

Berkhof, H., 'Kroniek van New Delhi', in: *Wending*, jrg 16 (1961), 800-812.

Berkel, K. van, *In het voetspoor van Stevin. Geschiedenis van de natuurwetenschap in Nederland 1580-1940* (Meppel 1985).

Birnbaum, Robert, *How Colleges Work: The cybernetics of academic organization and leadership* (San Francisco 1988).

Boeker, Egbert, 'Introduction', in: *The communication of science concepts* (Amsterdam 1990), 7.

Boelman, W. J., I. C. M. Maxwell en P. Kuperus, 'Nuffic Evaluation Report on the inter-university cooperation between the University of Botswana and Swaziland, National University of Lesotho, Free University Amsterdam 1977-1981' (Den Haag 1982).

Boeren, Ad en Ad Hordijk, *Partnership in Progress. An evaluation of the link between Free University Amsterdam, Nuffic, National University of Lesotho, University of Botswana, University of Swaziland* (Den Haag 1987).

Boeren, A., *Bruggen bouwen – ondersteuning van hoger onderwijs en capaciteitsopbouw in ontwikkelingslanden door het Noorden*, Nuffic (Den Haag 1999).

- Boeren, Ad, 'The sectoral cakewalk. Finding a balance between programme ownership and the need for technical assistance', paper Nuffic-conference *Education in the South: the modalities of international support revisited* (Oegstgeest 1999).
- Bor, Wout, *The art of beginning: First experiences and problems of Western expatriates in developing countries with special emphasis on rural development and rural education* (Wageningen 1983).
- Born, P., 'Murray College', in: *De Reflector*, no.14 (1967), 15-16.
- 348 Bornebroek, A. H., *Als een goed rentmeester. Een schets van de Van Coeverden Adriani Stichting en haar oprichter*, Donum Reeks V (Amsterdam 1991).
- Box, Louk e.a., *Culture and Communication: The forgotten dimension in development cooperation*, KIT Bulletin 329 (Amsterdam 1993).
- Brinkman, H. J., 'Een gemiste kans', in: *Maandblad Zuid-Afrika*, 37^e jrg., no.10 (oktober 1960), 162-164.
- Brinkman, H. J., *Zuidafrikaans samenleven* (Zaandijk 1964).
- Brinkman, H. J., 'Development cooperation between universities: experience gained by the Vrije Universiteit 1976-1991', in: Jan Willem Gunning e.a. (red.): *Trade, Aid and Development: Essays in honour of Hans Linnemann* (London 1994), 247-257.
- Brinkman, H. J., 'vU – South-Africa, 1972-present, political and managerial developments', paper at 'Conference on the relationship between the Vrije Universiteit and South-Africa', 28-29 October (Amsterdam 2004).
- Bruijn, Jan de, *Helpende Handen. vU-plan 1937 en Vrouwen vU-Hulp in de jaren 1932-1997* (Zoetermeer 1999).
- Bruijne, Ad de, *Globe, oikoumene en oikos: Reflecties over human geography* (Amsterdam 2001).
- Cantrell, M. e.a. (red.), *Bridging School and University: The Pre-Entry Science Course at the University of Botswana* (Amsterdam 1993).
- Centre for World Food Studies/sow-vU, *Annual Report 2002* (Amsterdam 2003).
- College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij, 'Samenwerking met Minder-ontwikkelde Gebieden', rapport no.15 (Den Haag 1959).
- 'Colombia-onderzoek vU. Hebben de armen iets aan ontwikkelingshulp?', *vU-magazine*, jrg. 2 (1973), no. 9, 26-35.
- Dar-ul-Hikblad*, jrg. 1-16 (1986-2003).
- De Gaay Fortman, W. F. de en J. Lever, 'De toekomstige ontwikkeling van de Vrije Universiteit', gestencilde uitgave van een voordracht bij het Congres over de Toekomst van de Vrije Universiteit (Amsterdam 1968).
- Dekkers, P. J. J. M., 'Making productive use of student conceptions in physics education. Developing the concept of force through practical work', proefschrift vU (Amsterdam 1997).

- 'De Verre Naaste – Corpscongres der v.u. wierp helder licht op vraagstuk der hulpverlening', *Algemeen Handelsblad*, 30 maart 1961.
- DHV, 'Evaluation of linkages in the field of higher education and training-Botswana, Lesotho and Swaziland', report commissioned by the Operations Review Unit DGIS to DHV consultants (Amsterdam 1992).
- Dongen, Kees van, 'The joint programme for cooperation in higher education (MHO)', in: W. J. de Gast (red.), *Linkages Revisited* (Den Haag 1995), 417-433.
- Duberg, Roland en Alex Gorham, *Teacher training and teacher educators in Southern Africa A survey of existing programs and future needs in the SADCC region*, 'SADCC-SIDA consultancy report (Stockholm 1983).
- Dulfer, Gerard H., 'Support or cooperation?', in W. J. de Gast (red.) *Linkages Revisited* (Den Haag 1995), 290-308.
- Dulfer, G. H. en G. D. Thijs, 'Bridging the gap between secondary and tertiary education: interventions to improve science education in Southern Africa' paper conference *Science Education Developing Countries: from theory to practice* (Jerusalem 1993).
- Een wereld van verschil: Nieuwe kaders voor ontwikkelingssamenwerking in de jaren negentig*. Tweede Kamer, vergaderjaar 1990-1991, 21813, nrs. 1-2 en 3-4 (Den Haag 1990).
- Essaigroep 'De verre naaste', Hoofdproblemen der economische volwassenheid: kanttekeningen bij enige vraagstukken problemen waarmee minder ontwikkelde gebieden bij hun ontwikkeling worden geconfronteerd', 'De ontwikkelingshulp in de Nederlandse politiek', 'Het bevolkingsvraagstuk', 'Ontwikkelingsdecade 1960-1970', 'De kerk en het ontwikkelingsvraagstuk', in: *Bezinning*, jrg.1 (1963), 37-126.
- 'Evaluatierapport uit kritiek op samenwerkingsverbanden', in: *Transfer*, november 1993, 5.
- Faber, M. J., 'Over ervaringen in het kader van de werkgroep K&O te Amstelveen met de ANUC', in: interview VPRO-radio, 25-7-2003.
- Feiter, Leo de e.a., *Teacher development as a key to science curriculum reform in southern Africa*, paper presented at the Human Development Week at the World Bank (Washington 1998).
- Frencken, Henk, *Voor de klas in Zimbabwe. Over de geschiedenis van het onderwijs in Zimbabwe en problemen in de lespraktijk* (Amsterdam 1988).
- Gegevens betreffende de Vrije Universiteit 1955-1980, verzameld ter gelegenheid van haar honderdjarig bestaan op 20 oktober 1980 in opdracht van het College van Decanen* (Kampen 1980).
- 'Geen liefdadigheid maar rechtsplicht', in: *Trouw*, 28-3-1961.
- Haan, A. de, 'Congo, enkele algemene gegevens', in: *De Heerbaan – Algemeen Zendings-tijdschrift*, no. 22 (juli 1969), 153-182.

- Hancock, Graham, *Lords of Poverty* (New York 1989).
- Heins, Ko en Ina Keuper, 'Succesvolle vormen van ontwikkelingssamenwerking: een inleiding', in: J. J. F. Heins en B. G. Keuper (red.), *Rozen in de woestijn*, themabundel 1KO (Amsterdam 2003).
- Heryanto, Ariel, 'Public intellectuals, media and democratization: Cultural politics of the middle classes in Indonesia' (met een sectie: 'Satya Wacana: the irony of success'), in: Ariel Heryanto en Sumit K. Mandal (red.): *Challenging Authoritarianism in Southeast Asia. Comparing Indonesia and Malaysia* (London & New York 2003), 25-33.
- 350 Hoebink, Paul en Fons van der Velden, 'Van tropenarts en vrijwilliger tot institutieopbouw: Nederlandse technische assistentie in verleden en toekomst', in: Lau Schulpen (red.), *Hulp in ontwikkeling: Bouwstenen voor de toekomst van internationale samenwerking* (Assen 2001).
- Horst, Han van der, 'Universitas Satya Wacana wil vooral de opbouw van onderaf dienen', in: *Overzicht*, jrg. 12 (1983), no. 7, 15-20.
- Horst, Han van der, *Een wereldstichting uit Den Haag*, Nuffic (Den Haag 1993).
- 'Hulp vu bestempeld als steun aan regime Soeharto', *NRC Handelsblad*, 22-3-1980.
- 1KO, 'Jaarverslag 2001-2002 Interfacultair Keuzevak Ontwikkelingsvraagstukken' (Amsterdam 2004).
- Inspectie Ontwikkelingssamenwerking te velde (IOV), *Samenwerkingsverbanden in het hoger onderwijs. Een evaluatie van samenwerkingverbanden in Botswana, Lesotho, Swaziland en Tanzania* (Den Haag 1993).
- 100 jaar studentenleven aan de vu (Amsterdam 1980).
- Jonker, C. C., 'Natuurkunde en Scheikunde', in: M. van Os en W. J. Wieringa (red.), *Wetenschap en Rekenschap 1880-1980. Een eeuw wetenschapsbeoefening en wetenschapsbeschouwing aan de Vrije Universiteit* (Kampen 1980), 229-259.
- Kaam, Ben van, 'vu en de Wereld', in: *vu-magazine*, jrg. 3 (1974), no. 1, 17-25.
- Kaam, Ben van, 'De Calvinistische Internationale', in: *vu-magazine*, jrg. 4 (1975), no. 6, 16-28.
- Kahn, Michael en John Volmink, 'Evaluation of the University of the North Foundation Year, the UNIFY project', for the Commission of the European Communities (Pretoria 1994).
- Keyzer, Michiel, 'Mondialisering en internationaal eerlijk delen', in: J. J. F. Heins en G. D. Thijs (red.), *The winner takes it all? Verdelingsvraagstukken in de wereld*, Themabundel ontwikkelingsproblematiek nr. 12 (Amsterdam 2000), 51-66.
- Keyzer, Michiel, 'Onderzoek naar de wereldvoedselvoorziening', in: *In de marge*, jrg. 12 (2003), no. 3, 31-36.
- Koetsier, C. H., *Die de verdrukten recht verschaft: Op zoek naar een kerk van de armen in Zuid-Amerika* (Kampen 1973).

- KOS/AC, *Guldens tellen in Colombia, en de mensen? Effect van Nederlandse investeringen en ontwikkelingshulp*, Kommissie Ontwikkelingssamenwerking (KOS) van de Gereformeerde Kerken en Aktie Colombia (AC) (Amsterdam 1977).
- Kouwenhoven, G. W., 'The predictive value of COSC results in the selection of students for the Pre-Entry Science Courses at the University of Botswana', in: *International Journal of Educational Development*, vol. 11 (1991), no.1, 55-66.
- Kouwenhoven, G. W., 'Educational research', in: M. Cantrell e.a. (red.), *Bridging School and University. The Pre-Entry Science Course at the University of Botswana* (Amsterdam 1993), 151-162.
- Kraemer, H., 'Grootheid en ellende van het Vasco da Gama-tijdperk', in: *Wending*, jrg.14 (1959), 403-415.
- Kuhlman, T., 'Over de integratie van vluchtelingen: Ethiopische vluchtelingen in Kassala (Soedan)', in: J. F. Heins (red.), *Vluchtelingen in de Derde Wereld*, themabundel ontwikkelingsproblematiek no.1 (Amsterdam 1990).
- Kuhlman, Tom, *Asylum or Aid?* (Londen 1994).
- Kuiper, D. Th., 'Tussen observatie en participatie. Twee eeuwen gereformeerde en antirevolutionaire wereld in ontwikkelingsperspectief', 242-243 (Hilversum 2002).
- Kuiper, D. Th., *De voormannen. Een sociaal-wetenschappelijke studie over ideologie, konflikt en kerngroepvorming binnen de gereformeerde wereld in Nederland tussen 1820 en 1930*. (Kampen 1972).
- Kuitenbrouwer, M., *De ontdekking van de Derde Wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland 1950-1990* (Den Haag 1995).
- Kussendrager, Nico, Zes artikelen in *Trouw*, 1982: 9 oktober - 'De VU is er ook voor Afrika's kleine lyuden', 12 oktober - 'Lesotho voert zijn bodem uit', 14 oktober - 'Dankzij apartheid kan Swaziland groeien', 16 oktober - 'Stijgende werkloosheid bedreigt stammenstructuur in Botswana', 19 oktober - 'De VU had hier nooit moeten komen', en 4 december - 'De VU in Afrika: een zinvol risico'.
- Licht, P. en G. D. Thijs, 'Method to trace coherence and persistence of preconceptions', in: *International Journal of Science Education*, 12(4), 403-416.
- Meerburg, Marja, 'Haalde Synoodkreet wat uit?', in: *VU-magazine*, 1^e jrg. (1971), no.1, 33-38.
- Meertens, Donny, *Jonkers en boeren. De strijd om het land in Colombia. Drie essays over agrarische ontwikkeling, produktiewijzen en boerenstrijd* - CEDIA incidentele publicaties no. 13 (Amsterdam 1979).
- Meulen, D. van der, 'Nederland-Indonesië: een kritische terugblik', in: *Bezinning*, jrg. 16 (1961), 24-33.
- МНО/Nuffic, 'Jaarverslag van het Programma Medefinanciering Hoger Onderwijs' (Den Haag 1991).
- Mink, F. de en M. Kibi, 'Evaluation of the UB/FUA/INSET-project on In-Service

- Education and Training for Science and Mathematics Teachers at the University of Botswana, 1992-1996', Nuffic (Den Haag 1996).
- Motswiri, M. J., 'Supporting chemistry teachers to implement formative assessment of investigative practical work in Botswana', proefschrift UT (Enschede 2004).
- Mulder, D. C., 'Hoofdmomenten uit de geschiedenis van de Gereformeerde zending na 1945, in: P. N. Holtrop (red.), ZGKN 100. *Een bundel opstellen over de Zending van de Gereformeerde Kerken in Nederland ter gelegenheid van de honderdjarige herdenking van de Synode van Middelburg 1896* (Kampen 1996), 107-125.
- 352 Nasution, Andi Hakim en Frans Hüsken, 'Towards new forms of inter-university cooperation: the Free University of Amsterdam and the Satya Wacana Christian University in the 1990s', External Evaluation Report on the UKSW-VUA Programme of Cooperation (Yogyakarta 1992).
- Nekkers, J. A. en P. A. M. Malcontent, (red.), *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1949-1999* (Den Haag 1999).
- Nuffic, 'The task of the Dutch universities in respect to the developing countries-conference held at Utrecht, 26-27 May 1967', in: *Higher Education and Research in the Netherlands*, vol. IX (1967), no. 3, 3-55.
- Nuffic, *MHO best practices in sustainability: an overview* (Den Haag 2003).
- 'Onderzoeksteam bekeek Nederlandse bemoeiingen in Colombia. De armsten worden van "hulp" niets wijzer', in: *VU-magazine*, jrg. 5 (1976), no. 8, 9-15.
- Ontwikkelingssamenwerking en onderwijs in de jaren negentig*, Tweede Kamer 22573, nrs. 1-2 (Den Haag 1992).
- 'Overzicht ingeschrevenen aan de Vrije Universiteit en totaal aan Nederlandse universiteiten, 1960-2002', opgesteld door het CBS (Voorburg 2002).
- Ottevanger, W., 'Teacher support materials as a catalyst for science curriculum implementation in Namibia', proefschrift UT (Enschede 2001).
- Pearce, Fred, 'Africans go back to the land as plants reclaim the desert', in: *New Scientist*, 21-9-2002, 4.
- Polet, Sybren, 'Moderne Franstalige negerpoëzie', in: *Podium*, jrg. 11 (1960), no. 4, 249-256.
- Poort, C. van, 'De plaats van de 'Université Libre du Congo' in het wetenschappelijk onderwijs in Congo', in: *De Heerbaan – Algemeen Zendingstijdschrift*, no. 22 (juli 1969), 221-230.
- Puchinger, G., *Zending en Ontwikkeling* (Delft 1972).
- Puchinger, G., *Gesprekken over Honderd Jaar Vrije Universiteit* (Delft 1980).
- Randwijk, H. M. van, 1964: 'Ondermaans commentaar IV: Twee redevoeringen, die op de wereldhandelsconferentie niet werden uitgesproken', in: *Maatstaf*, jrg. 12 (1964), no. 3, 212-232.
- Reglement van het Programma voor Universitaire Ontwikkelingssamenwerking – Nuffic* (Den Haag 1977).

- Roelink, J., *Een blinkend spoor. Beeld van een eeuw geschiedenis der Vereniging voor wetenschappelijk onderwijs op gereformeerde grondslag, 1879 – 1979* (Kampen 1979).
- Roskam, Karel, *Zuid-Afrika: de toekomst begon gisteren* (Amsterdam 1981).
- Ruiter, Job de, *Jan Donner, jurist: Een biografie* (Amsterdam 2003).
- Ruijter, C. T. A. en T. A. Cardoso, 'Evaluation report of the interuniversity co-operation project on In-Service Education and Training for Science and Mathematics Teachers (SV/Botswana/UB/FUA/INSET), 1988-1992', Nuffic (Den Haag 1992).
- Ruijter, C. T. A. en T. A. Cardoso, 'Evaluation report of the interuniversity co-operation project on Pre-Entry Science Support (SV/Botswana/UB/FUA/PRESS)', Nuffic (Den Haag 1991).
- Schulpen, Lau (red.), *Hulp in ontwikkeling: Bouwstenen voor de toekomst van internationale samenwerking* (Assen 2001).
- Schuyt, Kees en Ed Taverne, *1950 Welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2000).
- SLAC, *De Colombiaanse Boerenbeweging. Een balans anno 1981* – Stichting Landelijke Aktie Colombia (Amsterdam 1981).
- Smit, C. P. e.a. (red.), *Education for transition, bridging non-western school and western higher education* (Amsterdam 1995).
- Smit, C. P., M. Oosterhout en P. F. J. Wolff, 'Remedial classroom teaching and computer-assisted learning with science students in Botswana', in: *International Journal of Educational Development*, vol. 16 (1996), no. 2, 147-156.
- Schipper, Mineke, *Conrads rivier* (Amsterdam 1994).
- Snoek, Hans, 'Ernesto Cardenal: omzien zonder wrok', in: *VU-magazine*, jrg. 19 (1990), no. 9, 3-6.
- Soest, J. van, 'Het begin van de ontwikkelingshulp in de Verenigde Naties en in Nederland 1945-1952 (Tilburg 1975).
- Soons, A. H. A.: *Stellingen leiden tot tegenstellingen, 'n bloemlezing van promotiestellingen* (Utrecht 1982).
- Staden, A. van, 'De rol van Nederland in het Atlantisch Bondgenootschap. Wat veranderde en wat uiteindelijk bleef', in: N. C. F. van Sas (red.), *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid* (Haarlem 1991), 226.
- 'Stichting maakt economische modellen voor arme landen – Het zand van de boer wordt niet zomaar goud', in: *VU-magazine*, 10(1981)2, 51-56.
- Stichting voor vluchteling-studenten UAF, 'Waar studeren de UAF-studenten dit jaar?', *Moment-opname*, nr. 156, jrg. 48 (december 2003).
- Stoll, C. J. e.a. (red.), *Improving science and mathematics teaching in Southern Africa: Effectiveness of interventions* (Amsterdam 1996).
- Sutarno, 'Het Kuyperiaanse model van een christelijke politieke organisatie. Een onderzoek naar zijn doelmatigheid als middel om het politiek-staatskundige leven vanuit het christelijke geloof te beïnvloeden', proefschrift VU (Amsterdam 1970).

- 354 SVO/Nuffic, 'Jaarverslag van het Programma Samenwerkingsverbanden' (Den Haag 1991).
- Tervoort, A., *Wetenschap en samenleving. Groei en ontwikkeling van de vU-familie in beeld* (Amsterdam 2005).
- Thijs, Annette, 'Supporting science curriculum reform in Botswana: the potential of peer coaching', proefschrift UT (Enschede 1999).
- Thijs, Gerard, 'Workshop science education Southern Africa. De middelbare school sluit nog steeds slecht aan bij bètafaculteiten', in: *Overzicht*, jrg. XI (1982), no. 9, 21-24.
- Thijs, G.D. en P. Born, 'Pre-entry science course, Botswana', in: *Nederlands Tijdschrift voor Natuurkunde*, A48(1982), no.1, 10-13.
- Thijs, G.D. e.a. (red.), *Learning difficulties and teaching strategies in secondary school science and mathematics* (Amsterdam 1987).
- Thijs, G.D. en G.H. Dulfer, 'Research supporting basic science education: educational research and materials development related to pre-entry science courses and teacher training: overview of a decade', paper BOLESWA Educational Research Symposium (Gaborone 1989).
- Tieleman, H.J., 'Vluchtelingen in de Derde Wereld: een begripsvorming', in: J.J.F. Heins (red.), *Vluchtelingen in de Derde Wereld*, themabundel ontwikkelingsproblematiek nr.1 (Amsterdam 1990).
- Toorn, A. van der, *Promots* (Den Haag 1971).
- VASVU, *Jaarverslag Voorbereidend Jaar Anderstalige Studenten Vrije Universiteit*, 2001/2002/2003.
- Veen, Roel van der, *Afrika van de Koude Oorlog naar de 21e eeuw* (Amsterdam 2002).
- Verkuyt, J., *Gedenken en verwachten. Memoires* (Kampen 1983).
- Vries, E. de, 'Point four in Nederland', in: *Internationale Spectator*, jrg. 3 (1949), no. 24, 1-4.
- Vries, E. de, *Man in rapid social change* (Londen 1961).
- 'V. U. studenten willen actief bezig zijn', in: *Trouw*, 1 april 1961.
- Walaardt Sacré, Tamara en Koos van Dam, *De oud-cursisten van het VJV/VASVU* (Leiden 1991).
- 'Wat komt er terecht van ontwikkelingshulp?', in: *VU-magazine*, jrg.7 (1978), no. 4, 17-24.
- Werkgroep Kerk en Ontwikkelingssamenwerking te Amstelveen, *Jaarverslagen 1970-1982*.
- Westerman, Frank, 'Integratiebeleid moet les van ontwikkelingshulp leren: bevoogding werkt niet', *NRC Handelsblad*, 27-3-2005.
- Wijnen, Marie-Anne van, *Het hoofd hier, het hart daar. Vijftien jaar voorbereidend universitair onderwijs aan anderstaligen VJV 1980 - VASVU 1995* (Amsterdam 1995).

Willemsen, Jan. Th., *Academische Leken Missie Actie 1947-1967*, Katholiek Documentatie Centrum (Nijmegen 1990).

Woltjer, J. J., *Recent verleden. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2001).

World Bank, *Knowledge for Development: World Development Report 1998/99* (Washington 1999).

Zaaiman, Hermien, 'Selecting students for mathematics and science: The challenge facing higher education in South Africa', Human Sciences Research Council publishers, (Pretoria 1998).

Zevenbergen, A., *De deskundige: leerling en leermeester: Een halve eeuw uitzending van ontwikkelingswerkers* (Den Haag 2002).

Personenregister

356 Aardt, W. J. van
Abraham
Aertsen, J. A. (Jan)
Aida
Alting, Henk
Altink, Wieby
Amain, Kamal
Amelink, Agnes
Apeldoorn, Gert Jan van

Baal, J. (Jan) van
Baiquni, A.
Bakker, Ineke
Barkat, Anwar
Bavinck, J. H. (Johan)
Beerends, Hans
Berg, Ed van den
Berg, J. van den
Berge, Arnoldien van
Berkhof, H.
Berkouwer, G. C.
Berkouwer, Hugo
Besten, Ad den
Beyers Naudé
Biesheuvel, B. W. (Barend)
Blauw, J.
Bleichrodt, Nico
Blomberg, Cees
Boekesteijn, C.
Boelman, W. J.
Boer, H. H. (Harry)
Boer, Sipko de
Boer, Theo de

Boeren, Ad
Boersma, Harry
Bol, J.
Bomans, Godfried
Bonifacio, Nestor
Bonino, Miguez
Boontje, Paul
Born, Els
Born, Piet
Borst, Piet
Bos, Adriaan
Bos, Jone
Bot, Th.
Braber, Kommer
Brasz, H. A.
Bremant, Henk
Brinkman, H. J. (Harry)
Broere, Marck
Brouwer, Arie
Bruijne, Ad de
Bruins Slot, J. A. H. J. S.
Budiman, Arief
Buskes, J. J.

Cardenal, Ernesto
Cardoso, T. A.
Carrington, J. F.
Coggins, Ross
Colijn, Hendrik
Coppens, Huub
Crane, David
Cranko, Steve

Damas, Léon-G.
 Davidse, A.
 Dekker, G.
 Dekker, N. P. (Nico)
 Dekker-Koetsier, Nelly
 Dekkers, P. J. J. M.
 Diepenhorst, I. A.
 Dijk, Keimpe
 Djambou, Bartheley
 Doets, C. A.
 Dongen, Kees van
 Donner, J. (Jan)
 Donner, Jan
 Donner, Reynout
 Doorn, C. L. van
 Draaisma, T.
 Drenth, P. J. D. (Pieter)
 Droogers, André
 Droop, Miel
 Dulfer, G. H. (Gerard)
 Dumaguit, Marcel
 Dunning, A. J.
 Dylan, Bob

 Egmond, Daan van
 Eikelboom, Henk
 Engels, Ernst
 Ernsting, Piet
 Euwema, Mark

 Faber, Mient Jan
 Faber, T.
 Feenstra, Y.
 Feiter, Leo de
 Fernandez, Irene
 Ferwerda, Wijnholt
 Fijn van Draat, W. F.
 Fitrihadi, Rus
 Flier, Henk van der
 Flipse, Ab
 Fokkema, R. L. K. (Redbad)

Fransen, Theo
 Freire, Paulo

 Gaay Fortman, Bas de
 Gaay Fortman, W. F. de
 Galtung, Johan
 Gennip, J. J. A. M. van
 Gerbrandy, P. S.
 Gerbrandy, S.
 Geschiere, L.
 Gilhuis, J. C.
 Gittings, J. A.
 Goldszmit, H.
 Goudzwaard, Bob
 Greven, Jan
 Groen, Hans van
 Groot, Dick de
 Groot, Jan de
 Grosheide, G. H. A.
 Gunning, Jan Willem

 Habermas
 Habibie
 Hagen, Teo
 Hancock, Graham
 Hartkamp, S. J. (Siebold)
 Heins, Ko
 Helder Camara, Dom
 Hendriks, Jan
 Heldring, J. L.
 Herfkens, Eveline
 Heringa, Heimo
 Heryanto, Ariel
 Heuvel, Aad van den
 Hijmans, Jaap
 Hobgood, C. (Ben)
 Hoffman, Paul
 Hooykaas, R.
 Hordijk, Ad
 Horst, Gerard van der
 Horst, Han van der

Houniet, Karin Dagmare
Houtart, Francois
Huis, Cor van
Hulst, J. W. van
Husslage, Monique

Ihalauw, John
Itty, C.

Jager, Gerrit de
Jager, O. (Okke)
Janssen, Arnold
Jelsma, Simon
Jezus
Job
Jokowasono, Mohammed
Jongeling, Bas
Jongkind, Gerrit
Jonker, C. C.
Joosse, Els

Kalombo, Pierre
Kalonji
Kapita, Oemboe Hina
Kapteyn, R. C. E. (Ruud)
Kasavubu
Katu, Nggandi
Kemenade, J. A. van
Keyzer, Michiel
Khama, Seretse
Kilsdonk, pater van
King, Martin Luther
Kinschot, Hugo van
Kluyfhout, Eric
Koli, Jean-Felix
Koningen, H. C.
Kooijmans, Peter
Kooiman, Dick
Kool, Rien
Korczak

Korthals Altes, A. P.
Koster, S. J. (Sam)
Kouwenhoven, Wim
Kraan, K. J.
Kraemer, Hendrik
Kramer, P. (Pieter)
Kritzinger, J. D. W.
Kruyswijk, Hittjo
Kruyt, S.
Kuhlman, Tom
Kuijper, Piet
Kuiper, Jaap
Kuilman, L. W.
Kuiper, D. Th. (Dick)
Kuiper, G. Hzn
Kuitenbrouwer, M.
Kuperus, P.
Kurnia, Hendra
Kussendrager, Nico
Kuyper, Abraham
Kuypers, Gijs

Lange, H. M. de
Langevoort, H. L.
Leibbrandt-Donner
Leibbrandt jr., Gottfried
Leibbrandt, G. J. (Gottfried)
Leibbrandt, Wouter
Lever, J. (Jan)
Licht, Pieter
Linden, Jan van der
Linnemann, Hans
Loewen, Melvin
Lubbers, R. F. M. (Ruud)
Lumumba
Lyclama à Nijeholt, Geertje

Maas, Koos van der
Maaskant, P.
Macfarlane, Ian

Machel, Samora
 Makhurane, Phineas
 Malcontent, P. A. M.
 Manenschijn, Elly
 Mars, Laurens
 Massop, Henk
 Mastenbroek, Henk
 Maxwell, I. C. M.
 Meijer, Onno Gerard
 Meijster, Nanny
 Melse, Pia
 Merwe, A. J. van der
 Meulenberg, Sjaak
 Meyenfeldt, F. H. von
 Meynen, Johan
 Mobutu, Sese Seko
 Molen, G. H. J. (Gesina) van der
 Montsma, Bert
 Mosengwo
 Moshoeshoe II
 Mossanne, Aristo
 Motswiri, M. J.
 Mulder, Anton
 Mulder, D. C. (Dick)
 Mulia, T. S. G.
 Mullender, P. (Piet)
 Muslim, Zahara
 Musonda, Aaron
 Mwale

Ndebele, Njabulo
 Nekkers, J. A.
 Ngoy, Daniel
 Nispen tot Sevenaer, Christiaan van
 Noomen, Wim
 Noord, A. (Bram) van
 Noorda, S. J. (Sijbolt)
 Notohamidjojo, O.
 Nyerere

Olden, J. F. (Jan) van
 Olson, Clitus
 Ong Ping Hok
 Onvlee, L. (Louis)
 Oosterhoff, Kobus
 Oostveen, J. H. (Johan) van
 Ostaijen, Paul van
 Otten, P. S. F.
 Ottevanger, Wout

Pater, Kees de
 Patijn, C. L.
 Paulus
 Paus Johannes Paulus II
 Peursen, C. A. van
 Plessis, F. J. du
 Ploeg, M. (Mels) van der
 Pluvier, Jan
 Polet, Sybren
 Poort, Cees van der
 Potgieter, Joey
 Potjer, Menno
 Pous, J. W. de
 Prins Bernhard
 Prins Claus
 Prawiro, Radius
 Probowinoto
 Pronk, Jan
 Puchinger, G.

Quarles van Ufford, Philip
 Randwijk, Henk van
 Reckman, Piet
 Rethmeier, Jan
 Reij, Chris
 Reyes
 Reyes, Helen de los
 Riessen, Henk van
 Rietveld, Piet

- Röbben, J.
 Roeleveld, W.
 Roelink, J.
 Rooda, Wim
 Roos, F. de
 Rooy, Joh. van
 Roskam, K. L. (Karel)
 Rozendal, R. H.
 360 Ruben, Ruerd
 Ruijsmschoot, J. M. (Jon)
 Rullmann, J. A. C.
 Rutherford, Margaret
 Ruyter, C. T. A.

 Sandee, Henry
 Sawadogo, Yacouba
 Schenkeveld, Willemien
 Schilder, K.
 Schipper, Jan
 Schipper-de Leeuw, W. J. (Mineke)
 Scholten, J. N. (Jan Nico)
 Schoorl, J. W. (Pim)
 Schouten, J. C.
 Schrage, E. J. H.
 Schulpen, Lau
 Schulte Nordholt, Cara Ella
 Schulte Nordholt, Nico
 Setidisho, N. O. H.
 Setiloane, Gabriel
 Siertsema, Berthe
 Siles, Gustavo
 Simons, Jan
 Sizoo, Edith
 Sizoo, G. J.
 Smal, P. J. N.
 Smeenk, C.
 Smit, Gabriel
 Smit, Henk
 Smit, Kees
 Soeharto

 Soekarno
 Somsen, Guus
 Spek, Fred van der
 Spoelstra, A. J. G.
 Spoor, Riet
 Steenwijk, R.
 Steenwinkel, Chris
 Stoep, N. van der
 Straalen, Nico van
 Sutarno
 Svoboda, Anneke
 Sylvanus, Erwin

 Taljaars, J. A. L.
 Tervoort, Ad
 Thieme, Ed
 Thierry, H.
 Thijs, Annette
 Thijs, Elly
 Thijs, Gerard
 Thijs, J. D.
 Thijs, Margreeth
 Thijs, Marije
 Thomas, Henk
 Tieleman, Henk
 Timmerman, Henk
 Tims, Wouter
 Tinbergen, Jan
 Titaley, John
 Toisuta, Willy
 Torres, Camillo
 Torres, Juan de Dios
 Troost, A.
 Truman
 Tshombe
 Turner, Stephen
 Tutuhatunewa, Frans

 Udink, B. J.
 Ullah, Khair

Vasco, Inocente
 Veefkind, Adriaan
 Veelen, Marcella van
 Veelen, Wim van
 Veldkamp, Jaap
 Venter, W. J.
 Verdam, P. J.
 Verhoef, Herman
 Verkuy, J. (Johannes)
 Vestdijk
 Vink, Nico
 Vlijm, L.
 Vollenhoven, D. H. Th.
 Voorbij, Ad
 Vos, Henk
 Vredevoogd, Loek
 Vreugdenhil, A. D. (Arie)
 Vreugdenhil, Jan
 Vries, Jan de
 Vries, Egbert de
 Vries, H. (Hille) de

 Warmenhoven, A. A. J.
 Waterink, J.
 Weber, Leon

Weeren, Jaap van
 Wertheim, W. F.
 Wessels, A. (Anton)
 Westerman, Frank
 Westra, Laszlo
 Wieringa, Huub
 Wieringa, W. J.
 Wiggers, A. J. (Joop)
 Wilardjo, Liek
 Willemsen, Jan Th.
 Wilschut, J.
 Wolffers, Ivan
 Woltjer, H. R.

 Yap Thiam Hien
 Yasaman
 Young, W. G.

 Zaaiman, Hermien
 Zevenbergen, A.
 Zijlstra, J.
 Zuidberg, Ben
 Zuidema, Coen
 Zuidema, P. J.
 Zuidema, S. U.

